

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

Jončev Zsolt

A CSEHSZLOVÁK LÉGIÓK ÁBRAZOLÁSA
A SZLOVÁK IRODALOMBAN

Doktori (PhD) értekezés

A Modern Irodalomtudományi Műhely vezetője: Horváth Kornélia PhD
egyetemi docens

Az Irodalomtudományi Doktori Iskola vezetője: Prof. Szelestei Nagy László
DSc egyetemi tanár

Témavezető: Prof. Dr. Iván Halász PhD

Budapest, 2018

ZSOLT JONČEV

**ZOBRAZENIE ČESKOSLOVENSKÝCH LÉGIÍ
V SLOVENSKEJ LITERATÚRE**

Doktorská dizertačná (PhD) práca

Školiteľ: Prof. Dr. Iván Halász PhD

Literárnovedná doktorská škola

FF KUPP Budapešť

2018

Každý vie, že Slováci stávali sa na vyzvanie našich vodcov, Masaryka, Štefánika a Beneša, pod zástavy československého odboja v Rusku, vo Francúzku i v Itálii.

Avšak málo je známe, čo Slováci v légiách vykonali, ačkoľvek je to dlhý rad činov mužnej odvahy a lásky k národu.

Boli to roduverný synovia ujarmeného slovenského ľudu, ktorí vedení súc hlbokou láskou k národu, chceli živým príkladom naučiť všetkých svojich rodákov, že život je tým krajší a tým cennejší, čím viac je preniknutý ochotou k obeti za vysoký ideál slobody a demokracie.

Aby príklad ten svietil d'aleko do budúcnosti, aby učil Slovákov cítiť, myslieť, pracovať a bojovať za blaho celku, som som rad rozpomienok slovenských legionárov, nimi samými napísaných, a dávam túto knižku do rúk slovenskej mládeže so slovami: »Čítajte a myslite!«

Ferdinand Písecký¹

¹ Úvod knihy *Hej Slováci...! Hrst' rozpomienok slovenských legionárov*

Obsah

Obsah.....	4
I. Úvod.....	5
II. Žánrové zaradenie a všeobecná charakteristika diel v kontexte legionárskej literatúry	13
Vzťah memoárovej literatúry ku krásnej literatúre	22
Aspekty času, priestoru a postáv v memoárovej literatúre.....	23
Klasifikácia jednotlivých diel z beletristického pohľadu	26
III. Prehľad českej legionárskej literatúry	32
Česká legionárska literatúra a jej autori	32
IV. Autori slovenskej legionárskej literatúry	40
V. Prehľad odbornej literatúry o slovenských legionároch - spisovateľoch.....	54
VI. Ruské zajatie počas 1. svetovej vojny a vstup do légii	58
VII. Obraz obyčajného ruského človeka a Ruska v dielach slovenských autorov	71
VIII. Ruská revolúcia, boľševizmus a slovenskí legionári.....	85
Názory autorov na sociálnu demokraciu pred 1. svetovou vojnou.....	85
Prvé kontakty legionárov s boľševizmom	88
IX. Obraz ruských bielogvardejcov v dielach slovenských legionárov	119
X. Vzťahy Čechov a Slovákov v légiiach	135
Otázka budúcnosti a smerovania Slovenska.....	136
Česko-slovenské vzťahy v légiiach	140
Irkutský tábor na výchovu Slovákov	153
Problematika jednotného slovenského pluku	159
Dozvuky československej otázky na konci vojny	163
XI. Záver	171
Príloha č. 1.....	174
Zoznam použitej literatúry:	176
Összefoglaló.....	183
Abstract	183

I.Úvod

Legionárska literatúra nemá na Slovensku také miesto, ako v Českej republike, kde je v podstate aj dnes živá a intenzívne pestovaná pamiatka legionárov. Tento rozdiel je viditeľný nielen v názvoch ulíc alebo v množstve pamiatok, ale aj v literatúre. V Českej republike je legionárska literatúra dokonca súčasťou maturitnej otázky. Aktívne sa jej venujú historici a literárni vedci, ktorí usporadúvajú rozličné programy, konferencie a taktiež neustále vychádzajú rôzne knihy o legionároch. Češi a ich štátnosť sa teda v podstate dodnes stotožňujú s československými légiami. Situácia na Slovensku je úplne iná. Tu sa legionárska téma spomína a spracováva len veľmi sporadicky. Na Slovensku v podstate už skoro vôbec nežije pamiatka legionárov. Slováci sa totiž nikdy nestotožnili s légiami v takej miere, ako česká verejnosť. Nájdeme tu už len niekoľko pomníkov alebo názvov ulíc. Slovák s priemerným vzdelaním už skoro vôbec nepozná problematiku československých légii. V školách sa len málo spomínajú diela slovenských spisovateľov – legionárov. Práve kvôli tomuto nedostatku som sa rozhodol, že preskúmam dostupnú slovenskú legionársku literatúru a pokúsim sa aj nájsť dôvody, prečo nie je na Slovensku populárna legionárska literatúra.

Po roku 1989 sa síce aj literárna veda na Slovensku začala znovu zaoberať légiami, ale tzv. legionárska literatúra je ešte stále jedna z najneprebádanejších oblastí slovenskej literatúry. Pojem, ktorý v českej literatúre patrí medzi maturitné otázky, je na Slovensku takmer neznámy. Pre priemerne vzdelaného Čecha sú mená ako Jozef Kopta, Rudolf Medek alebo Jaroslav Kratochvíl viac-menej známe. V Čechách a na Morave okrem veľkého počtu literárnych diel z pier bývalých legionárov nachádzame aj rôzne legionárske organizácie, pomenovania ulíc, mostov, ako aj pomníky a pamätníky. Niektoré pamätníky majú dokonca monumentálnejšie rozmery, ako napríklad Národný pamätník na Vítkove². Medzivojnový kult legionárov sa prejavil napríklad aj v založení Legionárskej banky, Československej obce legionárskej³ a iných organizácií. Tieto však mali svojho času aj svoje odnože na Slovensku.

Na začiatku výskumu je potrebné terminologicky si ujasniť niekoľko výrazov a pojmov z terminologického hľadiska. Aký význam mal pojem „legionár“ v kontexte československého

² Pamätník bol postavený v Prahe v rokoch 1929-1932. Autorom stavby bol ruský legionár Jan Zázvorka, ktorý už pracoval na projekte niekoľko rokov pred začatím stavby.

³ Legionárske obce začali vznikať v roku 1921, sú organizované na územnom princípe. Zaujímavosťou je, že legionárskych obcí je viac ako 70, drvivá väčšina z nich je v Českej republike, na Slovensku existuje jedine legionárska obec v Senci.

zahraničného odboja počas prvej svetovej vojny a aký ho má dnes? Výraz legionár sa používa na označenie členov československých zahraničných jednotiek. Musíme si však pripomenúť, že tento termín sa nie vždy používal medzi vojakmi v légiách. Sami seba označovali hlavne v prvých rokoch vojny ako „bratia“ alebo ako „dobrovoľníci“. Dané pomenovania – „legionár“, „brat“ alebo „dobrovoľník“ – môžeme považovať v podstate za synonymické. Charakter československých légií sa teda odlišoval od iných légií, napríklad od francúzskej cudzineckej légie. Československé légie sa neskladali výlučne z dobre vycvičených a zaplatených vojakov, ale boli to ľudia, ktorých spájali jeden cieľ, jedno miesto a jedna doba, v ktorej žili. Medzi jednotlivými legionármi boli obrovské rozdiely: boli medzi nimi ľudia s minimálnym vzdelaním rovnako, ako aj univerzitní profesori; chudobní ako aj bohatí, zdatní aj menej bojovní atď. V légiách sa však postupne začala vytvárať atmosféra spolupatričnosti a bratskej pomoci.

Po druhej svetovej vojne sa v Československu predstavitelia nového komunistického režimu pokúsili odstaviť predstaviteľov légií, a dokonca citeľná bola aj snaha o zmenu interpretácie celej prvej svetovej vojny a to v neprospech légií. Nastupujúci komunistický režim odsudzoval boj légií počas prvej svetovej vojny proti boľševikom. Po roku 1945 nastal teda veľký obrat vo verejnom diškurze a dovtedy heroizovaní legionári sa ocitli v pozadí. Začali sa prepisovať učebnice dejepisu pre študentov. „*V některých učebnicích se dokonce termín „legie“ a „legionáři“ vůbec nevyskytuje, zásluha za založení republiky je připisována domácímu odboji, především tomu levicovému a hlavně lidu, který si vlastní republiku vybojoval tím, že 28. října 1918 vyšel do ulic a stávkoval. Bohužel se jednalo jen o částečný úspěch, protože opakovaná akce, směřující k nastolení komunismu, byla v roce 1921 buržoázní kontrarevolucí potlačena a museli jsme si na komunistický ráj počkat dalších 27 let*“.⁴ Vynechávanie legionárskej literatúry z literárnohistorických diel bolo očividné.⁶

Na Slovensku sa podarilo vymazať z pamäti celú legionársku problematiku v ešte väčšej miere, než v Čechách, hlavne preto, lebo na Slovensku bol aj legionársky kult oveľa slabší. Na školách sa skoro vôbec nespomínala legionárska literatúra, iba niektorí učitelia sa pokúšali spestriť životopis Jesenského a Tajovského zmienkou o tom, že bojovali v légiách. Ani v 80-tych rokoch 20. storočia sa o légiách veľa nehovorilo. Zmienky v odbornej literatúre, ak aj

⁴ Citáty uvádzam v pôvodnom znení, bez zmeny a opravy pravopisných chýb.

⁵ Michl, Jan: *Legionáři a Československo*. Naše vojsko, Praha, 2009. s. 154.

⁶ Ani v rozsiahlejších prácach slovníkového typu nenachádzame legionárskych autorov. Chýbajú napríklad aj z diela Homolová, Květa a kol.: *Čestí spisovatelé 19. a počátku 20. století*, Praha, Československý spisovatel, 1982. Chýbajú tu aj také mená ako Jozef Kopta, Rudolf Medek a podobne.

neboli vyslovene negatívne, tak aspoň často prekrúcali fakty, napríklad podobnými prehláseniami: „*Druhý proud české literární tvorby inspirované válkou byl orientován buržoázní nacionalistickou ideologií a snažil se najít a ukázat heroický typ českého vojáka jako bojovníka za národní svobodu. Především chtěl na tématu českých legií v Rusku oslavit vítězný boj proti rakouskému a německému panství v naší zemi. Právě tím tato literatura získavala přízeň četářských mas i nového režimu, který si upevňoval svou autoritu i legendou o zahraničním národním odboji a o významné úloze legií v tomto osvobozeneckém boji – ovšemže v rozporu s pravdou o zneužití legií západními mocnostmi v intervenci proti revoluci v Rusku.*“⁷

Diela, ktoré ich autori vydali na Slovensku, neboli veľmi úspešné. Na českej strane boli pritom niektoré diela vydané aj niekoľkokrát⁸. Ako príklad nezájmu slovenskej verejnosti o diela s legionárskou tematikou uvediem list Jozefa Gregora Tajovského svojej žene z januára 1928, kde píše o nezájme škôl o jeho dielo. „*Keď Langsfeld a Rozprávky z Ruska nehodia sa na to, aby boli zakúpené do knižníc štátnych škôl svojou vnútornou hodnotou, tak milodar nepros, lebo by si ma urazila a ponížila teraz i naveky.*“⁹

Ďalším faktom je, že niektorých legionárskych autorov slovenské encyklopédie a lexikóny ani nespomínajú. Na českej strane je síce situácia oveľa lepšia, ale aj tu „[...] *při pročitání encyklopedií o české literatuře a o českých spisovatelích většinou jména jako: Rudolf Medek, Jaroslav Kratochvíl (1885-1945), Václav Kaplický (1895-1982), Josef Kudela (1886-1942), Josef Kopta (1894-1962), František Langer, Oldřich Zemek, Adolf Zeman či Zdeněk Němeček chybí. Lze je najít pouze v podrobnějších a několikadílných encyklopediích.*“¹⁰

Väčšina slovenských diel s legionárskou problematikou bola vydaná v 20-tych a 30-tych rokoch minulého storočia, a len niektoré sa dožili znovuvydania. Po roku 1938 sa situácia mení, nakoľko bývalí legionári sa ocitli v situácii, v ktorej prebrali vládu – spočiatku len v českých krajinách – ich nepriatelia Nemci. V tomto období sa veľa českých legionárov dostáva do koncentračných táborov Buchenwald a Dachau.¹¹ Na ľudáckom Slovensku bola situácia lepšia, bývalý legionár Ferdinand Čatloš sa stal dokonca ministrom obrany. Po druhej

⁷ Buriánek, František: *Česká literatura první poloviny XX. století*. Československý spisovatel, Praha, 1981.

⁸ Napríklad dielo *Anabase* od Rudolfa Medka sa v medzivojnovom období vydala v rokoch 1927, 1928, 1929, 1931, dokonca aj básnická zbierka *Cestou k osvobození - básně v Rusku 1915-1919* bola vydaná v rokoch 1920 až 1923 trikrát.

⁹ Tajovský, Jozef Gregor: *Listy. Příběh manželstva Jozefa Gregora Tajovského a Hany Gregorovej*. Archa, Bratislava, 1996. s. 280.

¹⁰ Michl, Jan: *Legionáři a Československo*. Naše vojsko, Praha, 2009. s. 146-47.

¹¹ Michl, Jan: *Legionáři a Československo*. Naše vojsko, Praha, 2009. s. 235.

svetovej vojne aktuálna a ideologická politická situácia znovu nebola priaznivá pre legionársku tematiku, preto v tomto čase sa už žiadne diela nevydávajú, dokonca niektoré diela sa politici pokúsili stiahnuť z políc knižníc. Situácia sa začína zlepšovať od 90-tych rokov 20. storočia. V posledných rokoch boli znovu vydané niektoré diela týkajúce legionárskej problematiky, ako napríklad Tajovského *Rozprávky z Ruska*¹². V roku 2014 vychádza aj denník Jozefa Klempu, ktorý je vydaný po prvý raz, čím výrazne obohacuje slovenskú legionársku literatúru o hodnotné dielo.

Výskum tzv. slovenskej legionárskej literatúry je dôležitý z viacerých hľadísk. Jedná sa o diela, ktoré nám sprístupňujú spomienky priamych účastníkov 1. svetovej vojny. Nakoľko už priami účastníci vojny nežijú, musíme sa spoľahnúť na svedectvá, ktoré nám po sebe zanechali. Pre lepšie pochopenie udalostí, vtedajších názorov a nálad nám slúži krásna literatúra, ktorá nám nepodáva informácie len stroho, vo forme údajov, ale prenecháva možnosť vžitia sa do situácie. Krásna literatúra nám preto podáva asi najlepší obraz doby. „Z tohto hľadiska hrá krásna literatúra úlohu jedného z najdôležitejších a najefektívnejších fixačných prostriedkov. Využíva umelecké prostriedky, ktoré bývajú spravidla presvedčivejšie ako fakty.“¹³

Táto práca je založená na systematických štúdiách prameňov, ktoré nie sú vo všeobecnosti medzi odborníkmi využívané pri skúmaní dejín československých légii. Medzi takéto pramene môžeme zaradiť denníky a diela, ktoré nie vždy sú k dispozícii pre bežného čitateľa. Tieto diela sú beletristickými prácami legionárov, ktorí ich väčšinou písali priamo na fronte, čím nám pridávajú na autenticite. Niekedy nie je možné rozlíšiť, či sa jedná o dokumentárny román, alebo o beletrizované spomienky. K overeniu autenticity je tiež nevyhnutné siahnuť aj po dielach historikov, ktoré nám prinášajú holé fakty bez prikrášlenia a preto je možné na ich základe sa presvedčiť, či daný autor sa náhodou neprikláňa k fikcii. Dobová politická atmosféra bola na pozmeňovanie faktov vhodná. V podstate sa tu zmiešava krásna literatúra s históriou, ktorú od nej nemôžeme oddeliť. Dizertačná práca obsahuje v podstate aj historickú analýzu, nakoľko bez dejinného a literárno-historického kontextu by sme neporozumeli odkazu legionárov.

Odborné diela zaoberajúce sa históriou légii môžeme rozdeliť na niekoľko častí. Ako prvé by sme mali spomenúť diela zaoberajúce sa prvou svetovou vojnou. Sú to spisy Zdeňka

¹² vychádza v roku 2011 vo vydavateľstve Cathedra

¹³ Kodajová, Daniela: Slovenské vrstvy pamätí na Veľkú vojnu. In: *Eruditio – Educatio*. 2014. roč. 9. č. 2. s. 22.

Jindra¹⁴ a Miroslava Honzíka¹⁵ vydané pred rokom 1989, ďalej rôzne zborníky z vedeckých konferencií a práce historikov Milana Čepelku¹⁶, Tomáša Zahradníčka¹⁷, Ivana Šedivého¹⁸, Libora Nedorosta¹⁹ a iné. Z literárnohistorického hľadiska sa na Slovensku v posledných rokoch legionárskou literatúrou čiastočne zaoberali Soňa Lešnáková, Marcela Mikulová a Daniela Kodajová²⁰. Odborné historické diela nám objasnia politické pozadia a dôležitosť jednotlivých dejov v celosvetovom meradle.

Okrem odbornej literatúry je pre nás významnou pomôckou aj *Sborník rozpomienok ruských legionárov Slovákov*, ktorý redigovali Jozef Gregor Tajovský a Ferdinand Písecký. V zbierke uvádzajú spomienky 27 ruských legionárov, medzi ktorými sú aj také mená, ako Ferdinand Čatloš²¹ alebo Bohdan Pavlů²². Zbierka bola vydaná v roku 1933. Jej význam vyzdvihuje aj to, že obsahuje aj príhovor Eduarda Beneša a tabuľku počtov Slovákov v československých légiách v Rusku²³, v delení podľa jednotlivých žúp. Táto zbierka je veľmi cenná, nakoľko obsahuje aj výpovede ľudí, nezaoberajúcich sa beletriou. Vo svojej práci budem túto zbierku často využívať.

Podobnou, ale menej rozsiahlou zbierkou je *Hej Slováci...! Hrst' rozpomienok slovenských legionárov*, ktorú redigoval rovnako Ferdinand Písecký. Do zbierky prispelo 14 legionárov, z ktorých vyzdvihnem hlavne Ferdinanda Čatloša a Ferdinanda Klátika.

Ďalšou kapitolou sú diela, ktoré zachytávajú bezprostredne légie, ale nemajú väčšiu literárnu (beletristickú) hodnotu, obsahujú skôr len holé fakty. Tieto diela nám pomáhajú lepšie spoznať vtedajšie politické a vojenské rozhodnutia pohľadom historikov. Často nám pomáhajú porozumieť dielam, ktoré obsahujú ideovú koncepciu, či už ide o obhajobu protibolševického stanoviska alebo práve o stotožnenie sa s myšlienkami ruskej revolúcie. Podľa nich môžeme

¹⁴ Jindra, Zdeněk: *První světová válka*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1984.

¹⁵ Honzík, Miroslav: *1914/1918 léta skázy a naděje*. Panorama, Praha, 1984.

¹⁶ Čepelka, Milan: *Fronta v Dolomitech 1915-1917*. Hodek - DTP Studio, Lysá nad Labem, 2002.

¹⁷ Zahradníček, Tomáš: *Jak vyhrát cizí válku: Češi, Poláci a Ukrajinci 1914-1918*. ISV nakladatelství, Praha, 2000.

¹⁸ Šedivý, Ivan: *Češi, české země a Velká válka 1914-1918*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 2001.

¹⁹ Nedorost, Libor: *Češi v I. světové válce, 1-3*. Libri, Praha, 2006-2007.

²⁰ Diela uvedených autoriek uvádzam v kapitole V. Prehľad odbornej literatúry o slovenských autoroch - legionároch

²¹ Ferdinand Čatloš sa narodil 7. 10. 1985 a zomrel 16. 12. 1972, bol slovenským generálom, neskôr ministrom národnej obrany vojnovaj Slovenskej republiky. Do zajatia sa dostáva v roku 1915, neskôr bol aktivistom Slovenského osloboditeľského hnutia v zajateckých táboroch. Zúčastnil sa aj bitky pri Bachmači.

²² Bohdan Pavlů 3. 3. 1883 – 12. 5. 1938, študoval na právnických fakultách v Prahe, Viedni a Budapešti, v rokoch 1922 – 1937 bol československým vyslancom v Bulharsku, Dánsku a Sovietskom zväze, v rokoch 1932-1934 a 1937-1938 námestník ministra zahraničných vecí v Prahe. Bol stúpencom čechoslovakizmu.

²³ Tabuľku uvádzam ako prílohu č. 1.

porovnávať diela aj na základe konkrétnosti faktov alebo stupňa fikcie. V každom diele je však prítomný určitý stupeň subjektivity. Autori vkladali do diela svoje individuálne emócie, ale práve v prípade legionárskej literatúry je otázkou, v akej miere ovplyvnili tieto emócie výsledný text. Jedná sa tu skôr o udalosti, mená osôb a podobne, ktoré sa v textoch vyskytujú. Tieto by mali byť overiteľné aj z iných zdrojov a práve toto porovnanie môžeme uskutočniť na základe diel historikov. Do tejto skupiny by sme teda mohli zaradiť autorov monografií, ako napríklad: Miroslav Gregorovič²⁴, Bohumíl Klípa, Karol Pichlík, Jitka Zabloudilová²⁵, Robert Sak²⁶, Jan Šlesingr²⁷, Jiří Stribral²⁸, Viktor Miroslav Fic²⁹ a veľa iných. Práve monografia Viktora Miroslava Fica je momentálne najrozsiahlejším dielom o histórii légii, dnes má už 4 zväzky³⁰ a v príprave je ďalší zväzok. Tieto monografie zachytávajú celkový obraz légii, ako aj konkrétne udalosti.

Špecifickou črtou legionárskej literatúry je, že zobrazuje predovšetkým pôsobenie československých légii v Rusku. V Rusku bolo totiž najviac legionárov a v tzv. slovenskej legionárskej literatúre máme drvivú väčšinu diel, písanú práve legionármi pôsobiacimi v Rusku. V niektorých dielach sa stretne aj s legionármi pôsobiacimi vo Francúzsku alebo v Taliansku, ale je to marginálna časť beletrie zaoberajúcej sa légiami. Väčšina autorov legionárskej literatúry bojovala v légiiach so zbraňou v ruke, ale boli aj takí, ako napríklad Janko Jesenský, Jaroslav Hašek, Rudolf Medek alebo Jozef Kopta, ktorí pôsobili skôr v redakciách legionárskych novín a časopisov vychádzajúcich priamo v Rusku. Niektorí autori už boli etablovaní aj pred vojnou a patrili skôr k strednej generácii.³¹ Iní zase začali tvoriť pod dojmom svojich skúseností z Ruska. V tom čase v Rusku vychádzalo viacero československých novín, z ktorých spomenieme len tie najdôležitejšie: *Československý voják*, *Čechoslovan*, *Československá samostatnosť*, *Československý denník*, *Houpačky*, *Věstník*, *Výkřik*, *Slovenské hlasy*, *Šlehy*.³²

Niektorí spisovatelia mali skúsenosti priamo z 1. svetovej vojny a potom z ruskej občianskej vojny, napríklad Jaroslav Hilbert alebo Antonín Trýb. Knihy viacerých autorov boli

²⁴ Gregorovič, Miroslav: *První československý odboj. Čs. Légie 1914-1920*. H & H, Praha, 1992.

²⁵ Pichlík, Karel., Klípa, Bohumil - Zabloudilová, Jitka: *Českoslovenští legionáři (1914-1920)*. Mladá fronta, Praha, 1996.

²⁶ Sak, Robert. *Anabáze: Drama československých legionářů v Rusku /1914-1920/*. H&H, Jinočany, 1996.

²⁷ Šlesingr, Jan: *Legionáři*. Epava, Olomouc, 2005.

²⁸ Stribral, Jiří: *Anabaze*. Akcent, Třebíč, 2006.

²⁹ Fic, Viktor Miroslav: *Československé légie v Rusku a boj za vznik Československa 1914-1918*. I-IV. diel

³⁰ Posledný IV. diel vyšiel v roku 2014.

³¹ Títo autori už boli väčšinou štyridsiatnici v dobe vypuknutia prvej svetovej vojny.

³² Poláček, Jiří. a kol.(ed): *Průhledy do české literatury 20. století*. CERM, Brno, 2000.

vydané ešte priamo v Rusku počas vojny. Nachádzali sa medzi nimi napríklad zbierka Janka Jesenského z roku 1918 v sadzbe Gedeona Thurzu³³ a diela Jaroslava Haška, Františka Langera a Rudolfa Medeka. Príbehy reagujú bezprostredne na vojenské udalosti a často vznikali priamo na fronte. Najproduktívnejším obdobím legionárskej literatúry sú ale skôr 20-te a 30-te roky 20. storočia. V tomto období bola vydaná väčšina diel, z ktorých sa niektoré nedožili znovuvydania. Po tomto období sa legionári postupne museli odmlčať, lebo po prevrate v roku 1948 sa ideologicky dostali do nepriazne vlády. Legionárov prenasledovali už počas rokov 1938 až 1942, kedy Nemci vykonali niekoľko akcií proti nim. Nemci považovali legionárov za dezertérov³⁴. Po roku 1945 už spoločenské postavenie legionárov, ako osloboditeľov a zakladateľov štátu úplne skončilo. Do politiky už nemali skoro žiadny prístup. Jedine takí legionári mali slovo, ktorí sa stali vernými komunistami. Toho dôkazom je aj uprednostňovanie legionárov, ktorí v rokoch 1918 a 1919 prebehli k Červenej armáde. Paradoxom doby bolo, že pred rokom 1948 takýchto prebhlíkov považovali za zradcov, ale po roku 1948 boli v spoločenskom postavení vyššie ako legionári. Činnosť légii vo vojne sa preklasifikovala na protisovietsku intervenciu v záujme západných imperialistických mocností. Pomaličky začali premenovávať názvy ulíc a všetkého, čo sa týka legionárov. Dokonca tajomník ÚV KSČ G. Bareš otvorene vyhlásil, že legionársku tradíciu treba zničiť³⁵. Po týchto udalostiach sa drvivá väčšina ešte žijúcich legionárov celkom odmlčala alebo sa pokúsila emigrovať. Zmena nastala len po roku 1989.

Svoju prácu som rozdelil do viacerých kapitol a každá kapitola sa zaoberá špecifickou problematikou. Zaoberal som sa aj československou otázkou, ktorá bola medzi legionármi jednou z najdiskutovanejších. Slováci v prvých rokoch vojny ešte nemali jasno ani v tom, že v prípade pre nich šťastného konca vojny, sa s ktorou susednou krajinou majú spojiť. Boli tu aj také možnosti, že by sa spojili s Ruskom alebo s Poľskom. Postupom času, keď už bolo pravdepodobné, že spoločný štát vytvoria s Čechmi, vznikol ďalší problém a to tendencie na vytvorenie slovenskej autonómie, ktoré presadzovali hlavne americkí Slováci.

Zámerom tejto práce nie je preskúmať všetky aspekty československého zahraničného odboja, ale podať ucelený obraz o vnímaní vojny očami legionárskych autorov. Zo skúmaných prác spoznáme názory a vnímanie rôznych udalostí, ako aj každodenné útrapy legionárov.

³³ Jesenský, Janko: *Z veršov Janka Jesenského*. Nákladom Odbočky Československej národnej rady v Rusku, Jekaterinburg, 1918,

³⁴ Michl, Jan: *Legionári a Československo*. Naše vojsko, Praha, 2009, s. 207.

³⁵ Michl, Jan: *Legionári a Československo*. Naše vojsko, Praha, 2009, s. 240.

Popri beletristických dielach vo výskume som použil aj iné zdroje, ako napríklad korešpondenciu autorov, odbornú literatúru zameriavajúcu sa na literatúru a tiež odborné diela analyzujúce históriu 1. svetovej vojny. V práci som spracoval dostupnú krásnu literatúru legionárov, ktorí pôsobili v Rusku. Nakoľko nie sú vydané diela krásnej literatúry legionárov, ktorí bojovali vo Francúzku alebo Taliansku, tak som sa s týmito jednotkami zaoberal len okrajovo. V posledných rokoch vyšlo aj niekoľko diel odbornej literatúry, ktoré sa zaoberajú legionármi v týchto krajinách. Môžeme spomenúť napríklad dielo *Doss Alto – mýtus a skutočnosť*³⁶ od Jozefa Fučíka, ktoré podrobnejšie rozoberá pôsobenie legionárov v Taliansku. Vo svojej práci som sa zameril na všeobecný prehľad v otázke legionárskej literatúry a nie na detailnú analýzu jedného alebo dvoch diel.

Vypracovanie podrobnej analýzy každého jedného diela a preskúmanie všetkých aspektov by vyžadovalo niekoľkonásobne viac času a nezmestilo by sa do rozsahu tejto práce. Z práce chýbajú tiež také dôležité otázky, ako rozbor filmov o légiách alebo otázka vzťahu légii k maďarskej menšine. S problematikou filmu som sa nezaoberal kvôli tomu, že drvivá väčšina filmov vznikla v českej produkcii a ich témou nie sú Slováci, ale légie vo všeobecnosti. Otázka vzťahu légii k Maďarom potrebuje podrobný výskum, nakoľko skúmaní autori sa vyjadrovali k Maďarom vo väčšine prípadov len na začiatku svojich diel, keď ešte opisovali stav pred vojnou alebo po vstupe k honvédom a pri odchode na východný front. Počas ich pobytu v Rusku sa maďarská otázka rozoberala skôr len ako vzťah k nepriateľovi spolu s Nemcami.

³⁶ Fučík, Jozef: *Doss Alto – mýtus a skutočnosť. Československá légie na italské fronte 1918*. Nakladatelství Epoque, Praha, 2014.

II. Žánrové zaradenie a všeobecná charakteristika diel v kontexte legionárskej literatúry

Legionárska literatúra zahŕňa poéziu, prózu aj drámu. Jej doménou však vždy zostávala predovšetkým próza a to počnúc od dokumentárne historických prác, až po beletriu. Najtypickejšou formou prózy bol memoár, zachytávajúci históriu československých vojakov v Rusku od formovania a vzniku légii, až po ich konečný návrat do novovzniknutého Československa. V legionárskej próze, hrajú hlavnú úlohu dokumentárne reportážne a memoárové prvky. Mnohé diela môžeme zaradiť i do literatúry faktu, lebo sú v nich často paralelne spracované dokumentárne materiály a zakomponované historické udalosti. Stoja na rozhraní krásnej a vecnej literatúry, pretože na rozdiel od beletristickej fiktívnosti kladú dôraz na konkrétne fakty a holú dokumentárnosť. Zahrňujú cestopisy, reportáže, biografické diela a memoáre. Pretože v jednotlivých dielach sa tieto žánre často prelínajú, môžeme ich preto považovať za viacžánrové³⁷.

Práve táto zvláštnosť legionárskej literatúry nám predkladá problém zaradenia literatúry faktu. Veľkým problémom je jednoznačné vymedzenie literatúry faktu ako žánru alebo druhu literatúry. Pri skúmaní literatúry faktu je tiež ťažké presne vymedziť úroveň fiktívnosti. V prípade odbornej literatúry vieme, že autor sa pridŕžiava výhradne faktov, ale v prípade literatúry faktu sa dostávajú k slovu popri faktoch aj estetickosť a umeleckosť. V umeleckom texte vôbec nie je prvoradá presnosť a hodnovernosť.³⁸ Tibor Žilka spomína v jednej svojej práci nasledovný príklad: v románe L. N. Tolstého *Vojna a mier* je opis bitiek pri Slavkove a Borodine taký reálny, že nás ani nenapadne pochybovať o správnosti faktov, a predsa sú v diele aj fiktívne postavy, ktoré vytvorila fantázia autora. Príbeh sa síce zakladá na reálnych faktoch, ale niektoré postavy sú vymyslené.³⁹ Z tohto dôvodu musíme diela legionárov brať s rezervou, a overovať aj z iných zdrojov.

Pri výskume jednotlivých diel legionárskej literatúry bude potrebné vymedziť žánr a štýl, aj keď viaceré diela sa nebudú môcť zaradiť do konkrétneho žánru. Pokiaľ budú k dispozícii potrebné údaje, tak sa pokúsím zistiť, či v danom diele sú fakty presné alebo aká je miera fiktívnosti textu. Pri skúmaní miery fiktívnosti je dôležité preveriť faktografickosť.

³⁷ Štraus, František: *Príručný slovník literárnovedných termínov*. Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, Bratislava, 2005, s. 174.

³⁸ Žilka, Tibor: Typologické znaky literatúry faktu. In: *Slovenské pohľady*, 96, 1980. č. 3. s. 56.

³⁹ Žilka, Tibor: Typologické znaky literatúry faktu. In: *Slovenské pohľady*, 96, 1980. č. 3. s. 57.

Dôležité bude aj hodnotenie literárnosti-antiliterárnosti a estetického zážitku. Estetickosť je v literatúre faktu len akási nadstavba, ktorá pomáha vymenované údaje a čísla skrotiť do čitateľnej formy prinášajúcej zážitok z čítania. Prvoradou úlohou literatúry faktu je zase skôr len informovať čitateľa presne a vecne o udalosti, ktorú práve opisuje. „*Obsah literárnych diel a ostatných kultúrnych dokumentov sa stáva zrozumiteľným na základe spojenia s dobou, spoločenskou a kultúrnou situáciou society, ktorá ho produkuje alebo recipuje. Vysvetliť takýto text znamená považovať tento text za výraz istých priestorovo a časovo určených sociokultúrnych podmienok.*“⁴⁰

V tejto kapitole sa zaoberám pojmom „memoárová literatúra“. V slovenskej legionárskej literatúre ide o najrozšírenejšiu formu. Problematikou memoárovej literatúry sa zaoberal aj Vlastimil Válek, ktorého monografiu vo svojej práci niekoľkokrát citujem. Pri klasifikovaní legionárskej literatúry by sme si mali najprv spresniť význam memoárov. Memoáre sú najčastejšie definované ako spomienkové rozprávania zamerané predovšetkým na prostredie a osobnosti, ktoré autor poznal, a na udalosti, ktorých bol svedkom⁴¹.

Žánrovo je legionárska literatúra rôznorodo členená. Pokiaľ chceme ohraničiť len legionársku literatúru vydanú slovenskými autormi, tak môžeme dospieť k názoru, že jej kardinálnu časť tvorí literatúra faktu. Viaceré diela stoja na rozhraní krásnej a vecnej literatúry. Obsahujú málo fiktívnosti a namiesto nej zdôrazňujú konkrétne fakty. Zo skúmaných textov tvoria väčšinu memoáre. Tieto memoáre by sme mohli označiť aj ako vojnové prózy, ktoré reprodukujú osobné skúsenosti, aj keď prihliadame skôr k názoru, že v nich ide viac o udalosti, ako o osobné videnie ľudí a názorov na vtedajšie dianie⁴². Pre problematickosť zaradenia diel do konkrétneho žánru sa musíme pozastaviť pri presnej definícii memoárovej literatúry.

Kompozícia klasických legionárskych diel obsahuje často cestopis autora po Rusku, ako aj jeho biografické údaje a spomienky na rôzne príhody, ktoré sa odohrali v skutočnosti. Príbeh sa zväčša buduje a utvára na reálnych historických základoch a udalostiach od odchodu autora na východný front alebo zachytáva len určitú udalosť. Niektoré diela obsahujú v krátkosti aj pôsobenie autora pred vojnou. Sú to ukážky z predvojnového pokojného života, kde prioritu hrajú ešte každodenné problémy. Ťažiskovým obdobím týchto diel je pobyt autorov na území Ruska. Odohráva sa väčšinou od februárovej revolúcie alebo od prechodu na ruskú stranu a zahrňuje v sebe následný pobyt v zajateckých táboroch. Koniec tohto obdobia môžeme stanoviť

⁴⁰ Ricoeur, Paul: *Teória interpretácie: diskurz a prebytok významu*. Archa, Bratislava, 1997, s. 120.

⁴¹ Mocná, Dagmar a Peterka, Josef: *Encyklopedie literárních žánrů*. Paseka, Praha, 2004, s. 436.

⁴² Kusý, Ivan: Memoáre ako žáner. In: *Slovenská literatúra 4*, 1972, s. 402-404.

ku dátumu odchodu legionárov do vlasti a ku koncu sibírskeho ťaženia. Niektoré diela obsahujú aj tretiu časť, a to návrat do vlasti a povojnovú situáciu v novovzniknutom Československu.

Memoárová literatúra býva považovaná za súčasť dokumentárnej literatúry a viacero autorov ju charakterizuje ako súbor diel, ktoré zhrňujú autorove spomienky na minulosť, ktorú skutočne prežil, videl alebo na udalosť, ktorej sa zúčastnil.⁴³ Tieto diela okrem zážitkov, pocitov alebo myšlienok autora zachytávajú určitým spôsobom aj historickú realitu a stávajú sa tak historickým prameňom. Memoáre dokazujú, že ľudia mali už v dávnej minulosti potrebu zanechávať po sebe svedectvo, či už o dobe v ktorej žili alebo o sebe a o svojej práci. Podstatnou vlastnosťou memoárov je, že musí ísť o zachytenie autentickej skutočnosti a nie o fikciu alebo pretvorenie minulosti. Udalosti v spomienkach musia zodpovedať skutočnosti a mali by byť pravdivé. Nesmú sa teoreticky vôbec prikrášľovať, pretvárať udalosti, pridávať alebo uberať postavy a ani meniť okolnosti. Memoáre by mali byť historicky autentické, čo vyžaduje od autorov neosobný prístup, lebo iba takýto prístup zabezpečí dostatočnú autenticitu. Samozrejme autori tvoria svoje diela s individuálnymi emóciami. Historici napríklad používajú osobné zámeno „my“, keď sa vyjadrujú o minulosti⁴⁴. V prípade memoárov je predsa len zobrazovaná história v ponímaní daného autora, teda je v ňom aj odtlačok autorovej osobnosti. Veľký rozdiel medzi odbornými historickými prácami a memoármi je aj v tom, že historik, ako rozprávač (narrator) vidí celú udalosť z vonka, teda má časový odstup od udalostí, ktoré opisuje. Vie porovnať viacero zdrojov a má oveľa viac informácií o udalosti, ako ten, kto to „len“ prežil. Historik má informácie aj o nasledujúcich udalostiach, vo svetle ktorých môže daná udalosť nadobudnúť iný charakter. Podľa Gyániho, ale ani historika nemôžeme vždy považovať za nezaujatého, lebo pri vysvetľovaní udalostí sa nechtiac prikláňa na jednu stranu, aby si tým vedel vytvoriť hľadisko, z ktorého bude interpretovať minulosť⁴⁵. V praxi je ale interpretácia prežitých udalostí rôzna.

Podľa Vlastimila Válka môžeme rozdeliť autorov memoárov do dvoch skupín, podľa typu spisateľovho postoja ku skutočnosti, ktorú chce zachytiť vo svojom diele. Prvým typom je autor, ktorý popisuje udalosti vedome subjektívne. Druhý typ sa snaží zobraziť udalosti z relatívne objektívnejšieho stanoviska. Táto druhá skupina sa pridrižiava pravidla zobrazovania

⁴³ Válek, Vlastimil: *K špecifičnosti memoárovej literatúry*. Univerzita J. E. Purkyně, Brno, 1984, s. 11.

⁴⁴ Gyáni, Gábor: Történetírói nézőpont és narratív igazság. In: *Magyar Tudomány*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 2003/1, s. 16.

⁴⁵ Gyáni, Gábor: Történetírói nézőpont és narratív igazság. In: *Magyar Tudomány*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 2003/1, s. 18.

skutočností, ale aj tu sa môžeme stretnúť so subjektívnou interpretáciou. Táto subjektivita je daná priamou účasťou a zainteresovanosťou autora - hrdinu na zobrazovaní deja⁴⁶.

Z tohto rozdelenia nám už je jasné, že memoárová literatúra je v podstate dokument doby a preto je súčasťou dokumentárnej literatúry, ale má aj úzky vzťah k iným oblastiam literatúry. Memoáre majú veľmi blízko k historickej próze, odbornej biografii alebo k dokumentárno-historickým črtám⁴⁷. Válek spomína aj spoločné znaky s reportážou. Pre tieto špecifiká nie je skúmaná memoárová literatúra vnímaná historikmi ako dokument, ale len ako dokreslenie obrazu doby. Napriek spojitosti memoárovej literatúry s cestopismi, reportážami alebo historickou prózou je dokumentárna hodnota vždy prvoradá. Musí sa prihliadať aj na fakt, že väčšinou autor má snahu doplniť dielo prvkami krásnej a umeleckej literatúry.

Objavuje sa ale aj problém vymedzenia hraníc memoárov. Na jednej strane stojí dokumentárnosť, na strane druhej umelekosť. Hľadanie charakteristických znakov memoárov nám neľahčuje ani odborná literatúra. Niektoré diela, ako napríklad *Teorie literatury*⁴⁸ neuvádzajú memoáre medzi prozaickými epickými útvarmi a nezaraďujú ich ani do vecného písomníctva.

V odborných literárnych časopisoch sa o téme už viackrát diskutovalo. Na Slovensku sa napríklad touto témou zaoberal v *Kultúrnom živote* Anton Hykisch, ktorý chcel dokázať, že aj zachytenie autenticity môže pôsobiť ako umelecké dielo⁴⁹. Jaroslav Beránek neskôr v *Literárnom mesačníku* dospel k záveru, že „[...] spôsob rozprávania v memoároch je iný ako v beletrii. Určuje ho povaha faktov, ktoré autor zaraďuje, skúma, pozoruje, sleduje ako hotové, uzatvorené, životom dotvorené; odhaľuje ich „model“ a dramatickosť, ktorá sa v nich skrýva“⁵⁰. Pre autora memoárov to znamená potrebu rozlišovať medzi faktami rozhodujúcimi, podstatnými a medzi vedľajšími alebo nepodstatnými detailmi, ktoré nemajú pri spracovávaní udalostí primárny význam. Pritom aj tieto nepodstatné prvky môžu byť dôležité pre pochopenie celkovej atmosféry doby. Potreba posúdenia dôležitosti detailov je však v rukách autora. Zároveň musí dbať na to, aby sa jednotlivé diely relatívne samostatných udalostí nerozdelili na množstvo drobných nepodstatných epizód, zjednotených len veľmi voľne osobou pamätníka.⁵¹

⁴⁶ Válek, Vlastimil: *K špecifičnosti memoárovej literatury*. Univerzita J. E. Purkyně, Brno, 1984, s. 11.

⁴⁷ Vlastimil Válek tu poukazuje na teóriu L. A. Levickija

⁴⁸ Cenek, Svatopluk: *Teorie literatury v literární výchově*. Praha, SNP, 1958.

⁴⁹ Válek, Vlastimil: *K špecifičnosti memoárovej literatury*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1984, s. 20.

⁵⁰ Beránek, Jaroslav: O takzvané literatuře faktu. In: *Literární měsíčník* 1973, č. 1. s. 83-85.

⁵¹ Válek, Vlastimil: *K špecifičnosti memoárovej literatury*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1984, s. 21.

Hlavnou hodnotou denníkov nie je dodávanie prvoradých informácií pri bádani minulosti, ale prinášať nám subjektívnu históriu, čiže vnútorné prežitie histórie priamym účastníkom⁵².

Klasifikáciu memoárov môžeme uskutočniť aj podľa štúdie Jana Trzynałdowského⁵³, ktorý rozlišuje tri základné druhové formy alebo žánre: *pamäte*, *denník* a *autobiografický román*. Memoáre ďalej rozdeľuje aj podľa kompozičných metód. Prvou metódou je keď autor rozpráva príbeh v súčasnosti, druhou je keď autor rozpráva o minulosti – (tj. *retrospektívna* metóda) a tretia je zmiešaná, čiže čas deja sa strieda počas rozprávania.

Prvá metóda je typická pre denník. V denníkoch pri porovnaní so spomienkami „[...] *panuje zobrazovaný materiál nad spisovateľom, zatiaľ čo u spomienok je tomu opačne; po stránke štylistickej má denník charakter protokolárny, spomienky narratívny.*“⁵⁴

V prípade druhej, čiže retrospektívnej metódy, ktorá je typická pre spomienky a pamäte, autor skúma minulosť. Materiál, s ktorým pracuje, veľmi dobre ovláda a triedi. Vyberá z neho najpodstatnejšie detaily a podáva ich formou rozprávania v minulom čase. Typická pre túto metódu je subjektivita. Ide o subjektívny pohľad autora alebo subjektívnu interpretáciu udalostí.

Nakoľko retrospektívna metóda je u slovenských autorov veľmi rozšírená, pokúsime sa ju rozdeliť aj podľa iných kritérií. Znovu sa musíme vrátiť k štúdiu Jana Trzynałdowského, z ktorého môžeme čerpať aj v tomto prípade. Spomienky a pamäte rozdeľuje na niekoľko typov. Jedným z nich sú *pamäte monografické*. Sú napísané spôsobom „*tvorca – život a dielo*“.⁵⁵ Jedná sa o monografiu osoby, predmetu alebo problému. Druhým typom sú *pamäte-histórie*, ktoré by sme mohli charakterizovať ako zvláštny druh monografických pamätí. *Pamäte zbeletrizované* sú také, ktoré už hraničia s autobiografickým románom. Ďalším typom sú *mozaikové pamäte*. Pri nich autor zostavuje svoje dielo z viacerých obrázkov rôznych ľudí, s ktorými sa stretol a z udalostí, ktoré prežil. Je to akýsi súbor noviel, ktoré spája postava autora a s ich pomocou sa autor snaží vytvoriť obraz doby. Podľa Trzynałdowského je pri tejto forme pamätí nebezpečenstvo, že autor nevytvorí typický odraz sveta. Veľakrát sa mu podarí správne charakterizovať skutočnosť, zhrnúť podrobnosti a usporiadať materiál k syntéze, sám však

⁵² Gyáni, Gábor: A napló mint társadalomtörténeti forrás. In: Uő: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Budapest, 148–152.

⁵³ Trzynałdowsky, Jan: Struktura relacji pamiętnikarskiej. In: *Sborník Księga pamiętkowa ku czci Stanisława Pigońia*, Kraków, 1961, s. 577.

⁵⁴ Trzynałdowsky, Jan: Struktura relacji pamiętnikarskiej. In: *Sborník Księga pamiętkowa ku czci Stanisława Pigońia*, Kraków, 1961, s. 578.

⁵⁵ Trzynałdowsky, Jan: Struktura relacji pamiętnikarskiej. In: *Sborník Księga pamiętkowa ku czci Stanisława Pigońia*, Kraków, 1961, s. 579..

syntézu neurobí. Pokiaľ autor vytvorí text, ktorý sa skladá z nadmieru samostatných obrazov alebo noviel, ktoré sa len voľne viažu k osobe autora, ide o *pamäte albumového typu*. Posledným sú *pamäte konfesijného typu*. Pri nich súhrn obrazov a noviel odzrkadľuje postavu, názory, vzťahy a zážitky autora pamätí. Formálne sa tu jedná o typ popisno-rozprávaci.

Tretia metóda je, keď sa v rozprávaní textu strieda minulý čas s prítomným. Pri tejto metóde autor textu mení svoj zorný uhol, z ktorého pozoruje udalosti. Vznikajú *kombinované pamäte*. Autor preskakuje z minulosti do prítomnosti a pokúša sa aktualizovať príbeh.

Vlastimil Válek vo svojej monografii ďalej rozlišuje pamäte a spomienky. Pamäte podľa neho sú bohato dokumentované, udalosti autor aj hodnotí a uvažuje nad nimi. Spomienky oproti tomu sú len akýmsi dodatočne zaplneným denníkom, v ktorých udalosti zachycuje úryvkovite a neucelene.⁵⁶

Pre výskum legionárskej literatúry nám Trzynadlowského delenie viac-menej vyhovuje. Zaiste sa nájdú aj prípady, keď konkrétne dielo nevieme zaradiť ani do jednej skupiny alebo bude na rozhraní dvoch typov. Vlastimil Válek taktiež zdôraznil, že vieme vytvoriť aj iné typy, ktoré lepšie vystihuje český memoárový materiál 20. storočia. Častý je napríklad typ *pamätí zložených z fejtónov*, ktoré sú väčšinou publikované v časopisoch. Ide tu najčastejšie o reportáže alebo texty písané formou reportáží.

Ďalší typ, ktorý Trzynadlowski nespomína, je *zborník*. Zborníky obsahujú zhrnutie spomienok viacerých pamätníkov na jednu osobu alebo na jednu udalosť. V takýchto textoch sa život alebo hlavné obdobie hrdinového života zachytáva z viacerých strán súčasne. Vzniká kolektívne dielo, ktoré svojím výberom dáva dohromady redaktor, ktorý môže uprednostňovať jednotlivé názory na úkor iných. Táto forma býva preferovaná z hľadiska historikov, nakoľko objektívnejšie vystihuje danú situáciu. Existuje však aj typ memoárov, kde namiesto pamätníka dielo píše niekto iný. V tomto prípade spolupracuje pamätník so spisovateľom, ktorý vyberá informácie formou interview. Takáto forma je rozšírenejšia v dnešnej dobe, hlavne u pamätníkov, ktorí by chceli zanechať svoje svedectvo pre budúce generácie, ale nemajú odvahu vytvoriť vlastné dielo a spoliehajú sa na skúsenejšieho autora, ktorý na základe podkladov vyhotoví dielo. Táto forma nie je typická pre obdobie po 1. svetovej vojne. Práve naopak, niektorí legionári sa pokúšali napísať svoje pamäte aj bez predchádzajúcich literárnych skúseností. Dôkazom toho sú aj zborníky *Rozprávky z vojny* od Janka Sršňa alebo *Sborník*

⁵⁶ Válek, Vlastimil: K špecifčnosti memoárovej literatúry. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1984, s. 83.

*rozpomienok ruských legionárov Slovákov*⁵⁷, ktoré redigovali Jozef Gregor Tajovský a Ferdinand Písecký. V týchto dielach nachádzame aj príspevky, ktoré by sme nezaradili do krásnej literatúry.

Jedným z primárnych problémov pri výskume legionárskej literatúry je, že medzi memoármi sa nachádzajú aj také diela, v ktorých spisovateľ v snahe ovplyvniť čitateľa dojmom autenticity zámerne vydáva fiktívne príbehy a udalosti za skutočné fakty. Pri spracovávaní musíme prihliadať na ideovú stránku memoárov a aj k tomu, akému publiku a prečo boli napísané. Niekedy si autor zámerne vyberá formu memoárov, aby dodal dielu dôveryhodnosť. Látka v memoároch sa spracúva rôzne, podľa toho čo vyhovuje danému obsahu a účelu. Pre túto skutočnosť sa memoárová literatúra realizuje cez rôzne žánrové formy, podľa toho, ktorá je optimálna a najlepšie spracováva materiál, resp. obsah⁵⁸. Vychádzajúc z tejto skutočnosti sa ocitnú niektoré diela na rozhraní žánrov. Pre lepšie pochopenie problému preto musíme nájsť iné druhy delenia memoárov a posúdiť ich z viacerých aspektov. Iné formy delenia memoárov nájdeme u ruského autora V. Kardina, ktorý ich z ideovej a obsahovej stránky delí vo svojej práci⁵⁹ *Segodnja o včerašnem*⁶⁰. Delenie podľa Kardina uvádza vo svojej práci aj Válek.

Podľa Kardina sa tradičné memoáre delia na autobiografiu, spomienky a na denníky. Kardin vychádza vo svojej práci zo spomienok revolucionárov, a to hlavne spomienok na rok 1917 a na obdobie intervencie. Práve toto obdobie je obdobím rozkvetu légii, o ktorých sa dočítame v legionárskej literatúre. Táto skutočnosť je v prospech môjho výskumu, lebo Kardinová teória sa nedá aplikovať na všetky obdobia memoárovej tvorby. To znamená, že memoárová literatúra má svoje vývinové etapy, ktoré majú premenlivé vlastnosti a kritéria. Premennosť memoárovej tvorby v jednotlivých obdobiach predstavuje problém nemožnosti aplikovať všetky teórie memoárového výskumu na jedno konkrétne dielo. Musíme sa obmedziť na vybrané štúdie a teórie, ktoré sú aplikovateľné na legionársku literatúru alebo platia všeobecne.

Základným kritériom Kardinovej teórie je *pravdivosť*. Musíme sa ale pozastaviť aj pri posúdení samotného Kardina, lebo svoju teóriu vydáva v roku 1961, čiže v období silne

⁵⁷ Tajovský, Jozef Gregor a Písecký, Ferdinand: *Sborník rozpomienok ruských legionárov slovenských*. Štátne nakladateľstvo, Praha, 1933.

⁵⁸ Válek, Vlastimil: *K špecifičnosti memoárové literatury*. Univerzita J. E. Purkyně, Brno, 1984. s. 64.

⁵⁹ V porozumení diela Emila Vladimiroviča Kardina v ruskom jazyku my pomohla prekladateľka z ruského jazyka Mgr. Gabriela Železníková, ktorej by som sa aj touto cestou chcel poďakovať.

⁶⁰ Kardin, Vladimirovič Emil: *Segodnja o včerašnem*. Moskva, 1961.

idealizujúcom. Kardin predstavuje sovietske pamäti ako protipól k pamätiam bielogvardejovcov a západných dôstojníkov, ktorí podľa neho skresľujú skutočnosť⁶¹. Otázku pravdivosti teda musíme posúdiť vlastným výskumom jednotlivých diel. Ďalej Kardin v memoároch vidí iba autentický historický dokument, teda text bez estetickejši. Toto jednostranné vnímanie u neho obmedzuje jemnosť pohľadu na umeleckú stránku textu. Kardin vymenúva niekoľko znakov memoárovej tvorby, ako napríklad hodnovernosť faktov a mien. Mená postáv vníma ako hodnoverné aj v prípadoch ak používa autor krycie mená.

Podľa Kardina je memoárová literatúra odlišná od ostatných žánrov aj preto, že je špecifická a že autor hovorí naraz o svojom hrdinovi a aj o sebe. Autor vystupuje zároveň aj ako hrdina vlastného rozprávania.⁶² Rozdelenie memoárovej literatúry podľa Kardina sa zhoduje s Trzynadlowského delením. Obsahuje rovnako autobiografiu, denník a spomienky. Pri denníkoch vyzdvihuje dôveryhodnosť, nakoľko oproti autobiografii a spomienok, ktoré majú retrospektívny charakter, ide väčšinou o zachytenie súčasnosti a momentálnych názorov na udalosti. Tým pádom sú naj dôveryhodnejšie a najlepšie zachytávajú atmosféru doby, bez prikrášlenia. Retrospektívny charakter autobiografie a spomienok doplňuje dielo o poznatky a názory, ktoré autor nadobudol dávno po udalosti, ktorú opisuje.

Z hľadiska legionárskej literatúry majú retrospektívny charakter skôr práce českých autorov. Väčšina prác slovenských autorov bola napísaná buď počas vojny, alebo je to len prepracovanie vlastného denníka. Kardin vo svojej práci konštatuje aj to, že najbližšie k umeleckej literatúre majú spomienky aktívnych spisovateľov, pretože sa neobmedzujú len zobrazovaním udalostí pri opise skutočnosti, ale pridávajú do diela estetickosť a pokúšajú sa veci stvárniť umelecky. Takéto prípady máme aj v slovenskej legionárskej literatúre. Môžeme spomenúť Jesenského a Tajovského, ktorí už počas 1. svetovej vojny boli uznávanými spisovateľmi.

Memoárovú literatúru síce Kardin nezahrňuje do umeleckej literatúry, ale podľa neho má k nej veľmi blízko. Určitý užší vzťah majú memoáre aj s publicistickou. Hraničia dokonca s náučnou literatúrou, lebo autor môže využívať aj archívy a iné pramene, ktoré patria už k vedeckej činnosti. Osoba memoáristu je teda „*beletrista, historik alebo bádateľ*“⁶³.

⁶¹ Válek, Vlastimil: *K špecifčnosti memoárovej literatúry*. Brno, Univerzita J. E. Purkyně, 1984, s. 38.

⁶² Kardin, Vladimirovič Emil: *Segodnja o včerašnem*. Moskva, 1961, s. 142.

⁶³ Válek, Vlastimil: *K špecifčnosti memoárovej literatúry*. Brno, Univerzita J. E. Purkyně, 1984, s. 39.

Dôležitú úlohu v memoároch hrá hrdina i autor. Hrdinami v memoároch sú najčastejšie osoby, ktoré v spoločnosti niečo znamenali. Hrdina sa stáva stredom diela, čiže okolo neho sa dejú všetky udalosti. Cez jeho osobu spoznávame dobu, ktorú opisuje. Kardin si myslí, že existuje aj tzv. „druhý hrdina“, ktorým je sám autor. Tento druhý hrdina nikdy nie je pasívny, lebo aj on zasahuje do deja. *„Bez neho, schopného premýšľať, vyberať, zvažovať, nie je možné memoáre zostaviť, informácie o minulosti zostanú iba kopov faktov a citátov.“*⁶⁴ Dôležitým faktorom je aj schopnosť autora vyberať to najpodstatnejšie, aby text nebol príliš dlhý a neobsahoval priveľa nepodstatných informácií.

Kardin, ani Trzynadlowski nám nepredkladá riešenie ohľadom štýlu, akým sú memoáre napísané. Nakoľko obaja skúmali svoju vlastnú národnú literatúru, čiže ruskú a poľskú, musíme najskôr stanoviť špecifiká pre českú a slovenskú memoárovú tvorbu. Memoáre zo slovenskej legionárskej tvorby väčšinou zahŕňajú aj grafickú časť, ktorá obsahuje autentické dobové fotografie, dokumenty a ilustrácie. V memoároch legionárov nie je zriedkavá ani publikácia máp, dobových plagátov, novinových článkov a iných autentických materiálov. Tieto materiály majú za úlohu posilniť hodnovernosť a pravdivosť celého diela. Udalosti a dôkazy sú usporiadané v chronologickom poriadku.

Pri skúmaní memoárovej literatúry je veľmi dôležité si upresniť jej vzťah k dokumentárnej literatúre, ku ktorej má veľmi blízko. Podobne ako pri dokumentárnej literatúre je jedným z hlavných kritérií kvality memoárov historická vernosť. Tento pohľad je však trochu skreslený, lebo neberie do úvahy jednak formálnu stránku textu, jednak subjektivitu autora. Text chápe ako dokument a nie ako literárne dielo. Neprihliada ani na osobné stanovisko autora. Vo svojej práci pri kvalifikovaní diel uvádzam tiež hodnotenie podľa historickej vernosti. Autentickosť je podľa mňa kľúčovou vlastnosťou memoárov a bez nej by stratilo svoje postavenie. Fiktívnosť oslabuje uznanie diela ako dokumentu doby a privádza čitateľa do omylu, nakoľko veľká väčšina ľudí vníma memoáre ako realitu. Je presvedčená o pravdivosti udávaných údajov a udalostí. Musíme však uznať, že subjektívna interpretácia faktov je neodmysliteľnou súčasťou memoárovej literatúry.⁶⁵ Preto je potreba vnímať memoáre aj ako dokument a zároveň ako umelecký text. Túto duálnosť musíme rešpektovať aj pri hodnotení. Čisto dokumentárny text by spôsobil „stratu osobnosti autora“ a vnímali by sme ho len ako obraz doby, a nie ako opis života autora. Opísané fakty by sme mali brať ako svedectvo očitého svedka, ale s prihliadnutím na to, že sú to fakty videné autorovými očami, čiže jeho vlastnou

⁶⁴ Kardin, Vladimirovič Emil: *Segodnja o včerašnem*. Moskva, 1961, s. 154.

⁶⁵ Válek, Vlastimil: *K špecifčnosti memoárovej literatúry*. Brno, Univerzita J. E. Purkyně, 1984, s. 67.

interpretáciou. Oproti dokumentárnej literatúre nachádzame ďalšiu odlišnosť v tom, že v memoároch vidíme silný odtlačok doby, v ktorej sa dej odohráva⁶⁶.

Tento odtlačok doby je v niektorých obdobiach pomerne silný. Pri legionárskej literatúre cítime vplyv československých ideálov a vymedzenie sa voči boľševikom. Všetky autorove hodnotenia prechádzajú cez akýsi filter. „Prešľapy“ legionárov alebo politických vodcov Čechoslovákov hodnotia trochu menej prísne, ako rovnaké činy boľševikov.

Autenticnosť vieme posúdiť aj podľa autorovho cieľa pri práci s textom. Pokiaľ písal denník alebo zápisky len pre vlastnú potrebu, prípadne neplánoval ich vydanie, vzniká autorovo svedectvo o vlastnom živote a o jeho osobe. Autor v takýchto textoch menej štylizuje a zachováva autenticitu. Druhý prípad je memoárista, ktorý píše svoje dielo pre verejnosť, čiže jeho cieľom je vytvoriť zaujímavý text, ktorý obsahuje aj prvky z umeleckej literatúry.⁶⁷

Z tohto hľadiska písali slovenskí legionári zmiešane. Nájdeme aj také diela, ktoré vôbec neboli plánované pre verejnosť, ale aj také, ktoré sa písali už na fronte s úmyslom ovplyvniť zajatých Slovákov.

Vzťah memoárovej literatúry ku krásnej literatúre

Z hľadiska čitateľa je najpôsobivejším memoárom také dielo, ktoré stojí na hranici medzi dokumentárnou a krásnou literatúrou.⁶⁸ Takéto dielo využíva vo väčšom počte prostriedky typické pre krásnu literatúru. Čitateľa zaujme estetickosťou, čiže pôsobí aj na jeho citovú stránku. Tu taktiež platí, že ak je dielo už v štádiu písania určené pre širokú verejnosť, autor sa snaží veci priblížiť čitateľovi a svoje memoáre zbeletrizovať. Dokumenty, ktoré využíva, vyplňuje zaujímavými príhodami alebo pútajúcim opisom, aby sa dielo nestalo nudným. V hodnotení memoárov by som zaradil umelecky pretvorené fakty k pozitívam. Zo strany čitateľa zaujmú, ale pritom nestrácajú z autenticity. Udalosti sa nemenia, nepretvárajú, len ich interpretácia prebieha inými slovami. Jednoduché fakty naberajú farbu a cit. Mohli by sme tu použiť termín Vlastimila Válka – „pravda umelecká“. Túto umeleckosť musí memoárista udržať v medziach, aby neskreslil autentickejšiu realitu a aby neodporoval historickej pravde.⁶⁹ Estetickosť je teda len akási nadstavba. Memoáre preto niekedy obsahujú aj vložky z

⁶⁶ Gyáni, Gábor: Történetírói nézőpont és narratív igazság. In: *Magyar Tudomány*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 2003/1, s. 19

⁶⁷ Válek, Vlastimil: *K specifčnosti memoárovej literatury*. Brno, Univerzita J. E. Purkyně, 1984, s. 72.

⁶⁸ Válek, Vlastimil: *K specifčnosti memoárovej literatury*. Brno, Univerzita J. E. Purkyně, 1984, s. 78.

⁶⁹ Válek, Vlastimil: *K specifčnosti memoárovej literatury*. Brno, Univerzita J. E. Purkyně, 1984, s. 80.

krásnej literatúry. Napríklad Janko Jesenský pridáva do svojho memoárového textu i svoje básne alebo epigramy.⁷⁰ S obohacovaním textu vlastnou alebo prebranou lyrikou sa v legionárskej literatúre stretávame pomerne často.⁷¹

V textoch je prvoradá „požiadavka hodnovernosti a presnosti údajov, až potom nasleduje v poradí dôležitosti estetický účinok, zážitok z vyrozprávaných údajov, faktov.“⁷² Strieda sa rozprávanie zážitkov a údajov, čím sa vytvára homogénny celok. Striedanie môže byť aj rušivé, čo sa objavuje v dielach „nespisovateľov“⁷³. Môže vzniknúť nevyváženosť, rozdrobenosť, ale aj kompozičná nejednotnosť textu.⁷⁴ Teda pokiaľ beletrizovanosť rozdeľujeme podľa Válka, tak môžeme rozlíšiť tri druhy memoárov. Prvým druhom je čistý dokument, ktorý je najčistejšou formou, autor ju neprikrášľuje. Druhým je čiastočne zbeletrizované dielo a tretím je zbeletrizované dielo⁷⁵.

Je potrebné ešte spomenúť diferenciáciu medzi autobiografickým dielom a memoárom. Hranice medzi nimi sú však nejednoznačné a niekedy sú tieto výrazy chápané aj synonymicky. Síce aj memoáre majú autobiografický charakter, ale autobiografické texty majú často výraznejšiu umeleckú štylizáciu a menšiu mieru chronologickosti. Častým javom je vsunutie fiktívnej postavy, za ktorú sa autor skrýva. Súčasťou sujetu nemusí byť autentické svedectvo o reálnej udalosti.

Aspekty času, priestoru a postáv v memoárovej literatúre

Prítomnosť časového faktora v memoároch je veľmi dôležitá. Časový odstup v prežití situácie a jeho napísania je kľúčový. Ak autor píše svoje prežité skúsenosti a udalosti vo väčšom časovom odstupe oproti reálnemu daniu, vnáša do nich svoje nové poznatky a názory, ktoré nadobudol počas tejto neskoršej doby. Tieto nové poznatky môžu trochu skresľovať autorove svedectvo. Čím dlhší čas uplynul, tým viac nových poznatkov a názorov bude dielo obsahovať. Autor s dlhším časovým odstupom môže prehodnotiť svoje činy a deformovať

⁷⁰ Pozri dielo Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936. V texte sa stretávame s epigramami autora (s. 130.), alebo krátkymi ukážkami veršov maďarského básnika Endre Adyho (s. 5) a Alexandra Sergejeviča Puškina (s. 56.). Okrem prevzatých veršou nachádzame v diele aj krátke ukážky autorovej lyriky (s. 17.).

⁷¹ Nachádzame ich aj v dielach Tajovského a Gacka.

⁷² Žilka, Tibor: Typologické znaky literatúry faktu. In: *Slovenské pohľady*, 96, 1980, č. 3. s. 58.

⁷³ V diele Mikuláša Gacka a Jaroslava Augustu nachádzame rušivé pasáže. Týchto autorov môžeme zaradiť do kategórie „nespisovateľov“, nakoľko neboli spisovateľmi v pravom slova zmysle.

⁷⁴ Žilka, Tibor: Typologické znaky literatúry faktu. In: *Slovenské pohľady*, 96, 1980, č. 3. s. 59.

⁷⁵ Válek, Vlastimil: *K špecifčnosti memoárovej literatúry*. Brno, Univerzita J. E. Purkyně, 1984, s. 78.

fakty. Ak autor napísal dielo ihneď po udalostiach, tak často nevedel rozlíšiť dôležité udalosti od menej dôležitých. Toto rozlíšenie je možné len s väčším časovým odstupom, keď už vieme posúdiť, ktoré činy mali význam vo vytváraní dejín. V legionárskej literatúre sa opisujú udalosti a činy, ktoré mali veľký význam na celosvetové dejiny, preto je vhodné posúdiť diela aj z tohto hľadiska. V memoároch preto vieme rozlíšiť tri časové roviny. Prvým je čas deja, druhým čas rozprávania, teda čas kedy autor spracováva svoj materiál a tretou časovou osou je čas čítania diela čitateľom.

Tieto časové úseky nie sú presne vymedzené, lebo ani čas vyrozprávania a vydania diela nemusia prebehnúť rýchlo. Nastanú situácie, keď sa memoáre napíšu krátko po čase diania, ale vydajú sa len po desaťročiach s určitými zmenami alebo len po autorovej smrti. V prípadoch veľkého časového odstupu vieme hodnotiť aj vystihnutie atmosféry doby autorom. Fakty uvedené v spomienkach vieme skontrolovať na základe dobových časopisov, novín alebo informácií ukrytých v archívoch.

Vo vojenských memoároch je častý jav, keď autor napíše dielo bezprostredne po udalostiach, ale potom sa k nemu vracia s väčším časovým odstupom a s novým hodnotením.⁷⁶ Niektorí slovenskí legionárski autori, napríklad Jesenský a Gacek, vydávajú svoje diela s odstupom približne 20 rokov. S malým časovým odstupom vydáva svoje dielo Jozef Gregor Tajovský, ktorý svoje *Rozprávky z Ruska* napísal a vydal v roku 1920. Toto dielo ale nie je čistým memoárom aj keď obsahuje črty, poviedky a denníkové zápisky, ktoré opisujú autorov život v rokoch 1. svetovej vojny. Podrobnejšie sa so zaradením diela budem zaoberať v neskorších kapitolách. Najmenší časový odstup nám prináša dielo Klempu, ktorý písal v podstate svoj denník a nemal v úmysle vydávať svoj rukopis ako literárne dielo.

Teda z hľadiska autenticity sú pre nás dôležitejšie diela Klempu a Tajovského, ktorí svoje diela písali priamo na fronte. Väčším časovým odstupom – v prípade Jesenského a Gacka viac ako 10 rokov – sa autori museli už spoliehať na svoju pamäť a na prípadné vlastné zápisky. Mohla nastať situácia, že na niektoré dôležité udalosti si už nespomenuli a bezvýznamné naopak vyzdvihli ako dôležité. Tento jav je v prípade väčšieho časového odstupu normálny.

Oproti umeleckej literatúre, kde je priestor vymyslený a zemepisne nekonkrétny, v memoároch je vždy určené presné a konkrétne miesto. Udáva sa väčšinou presný zemepisný

⁷⁶ Válek, Vlastimil: *K špecifčnosti memoárovej literatúry*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1984, s. 94.

názov a niekedy sa doplňuje aj informáciou o čase diania. Silne sa preferujú presné údaje namiesto umeleckého opisu prostredia. Pri udávaní neznámych miest sa niekedy autor pokúša presne identifikovať lokalitu, aby si čitateľ mohol svojpomocne vyhľadať miesto o ktorom sa práve hovorí, napríklad Mikuláš Gacek opisuje miesto nasledovne: „*A už sme v malej osade vo Voronežskej gubernii, Ostrogožského ujezdu, Rossošskej volosti, na gazdovstve Nemca-kolonistu – Jakuba Verleho.*“⁷⁷ V dielach legionárov často nachádzame aj mapu Ruska, na ktorej je presne vyznačená trasa, skadiaľ prechádzal daný autor.

Niektoré diela môžeme považovať aj za cestopis. Nejde tu však o cestopis v pravom zmysle slova, len o prvky cestopisu, ktoré tieto diela obsahujú. Autori – v tomto vyniká hlavne Klempa – si všímajú jednotlivé zastavenia legionárskych vlakov (aj transportu zajatcov pred vstupom do légií), mestá v ktorých sa pohybujú, charakterizujú miestnych obyvateľov, zvyky a podobne.

Postavy v memoároch sa tiež líšia od postáv z umeleckej literatúry. Kým v druhom prípade ide o vymyslené postavy, kde mená a charakter prideluje autor podľa svojej fantázie, tak v memoároch vystupujú vždy existujúce postavy. Povaha postáv je vždy realistická a pri známych osobnostiach memoáristi vedia tak presne opísať ich charakteristiku, že keby neuviedli meno postavy, aj tak by sme vedeli, o koho sa jedná. Život a príhody vojakov v drsných podmienkach sú opísané veľmi reálne až naturalisticky.

Zaujímavou zložkou memoárov sú citácie. Autori používajú aj iné pramene okrem vlastných zážitkov. Tieto pramene len veľmi zriedka uvádzajú ako prebraný text, ktorý citujú. Vo väčšine prípadov v texte nevieme rozoznať, či sa jedná o vlastný zážitok autora, alebo sa jedná o doplnujúce informácie, ktoré boli prebrané z iného diela a prerozprávané autorom, ako vlastný zážitok. Citáciu využívajú aj k podpore pravdivosti svojho diela. Vyrovnávajú nesúlad medzi osobnými názormi a skutočnosťou, ak boli odlišné. Týmto spôsobom vedia priblížiť vlastný názor k udalosti.

Po 1. svetovej vojne sa na Slovensku autori začali viac prikláňať k literatúre faktu. Spisovatelia ako Martin Kukučín, vydávajú cestopis⁷⁸, Elena Maróthy-Šoltésová beletrizujúcu kroniku⁷⁹ a zisťujeme, že jej tvorivá cesta viedla poetologicky od realizmu až k vecnej dokumentárnej próze⁸⁰. Aj tieto ukážky nám potvrdzujú, že legionárska tematika a hlavne jej

⁷⁷ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915-1920)*. Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská, 1936. s. 17.

⁷⁸ Martin Kukučín vydáva *Prechádzky po Patagónii* (1923) a *Dojmy z Francúzska* (1923)

⁷⁹ V roku 1925 ako svoje posledné dielo vydáva *Sedemdesiat rokov života*

⁸⁰ Sedlák, Imrich a kol.: *Dejiny slovenskej literatúry II*. Martin: Matica slovenská, 2009. s. 21.

spracovanie ako literatúra faktu mala v slovenskej literatúre pripravenú pôdu. Diela neboli ojedinelými úkazmi a zapadli do kontextu. Oproti českým autorom, ale na Slovensku musel dozrieť čas na to, aby diela boli priaznivo prijaté. O tejto skutočnosti svedčí aj fakt, že prvé legionárske dielo vydané na Slovensku od Tajovského malo veľmi malý ohlas a literárna kritika prešla i popri tomto zväzku temer s mlčaním⁸¹. Jesenský a Gacek svoje diela vydávajú len v 30-tych rokoch minulého storočia, kedy už bola situácia o niečo priaznivejšia, nakoľko legionári v tom čase sa tešili veľkej obľube.

Klasifikácia jednotlivých diel z beletristického pohľadu

Diela legionárov boli písané primárne ako spomienkové diela na udalosti v Rusku, dokonca niektoré boli písané priamo na fronte. Aj medzi autormi nachádzame skúsených literátov, ako aj takých mladíkov, ktorí nevedeli ani to, či ich vlastné zápisky ešte niekto prečíta. Vychádzajúc z týchto skutočností je jasné, že autori sa nesnažili vytvoriť diela krásnej literatúry, ale chceli zachytiť udalosti presne tak, ako sa stali. Estetická hodnota hrala vedľajšiu úlohu. Skúmané diela musíme rozdeliť na dve skupiny, podľa toho, kto ich napísal. Z literárnokritického hľadiska musíme byť trochu kritickejší, pokiaľ porovnávame dielo, ktoré napísal zabehnutý autor, ktorý mal k napísaniu diela dostatočný čas, teda aj odstup od udalostí, ako pri hodnotení napríklad Jozefa Klempu, ktorý nikdy pred tým nenapísal žiadnu inú knihu a jeho legionárske dielo vzniklo len vďaka Klempovej vnučke, ktorá prepísala jeho denník.

Do prvej skupiny autorov zaraďujeme Jesenského a Tajovského, ktorí už pred vypuknutím vojny napísali nespočetné množstvo diel. Títo dvaja autori patria do kánonu klasickej slovenskej literatúry. Ich diela boli vysoko hodnotené literárnymi kritikmi a preto právom môžeme očakávať, že aj ich legionárska tvorba bude mať vysokú estetickú hodnotu. Jesenský a Tajovský písali vlastným štýlom, ktorý sa odzrkadľuje aj v ich legionárskej tvorbe. Niektoré ich diela boli vydané už počas vojny priamo v Rusku, dokonca boli určené pre zajatcov. Jedným z najznámejších diel vydaných legionármi sú *Rozprávky z Ruska*, ktoré sa nevyvíkajú zo štýlu písania Tajovského. Pokúša sa opisovať jednoduchých vojakov, ktorí si aj na vojne žijú svoj uzavretý život. Jeho reč je tiež jednoduchá a prirodzená. Zachytáva rôzne detaily opisovaných osôb a tým približuje čitateľovi ich ľudskosť. Tajovský dokáže opísať aj dezertéra takým spôsobom, že nakoniec čitateľ mu odpúšťa všetky negatívne činy. Postavu približuje k čitateľovi, zobrazuje jeho utrpenie a vyjadruje s ním súcit. Vnútra sa do hĺbín

⁸¹ Gregor Tajovský, Jozef: *Dielo V*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1956. 535 s.

vnútorného boja hrdinu. Tajovský v texte využíva veľa dialektizmov a rusizmov, čím oživuje svoje diela, ale predsa môžeme nájsť veľa spoločných znakov s jeho predchádzajúcou tvorbou. Postavy sú podobne zobrazované ako v starších dielach s dedinskou tematikou. Novinkou je tu iba priestor. Zo štylistickej stránky je to najlepší prozaický text zo slovenskej legionárskej tvorby. Napriek tomu jeho dielo *Rozprávky z Ruska*, ktoré sa vydalo na Slovensku malo chladné prijatie kritikmi⁸².

Do kánonu klasickej slovenskej literatúry patrí aj tvorba Jesenského, ktorá má tiež vyššiu beletristickú hodnotu. Jeho prvé dielo *Zo zajatia* je výnimočná básnická zbierka a jediná zbierka svojho druhu. Zachytáva v ňom život zajatca v cárskom, ale aj v revolučnom Rusku. Svoje básne písal takmer každý deň, čoho dôkazom je aj označovanie dátumu vzniku jednotlivých básní v zbierke. Je to akýsi lyrický denník zajatca, ktorý putuje po obrovskej krajine – Rusku. O zbierke nachádzame pozitívne hodnotenia od viacerých odborníkov, medzi nimi Stanislava Šmatláka, Andreja Mráza a pod. Najvýstižnejšie hodnotenie nachádzame v *Slovníku slovenských spisovateľov 20. storočia*. „V zbierke *Zo zajatia* (1918) spracoval zážitky z prvej svetovej vojny, pričom toto dielo patrí k vrcholom slov. poézie späté s národnooslobodzovacím bojom slov. ľudu v období vojnovnej kataklizmy.“⁸³

Aj Jesenského prozaické dielo *Cestou k slobode* môžeme zaradiť do krásnej literatúry, nakoľko má výrazný umelecký charakter. Štýl textov môžeme porovnávať s kvalitou neskoršieho diela *Demokrati*. Kritici písali o diele, že má výrazný umelecký charakter⁸⁴. V menšom množstve využíva aj humor a poukazuje na nedostatky hlavne boľševikov. Kriticky sa zameriava aj na československú otázku. Dielo je realistické a autentické, zachytáva skutočné udalosti. V politickom hodnotení sa pokúša byť nestranným, čo vidieť aj v opise bielogvardejcov. Jesenský pomocou satiry kritizuje negatívne vlastnosti postáv, ako sú chamtivosť, závisť, pretváarka, karierizmus, neschopnosť alebo lakomosť.

Rozdiel medzi Tajovského *Rozprávkami z Ruska* a Jesenského *Cestou k slobode* je ten, že Jesenský zachytáva skôr historické fakty s dátumami, menami, presne opísanými udalosťami a Tajovský píše o všeobecnej situácii na fronte, vo vojsku a podobne. Nachádzame len málo záchytných bodov ohľadom toho, že daná udalosť sa kedy odohrávala. Samozrejmy je rozdiel

⁸² Mikulová, Marcela: *Tajovského obrodenecká moderna*. Bratislava, Kalligram ÚSL SAV, 2005, s. 143.

⁸³ Matovčík, Augustín a kolektív autorov: *Slovník slovenských spisovateľov 20. storočia*. Literárne informačné centrum, Bratislava, 2008. s. 203.

⁸⁴ Kol. autorov: *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. Zv. 2, E-J. Martin, Matica slovenská. 1987, s. 555.

aj v tom, že Jesenského dielo je jeden celok, oproti tomu Tajovský píše svoje jednotlivé poviedky, ktoré sú vždy samostatnými príbehmi. Do jedného celku sa spájajú len vďaka tomu, že sledujú časovú líniu a majú rovnakú tematiku. Z historického hľadiska je väčšina uvedených osôb v diele Tajovského nedohľadateľná. Jeho hrdinovia sú napríklad kuchár Jurek a podobne. Väčšinou tieto osoby nie je možné identifikovať, či sa jednalo o pravdivú osobu, alebo je to len fiktívna postava. Tajovského črty sú vždy portréty jednoduchých ľudí a neoznačuje texty, v ktorých píše o sebe. Stretávame sa aj s neutrálnou formou rozprávača. Medzi tieto portréty vkladá aj vlastné zážitky. Tajovský svoje poviedky písal do *Slovenských hlasov*, kde sa postupne uverejňovali. Jesenský píše svoje dielo na začiatku 30-tych rokov, teda sa spolieha na vlastné poznámky a pamäť. Má dostatok času na štylizovanie svojho diela. Z hľadiska miery fiktívnosti Tajovského dielo vytrča zo slovenskej legionárskej literatúry, nakoľko využíva fikciu v oveľa väčšej miere, ako ostatní autori. Pravdepodobne všetky poviedky sa zakladajú na reálnej udalosti, ale vo väčšine prípadov nie je možné identifikovať miesto, čas alebo konkrétne osoby. Ostatní autori sa pridržiavajú faktov, aj keď v dielach je prítomná istá miera subjektívizácie. Miera fiktívnosti je nízka. Drvivú väčšinu udalostí a osôb opisujú pravdivo⁸⁵.

Napriek všetkým drobným nedostatkom môžeme vyhlásiť, že diela Jesenského a Tajovského s legionárskou tematikou sú z beletristického hľadiska na vysokej úrovni a môžu sa porovnávať s najlepšimi dielami týchto dvoch autorov.

Druhú skupinu tvoria autori, ktorí pred vojnou nevydali žiadne dielo, teda nemali žiadne skúsenosti s tvorbou krásnej literatúry. Mikuláš Gacek sa neskôr stal veľmi uznávaným prekladateľom ruskej literatúry, preto u neho môžeme právom očakávať určitý stupeň estetickej hodnoty textu. Gacekovo dielo *Sibírske zápisky (1915-1920)* môžeme zo štylistickej a obsahovej stránky rozdeliť na dve časti. V prvej časti lyricky zachytáva svoje zajatie a zoznamovanie sa s Ruskom a neskôr s légiami. Využíva prostriedky umeleckého štýlu, čím dosahuje uvoľnenosť prejavu. Nachádzame tu veľmi veľa rusizmov. Oproti tomu druhá časť diela je menej beletristická. Gacek tu popri vlastných myšlienkach uvádza rôzne citácie, texty príhovorov rôznych dôstojníkov, vyhlásenia a podobne, čím síce zvýrazňuje hodnovernosť, ale markantne znižuje umeleckosť. Text sa stáva strohým výkladom faktov. Dokumentárna rovina

⁸⁵ Ako príklad môžem uviesť „Čeljabinský incident“, ktorý sa vyskytuje aj u troch autorov, ktorí písali svoje diela nezávisle od seba. Jeden priamo na fronte, druhý a tretí s viac ako 10 ročným odstupom. U všetkých troch je opis udalosti v podstate rovnaký. Rozdiel je len v detailoch, ako napríklad drobné odchýlky v počtoch mŕtvych a podobne.

sa strieda s rovinou impresií, ale oproti prvej časti tu už nenachádzame opisy ľudí, krajiny a podobne. Umeleckosť vystrieda dokumentárnosť.

Dielo, bolo ale hodnotené literárnymi kritikmi pozitívne. S odstupom času sa o ňom vyjadruje Zora Kramerová, že ho „[...] najmä po vydaní *Sibírskych zápisok* pokladali mnohí za talentovaného spisovateľa s mimoriadnym citom pre slovo, výra, čistotu a krásu jazyka, ako to dokazoval aj pretlmočením myšlienok iných, najmä ruských autorov do rodnej reči vo svojich prekladoch.“⁸⁶ V roku 1936 dostáva aj prestížnu krajinskú literárnu cenu M. R. Štefánika za svoje dielo *Sibírske zápisky*.⁸⁷ Toto ocenenie, ale aj kladné vyjadrenia uznávaných literárnych kritikov dosvedčujú, že Gacekové dielo má svoje miesto v slovenskej literatúre.

Štýl tejto memoárovej práce sa podobá na štýl Jesenského, ale predsa u Gaceka nachádzame viac ľudových výrazov. Jesenský brilantne vnáša humor do dokumentárnej roviny, oproti tomu Gacekovo dielo vyznieva skôr ako rozprávka, ktorá však je presným opisom skutočných udalostí. Celkovo je Gacekove dielo z historického hľadiska veľmi cenným materiálom, lebo okrem dokumentov, ktoré uvádza hlavne v druhej časti, nachádzame v diele aj autentický opis života jednoduchých Rusov, žijúcich na vidieku.

Do kánonu klasickej slovenskej literatúry nepatria tiež Jozef Mikolaj a Jozef Klempa. Dokonca Klempa si počas svojho života ani nepomyslel, že by sa jeho texty niekedy knižne vydali. Boli to jednoduchí ľudia, bez vyššieho vzdelania a bez akýchkoľvek umeleckých ambícií. Ich texty predsa majú určitú formu umeleckosti. Píšu pútavým štýlom, a aj keď nedosahujú úroveň Jesenského a Tajovského, predsa ich jazyk je bohatý a záživný. Hlavne Klempeve spomienky zostali v pôvodnej forme denníka, dokonca kniha je prepisom Klempevho rukopisu, ktorý vydala jeho vnučka Viera Melišková len v roku 2014, čiže 34 rokov po Klempevej smrti. Denník s názvom *Moje skúsenosti zo svetovej vojny* je ale cenným zdrojom informácií o ruských pomeroch počas vojny. „*Klempov zápisník predstavuje mimoriadne cenný zdroj informácií, lebo na rozdiel od českých krajín, kde legionárska literatúra predstavovala silný prúd, a to najmä v medzivojnovom období, Slovákov, ktorí vydali spomienky na svoje pôsobenie v légiách je veľmi málo. Jozef Klempa sa neheroizuje, verne opisuje svoj strach pri*

⁸⁶ Kramerová, Zora: *Surová býva vše pravda života...* Vydavateľstvo Peter Huba, Dolný Kubín, 1996. s. 5.

⁸⁷ Kol. autorov: *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. Zv. 2, E-J. Matica slovenská, Martin, 1987. s. 149.

vojenských akciách, nechť bojovať proti bolševikom či zdravotné ťažkosti, a jeho denník tak pôsobí mimoriadne dôveryhodne.“⁸⁸

Klempa sa pokúša sa každý deň niečo napísať do svojho denníka a pridržiava sa faktov. Pokiaľ cestoval, tak každý deň si poznačil, kde sa práve nachádza. Text sa číta ťažšie lebo nebol upravovaný, upravil sa len podľa súčasných pravidiel slovenského jazyka⁸⁹. Práve zachovanie pôvodného textu pridáva na hodnote diela. Zachováva si výrazové prostriedky doby a obsahuje veľa rusizmov. Je to jedinečná výpoveď mladého vojaka, ktorý opisoval všetko okolo seba, nevynímajúc svoje emócie. Je to doslova denník bez prifarbenia. Veci sa pokúša opísať reálne, tak ako to videl, umelecké obrazy nachádzame len zriedkavejšie. Umelecká hodnota nehrá hlavnú úlohu, preto Klempovo dielo stojí na rozhraní medzi umeleckou a vecnou literatúrou. Klempovo dielo je veľmi hodnotné z toho hľadiska, že opisuje realitu okolo seba, tým pádom nám prináša hodnoverný náhľad do každodenného života v Rusku počas vojny.

Najmenej známym autorom slovenskej legionárskej literatúry je Jozef Mikolaj. Jeho dielo *Ako to s nami bolo (Rozpomienky na svetovú vojnu, Rusko, jeho revolúciu a čsl. légie)* má memoárový charakter a prináša nám skôr dôležité historické fakty, ako výrazný umelecký zážitok. Dielo je ale pre čitateľa veľmi zaujímavé a pútavé. Mikolaj vyvažuje absenciu umeleckých obrazov veľkým množstvom zaujímavých udalostí a obrátov. Dielo nie je „nudné“, skôr naopak, číta sa veľmi dobre a zaujme čitateľa. Špeciálnou črtou je, že Mikolaj na rozdiel od ostatných autorov legionárskej literatúry pred vstupom do československých légii sa nestaval kriticky voči Maďarom. Pred vypuknutím vojny považoval Uhorsko za svoju vlasť, v ktorej žijú aj menšiny ako Slováci. Mikolaj bol poručikom, teda vôbec nebol prenasledovaný, ako Jesenský a Tajovský pre svoje slovanské cítenie. Na fronte bojoval za Uhorsko a ani ho nenapadlo dezertovať⁹⁰.

V diele môžeme pozorovať jeho prerod na uvedomelého Slováka, ktorým ostáva aj po vojne. Je asi jediným spisovateľom - legionárom, ktorý nevstúpil do légii dobrovoľne, ale bol pridelený do výchovného zajateckého tábora v Irkutsku. Ako píše v zajateckom tábore „[...] sohnali zajatcov na priestranstvo a z pripravenej listiny začali čítať mená Čechov a Slovákov.

⁸⁸ Kšíňan, Michal: Predslov. In: *Klempa, Jozef: Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Slovart, Bratislava, 2014. s. 9.

⁸⁹ Podľa vyjadrenia Viery Meliškovej, vnučky Jozefa Klempu nie je pôvodné dielo pozmeňované. Pani Melišková sama prepisovala text z pôvodného rukopisu Klempu. Ako sa sama vyjadrila v emailovej komunikácii: „Čo sa týka rozsahu knihy, tá je textovo identická s rukopisom, len v rukopise je viac fotografií a aj dobových pohľadníc.“

⁹⁰ V kapitole Ruské zajatie počas 1. svetovej vojny a ruské zajatie presne vysvetlím rozdielnosť zmýšľania Mikolaja a ostatných legionárskych autorov.

[...] *Strelec Vencko od 7. pluku, rodom Spišiak, čítal mená Slovákov. Pri mojom mene sa zastavil a hovoril: 'Vy ste zo Smižian, pôjdete s nami.' Môj osud bol spečatený. Pozbierali sme si svoje veci a kráčali pod dozorom legionárov na stanicu. Medzi nami bol aj brat Tono Granatier. Ten sa vžil do situácie čoskoro, my ostatný sme vzdorovali.*⁹¹ Mikolajovi trvalo niekoľko týždňov, kým sa psychicky stotožnil s tým, že je pôvodom Slovákom. Táto premena sa v ňom udiala, len na základe určitého nátlaku.

Diela všetkých analyzovaných autorov sú zaujímavé nielen z historického hľadiska, ale aj z hľadiska opisu života, zvykov a postojov obyčajných Rusov. Z umeleckého hľadiska môžeme rozdeliť diela na dve skupiny. Do prvej umelecky veľmi hodnotnej patria autori Jesenský a Tajovský, kým do druhej Klempa a Mikolaj. V prípade Gaceka je zaradenie trochu problematickejšie, nakoľko prvá časť jeho diela dosahuje úroveň Jesenského a Tajovského, ale druhá časť, ktorá obsahuje rôzne rezolúcie, prepisy listov a iných dokumentov už stráca na umeleckosti. Z obsahového hľadiska Gacek nezvládol umelecky pretaviť najväčší problém v légiách – československú otázku. Za každú cenu sa pokúša dať za pravdu Slovákom v hádke s Čechmi. Do tohto boja sa púšťa spomínanými listami a dokumentmi, teda prvkami, ktoré už v danom množstve nepatria do umeleckej literatúry.

Vzhľadom k tomu, že niektoré zo skúmaných diel majú väčší počet vydaní, mohli by sme predpokladať, že sú živou súčasťou slovenského literárneho povedomia. Žiaľ nie je to tak a tieto diela čakajú na „znovuobjavenie“ tak čitateľmi, ako aj odbornou verejnosťou. Diela väčšinou nie sú k dispozícii v menších knižniciach, dokonca niektoré, ako napríklad Mikolajovo *Ako to s nami bolo*, sa nachádza len v najväčších alebo v odborných knižniciach.

⁹¹ Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo*. Odbočka Roľníckej osvety v Spišskej Novej Vsi, Spišská Nová Ves, 1937. s. 68.

III. Prehľad českej legionárskej literatúry

Pri výskume legionárskej literatúry ako celku, je dôležité uviesť popri slovenských autoroch, na ktorých sa primárne zameriavam aj českých významnejších autorov. Hoci Česká legionárska literatúra je podstatne rozsiahlejšia ako slovenská, s českými dielami sa budem zaoberať vo svojej práci len okrajovo, t. j. ako s pomocným materiálom, a to vtedy, keď to bude potrebné k pochopeniu určitého problému. Napriek tomu je pre potreby môjho výskumu aspoň čiastočná znalosť českých legionárskych súvislostí nenahraditeľná.

Do výskumu légii musíme zaradiť aj diela, ktoré netvorí samotný obsah danej práce, ale nám pomáhajú lepšie pochopiť celú problematiku légii a politické problémy vtedajšej doby. Celá práca má preto čiastočne interdisciplinárny charakter, lebo bez poznania odbornej literatúry, vzťahujúcej sa na dejiny 1. svetovej vojny a československého odboja, by sme len s problémami vedeli pochopiť diela legionárov.

Česká legionárska literatúra a jej autori

V tejto časti uvediem hlavných autorov českej legionárskej literatúry. Prvou hlavnou skupinou diel v legionárskej literatúre sú klasické romány. Významným autorom českej legionárskej literatúry je Rudolf Medek, ktorý vstupuje do československých légii v roku 1916. V Rusku rediguje časopis *Československý voják*. Domov sa dostáva cez Ameriku a Francúzsko v roku 1919. Stáva sa riaditeľom Pamätníku odboja v Prahe.⁹² Jedným z najznámejších románov Rudolfa Medka je päťdielna *Legionárska epeja (Anabáze)*. Táto práca je aj Medkovým najrozsiahlejším⁹³ dielom a zachytáva autorove vojenské zážitky, názory a postoje. V diele zdôrazňuje svoj protibolševický postoj a silné vlastenecké cítenie. Popri tom zdôrazňuje nacionalizmus Čechov a z časti aj ideu slovanstva. Obsahuje svedectvo vojenských udalostí v Rusku, boj československých légii na strane protibolševických síl, obraz bitky u Zborova v júli 1917, ďalej zmätok a chaos v Rusku, vyčerpávajúcu cestu légii cez celé Rusko a Sibír do Vladivostoku a návrat domov. Autobiografické črty a vlastné politické názory a presvedčenie autor pretlmočil v postave legionára - básnika Budecia. Ústup légii pre neho znamenal koniec veľkého sna o záchrane silnej slovanskej ríše. V diele je veľa postáv rôznych

⁹² Menclová, Věra a kol.: *Slovník českých spisovatelů*. Nakladatelství Libri, Praha, 2000, s. 441.

⁹³ Každá časť pentológie má viac ako 300 strán, *Ostrov v bouři*, *Mohutný sen*, a *Anabaze* majú dokonca viac ako 500 strán. Jedná sa o veľmi rozsiahle dielo.

národností. Figurujú medzi nimi aj historické osobnosti, ako napríklad T. G. Masaryk, M. R. Štefánik alebo generál Ján Syrový⁹⁴.

Rudolf Medek napísal aj ďalšie diela s legionárskou tematikou. Románový charakter z nich má *Legenda o Barabášovi aneb Podivuhodná dobrodružství kapitána Mojmíra Ivánoviče Barabáše a Josefa Jelítka jeho sluhy* vydaná v roku 1932 a dielo *Nanking* z roku 1936. Hlavní hrdinovia prvého románu pripomínajú postavy Miguela Cervantesa Dona Quijota a Sancha Panzu. V *Nanking-u* vystupujú traja legionárski dôstojníci, ktorí sa vracajú domov na lodi *Nanking*⁹⁵, spoločnosť im pritom robia tri ruské dievčatá.

Známym autorom legionárskych románov je aj Josef Kopta. Do ruského zajatia sa dostáva v roku 1915, nasledujúci rok už vstupuje do Českej družiny. Po návrate z Ruska sa stáva tajomníkom Pamätníku odboja v Prahe. Jeho najznámejším dielom je *Třetí rota*. Skladá sa z troch častí, a to *Třetí rota*, *Třetí rota na magistrále*, *Třetí rota doma*. Zobrazuje osudy jednej roty a súbežne zánik cárizmu. Zachytáva obdobie od roku 1917 až po návrat légii do Československa. Začína obdobím entuziastického zrodu dobrovoľníckej demokratickej armády s oslobodzovacím poslaním, cez ich tragický stret s bolševickou revolúciou, až po demobilizáciu vojsk. Josef Kopta svoje legionárske spomienky a zážitky zachytil aj vo svojich dvoch neskorších románových trilógiách *Jediné východisko* a *Modrý námořník*. Tieto diela už nezaraďujeme do legionárskej literatúry, ale predsa v nich môžeme nájsť jej prvky. Spolupracoval aj na vydaní niekoľkých zborníkov s tematikou légii.

Tretím významným autorom legionárskych románov je publicista Jaroslav Kratochvíl. Kratochvíl bol na rozdiel od dvoch predchádzajúcich autorov jednoznačne ľavicovo orientovaný. Medek a Kopta boli prívržencami Masaryka. Pre svoje sympatie k ruskej revolúcii sa Kratochvíl dostáva do konfliktu s vedením légii. Nesúhlasil so zapojením sa légii do ruskej občianskej vojny a preto v roku 1919 bol aj dokonca internovaný v Irkutsku.⁹⁶ Tieto svoje postoje preniesol aj do svojho diela *Prameny*. Kratochvíl chcel vydať šesťdielny cyklus s názvom *Rěka*, ale nakoniec vydal len prvé dva diely. V diele *Prameny* opisuje vznik légii a zachytáva psychológiu a život československého zajatca, ktorý je v očiach Rusov „austriakom“, teda nepriateľom Ruska. Odohráva sa v rokoch 1916-1917. Zobrazuje rôzne prostredia, nálady, názory, krach rusofilských ideálov, ale aj ruskú prírodu v jej plnej kráse.

⁹⁴ Ján Syrový, 24. 2. 1888 – 17. 10. 1970, bol armádnym generálom, v období Mníchovskej dohody predseda československej vlády.

⁹⁵ Loď *Nanking* bola 4. transportom légii do vlasti. Na tejto lodi sa dostáva domov aj Jozef Gregor Tajovský

⁹⁶ Menclová, Věra a kol.: *Slovník českých spisovatelů*. Nakladatelství Libri, Praha, 2000. s. 370.

V diele vystupuje viac ako sto osôb. Hlavnou postavou je poručík František Toman. Torzo tretieho dielu cyklu vyšlo po smrti Kratochvíla v roku 1956.

Ďalším autorom legionárskych románov je Pavel Fink, ktorý prebehol k Rusom na haličskej fronte. V Rusku vydával aj časopis *Šlehy* a v roku 1918 vstupuje do čs. légii. Bol pridelený aj do vydavateľstva *Československého denníka*. Pôsobil aj ako vojnový spravodajca v Omsku a v Čite. Z týchto rokov vznikli knižky s tematikou admirála Kolčaka a atamana Semjonova *Bílí admirál*, *Mezi mohylami*, *Umírající království*. V ruskej tematike napísal aj románovú dilógiu *Zajetí Babylonské a Válčící národ*. Zachytáva v nich osudy českých zajatcov na uralskom vidieku. Objavuje sa aj niekoľko ruských postáv a zobrazuje dopad revolučných udalostí v roku 1917.⁹⁷ Boje československých légii zachytáva v novele *Obrněnec hubitel*, v ktorom hlavnú úlohu má čatár, neskôr poručík Kostečka. Dôležitú úlohu v románe hrá pancierový vlak legionárov. Fink napísal aj románový cestopis *Návrat vítězů* s podtitulom *Příhody poutníků, které kolébalo sedm moří a nad nimiž otec Oceán potřásal bílou hlavou*. Z názvu a podtitulu nám môže byť jasné, že sa jedná o príbeh návratu legionárov do vlasti. Dielo je románový cestopis zobrazujúci plavbu legionárov z Vladivostoku do Terstu so zastávkami v Singapore, na Cejlone a v Egypte.

Medzi autorov legionárskych románov patrí aj Adolf Zeman. Z jeho diel zaraďujeme medzi legionársku tematiku tri trilógie. Prvá trilógia nesie názov *Mrtvá baterie*. Autor v nej zachytáva víťazné ťaženie légii z Ukrajiny na Sibír a ich rôzne osudy v chaose ruskej občianskej vojny. Zeman vo svojej druhej trilógii s názvom *Tři bitvy* zobrazuje najvýznamnejšie bitky legionárov v Rusku, Francúzku a v Taliansku. Tretia trilógia nesie pomenovanie *Bouře*. Táto trilógia zobrazuje širšie časové obdobie. Prvá časť s názvom *Piráti osudu* zachytáva rozpad rakúsko-uhorskej armády v Taliansku a prebiehanie Čechov do zajatia. Druhá časť *Veliká hra* približuje dianie na talianskom fronte, od zrodu československých légii za pomoci Edvarda Beneša a Milana Rastislava Štefánika. Tretia časť trilógie nikdy nevyšla. Dej tretej časti trilógie je situovaný na územie Ruska. Prvá časť *Vasil Innokentějevič* zobrazuje slaboškého správcu železničiarkej školy Makarova na pozadí dobových udalostí na Sibíri. Druhá časť je zaujímavá preto, lebo text je skoro totožný s textom prvej časti.⁹⁸ Tretí román *Plukovník Švec* je skôr biografickým dielom, ktorý zachytáva osudy hlavného hrdinu až po jeho tragickú smrť.

⁹⁷ Forst, Vladimír a kol.: *Lexikon české literatury*. ACADEMIA, Praha, 1985. s. 705.

⁹⁸ Poláček, Jiří. a kol.(ed): *Průhledy do české literatury 20. století*. CERM, Brno, 2000. s. 69.

S niekoľkými legionárskymi románmi sa stretávame aj u Rudolfa Vlasáka. K legionárskej tematike zaraďujeme jeho diela *Ve víru*, *Bílí barbari*, *Kozáci a naši*, *Vojáci cisařovi*, *Vojáci republiky* a *Vojáci revoluce*. Do zoznamu legionárskych románov zaraďujeme aj autora *Cestou k slobodě* Antonína Zhořa. Okrajovo patria k legionárskej literatúre aj Ružena Jesenská, autorka románu *Hrdinství* a Věra Vášová, ktorá napísala „román legionára“ *Po návratu*. Aj Josef Novotný vydal pod pseudonymom Kuzma román odohrávajúci sa na talianskom fronte *Piava*.

Po roku 1945 boli vydané ešte romány dvoch autorov. Obaja už pred rokom 1945 publikovali diela z prostredia légii, ale v iných žánroch. Prvým z autorov je Václav Kaplický, ktorý sa dostáva do zajatia v 1916. Po pobyte v zajateckom tábore v Berdičevu sa stáva československým legionárom. Ako delegát zakázaného vojenského zjazdu bol v roku 1918 zatknutý a uväznený na myse Gornostaj neďaleko Vladivostoku.⁹⁹ Kaplický opisuje návrat vnútorne podlomeného českého legionára z Ruska v diele *Hvězda na východě*. Druhým je František Kubka so svojím románovým cyklom o štyroch generáciách Martinůcov. V treťom zväzku s názvom *Básníková svadba* vystupuje rakúsko-uhorský vojak Jan Martinů, ktorý sa dostáva do zajatia a neskôr vystupuje už ako legionár. Stáva sa z neho dezertér, ktorý sa zúčastní bojov s armádou admirála Kolčaka.

Ku kratším útvarom s legionárskou tematikou patria novely a poviedky. Majú menší počet postáv, jednoduchší dej a menej zložitú kompozíciu. Väčšina je napísaná v 20. a 30. rokoch minulého storočia. Veľmi známym je prozaik a novinár Jaroslav Hašek, ktorý sa v roku 1915 nechal na Haličskom fronte zajať Rusmi. Vstupuje do československých légii, ale v roku 1918 légie opúšťa a pridáva sa na stranu bolševikov a pôsobí ako politický pracovník v Červenej armáde.¹⁰⁰ Podobu vojaka Švejka už začína vytvárať pred vojnou, ale k príbehu o Švejkovi sa znovu dostáva v roku 1917 v Kyjeve, kde ho vydávajú v rámci časopisu *Čechoslovan*. Hašek ešte pred vojnou vydáva poviedky *Dobrý voják Švejk a jiné podivné historky*, v ktorom modeluje svojho hrdinu dosť podobne ako v jeho románovej podobe. Počas pobytu v Rusku nasleduje *Dobrý voják Švejk v zajetí* a len od roku 1921 naberá dielo románový charakter a názov *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*. Švejk sa dostáva na prvú priečku v čítanosti medzi dielami, ktoré zachytávajú tematiku 1. svetovej vojny. Hašek netúžil po vojenských hviezdčkách a mal aj chladný odstup od autorít, mal však veľmi dobre rozvinutý

⁹⁹ Menclová, Věra a kol.: *Slovník českých spisovatelů*. Nakladatelství Libri, Praha, 2000. s. 320-321.

¹⁰⁰ Menclová, Věra a kol.: *Slovník českých spisovatelů*. Nakladatelství Libri, Praha, 2000. s. 217.

cit pre pozorovanie vecí okolo seba.¹⁰¹ Je zaujímavé, že oproti klasickej legionárskej literatúre u Haška nenachádzame presné historické údaje alebo technické opisy. Vo Švejtkovi vidíme pohľad na veci zdola, čiže zo strany veľmi jednoduchého vojaka. Jeho dielo neposkytuje cenné historické údaje a fakty, ale napriek tomu nám prináša pohľad na zmýšľanie ľudí v danom období. Nachádzame tu ich názory a postoje. Napriek tomu, že Haškové dielo nezapadá celkom do legionárskej literatúry, predsa len by bolo potrebné preskúmať spoločné znaky a porovnávať dielo s klasickými legionárskymi dielami.

K pravým legionárskym dielam patrí súbor poviedok *Barák smrti* od Jana Weissa, ktorý pobudol dlhší čas v zajateckých táboroch Tockoje a Berezovka. V roku 1919 sa prihlasuje do légii. Dielo je zaujímavé tým, že zachytáva aj halucinácie chorých v zajateckom tábore. Ako jedno z najčítanejších diel legionárskej literatúry spomeniem prózu *Gornostaj* od autora historických beletrií Václava Kaplického. Dielo sa podarilo vydať iba v roku 1936, napriek tomu, že bolo napísané hneď po návrate Kaplického do vlasti. Obsahuje autentické ukážky zo života v zajatí a zrod légii. Zameriava sa na II. zjazd legionársky, ktorého účastníkov internovali na mys Gornostaj neďaleko Vladivostoku. Medzi účastníkmi bol aj Kaplický a preto sa vracia domov ako väzeň. Veľmi výstižne opisuje konflikty radových vojakov s vedením légii. Nachádzame prechod od vlasteneckého citu, cez sklamanie sa legionárov, až po ich konflikt s dôstojníkmi. Dielo stojí na rozhraní beletrie a publicistiky.

Medzi legionárov - spisovateľov patrí aj prozaik, dramatik a publicista Zdeněk Němeček. 1. svetová vojna ho zastihne v Moskve. Vstupuje do légii, ale počas pôsobenia je niekoľkokrát ranený.¹⁰² Zo svojich zážitkov vytvoril knihu *Legionárske povídky*. Zachytáva pôsobenie českých vojakov na Haličskej fronte, ruskom zajatí a aj v légiiach. Zaujímavou je jeho novela *Tři večery*, kde opisuje pobyt Zdenka Poláčka v Moskve.

Anabázou českých a slovenských legionárov sa zaoberal aj Václav Cháb. Bojom u Bachmača venoval dielo *Bachmač – březen 1918*. Boje u Bachmača inšpirovali aj Josefa Masaříka. Opisuje ich v súbore siedmych próz z rokov 1920-24 s názvom *Dobrovolně*. Podobne ako Cháb píše veľmi expresívnym štýlom.¹⁰³ Osudom légii sa zaoberal aj v dielach *Soud* a *Červená daň*.

¹⁰¹ Karel Poláček a obraz první světové války v české literatuře. [Sborník příspěvků ze symposia..., sestavil Erik Gilk], Albert, Boskovice, 2007. s. 55.

¹⁰² Menclová, Věra a kol.: *Slovník českých spisovatelů*. Nakladatelství Libri, Praha, 2000. s. 467.

¹⁰³ Poláček, Jiří. a kol.(ed): *Přihledy do české literatury 20. století*. CERM, Brno, 2000. s. 71.

Povedky písal taktiež Adolf Zeman. Pôsobenie légii vykresľuje v knižke *Sibiřské obrázky* obsahujúcej trinásť próz. Zaujímavosťou je, že opisuje nielen osudy legionárov, ale aj osudy miestnych ľudí žijúcich na Sibíri. Zbierku poviedok podobného charakteru má aj František Kubka. Ako prvú napísal zbierku *Barvy východu*, po ktorej nasledovalo *Sedmero zastavení*. V prvej zachytáva svoje zážitky zo zastávok v čínskych mestách a spiatočnej plavby do Európy. V druhej zbierke opisuje obraz Ruska v rozbúrenej dobe.

Životom légii sa zaoberal i Václav Valenta-Alfa v knihe *Sibiřské jedovatosti*. Opisuje život legionárov od roku 1918 až po ich odchod z Ruska. V knižke okrem poviedok nájdeme aj niekoľko dopisov, veršov, ale aj humoristických čít. Dielo má dokumentárnu hodnotu. Autor písal aj diela pre deti s legionárskou tematikou, ako napríklad *Hrdinové* alebo *Buran na magistrále*.

Okrem Česka a Slovenska sa stretneme s opisom československých légii aj u poľského autora Jerzyho Bandrowského s názvom *Niezwalczone sztabdary*. Dielo v poľskom jazyku vyšlo v roku 1923 a v nasledujúcom roku vyšlo aj v českom preklade *Nepřemožitelné prapory*¹⁰⁴. Poľská poviedka zobrazuje činnosť československých légii na Sibíri. Stretávame sa tu aj s poľskou divíziou légii, o ktorú sa iní autori nezaujímali. Hlavným hrdinom je žurnalista Niwiński.

Popri próze v legionárskej tvorbe je dôležitým článkom aj dráma. Väčšina diel podobne ako pri románoch a novelách, bola napísaná v 20. a 30. rokoch minulého storočia. Dramatické diela tvorili väčšinou známe mená ako Josef Kopta, Rudolf Medek, František Langer, čiže znovu sa stretávame s autormi románov a básnických zbierok legionárskej tematiky.

Dielo *Revoluce* od Josefa Koptu, ktoré bolo dedikované Karlovi Tomanovi, sa odohráva počas dvoch májových dní roku 1918 v jednom meste na Urale. Kopta vydal túto hru v roku 1925 a v tom istom roku ju aj predstavili v Národnom divadle v Prahe. Vystupujú v nej vedľa československých legionárov aj ruské postavy. Autor chcel pomocou týchto postáv ukázať rozdielny vplyv revolúcie na ľudské osudy. Hra vzbudila veľký ohlas kritikov.

Na desiate výročie vzniku Československa bola predstavená dráma Rudolfa Medka *Plukovník Švec*. Dráma zobrazuje dobitie Penzy a boj o Kazaň v roku 1918. Okrem hlavnej postavy plukovníka vystupuje aj viacero ďalších legionárov. Ťažisko celého diela je

¹⁰⁴ Bandrowski, Jerzy: *Nepřemožitelné prapory*. Plamja, Praha, 1924.

samovražda plukovníka Šveca¹⁰⁵. Příčinu samovraždy skúmala aj Štefániková vyšetrovacía komisia a podľa jej správy bolo viacero príčin, ktoré viedli plukovníka k tomuto činu. Medek opisuje príčinu samovraždy zjednodušene, a to vzburou legionárov. Medek so svojím zjednodušením faktov vyvolal ostrú debatu kritikov, ale aj priamych účastníkov legionárskej anabázy. Negatívne sa vyjadril o diele aj F. X. Šalda. Medek vytvoril o légii aj druhú drámu s názvom *Srdce a válka*, v ktorej stoja proti sebe dvaja bratia.

V pražskom Národnom divadle bola predstavená aj hra Františka Kubku *Ataman Rinov*. Kubka sa inšpiroval vlastnými zážitkami z územia ovládaného atamanom Semjonovom. Hlavnými postavami sú kozácki dôstojníci, Zoja a bolševický komisár. Kubka sa pokúšal o konfrontáciu dvoch odlišných spoločenských poriadkov, čo sa mu podľa dobovej kritiky nepodarilo.¹⁰⁶

V dvadsiatych rokoch minulého storočia boli predstavené aj hry Zdeňka Štěpánka *Transport č. 20* a *Monastýr nad tajgou*. Tieto hry zachytávajú boj légii s Červenou armádou. Známa je aj hra českého legionára Jozefa Masaříka *Všem! Všem!*. Ďalšie hry boli predstavené už v tridsiatych rokoch. Najvýznamnejšia je hra Františka Langera *Jizdní hlídka*. Odohráva sa na Sibíri v roku 1919. Známou je aj hra Adolfa Zemana *Zborov*. Opisuje v nej slávne víťazstvo legionárov nad Nemcami. Menej známe diela sú *U vatry* od Františka Volfa a dráma kritika Františka Götza s názvom *První rota*. Do tejto skupiny môžeme zaradiť aj hru *Vítězové* od Františka Langera.

Popri vážnejších žánroch obsahuje česká legionárska literatúra aj knižky pre deti a mládež. Viacero známych autorov popri svojej beletristickej tvorbe pre dospelých vydalo aj diela pre deti. Znovu sa stretávame s menami Rudolf Medek, František Langer, František Kubka a Adolf Zeman. Najdôležitejšou oblasťou tvorby pre deti je v tomto období próza s detskými hrdinami.

Ako prvého spomeniem Rudolfa Medka, ktorý vydal knihy *Pouť dětí do Sibiře* a *O našich légii, dětech a zvířátkách v Sibíři*. Príbeh ruskej siroty opisuje v diele *Kolja Mikulka*. Zaujímavý je aj príbeh o priateľstve českého legionárskeho chlapca a jeho ruského vrstovníka *František – starodružiník*. Medek redigoval aj obsiahlu antológiu *Za domovinu*, v ktorej legionári približujú mladým čitateľom svojimi spomienkami činnosť légii. Na antológii

¹⁰⁵ Jozef Jiří Švec, 1883 – 1918, bol učiteľom telocviku, neskôr legionárom a dosahuje hodnosť plukovníka. Najväčšiu slávu získava ako veliteľ ôsmej roty v 1. delestreleckom pluku v bitke pri Zborove.

¹⁰⁶ Poláček, Jiří. a kol.(ed): *Průhledy do české literatury 20. století*. CERM, Brno, 2000. s. 75-76.

spolupracovali Jan Weiss, Josef Kopta, František Langer, Josef Kudela, Jan Syrový, Vojta Beneš, J. G. Tajovský, Josef Masařík a Václav Najbrt.

František Langer napísal svoju knižku pre deti s názvom *Železný vlk*. Nachádza sa v nej sedem próz o ruskom zajatí a o légiách. Langer je autorom aj dobrodružného príbehu jakutského psa Rafa, ktorý sprevádzal československé légie na Sibíri *Pes druhej rotj*. Pre deti sú napísané aj knižky *Legionárske povídky* a *Ze slavných dob*, na ktorých spolupracovali aj Rudolf Medek a Josef Kopta. Pre deti písal aj Václav Valenta-Alfa, ktorý vytvoril diela ako *Do legie*, *Povídky z vojny*, *V ruském zajetí*, *Hrdinové*, *Za hlasem krve*. Rozpráva v nich väčšinou o svojich zážitkoch z vojny. O vzťahoch revolúcie a inteligencie sa dočítame v diele Františka Kubku s názvom *Povídky pro Jiříčka*. Pre deti tvoril aj Adolf Zeman a Arnošt Cechmajster. Cechmajstrové práce sú *Koníček Olga*, *Námořník Sáša*, *Soňa a vlk*, *Míša a Chod'a*. K detskej literatúre by sme mohli zaradiť aj Josefa Kudelu s jeho dielom *Pro drahocenný rukopis*.

IV. Autori slovenskej legionárskej literatúry

Medzi legionármi Slovákami bolo menej skutočne vzdelaných ľudí. Bolo to vidno už aj z počtu dôstojníkov. „Nízky počet slovenských dôstojníkov neplynul ani tak z nejakej diskriminácie, ako spíš z dôvodu malého záujmu, nízkeho vzdelání [...]“¹⁰⁷ Toto je asi jedným z hlavných dôvodov, prečo je známych oveľa menej slovenských spisovateľov - legionárov, ako medzi Čechmi. Druhým dôvodom je celkovo veľmi nízky počet Slovákov v légiách.

Najvýznamnejším Slovákom spisovateľom – legionárom bol Janko Jesenský, ktorý nielen počas vojny, ale aj po nej zastával vysoký politický post. Ako aj sám spomína, počas stal sa 1. svetovej vojny „*temer ministerský predseda*“¹⁰⁸. Jeho legionárska tvorba je žánrovo pestrá. Zahŕňa v sebe zbierku básní a memoárovú knihu. Pre lepšie pochopenie jeho pozície a postojov sa treba aspoň čiastočne oboznámiť s biografickými údajmi.

Janko Jesenský sa narodil 30. decembra 1874 v Turčianskom Svätom Martine v schudobnej zemianskej rodine. Tu vychodil aj meštiansku školu. Turčiansky Svätý Martin mal veľký vplyv na jeho osobnosť, lebo tu žilo veľa známych ľudí, ako napríklad Svetozár Hurban Vajanský, Ján Francisci, Jozef Škultéty a iní, ktorých Jesenský dobre poznal. V Martine bola aj Matica slovenská a neďaleko Jesenského rodného domu bývali redaktori Národných novín. Martin bol centrom slovenských politických a kultúrnych snáh Slovákov.¹⁰⁹ Okrem toho Martin bol aj centrom rusofilov, vďaka čomu sa Jesenský skoro zoznámil s ruskou literatúrou. „*On miloval Rusko. Bol z Martina, bol odchovaný poéziou Vajanského, ako študent naučil sa i čítať rusky, drahý mu bol Puškin, drahý Lermontov, Turgenjev a celá Deržavinova Sviata Rus.*“¹¹⁰

V štúdiách pokračoval na gymnáziách v Banskej Bystrici, v Rimavskej Sobote a zmaturoval v roku 1893 v Kežmarku. Evanjelickú právnickú akadémiu vychodil v Prešove a univerzitu v Kluži. Advokátsku skúšku zložil v Budapešti. Veľmi dobre ovládal maďarčinu, ale dostáva sa do problémov pre svoje slovanské cítenie. Od roku 1900 bol advokátsky

¹⁰⁷ Michl, Jan: *Legionári a Československo*. Naše vojsko, Praha, 2009. s. 110.

¹⁰⁸ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica Slovenská, Turčiansky Sv. Martin, 1936. s.213.

¹⁰⁹ Chorváth, Michal: Osobnosť Janka Jesenského. In: *Janko Jesenský v kritike a spomienkach*. SVKL, Bratislava, 1955. s. 354.

¹¹⁰ Krčméry, Štefan: Janko Jesenský I. In: *Janko Jesenský v kritike a spomienkach*. SVKL, Bratislava, 1955. s. 406.

koncipient v Lučenci, v Bytči a iných mestách. V roku 1904 sa dostáva k Rudolfovi Markovičovi do Nového Mesta nad Váhom.¹¹¹ Po zložení advokátskej skúšky si otvoril kanceláriu v Bánovciach nad Bebravou v roku 1905 a pôsobil tu až do augusta 1914, keď musel narukovať do Trenčína. Tu „nepodpísal vyhlásenie lojality, automaticky sa dostal do kategórie nespoľahlivých, však ho po narukovaní hneď uväznili ako „pansláva“, ba dokonca obvinili z vlastizrady.“¹¹²

Pre jeho politické presvedčenie ho nepripustili k dôstojníckej skúške a preto sa dostáva na front len ako obyčajný vojak. Nechcel ale bojovať proti Rusom a preto pri prvej príležitosti prebehol na ruskú stranu. Stalo sa to v noci z 2. na 3. júla 1915 pri dedinke Turobin. Rusi sa k nemu správali síce milo, ale pretože zbehom vo vojne nedôverujú, prežíval ťažké dni. Rusko ako krajina, sa mu veľmi páčila, ale bol nešťastný z toho, v akých podmienkach musí spoznať túto krajinu. Sám hovorí „keby som nebol býval zajatý a keby som sa bol viezol v rýchliku s plným „pudilárom“, bolo by sa mi Rusko páčilo so svojou cyrilikou, ruskou rečou, furačkami, dlhými papirosami, machorkou, plnenými koláčmi, bielym chlebom, lacnotou v každom ohľade, ustavičným čajovaním, ale tak, ako som vtedy bol, s posledným rubľom vo vrecku, vo vagóne pre dobytok, v maďarskej spoločnosti, moje oduševnenie nerástlo, ale zo stanice na stanicu klesalo.“¹¹³ Dostáva sa do zajateckých táborov Charkov, Tambov, Jekaterinoslavsk a dlhšiu dobu pobudol v Berezovke za Bajkalom. Na jar roku 1916 píše Bohdanovi Pavlú, lebo sa dopočul, že rediguje časopis *Čechoslovák* v Petrohrade a chcel vedieť, či by mu nejako nevedel pomôcť dostať sa do redakcie. Onedlho mu aj prišiel telegram, že ho prepustia. Nasledujúce roky strávil v redakcii *Čechoslovana* a *Slovenských hlasov*¹¹⁴.

V Rusku počas 1. svetovej vojny vychádzalo niekoľko českých a slovenských časopisov. Väčšina informovala legionárov a zajatcov v ruských lágroch. V tomto období boli hlavným zdrojom informácií o situácii doma, ale aj v zahraničí. O ich dobrej informovanosti svedčí aj článok Čechoslováka z 29. januára 1916, kde píše o zajatí Jesenského a Tajovského. „Pred krátkym časom dostal sa do ruského zajatia i slovenský spisovateľ a tajomník Slovenskej národnej strany, Jozef Gregor Tajovský. Kde je internovaný, ešte nevieme. – Už dávnejšie je v ruskom zajatí slovenský básnik, advokát dr. Ján Jesenský, ktorý hneď na začiatku války dostal

¹¹¹ Kol. autorov: *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. Zv. 2, E-J. Matica slovenská. Martin, 1987. s. 554.

¹¹² Repovský, Michal: *Kronika dejín Slovenska*. Vlastným nákladom autora, Košice, 2010. s. 517.

¹¹³ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica Slovenská, Turčiansky Sv. Martin, 1936. s. 41.

¹¹⁴ *Slovenské hlasy*, legionárske noviny vychádzajúce v rokoch 1917 – 1920. Najprv vychádzali ako príloha *Čechoslovana*.

sa pre svoje rusofilske prejavy pod trestné vyšetovanie a už i boly chýry, že ho odsúdili k smrti a popravili. Zpráva o jeho zajatí potešila nás preto tým viac. Oboch vynikajúcich slovenských literátov srdečne pozdravujeme na svobodnej slovanskej pôde a prajeme jim, aby po válke mohli spievať a písať slobodným synom slovenských matiek!“¹¹⁵ Vzhľadom k tomu, že napríklad Tajovský posielal svoj prvý kratučký list zo zajatia manželke Hane 3. januára 1916, je rýchlosť šírenia správ v Rusku medzi legionármi výnimočná.¹¹⁶

Jesenský najprv pôsobil vo Voroneži v redakcii *Čechoslovana*, kde redigoval prílohu pre Slovákov s názvom *Slovenské hlasy*. Táto príloha sa neskôr pretransformovala na nezávislé noviny. V prvom čísle *Slovenských hlasov*, ktorý vyšiel 17. (30.) mája 1917 je opis poslania tohto periodika. „Už dávno chystali sme sa vystúpiť pred slovenskou verejnosťou so samostatným slovenským časopisom, Potrebu slovenských novín priznali nie len všetci verejný činitelia slovenský, či tu v Rusku či v Amerike, ale ja naši bratia Česi. [...] Ešte v lete 1916, hlavne z iniciatívy delegáta Slovenskej Ligy v Amerike, p. Gustava Košíka a bývalej správy Svazu otvoril Čechoslovan slovenskú rubriku „Slovenské hlasy“, ktorá sa objavovala až do konca apríla 1917 a bola redigovaná samostatne slovenskými novinármi.“¹¹⁷

K vydávaniu *Slovenských hlasov* mohlo dôjsť len po poskytnutí materiálnej pomoci Slovenskej ligy v Amerike, nakoľko plány na vydávanie samostatných novín už existovali aj skôr, ale pre nedostatok financií sa nemohli uskutočniť. Slovenská liga vydávanie podporila významnou finančnou čiastkou, čomu dôkazom je aj uvedenie Slovenskej ligy ako spoluvydavateľa. Redakčný kruh tvorili okrem Janka Jesenského aj Jozef Gregor Tajovský, Ján Janček mladší, Vladimír S. Hurban¹¹⁸, Ivan Markovič¹¹⁹ a Vladimír Daxner¹²⁰. Jesenský zostáva v redakcii až do vynúteného odchodu domov. „Začiatkom novembra 1917 Jesenský

¹¹⁵ *Čechoslovan*. 1916, roč. 2, č. 33, 29. 1., s. 4.

¹¹⁶ Korešpondenciu Tajovského a Hany Gregorovej si môžeme prečítať v diele: Gregorová-Prášilová, Dagmar: *Listy. Príbeh manželstva Jozefa Gregora Tajovského a Hany Gregorovej*. Archa, Bratislava, 1996, s. 205 - 220.

¹¹⁷ *Slovenské hlasy*. 1917., roč. 1, č. 1, 17. (30.) 5., s. 1.

¹¹⁸ Vladimír Ladislav Hurban, 1883 – 1949, od mladosti bol priateľom T. G. Masaryka, študoval vo Viedni a v Brne, už pred vojnou prednášal v kurzoch Vojenského ústavu pri ruskom štábe Varšavského vojenského okruhu. Bol aj tlmočníkom ruskej armády vo Varšave. Pri vypuknutí vojny vstupuje do ruskej armády, ako dobrovoľník 30. júla 1914. V československých légiách pôsobil od leta roku 1916. Venoval sa aj vzťahom Čechov a Slovákov v légiách. Od leta 1918 pôsobil v USA, po návrate bol vymenovaný za vyslanca v Káhire, v rokoch 1930-36 bol veľvyslancom vo Švédsku, Nórsku a Litve. V USA medzi rokmi 1937 – 1946 pôsobil ako vyslanec a neskôr ako veľvyslanec. Od roku 1946 bol pracovníkom Ministerstva zahraničných vecí v Prahe. Už od vysokoškolských štúdií bol dopisovateľom slovenských a českých časopisov a udržiaval si kontakty aj s americkým prezidentom F. D. Rooseveltom.

¹¹⁹ Ivan Markovič, 1888 – 1944, v roku 1914 padol do ruského zajatia, bol jedným z organizátorov československých légií. Od 1918 tajomníkom Československej národnej rady v Paríži. Po vojne bol ministrom národnej obrany.

¹²⁰ Vladimír Daxner, 1888 – 1971, dôstojník a právnik. Do ruského zajatia vpadol v roku 1915. Nie je totožný s rovnomenným tajomníkom Slovenskej Ligy.

odcestoval do Omska, preto nebol bezprostredne pri októbrovej (novembrovej) revolúcii, ale sa nepridal ani ku Kolčakovi, ktorý bojoval proti červeným. Toto Jesenského počínanie sa nepáčilo Masarykovi, ani Štefánikovi, preto ho Štefánik donútil k abdikácii a spolu s inými „nespokojencami“ vypravil do vlasti.“¹²¹ Jesenského kritické poznámky sa nepáčili pražskému vedeniu a preto ho posielajú domov vôbec prvým transportom légii na lodi Roma, ktorá vyplávala z Vladivostoku 15. januára 1919. Jesenský politicky patril k zástancom čechoslovakizmu.

Po návrate domov pôsobil ako župan v Rimavskej Sobotě od apríla 1919 a v Nitre od roku 1923. Od roku 1928 bol vládny radca Krajského úradu v Bratislave a v rokoch 1931 až 1938 aj jeho viceprezidentom. V rokoch 1932 až 1938 bol predsedom Spolku slovenských spisovateľov a členom Akadémie vied a umení. V roku 1933 sa stáva šéfredaktorom *Slovenských smerov*. V roku 1935 ho navrhli na post predsedu Matice Slovenskej, ale funkciu neprijal.¹²² Počas 2. svetovej vojny podporoval ilegálne protifašistické hnutie, za čo ho úrady prenasledovali. „[...]Slovenský fašisti stále bedlivejšie sledovali jeho dom i ľudí, s ktorými sa stýkal. Pani Jesenská pripomenula, že vždy po londýnskych reláciách, v ktorých recitovali jeho básne, čakali na bytovú prehliadku; preto radšej dali básne ukryť iným.“¹²³ Umelecky po vojne už nebol veľmi aktívny, „odťahoval sa od literárnej práce, písal málo a napísané veci uverejňoval zväčša v neliterárnych časopisoch.“¹²⁴

Jesenského legionárska tvorba obsahuje básnickú zbierku *Zo zajatia* a memoárovú prácu *Cestou k slobode*. Tieto práce môžeme pokojne považovať za vrchol slovenskej legionárskej tvorby. Básnická zbierka vyšla celkom trikrát¹²⁵. Najprv boli básne zo zbierky uverejňované v *Slovenských hlasoch* a niektoré vyšli aj v *Čechoslovákovi*¹²⁶. Asi najlepší opis zbierky nám ponúka deviate číslo druhého ročníka *Slovenských hlasov*. „Verše Janka Jesenského vyšli ako 1. číslo „Knižnice Slovenských Hlasov“. Je to zbierka sklamaní a smútku, nádeje i boja. Citov, čo sa dotkly srdca každého roduverného Slováka, Čecha a Slaviana; myšlienok, čo preleteli hlavami miliónov zajatcov vôbec. Žilo a žije v nás všetko, ale vysloviť,

¹²¹ Repovský, Michal: *Kronika dejín Slovenska*. vlastným nákladom autora, Košice, 2010. s. 517.

¹²² Kol. autorov: *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. Zv. 2, E-J. Matica slovenská, Martin, 1987. s. 555.

¹²³ Choma, Branislav: Na návšteve u Janka Jesenského. In: *Janko Jesenský v kritike a spomienkach*. SVKL, Bratislava, 1955. s. 334.

¹²⁴ Mráz, Andrej: V spolupráci s Jankom Jesenským. In: *Janko Jesenský v kritike a spomienkach*. SVKL, Bratislava, 1955. s. 254.

¹²⁵ V roku 1918 bola vydaná v Rusku a USA, v roku 1919 vychádza skompletizovaná v Martine.

¹²⁶ V 38. čísle *Čechoslovana*, ktoré vyšlo 4. 3. 1916 je na druhej strane uverejnená Jesenského báseň *Za Vajanským*.

a ešte v poetickej forme – to dané je nemnohým. – Verše Janka Jesenského môžu sa deklamovať na besedách, môžu sa čítať ticho v samote: tam najeme sa v nich všetci, tu každý. Čítajme si ich smúťme i tešme sa, a kto na front ideš, vezmi si ich zbraňou proti ťažkosti dňa, žiaru a zimy a ochablosti ducha, keď na teba číhať bude.“¹²⁷ Prvé vydanie vyšlo v októbri 1918 v Jekaterinburgu¹²⁸, následne toho istého roku sa dostáva zbierka vďaka Jánovi Jančekovi do USA, kde vyšla znovu nákladom Slovenskej ligy v Pittsburgu vo viac ako tisíc výtlačkoch. Tretie vydanie, ktoré je rozšírené o desať básní vychádza na Slovensku v roku 1919 nákladom martinského Tatranu¹²⁹.

Niektoré legionárske básne môžeme nájsť aj v neskorších zbierkach Jesenského.¹³⁰ V podstate zbierka je lyrickým denníkom zajatca, ktorá zobrazuje pomery v zajatí, túžbu po domove a osamelosť. Jesenský písal verše, aby sa citovo vyslobodil z nudného každodenného zajateckého života, neskôr prechádza na chaos revolúcie a na konci nachádzame agitačnú poéziu, ktorou chcel povzbudiť slovenských zajatcov pre vstup do légii.

Druhým legionárskym dielom Jesenského je memoárová práca *Cestou k slobode*. Možno konštatovať, že sa jedná o významnejšie dielo, nakoľko bolo vydané štyrikrát. Prvé vydanie vyšlo v roku 1933¹³¹. Tak isto ako jednotlivé básne zbierky *Zo zajatia*, aj z neskoršej memoárovej práce môžeme nájsť úryvky v *Slovenských hlasoch*. V 11. čísle je v rubrike *Besednica* uverejnený úryvok bez udania mena, s názvom *V Petrohrade*¹³². Dielo je vlastne autobiografickým denníkom Jesenského, kde opisuje celé obdobie 1. svetovej vojny. Dej začína predvojnovým obdobím, keď ešte pôsobil v Bánovciach nad Bebravou ako advokát. Nachádzame tu podrobný príbeh vojaka, ktorý neskôr dezertuje a dostáva sa do ruského zajatia. Opisuje ťažké chvíle strávené v lágroch a následné vyslobodenie. Ďalej tu nachádzame opis jeho niekoľkoročného pôsobenia ako redaktora a politika. Príbeh sa končí návratom do vlasti. Jesenského kniha obsahuje tvrdé slová o bolševickej revolúcii, o Leninovi a celkovo o situácii

¹²⁷ Slovenské hlasy. 1918, roč. 3, č. 9., 5. 10., s. 3.

¹²⁸ Prvé vydanie obsahuje 40 básní.

¹²⁹ Celkovo vyšli nasledovné vydania: prvé: *Z veršou Janka Jesenského*, Jekaterinburg 1918, druhé: *Zo Zajatia*. Básne Janka Jesenského, Slovenská liga v Amerike, Pittsburg 1918, tretie: *Zo zajatia*. Básne Janka Jesenského, Tatran, Turčiansky Svätý Martin, 1919, štvrté: *Zo zajatia*. Verše Janka Jesenského, Tatran, Turčiansky Svätý Martin, 1922.

¹³⁰ V zbierke *Janko Jesenský – Láska a život. Výber z poézie intímnej a reflexívnej* z roku 1955 môžeme nájsť 17 básní, ktoré vyšli pôvodne v zbierke *Zo zajatia*. Jesenského diela boli aj preložené do ruštiny, napríklad v roku 1953 vyšla zbierka básní preložená do ruštiny. *Izbrannyje stichotvorenija*, prekladateľ Jevgenij Nedzeľskij, 1953, Prjašev, Kulturnyj sojuz ukrajskich trudjaščichsja. V roku 1981 vyšla zbierka *Izbrannaja lirika* prekladateľ Gennadija Frolova, Molodaja gvardija, Moskva.

¹³¹ druhé vydanie vyšlo v roku 1936 nákladom Matice slovenskej, tretie vyšlo v roku 1946 v sérii *Sobrané Spisy Janka Jesenského* v Liptovskom Mikuláši a štvrté vydanie z roku 1968 vo vydavateľstve Tatran v Bratislave

¹³² Tento úryvok je zhodný s časťou X. kapitoly diela *Cestou k slobode*.

v Rusku, čo asi bola hlavná príčina, že sa dielo dostalo na index. Nachádzame tu takéto vety: „*Neviditeľná doposiaľ cholera sa ukázala v podobe Leninovej mongolskej lebky... Umrľcia lebka s kladivom a kosou, a nie hviezda.*“¹³³ „*Diktatúra proletariátu, hoci chcela byť panstvom, pánov netrpela.*“¹³⁴

Pri pohľade na tieto a podobné vety, z ktorých je v knižke viacero sa nemožno čudovať, že kniha sa nestretla s uznaním u vyšších kruhov komunistického režimu. Je potrebné zdôrazniť, že medzivojnová literárna kritika vyzdvihovala jeho kvality. Napríklad Andrej Mráz ešte v roku 1948 hodnotí dielo nasledovne: „*Memoárová práca nemala by sa uvádzať do príbuznosti s umeleckou prózou, ale medzi Jesenského knihou „Cestou k slobode“ a zväzkami „Demokratov“ niet podstatnejších rozdielov štylistických a tvarových. Materiál je síce iný, v memoárovej skladbe autor opisuje svoje vojnové a legionárske skúsenosti, ale podáva ich beletrizovanou technikou, ktorá je skoro totožná s postupom, akým sú spravení „Demokrati“.* Jesenského beletrizované memoáre, okrem dokumentárnej ceny majú i svoju hodnotu estetickú a príznačné sú najmä pre metódu slovesného tvorenia tohto spisovateľa. Materiál skutočný interpretuje ak nie dôsledne totožnými, tak aspoň veľmi príbuznými prostriedkami, akými sa zmocňoval tém svojej umeleckej prózy.“¹³⁵ Po zmene politického režimu sa už kritici ako Karol Rosenbaum a iní, vyjadrovali menej pozitívne o diele. Pokúšali sa skôr interpretovať Jesenského názory tak, ako keby nepochopil význam ruskej revolúcie.

Jesenský okrem týchto diel vydal v Rusku ešte v edícií Knižnice slovenských hlasov diela *Nástin dejín slovenskej literatúry*¹³⁶ a *Počiatky slovenského pravopisu*¹³⁷. Tieto diela sa už viac nevydali, nakoľko ich primárne určenie bolo pre slovenských zajatcov v Rusku.

Druhým významným spisovateľom - legionárom bol Jozef Gregor Tajovský. Narodil sa 18. októbra 1874 v Tajove neďaleko Banskej Bystrice. Bol najstarším z deviatich detí. Jeho otec Alojz Gregor bol remeselníkom a dlhší čas aj richtárom obce.

Ľudovú školu vychodil v rodnom Tajove a neskôr prešiel na meštiansku školu do Banskej Bystrice. Tu vychodil aj strednú školu a dostáva sa na učiteľský ústav do Kláštora pod Znievom. Po skončení pôsobí ako učiteľ, ale dostáva sa do konfliktu so svojimi nadriadenými,

¹³³ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica Slovenská, Turčiansky Sv. Martin, 1936. s. 172.

¹³⁴ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica Slovenská, Turčiansky Sv. Martin, 1936. s. 173.

¹³⁵ Mráz, Andrej: *Janko Jesenský*. Vydavateľstvo ministerstva informácií, Praha, 1948. s. 31.

¹³⁶ vyšla v roku 1918 v Jekaterinburgu, Odbočka Českoslov. tlač. kancelárie v Rusku / Knižnica Slovenských hlasov, č. 5.

¹³⁷ vyšla v roku 1918 v Jekaterinburgu, Čsl. nár. rada v Rusku / Knižnica Slovenských hlasov, č. 3.

lebo odmieta maďarizáciu vo výchove detí. Ako učiteľ za päť rokov pôsobil na siedmich školách, pretože bol prekladaný pre verejné prejavy národného cítenia. Dobrovoľne sa vzdáva učiteľského povolania a v roku 1898 odchádza študovať na obchodnú akadémiu do Prahy.¹³⁸

Počas pobytu v Prahe sa zapájal do rôznych kultúrnych akcií a bol aktívny aj v študentskom spolku Detvan. Bol ovplyvnený hlasistami. Po ukončení štúdií pôsobil v mestách Martin, Prešov a v Nadlaku v dnešnom Rumunsku ako bankový úradník. V roku 1914 vypukla 1. svetová vojna a Tajovský sa stal redaktorom *Národného hlásnika*. Povolanie dostáva len koncom mája 1915, keď musí narukovať. „*Spočiatku bol spod vojenskej služby oslobodený, no roku 1915 povolali ho znovu, pretože sa zdal byť politicky „podozrelý“ a doma nebezpečnejší ako na fronte.*“¹³⁹

Tak ako Janka Jesenského, aj Tajovského uhorské úrady pokladali za nespoľahlivého, a hneď ho aj odosielajú na ruský front. 29. decembra 1915 pri Dobropoli prebieha ráno o pol štvrtej na ruskú stranu. Bol to jeho piaty pokus.¹⁴⁰ Nasledoval niekoľkomesačný pobyt v zajateckom tábore v Darnici. Hneď po zajatí bol tlmočníkom a neskôr v Darnici pôsobil ako pisár. V Kyjeve sa 1. mája 1916 hlási k formujúcemu sa československému odboju. Tu pôsobí vo viacerých funkciách. Stáva sa redaktorom slovenskej prílohy *Čechoslovana* a neskôr šéfredaktorom samostatných *Slovenských hlasov* až do 15. júla 1919.

Tajovský bol veľmi obľúbený medzi legionármi - Slovákami. Legionár Viktor Em. Bednarič píše o Tajovskom nasledovne: „*Brata Tajovského mal z nás každý rád. Každý Slovák, ktorý do vojska vstúpil, musel ho poznať, lebo on nás vyhľadával v každom transporte. Ba, nebolo dňa, aby nebol došiel do univerzity, kde by boly naše časti ubytované, a vždy len hľadal Slovákov. To isté robieval dotazmi v časopisoch, v ktorých nás povzbudzoval i obveseloval svojimi peknými článkami [...]* Bol nám dobrým radcom, bratom, áno právom sme ho mohli nazývať naším otcom.“¹⁴¹ Do vlasti prichádza cez USA v novembri 1919 v hodnosti kapitána, neskôršie bol povýšený na podplukovníka.

¹³⁸ Kol. autorov: *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. Zv. 2, E-J. Matica slovenská, Martin, 1987. s. 220.

¹³⁹ Rosenbaum, Karol: Nad prózou Jozefa Gregora Tajovského. In: *Jozef Gregor Tajovský v kritike a spomienkach*. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava, 1956. s. 1152.

¹⁴⁰ Gregorová-Prášilová, Dagmar: *Listy. Príbeh manželstva Jozefa Gregora Tajovského a Hany Gregorovej*. Archa, Bratislava, 1996. s. 18.

¹⁴¹ Bednarovič, Viktor: In: Písecký, Ferdinand: *Hej Slováci...! Hrst' rozpomienok slovenských legionárov*. Štátne nakladateľstvo, Bratislava, 1933. s. 12.

Po kratšom pobyte v Martine sa Tajovský stáva v marci 1920 prednostom umiestňovacej legionárskej kancelárie v Bratislave. Penzionovaný bol 9. júla 1925. Aj keď v légiách bojoval proti Maďarom, ale predsa nebol tak veľmi zaujatý proti nim, ako niektorí Slováci z Turčianskeho Svätého Martina. O tom, „[...] že nebol proti Maďarom šovinisticky zaujatý, svedčia jeho slová, ktorými sa v letáku prihovárал k slovenským zajatcom, aby uverili, že sa dožijú slobodného Slovenska: „A Maďarov pozdravte, že oni slobodní, my slobodní – budeme dobrí susedia, ale slúžiť ako dosiaľ, že už nebudeme.““¹⁴² V roku 1928 sa stáva členom výboru Spolku slovenských umelcov, a v rokoch 1930 až 1939 členom Spolku slovenských spisovateľov. Zomiera 20. mája 1940 v Bratislave a pochovaný je v rodnom Tajove.¹⁴³

Tajovského *Rozprávky z Ruska* vychádzajú prvýkrát knižne v roku 1920 v nakladateľstve B. Bezděka v Bratislave. Druhýkrát vyšla pod názvom *Rozprávky z Ruska I, II* ako druhé vydanie v rámci 9. a 10. zväzku *Spisov Gregora Tajovského* v nakladateľstve Kníhtlačiarsky účastinársky spolok v Turčianskom Svätom Martine roku 1928. Tretie vydanie je v edícii Karola Rosenbauma v *Diele V*, ktoré vyšlo v roku 1956. Toto vydanie je ale oklieštené o ideologicky „nevhodné“ texty. Okrem toho viac častí bolo cenzurovaných. Posledné úplné vydanie vyšlo v roku 2011 vo vydavateľstve Cathedra v Bratislave. Niektoré Tajovského črty boli uverejňované aj v *Slovenských hlasoch*.¹⁴⁴ V poviedkach sú opísané portréty jednoduchých ľudí vo vážnych situáciách počas vojny. Väčšinou ale Tajovský idealizuje svoje portréty a pokúša sa nám v nich predstavovať ideálny typ Slováka.

Tajovský vydal počas pobytu v Rusku aj ďalšie diela, ktoré ale nie sú zaradené do krásnej literatúry. Jedná sa o viacero knižiek z Knižnice Slovenských hlasov. Medzi ne patria *Malý kultúrny zemepis Slovenska I*.¹⁴⁵ a *2*.¹⁴⁶ V nich opisuje jednotlivé stolice na Slovensku pre zajatcov a legionárov. Je tu všeobecná charakteristika stolíc, ich historický vývin a súčasný politický a hospodársky život. V brožúre *Vojna a mier* informuje Slovákov žijúcich v Rusku

¹⁴² Lešnáková Soňa: *Cesty k realizmu. J. G. Tajovský a ruská literatúra*. Vydavateľstvo SAV, Bratislava, 1971. s. 46.

¹⁴³ Kol. autorov: *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. Zv. 2, E-J. Matica slovenská, Martin, 1987. s. 220.

¹⁴⁴ V 8. čísle I. ročníka z 8.8. 1917. v rubrike Besednica je uverejnený text *Z rezervného batalionu*, v 9. čísle z 14. 8. 1917. je text *Na front*, v 18. čísle z 9. 11. 1917 sú v Besednici Tajovského črty *Gábriš*, *Stretnutie a Odpoveď*. Aj v neskorších číslach sú uverejňované ďalšie texty od Tajovského neskôr zaradené do zbierky *Rozprávky z Ruska*.

¹⁴⁵ Vyšla v 1918 v Jekaterinburgu, Odbočka Československej Národnej Rady v Rusku / Knižnica Slovenských hlasov, č. 2.

¹⁴⁶ Vyšla v 1918 v Jekaterinburgu, Odbočka Československej Národnej Rady v Rusku / Knižnica Slovenských hlasov, č. 4., Ďalšie vydanie Malého kultúrneho zemepisu Slovenska vyšlo v roku 1919, ale jeho autorom je už Rudolf Klačko, nakoľko Tajovský už v tom roku opúšťa Rusko.

o ruskej revolúcii, o celkových pomeroch v Rusku, o víťazstvách československých vojsk pri Haliči a podobne. Zaznievajú tu aj predstavy o cieľoch légii a hlavne o cieľoch Slovákov. Tajovský píše, že Slováci chcú byť slobodným národom a chcú samostatné Slovensko, ktoré sa spojí s Čechmi do jedného celku. Žiada ale pre Slovensko v novom štáte „[...] úplnú národnú samosprávu, voľnosť sebaurčovania a vývinu“¹⁴⁷. Brožúru napísal pravdepodobne v októbri alebo v novembri 1917.

O možnosti autonómie neskôr už pri pobyte v USA vydáva Tajovský samostatnú knižku s názvom *O samospráve (autonómii) Slovenska*¹⁴⁸. Tajovský napriek tomu nebol zástancom samostatného Slovenska, lebo vždy chcel spoločný a nedeliteľný československý štát. V brožúre vysvetľuje postavenie Slovákov v rámci Slovenska a rozdiely v zmýšľaní ľudí. Hovorí, že občania musia byť najprv vychovaní. „*Preto som ja proti samospráve-autonómii Slovenska a som za evolučné, dobrovoľné, úplné sliatie sa, splynutie Slovákov s Čechmi v jeden národ v politickom, hospodárskom, kultúrnom živote a vo všetkom, v čom sa život národa prejavuje.*“¹⁴⁹ Možnosť autonómie pre Slovensko ako vidíme sa u Tajovského vyvíjal. Ešte počas pobytu v Rusku vyzdvihoval možnosť autonómie pravdepodobne z toho dôvodu, aby zajatci mali väčšiu vôľu vstúpiť do légii. V podstate, ale chcel spojenie Českých krajov a územia dnešného Slovenska ako dvoch rovnoprávných území. Po vojne už ostro odsudzoval možnosť úplnej autonómie a staval sa proti autonomistickým tendenciám.

Z dramatickej tvorby vydáva po vojne dielo *Hrdina*¹⁵⁰, ktoré sa čiastočne odohráva na Slovensku a na talianskom fronte. Toto dielo sa ale vymyká zo štruktúry štandardnej legionárskej literatúry, nakoľko sa tu nejedná o légie, len motív deja vychádza z udalosti, ktorá sa odohrala medzi legionárom a nepriateľom. Druhá vec je, že tu vystupuje postava, ktorá vstúpila do légii nie v Rusku, ale na talianskom fronte. Tajovský tu opisuje psychický problém legionára, ktorý na vojne v sebaobrane zavraždí svojho rodáka z dediny, lebo ten ho chcel udať. Väčšina deja, sa ale odohráva niekoľko rokov po vojne. Na scénu SND sa hra uviedla v roku 1938.¹⁵¹

¹⁴⁷ Tajovský, Jozef Gregor: *Vojna a mier*. Drukazňa Kijevskogo Sovjizu Kreditnogo, Kijev, 1917-18. s. 6.

¹⁴⁸ Tajovský, Jozef Gregor: *O samospráve (autonómii) Slovenska*. Czechoslovak Press Bureau, Washington, 1919.

¹⁴⁹ Tajovský, Jozef Gregor: *O samospráve (autonómii) Slovenska*. Czechoslovak Press Bureau, Washington, 1919. s. 4.

¹⁵⁰ Vydáva v roku 1938

¹⁵¹ Kol. autorov: *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. Zv. 2, E-J. Matica slovenská, Martin, 1987. s. 220.

Tajovského texty dosahujú uznanú kvalitu aj v rámci československej legionárskej literatúry. Dôkazom tohto uznania je to, že sa jeho dve črty dostali do českej zbierky *Legionárske povídky ze zahraničního odboje*¹⁵², ktorá bola učebnou pomôckou pre stredné školy v Československu. Pomocou tejto zbierky sa dostala ukážka slovenskej legionárskej literatúry do povedomia českých žiakov. V zbierke sú Tajovského črty písané v slovenčine, čiže zbierka mala slúžiť aj na zblíženie Čechov so slovenčinou.

Druhú skupinu spisovateľov - legionárov tvoria viac-menej širšej verejnosti neznámi autori. V poslednej dobe sa už začína objavovať v niektorých encyklopédiách meno Mikuláš Gacek. Gacka by sme ale márne hľadali napríklad v *Školskom lexikóne Slovenských spisovateľov*¹⁵³ a v podobných dielach, ktoré sú určené pre širokú verejnosť. Gacek je známy len v kruhoch prekladateľov krásnej literatúry, nakoľko bol významným prekladateľom ruských klasikov.

Mikuláš Gacek sa narodil 10. júla 1895 v Budapešti. Pochádzal z robotnícko-roľníckej rodiny. Jeho otec najprv odišiel za prácou do Budapešti a neskôr do USA. Štyri triedy ľudovej školy však vychodil v Dolnom a Vyšnom Kubíne. Ďalšie dve triedy navštevoval v Greenwalde v USA, kde bol s rodičmi v rokoch 1906 až 1908. Meštiansku a vyššiu obchodnú školu skončil v Dolnom Kubíne v roku 1914. V tom istom roku musel narukovať a dostáva sa do Trenčína. V marci 1915 ho odvádzajú ako 19 ročného na ruský front, kde čoskoro padol do zajatia.¹⁵⁴ Ako zajatec bol internovaný v zajateckom tábore v Aščachade, neskôr pracoval u roľníkov vo Voronežskej gubernii a v Kurgane. Po dvoch rokoch vstupuje do československých légii. Po návrate domov v roku 1920 navštevuje notársky kurz v Martine a po absolvovaní notárskeho kurzu v rokoch 1922 až 1926 sa stal vedúcim notárom v Lokci, v rokoch 1926 až 1930 v Párnici, v rokoch 1930 až 1939 v Dolnom Kubíne, v rokoch 1939 až 1940 bol vedúci kultúrneho oddelenia Ministerstva národnej obrany v Bratislave.¹⁵⁵ Od roku 1941 až 1945 bol Gacek pracovníkom tlačového a kultúrneho oddelenia ministerstva zahraničných vecí v Bratislave¹⁵⁶.

¹⁵² *Legionárske povídky ze zahraničního odboje: Vybraná četba pro střední školy*. Usporiadal Hugo Sářka. Vydavateľstvo Nové brány jazyků, Brno - Královo pole, 1936.

¹⁵³ Belluš, Imrich: *Školský lexikón slovenských spisovateľov*. Vydavateľstvo Príroda, Bratislava, 2010.

¹⁵⁴ Serapiová, Jelena: Osud legionára: prípad Mikuláš Gacek. In: *Východná dilema strednej Európy*. SDK SVE, HÚ SAV, Bratislava, 2010. s. 183.

¹⁵⁵ Kol. autorov: *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. Zv. 2, E-J. Matica slovenská, Martin, 1987. s. 149.

¹⁵⁶ Cabadaj, Peter: O cestách a necestách Mikuláša Gacka. In: Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Martin, 2015. S. 177.

Gacek mal pred sebou sľubnú kariéru, ktorú koncom 30. rokov narušili historické udalosti. Vznikom Slovenského štátu sa ako nestraník stal vedúcim oddelenia na Ministerstve obrany v Bratislave a ako vzdelaného rusistu ho neskôr posielajú za tlačového a kultúrneho atašé do Moskvy. „V *Moskovských zápiskoch*, ktoré si Gacek viedol v rokoch 1940-1941, je cítiť strach z represálií, ale aj zo "Stalinovho tieňa". Na toto obdobie spomína dcéra Zora Kramerová, rod. Gaceková ako na obdobie strachu, ale aj na stretnutia s ruskými vzdelancami, kedy sa báli hovoriť pravdu, ale aj na návštevy divadiel, koncertov, opery, pretože otec bol skutočným obdivovateľom ruského umenia.”¹⁵⁷

V roku 1945 sa dostáva do problémov, lebo 5. apríla ho sovietske vojská zajali pri ceste na ruské veľvyslanectvo v Prahe a v Pardubiciach vykonštruovali proti nemu proces, v ktorom využili proti nemu aj jeho dielo *Sibírske zápisky*. Proces s Gacekom sa konal z iniciatívy SMERŠ a NKVD. Rozsudok vojenského tribunálu bolo 10 rokov nútených prác. Tento rozsudok nespôsobil len to, že Gacek musel ísť odpracovať tých desať rokov, ale spôsobil aj to, že väčšina literárnych organizácií sa dištancovala od jeho mena a pokúsila sa vymazať jeho zásluhy na literárnom poli. Hoci neskôr bol rehabilitovaný, už ale sa jeho meno nedostalo do učebníc a pre širokú verejnosť ostáva doteraz nepoznaný. Na nútených prácach v Kazachstane pobudol v rokoch 1945 až 1955, po návrate v roku 1955 žil v Dolnom Kubíne. V päťdesiatych rokoch boli jeho preklady zakázané.¹⁵⁸ Občiansky bol rehabilitovaný v 1962. Zomiera vo veku 75 rokov 22. januára 1971.

Roky prežitie v zajatí a v československých légiách orientovali jeho záujem na ruskú literatúru. Na túto literatúru nezabudol ani po návrate domov, keď ju začal prekladať. Priťahovala ho najmä dráma. S ruskou literatúrou sa intenzívnejšie a cieľavedomejšie zoznamoval už ako dvadsaťročný, kedy čítaval Čechova, Dostojevského, Gribojedova, Koľcova, Lermontova, Puškina i Turgeneva. Gackové divadelné preklady sa hrali v činohre SND a na ďalších významných scénach na Slovensku. Jeho „[...] preklady prózy majú vysokú slovesnú úroveň a boli obohatením slovenskej prekladovej literatúry.”¹⁵⁹ Od začiatku 20. rokov prekladal hlavne klasickú ruskú a neskôr sovietsku prózu (Čechov, Kuprin, Aksarov, Jelenev) a dramatickú tvorbu (Gogoľ, Čechov, Ostrovskij, Turgenev, Simonov a pod.). Gackové prekladateľské umenie si vážila aj dobová kritika. Gacek dostáva aj niekoľko ocenení. Za svoje

¹⁵⁷ Zápisky z mŕtveho domu č. 2

dostupné na <http://www.csfd.cz/film/273490-zapisky-z-mrtveho-domu-c-2/>

¹⁵⁸ Serapiová, Jelena: Osud legionára: prípad Mikuláš Gacek. In: *Východná dilema strednej Európy*. SDK SVE, HÚ SAV, Bratislava, 2010, s. 188.

¹⁵⁹ Rosebaum, Karol: *Encyklopédia slovenských spisovateľov*. Obzor, Bratislava, 1984. s. 150.

prekladateľské zásluhy ho volia za mimoriadneho člena Slovenskej jazykovednej spoločnosti. V medzivojnovom období ho považovali za jedného z najlepších prekladateľov ruštiny vôbec.

V roku 1936 vyšlo jeho memoárové dielo *Sibírske zápisky*¹⁶⁰¹⁶¹. „*Dielo ako prototyp moderného memoárového žánru je lyrickým záznamom životných osudov mladého slovenského zajatca v Rusku, jeho ideového i ľudského vyzrievania, nadväzovania kontaktov s ruskou realitou a kultúrou.[...] Dokumentárnu rovinu strieda s rovinou impresií a vnútorného prežitia individuálnej i kolektívnej skúsenosti.*”¹⁶² Zobrazuje tu aj konflikty a rozpory medzi československými legionármi. Dielo vyšlo v náklade 3800 exemplárov, teda teoreticky by malo byť k dispozícii vo väčšine knižníc, lenže nie je tomu tak. Príčinu treba hľadať v Gackovom prenasledovaní po 1945, keď ho odviekli na nútené práce do Kazachstanu, čo malo pravdepodobne dosah aj na jeho memoárové dielo.

Všetky jeho divadelné preklady sa hrali v činohre Slovenského národného divadla a na viacerých scénach po Slovensku. „*Gackove preklady prózy majú vysokú slovesnú úroveň a boli obohatením slovenskej prekladovej literatúry.*”¹⁶³ Z jeho nevydaných prekladov z ruštiny môžeme spomenúť dielo Ľudovíta Štúra *Slovanstvo a svet budúcnosti*, ktoré doplnil poznámkami. Toto dielo prekladal v štyridsiatych rokoch a mala ho vydať Matica slovenská. V úvode najnovšieho prekladu Štúrovho diela od Adama Bžocha z roku 1993 sa dočítame, že Gackov preklad bol „brilantný“, aj keď už po skoro pol storočí trochu zastaralý. Gacek knižne vydal asi 25 titulov, ale okrem toho mal viacero prekladov v časopisoch, najmä v *Národných novinách*, *Vesne*, *Našej Orave* a *Slovenských pohľadoch*. „*Roku 1942 začal prekladať i Šolochovov Tichý Don, ktorý ponúkol Matici slovenskej a o ktorom napísal, že v sovietskej knižnej produkcii posledných dvadsiatich rokov nepozná nič typickejšieho, umelecky zrelšieho i myšlienково hlbšieho.*”¹⁶⁴

Ako prvý vyzdvihuje Gackové prekladateľské kvality Štefan Krčméry a neskôr sa pridal aj Andrej Mráz. Prekladateľské kvality posudzujú kritici väčšinou len podľa slovenského textu a nie podľa originálu. Podľa Zory Jesenskej boli kvality Gacka najlepšie viditeľné práve v tom, že vedel dobre adaptovať význam a nie len preložiť doslovne vety. „*Napríklad jeho preklad Gogolovho Revízora je veľmi smelý, na mnohých miestach ani nie preklad, ale naozaj*

¹⁶⁰ Dielo *Sibírske zápisky* sa v roku 2015 znovu vydalo. Text je upravený podľa súčasných pravidiel slovenského jazyka. Upravili sa tiež aj ruské výrazy, alebo názvy miest.

¹⁶¹ Gacek, Mikuláš: *Sibírskej zápisky*. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin, 1936.

¹⁶² Rosebaum, Karol: *Encyklopédia slovenských spisovateľov*. Obzor, Bratislava, 1984. s. 150.

¹⁶³ Rosebaum, Karol: *Encyklopédia slovenských spisovateľov*. Obzor, Bratislava, 1984. s. 150

¹⁶⁴ Lešnáková, Soňa: *Za Mikulášom Gackom*. Romboid. 1971. č. 6. s. 65.

prebásnenie. [...] Teda Mikuláš Gacek pracuje s veľmi jasným uvedomením umeleckého cieľa a keďže narába so slovenčinou naozaj majstersky, i pri voľnostiach, na ktorých by stroksotal prekladateľ menej virtuóznym, zachytí zvláštnosti, 'farbu' pôvodiny, - to, čo je na prekladateľskej práci najťažšie a najpotrebnejšie, čo ju povyšuje do blízkosti umenia.¹⁶⁵ Jesenská vyzdvihuje priam celkom výnimočné kvality tohto prekladu. Okrem týchto diel mu ostali v rukopise nevydané diela *Zápisky zo slovenského štátu*, *Moskovské zápisky* a *Budmerické zápisky*.

Pre širokú verejnosť je asi najmenej známym autorom Jozef Mikolaj. Počas štúdia dostupnej odbornej literatúry je veľmi ťažké stretnúť sa s menom Jozef Mikolaj. Jeho autobiografické dielo s názvom *Ako to s nami bolo*¹⁶⁶ sa neobjavuje v literárnohistorických dielach. Ani v trojzväzkovom vydaní *Dejín slovenskej literatúry*¹⁶⁷ sa ani raz neobjaví jeho meno. Podľa môjho doterajšieho výskumu sa jeho meno nachádza len v šesťzväzkovom *Slovenskom biografickom slovníku*¹⁶⁸. Aj tu sa nachádza len krátky životopis a veľmi krátka zmienka o tom, že vydal jedno dielo.

Jozef Mikolaj sa narodil 16. januára 1893 v Markušovciach v okrese Spišská Nová Ves. Ľudovú školu navštevoval v Markušovciach, neskôr študoval na gymnáziu v Kežmarku. V rokoch 1914 až 1916 bol vojakom rakúsko-uhorskej armády, od 1. februára 1916 v hodnosti poručíka. Do zajatia sa dostáva koncom júna pri meste Kimpolung v dnešnom Rumunsku. Cez Darnicu pri Kyjeve sa dostáva na Sibír do zajateckého tábora Troickosavsk. V roku 1918 sa dostáva do československých légii. Domov prichádza v septembri 1920. Po 1. svetovej vojne pôsobil ako učiteľ na viacerých miestach Slovenska a Čiech, napríklad v Betlanovciach, Smižanoch, Domaňovciach, Spišskej Novej Vsi, ale aj v Košiciach a v Bratislave. Od roku 1928 pôsobí v zbore Slovenskej ligy v Spišskej Novej Vsi. Najprv tu pôsobí ako tajomník a v roku 1935 bol valným zhromaždením zvolený na krátky čas aj za jej predsedu. V roku 1939 sa pripája k ilegálnemu protifašistickému odboju. Po druhej svetovej vojne sa znovu stáva tajomníkom Slovenskej Ligy v Spišskej Novej Vsi. Stáva sa aj členom Demokratickej strany, neskôr aj jej tajomníkom v Levoči. Rovnako bol členom aj v Zväze slovenských učiteľov. Veľmi často prispieval do periodík¹⁶⁹, ako napríklad *Gazdovské noviny*, *Spišské hlasy* alebo

¹⁶⁵ Jesenská, Zora: *Z prekladateľských problémov. (Na margo prekladu Bratov Karamazovcov.)*. Slovenská reč, X. 1942, č. 1. s. 9-10.

¹⁶⁶ Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo*. Odbočka Roľníckej osvety v Spišskej Novej Vsi, Spišská Nová Ves, 1937. s. 96.

¹⁶⁷ Šmatlák, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry II*. Literárne informačné centrum, Bratislava, 2007.

¹⁶⁸ Matovčík, Augustín a kol: *Slovenský biografický slovník IV. Zväzok M-Q*. Matica slovenská, Martin, 1990. s. 176.

¹⁶⁹ Peter Zmlátlo vo svojom diele vymenúva skoro 40 článkov Mikolaja, ktoré sa uverejnili v časopise *Slovenská liga*.

Učiteľské noviny. V Spišských hlasoch na legionársku tému mu vychádzajú napríklad články *K 20. výročiu bitky pri Zborove*¹⁷⁰ a *Rozpomienka na veľkonočné sviatky v Rusku*¹⁷¹. Od roku 1963 žil na dôchodku. Zomiera 10. apríla 1970 v Smižanoch.¹⁷²

„Najčerstvejším“ autorom legionárskej tematiky na Slovensku je Jozef Klempa, ktorý sa narodil 13. apríla 1894 v Moravskom Svätom Jáne. Pochádzal z mnohopočetnej chudobnej rodiny. V roku 1911 sa vybral do Viedne, kde sa vyučil za obuvníka. V rokoch 1911 až 1914 tu absolvoval odbornú obuvnícku školu. Bezprostredne po ukončení školy vypukla 1. svetová vojna a Klempa musí narukovať na jeseň roku 1914 do rakúsko-uhorskej armády. 10. októbra 1914 ho povolali k odvodu, odkiaľ ho hneď aj prideliť k 13. honvédskeho pluku. Na východnom fronte pobudol až do 6. februára 1915, kedy ho Rusi zajali. Väčšinu času pobudol na statkoch, kde musel pracovať. Po vypuknutí revolúcie sa s ostatnými zajatcami vyberá smerom na východ. Dostáva sa až do mesta Omsk, kde mu splnili „[...] želania, že by som si mohol splniť svoju národnú povinnosť.“¹⁷³

Do légií vstupuje 10. mája 1918. Zaradený je do 7. čs. streleckého pluku tatranského. V auguste 1919 Klempu vyznamenali Radom sokola s mečom za jeho zásluhy. Z Ruska sa dostáva 23. mája 1920, keď sa nalodil na parník *Ixion* vo Vladivostoku. Cez Kanadu sa dostáva do Brém v Nemecku, odkiaľ po železnici prichádza do Československa. Po príchode domov ho nečakajú s otvorenou náručou. Väčšina voľných pracovných miest vyhradených pre legionárov už bola totižto zaplnená. Zamestnáva sa na železničnej stanici pri dedine Sekule. V roku 1922 sa oženil s Máriou Chrenovou a narodili sa im syn Štefan a dcéra Vlasta. Pri železničiach pracoval ako sprievodca nákladných a osobných vlakov. O život v Rusku sa intenzívne zaujímal aj po vojne. Klempa zomiera 28. novembra 1980 vo veku 86 rokov.¹⁷⁴

K legionárskej literatúre môžeme ešte zaradiť prozaické zbierky Jána Jančeka napísané pod pseudonymom Janko Sršeň. Ján Janček sa narodil v Ružomberku 2. 2. 1881¹⁷⁵. Študoval na gymnáziu v Ružomberku a Kiskunfélegyháze, v štúdiách pokračoval v Kežmarku a na obchodnej akadémii v Budapešti. Už v mladosti prispieval do martinských a amerických

¹⁷⁰ Mikolaj, Jozef: *K 20. výročiu bitky pri Zborove*. Spišské hlasy, 26. júna 1937, ročník IV., č. 26, s. 1.

¹⁷¹ Mikolaj, Jozef: *Rozpomienka na veľkonočné sviatky v Rusku*. In: Spišské hlasy, 31. marca 1934, ročník I., č. 9, s. 1.

¹⁷² Maňovčík, Augustín a kol.: *Slovenský biografický slovník. IV zväzok M-Q*. Matica slovenská, Martin, 1990. s. 176.

¹⁷³ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Slovart, Bratislava: 2014. s. 65.

¹⁷⁴ Melišková, Viera: *Legionár Jozef Klempa*. In: Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Slovart, Bratislava, 2014. s. 183.

¹⁷⁵ Niektoré zdroje uvádzajú 13. február 1881.

Národných novín a v roku 1905 zakladá spolu s M. Gettingom v USA časopis *Slovenský Sokol*. Počas 1. svetovej vojny sa dostáva na front ako dôstojník rakúsko-uhorskej armády. K Rusom prebieha v marci 1915 a dostáva sa do zajateckých táborov v Samarkande a Taškente. V roku 1916 je jedným z organizátorov československých légií v Rusku. Bol aj jedným zo zakladateľov *Slovenských hlasov* v Petrohrade. V roku 1917 bol vyslaný do USA, kde pobudol do roku 1919. Po návrate na Slovensko sa stáva županom abovsko-turnianskej župy v Košiciach, od roku 1925 bol senátorom za agrárnu stranu, bol aj zakladateľom a predsedom správnej rady kartelu Iskra. Bol prívržencom československej národnej jednoty a rovnako ako Tajovský bojoval proti ľudáckemu autonomistickému hnutiu. Zomiera v Bratislave 4. októbra 1933.¹⁷⁶

Ján Janček vydal dve zbierky s názvom *Na vojne* a *Rozprávky z vojny*. Zbierky obsahujú črty a krátke poviedky od viacerých autorov - legionárov. Medzi inými sú v zbierke *Na vojne*¹⁷⁷ aj Tajovského texty „*Hlucháň*“, *Janko Vrábel*, *Kuchár Jurek*, *Stretnutie*, *Na prednej ploščadke*, *Gábriš*, *Pozdrav dobrovoľníkom*, *Do kasárne*, *Z rezervného batalionu*, *Na front*, *Pod jeličkou*, *Odpoveď*. V podstate z 20 textov je autorom trinástich Jozef Gregor Tajovský. V diele je aj zaujímavý text s názvom *Sol' a petrolej*¹⁷⁸, ktorý napísal tiež Tajovský, ale nie ako svoju črtu alebo poviedku, ale ako článok do *Slovenských hlasov*¹⁷⁹. Medzi textami je aj známy Jesenského text *V Petrohrade*. Ďalej tu nachádzame text *Boj pod Zborovom* od Rudolfa Medka, ktorý je v slovenčine. Druhá zbierka s názvom *Rozprávky z vojny* obsahuje 18 textov od Jozefa Országha¹⁸⁰, Ferdinanda Klátika¹⁸¹ a iných. Ján Janček bol redaktorom *Slovenských hlasov* v Rusku.

V. Prehľad odbornej literatúry o slovenských legionároch - spisovateľoch

¹⁷⁶ Kol. autorov: *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. Zv. 2, E-J. Matica slovenská, Martin, 1987. s. 520.

¹⁷⁷ Sršeň, Janko: *Na vojne (so 6. obrázkami zo života česko-slovenských dobrovoľníkov)*. Slovenská liga v Amerike, Pittsburg, 1920.

¹⁷⁸ Pravdepodobne tento text nie je uverejnený v žiadnej inej zbierke Tajovského.

¹⁷⁹ Slovenské hlasy. 1917, roč. 1, č. 4, 18. 6., s. 1.

¹⁸⁰ Jozef Országh, 21. 7. 1883 – 28. 12. 1949, československý legionár, bol predstaviteľom štátnej správy v ČSR, pomáhal budovať štátny a samosprávny aparát na Slovensku. Po rozbití republiky bol v spojení s občianskym odbojom, orientoval sa na Šrobárovu skupinu.

¹⁸¹ Ferdinand Klátik, 3. 2. 1895 – 9. 8. 1944, učiteľ, zostavovateľ deťských čítaniek a redaktor časopisu pre deti *Zornička*.

Pri skúmaní legionárskej literatúry narážame na problém nedostatku odbornej literatúry. V podstate odborná literatúra sa obmedzuje na osobu Jesenského a Tajovského. Počas môjho výskumu som narazil v prípade Gacka len na životopis, v ktorom sa dopodrobna nerozoberá jeho dielo a pôsobenie v légiách. V prípade Mikolaja bol problém nájsť aj informácie o jeho živote, nakoľko informácie o ňom nachádzame iba v takých dielach ako šesťzväzkový *Slovenský biografický slovník*. O jeho medzivojnovom pôsobení našťastie máme informácie z knihy Petra Zmátla, nakoľko Mikolaj pôsobil v spišskonovomestskom zbore Slovenskej ligy, najprv ako tajomník a zapisovateľ a od 22. februára roku 1935 sa na krátky čas stáva aj jej predsedom. Z tohto vyplýva, že jeho život od roku 1928 až do roku 1939 by sme vedeli rekonštruovať na základe materiálov zo Slovenskej ligy¹⁸². Ako aj Zmlátlo uvádza, Mikolaj „[...] pravidelne publikoval svoje články o činnosti spišskonovomestského zboru do celoslovenského spolkového časopisu *Slovenská liga a spišských regionálnych slovenských novín*,...“¹⁸³ Práve tu nachádzame paradox, lebo o jeho činnosti po vojne máme dostatočné zdroje, ale na dokumentáciu jeho činnosti v Rusku nám slúžia len diela, ktoré Mikolaj sám vydal. To znamená, že nie je k dispozícii ani odborná literatúra, ktorá by spracovala jeho pôsobenie v irkustkom tábore alebo v légiách.

Ešte horšia je situácia ohľadom Klempu, nakoľko o ňom ešte nebola uverejnená žiadna odborná štúdia alebo lexikónové heslo. Tento fakt môžeme pripísať hlavne tomu, že jeho dielo bolo vydané prvýkrát v roku 2014 a od toho času ešte nebolo spracované odborníkmi na danú tematiku. V samotnom diele našťastie nachádzame krátky text od Mgr. Michala Kšiňana, PhD z Historického ústavu SAV. Odkaz na Klempu by sme preto ešte márne hľadali v lexikónoch a odborných prácach.

V prípade Gacka vidíme tvrdý zásah politiky a veľkú medzeru v odbornej literatúre, ktorá jeho meno nesmela spomínať dlhé roky. 10 rokov nútených prác zanechali výraznú stopu nielen na jeho živote, ale aj na postoji odbornej verejnosti k jeho osobe. Ešte pred rokom 1945 Zora Jesenská vyzdvihuje jeho prekladateľskú činnosť, ale po roku 1945 nachádzame jeho meno v odbornej literatúre len ojedinele. Po smrti Gacka, teda v roku 1971 vychádza kratší text Soni Lešnákovéj v Romboide. Podrobnejšie sa ním začali zaoberať až po roku 1989, kedy sa začala politická situácia meniť. V roku 1996 vychádza jeho dielo *Surová býva vše pravda života*, v úvode ktorého Zora Kramerová vyzdvihuje nielen Gackovú prekladateľskú činnosť,

¹⁸² Patrí sem napríklad aj periodiká: *Slovenská liga*. Časopis Slovenskej ligy na Slovensku alebo *Spisšské hlasy*.

¹⁸³ Zmátlo, Peter: *Dejiny Slovenskej Ligy na Spiši*. Wydawnictwo i Drukarnia Towarzystwo Slowaków w Polsce. Krakow, 2007, s. 49.

ale aj jeho dielo s legionárskou tematikou. V posledných rokoch vychádza od Jeleny Serapiovej aj podrobnejší životopis Gacka v zbierke *Východná dilema strednej Európy*.

Neporovnateľne lepšie z hľadiska odbornej literatúry stoja Jesenský a Tajovský. Drvivá väčšina prác sa však zaoberá dielami, ktoré nemajú súvis s ich pôsobením v légiách. Vyzdvihnúť musíme hlavne zborníky *Janko Jesenský v kritike a spomienkach* a tiež *Jozef Gregor-Tajovský v kritike a spomienkach*. Vychádzajú vo vydaní Slovenského vydavateľstva krásnej literatúry v edícii *Pamäti a dokumenty*. Obe diela vyšli v náklade 3300 kusov, čiže sú ľahko dostupné verejnosti. Nachádzajú sa v nich aj početné štúdie. Ďalej môžeme spomenúť monografie, ktoré sa zaoberajú výlučne Jesenským alebo Tajovským. Sem môžeme zaradiť hlavne Michala Gráfika, ktorý sa podrobne zaoberá s Jesenského básnickou tvorbou alebo monografiu *Janko Jesenský* od Andreja Mráza. V prípade Tajovského sú to hlavne diela Marcely Mikulovej s názvom *Tajovského obrodenecká literatúra* alebo *Cesty k realizmu. J. G. Tajovský a ruská literatúra* od Soni Lešnákovej. U Tajovského máme to šťastie, že bola vydaná aj jeho korešpondencia z obdobia prvých rokov vojny, a z ktorej môžeme čerpať dôležité informácie takpovediac z prvej ruky. Okrem týchto diel vzniklo nespočetné množstvo štúdií o Jesenskom a Tajovskom, ktoré nachádzame hlavne v rôznych vydaniach ich diel alebo v odborných periodikách.

Iná je situácia pri skúmaní diel, ktoré sa zaoberajú légiami ako takými. Tu musíme podotknúť, že absentuje dielo, ktoré by sa zaoberalo výslovne slovenskými legionármi¹⁸⁴. Z hľadiska historikov tiež musíme priznať, že drvivá väčšina diel, ktoré sa zaoberá legionármi z historického hľadiska vyšla z pier českých autorov, teda v nich sa zaoberajú slovenskými legionármi prípadne len okrajovo. Najpodrobnejším dielom z hľadiska histórie môžeme považovať štvorzväzkové dielo Viktora Miroslava Fica s názvom *Československé légie v Rusku a boj za vznik Československa 1914-1918*. V Českej republike vyšlo tiež veľké množstvo monografií s legionárskou tematikou.

Aj vo vývine bádania vidíme silný zlom spôsobený politickou situáciou. Po druhej svetovej vojne sa politika pokúsila zdiskreditovať legionársku legendu a vznikali také diela, ktoré mali za cieľ dokázať nesprávnosť Československého odboja. Jedným z hlavných diel s takýmto cieľom bola monografia Jána Kvasničku s názvom *Československé légie v Rusku 1917-1920*. V tomto diele nachádzame viacero nepravdivých tvrdení nielen o Tajovskom, ale

¹⁸⁴ Môžeme nájsť len kratšie publikácie, napríklad: Mgr. Peter Chorvát PhD: Slováci v Československých légiách (1914-1918). In: *Vojenská osveta* 1/2014, s. 21-33.

aj o Jesenskom a Gacekovi a tiež sa u neho objaví aj meno Mikolaja. Kvasničkové dielo je v podstate jediné historické alebo literárno-historické dielo, v ktorom sa spomína okrem Jesenského a Tajovského aj Gacek a Mikolaj. Aj v odborných publikáciách Rosenbauma sa dočítame dobovo podmienené a ideologicky predpojaté fakty, ako napríklad že „[...] *Tajovský nepochopil veľkosť svetodejinného činu ruského proletariátu. Zrejme Tajovský bol pod vplyvom buržoáznych ideológov...*“¹⁸⁵ Rosenbaum tiež aj v predslove Tajovského *Diela V.* sa pokúša jeho aktivity v légiách „ospravedlniť“ jeho neznalosťou: *Tajovský nepochopil svetodejinný význam Veľkej októbrovej revolúcie.*“¹⁸⁶ V textoch Rosenbauma vidíme, že bol politikou nútený dofarbiť svoj odborný text. Historik Kvasnička nielen prifarboval texty, ale zanietene hľadal všetky dostupné dokumenty, ktorými by mohol autorov zdiskreditovať¹⁸⁷.

V ďalšom období sa už politická situácia upokojila, ale odborníci sa predsa už veľmi nevracajú k téme legionárov. Z celej situácie sa laikom môže zdať, ako keby už boli všetky aspekty legionárskej literatúry prebádané a ako keby odborníci už nemali čo nové priniesť, opak je však pravdou. Téma slovenskej legionárskej literatúry ostáva tmavým miestom našej literárnej histórie, ktorej sa literárni kritici dotýkali len okrajovo. Nie je to ináč ani v prípade niektorých významných slovenských dejateľov. Napríklad Jána Jančeka, ktorý je jedným zo signatátorom Pittsburskej dohody uvádza tiež len niekoľko podrobnejších lexikónov. V posledných rokoch vychádza niekoľko diel, ktoré sa zaoberajú okrajovo legionárskou literatúrou. Sú to hlavne monografie, ktoré sa zaoberajú skôr politickou situáciou v období 1. svetovej vojny. Medzi takéto diela môžeme zaradiť monografiu Tomáša Bandžucha *Slovenské vize. Veľká válka, krajané a predstavy o budoucím štátu [1914-1918]* alebo diela zaoberajúce sa Martinskou deklaráciou, Pittsburskou dohodou a inými politickými témami. Odborné literárne monografie sa v téme nevydali.

¹⁸⁵ Rosenbaum, Karol: Nad prózou Jozefa Gregora Tajovského. In: *Jozef Gregor Tajovský v kritike a spomienkach*. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 1153.

¹⁸⁶ Rosenbaum, Karol: Bibliografické poznámky. In: *Jozef Gregor Tajovský: Dielo V.* Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 513.

¹⁸⁷ Niektoré udalosti opisuje Kvasnička v celkom inom svetle, ako legionársky autori. Viac o diele spomínam v kapitole VIII. Ruská revolúcia, bolševizmus a slovenský legionári.

VI. Ruské zajatie počas 1. svetovej vojny a vstup do légii

V slovenskej literatúre nachádzame viacero diel, ktoré sa zaoberajú prvou svetovou vojnou. Musíme ich ale rozdeliť na diela, ktoré opisujú situáciu na území dnešného Slovenska a na diela, ktoré nám rozprávajú o tom, aké to bolo na fronte a v prípadnom ruskom zajatí. Medzi prvú skupinu zaraďujeme diela, ktoré sú každému známe, ako napríklad *Hrdinovia* od Boženy Slančíkovej Timravy alebo *Živý bič* od Mila Urbana. V druhej skupine sa dočítame príbehy takpovediac z druhej strany – a to zo strany obyčajného mladého vojaka, ktorý si pri odchode na front nevie ani predstaviť to, čo ho tam čaká. Sú to autentické zážitky plné utrpenia a ťažkostí. Spoznávame v nich príbehy, ktoré sú plné obratov a nečakaných situácií. Nachádzame v nich realitu a neskreslené situácie, ktoré autor sám zažil a tým zvyšuje hodnovernosť svojho diela. Autori opisujú naozaj neľudské podmienky zajateckých táborov, nútených prác alebo samotného cestovania po Rusku.

1. svetová vojna priniesla v živote Slovákov veľa nepriaznivých zmien. Rýchlo bola vyhlásená mobilizácia a veľa ľudí muselo hneď aj narukovať. K tým, ktorých brali ako prvých môžeme zaradiť politicky nespoľahlivých občanov.¹⁸⁸ Odviedli aj také ročníky, ktoré už boli dávno po základnej vojenskej službe. Do tejto skupiny môžeme zaradiť Janka Jesenského ale aj Jozefa Gregora Tajovského. Napríklad Tajovského meno „[...] všade podškrtovali na červeno, ako politicky nespoľahlivého; dobrovoľnícke právo nedali, hoci mal na to dvojnásobné právo, a to sa rozumie, hneď ho do poľa poslali.“¹⁸⁹ Bezprostredne po vypuknutí sa ešte nevedelo, že vojna potrvá tak dlho, preto niektorí odvedení odchádzali do kasární s tým, že možno sa ani na front nedostanú a už bude po vojne. Mnohí očakávali bleskovú vojnu. V Berlíne to využili na vypovedanie vojny Rusku, čo vyvolalo domino efekt a za niekoľko dní sa stala z malého balkánskeho konfliktu svetová vojna. Pre Slovákov táto vojna znamenala jednu zo zlomových udalostí 20. storočia. Viacerí uvedomelí Slováci nechceli bojovať proti Rusku a Srbsku a preto niektorých museli odvieť násilu. Toto odmietanie vyplývalo z toho, že aj Rusov, aj Srbov považovali za Slovanov. Toto správanie sa ale netýkalo väčšiny Slovákov, len tých, ktorí mali aspoň trochu vyformované národné povedomie. Silné „pánslavské

¹⁸⁸ Kuzminová, Jana: Brat alebo utláčateľ: Dôvody a dôsledky mimoriadnej pozícii Rusa v slovenskej vojnovnej literatúre. In: *Novaja Rusistika*. 2013. roč. 6, č. 2. s. 45.

¹⁸⁹ Gregorová, Hana: Zo vzpomienok. In: *Sborník Jozefa Gregora Tajovského*. Slovenská umelecká beseda, Bratislava, 1925. s.

povedomie“, o akom píše aj Tajovský v črte *Janko Vrábel* bolo skôr výnimočné. Takýto Slováci sa preto ani na fronte nesprávali tak, ako to ich velitelia očakávali. Zriedkavá nebola ani dezercia.

Dezertovať pritom vôbec nebolo ľahké!. Tak fyzicky, ako aj psychicky sa na to museli veľmi dobre pripraviť. Na jednej strane bol problém, že pokiaľ dezertérov prichytia vlastní velitelia, tak ich mohli poslať pred vojenský súd. Vo viacerých prípadoch preto prichytenie pre dezertéra končilo smrťou. Na druhej strane nemohli dopredu vedieť ani to, ako sa zachovajú Rusi, keď uvidia, že oproti nim prichádza rakúsko-uhorský vojak. Ak sa aj rozhodli dezertovať, mohli vzniknúť ešte ďalšie pochybnosti. Na ruskej strane ich nečakala sloboda, ale zajatecký tábor, ktorý bol v lepšom prípade na európskej strane Ruska, v horšom niekde na Sibíri. Tak isto veľkým otáznikom bola budúcnosť, lebo ak by vojna skončila úspechom Rakúsko-Uhorska a Nemecka, tak by boli po návrate domov súdení za dezerciu, vlastizradu, porušenie vojenskej prísahy a podobne. Jedinú možnosť záchranu mali len vtedy, ak Rakúsko-Uhorsko prehrá vojnu. O týchto dilemách sa môžeme dočítať vzlášť u Jozefa Gregora Tajovského, „[...] medzi Maďarmi nič ťa nedržalo okrem strachu, že sa ti útek nepodarí a zrazia ťa; alebo Rusi ti neporozumejú a z omylu zastrelia tiež. Bez pušky útek nemožno, lebo ak sa ti nezdarí, si vyjavený; s puškou sa blížiti – vyvoláš pochybnosti na ruskej strane... a slovanské svoje srdce nemôžeš im poslať zázdavkom.“¹⁹⁰

O úzkosti zo smrti, o vážnosti situácie a svojich dilemách svedčí aj iný text Tajovského, kde sa rozhoduje alebo skôr pokúša zlegitimizovať svoj skutok. „Sú to muky pre statočného Slováka: mlčať, pretvarovať sa priateľom Maďarov, keď duša ich nenávidí ako hriech; chce sa vyslobodiť, preniesť sa do Ruska, kde ľahším sa ti zdá po boku Rusov dobrovoľne obetovať život, než ho utradiť medzi Maďarmi, hoci len náhodou.“¹⁹¹ Otázkou dezercie ovplyvňovali aj kamaráti a známi. Napríklad v spomienkach Daniela Izáka¹⁹² nájdeme tiež tému prechodu k nepriateľom. Jeho priateľ z vojny sa dozvedá o jeho prihlásení sa do československého vojska a hneď zmenil názor na Izáka. „Prekliat i hodinu, kedy sa ma zastal v Przemysle, bo ma videl odchádzať so slovenským transportom do Ruska. Ani mi ruky nepodal, len uistil: 'Domov, do

¹⁹⁰ Tajovský, Jozef Gregor: *Rozprávky z Ruska*. Cathedra, Bratislava, 2011. s. 48.

¹⁹¹ Tajovský, Jozef Gregor: *Rozprávky z Ruska*. Cathedra, Bratislava, 2011. s. 48.

¹⁹² Daniel Izák bol slovenským legionárom, v roku 1917 sa stal emisárom pre nábor do zajateckých táborov

Trenčína nechod', obesia ťa, bo včera sme poslali domov po Červenom kríži udanie, že si zradil vlast' ... ¹⁹³

Rozhodnúť sa pre dezerciu vôbec nebolo jednoduché. Ukážku ako sa správali niektorí krajanovia alebo rodáci k tým, čo sa chceli dostať do légií nájdeme aj u Ferdinanda Klátika. Opisuje situáciu, keď už bol v zajateckom tábore a prihlásil sa s niekoľkými Čechmi do légií. Ich odchod sledovalo asi 200 zajatcov, väčšinou Maďarov, Slovákov, ale aj príslušníkov iných národností. *„Tí ľudia zbesneli. [...] Stáli sme my ôsmi na dvore ako odsúdenci pre šibenicu. Nikto neprišiel z našich známych, aby sa s nami rozlúčil, ba ani tí, ktorých sme považovali za 'svojich' a s ktorými sme mali najintímnejšie rozhovory o našom hnutí. Niektorí pľuli na nás, niektorí sa smiali a vysmievali, padaly tie najhoršie urážky, niektorí od hnusenja sa nad našou zradou odchádzali preč, aby sa nedívali, a potom sa zase vracali, pľuli alebo niečo povedali a zase odišli.* ¹⁹⁴

Nie všetci Slováci boli odhodlaní hneď dezertovať. Táto skutočnosť vychádza z toho, že každý mohol mať trochu iný vzťah k Uhorsku, teda k vtedajšej vlasti. Napriek národnostnému utlačovaniu sa viacerí cítili byť lojálnymi k Uhorsku, ale aj k panovníkovi Františkovi Jozefovi I., ktorý stál na čele ríše už viac ako 60 rokov. Táto dlhá doba vyvolávala pocit bezpečia a ochrany.¹⁹⁵ V literatúre nájdeme aj spomienkové práce takýchto lojálnych občanov. Zaradiť sem môžeme prácu Jozefa Mikolaja s názvom *Ako to s nami bolo*¹⁹⁶ alebo vojaka Ondreja Murína¹⁹⁷, ktorý ani nevstúpil do légií. Rovnako nemyslel na dezerciu ani Klempa. Na druhej strane boli uvedomelí Slováci, ktorým imponovalo Rusko a ruský ľud. Už od detstva sa zaujímal o ruskú literatúru, ba naučili sa aj čítať azbuku. Sem môžeme zaradiť aj dvoch veľikánov slovenskej literatúry Jozefa Gregora Tajovského a Janka Jesenského. Tajovský a Jesenský sa za každú cenu chceli dostať do ruského zajatia, aj keď nevedeli čo ich tam čaká. Jesenský bol veľkým rusofilom, čoho dôkazom je aj jeho oduševnenie pre Rusko aj keď ho práve viedli do zajatia. Vo svojich spomienkach opisuje aký dobrý pocit mal z toho, že je konečne v Rusku.

¹⁹³ Izák, Daniel, In: *Sborník rozpomienok ruských legionárov slovenských*. Štátne nakladateľstvo, Praha, 1933. s. 55-56.

¹⁹⁴ Klátik, Ferdinand, In: *Sborník rozpomienok ruských legionárov slovenských*. Štátne nakladateľstvo, Praha, 1933. s. 71-72.

¹⁹⁵ Halász, Iván: Rakúsko-Uhorsko a Československo v desaťročí pred a po 1. svetovej vojne. In: *Eruditio – Educatio*. 2014. roč. 9. č. 2. s. 7.

¹⁹⁶ Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo*. Odbočka roľníckej Osvety, Spišská Nová Ves, 1937.

¹⁹⁷ Murín, Ondrej: *Spomienky účastníka prvej svetovej vojny*. Vojenský historický archív Bratislava, spis SZ-X-404.

Tak isto aj Mikuláš Gacek bol rusofilom už pred vojnou. Pri odchode na front si mladí vojaci vo vagónoch rozprávali, že aké to bude ak sa stretnú s prvými Rusmi. „*Zdrávstvuj, mátuška Rossia! Celou cestou na karpatský front som si opakoval túto vetu. Musia mi nadšením zažiarit' oči, keď prvému ruskému vojakovi, čo ma zajme do zajatia zavolám: 'My bratia, Slaviane!' 'Na mnogaja i blagaja lieta!'*”¹⁹⁸ Z týchto textov vycítíme hlboké rusofilstvo u všetkých troch autoroch. Veľmi na nich zapôsobila ruská literatúra, hlavne Gogol', Lermontov, Tolstoj a iní. Za svoje idoly považovali ľudí, ktorí mali niečo spoločné s Ruskom. Napríklad Jesenský mal veľmi dobrý vzťah so Svetozárom Hurbanom Vajanským, ktorý bol známi svojím nekritickým rusofilstvom. Ich cesta do Ruska sa dá prirovnať k biblickému príbehu o ceste do zaslúbenej zemi. Rusofilstvo ale bolo silné len u tých, čo vyrastali pod vplyvom martinskej školy. Toto rusofilstvo nemôžeme považovať za politický program, ktorý by sa zakladal na analýze medzinárodných vzťahov. Bolo to len veľmi idealistické „rojčenie“ za Ruskom a všetkým, čo malo niečo spoločné s ruskou kultúrou a s Rusmi. Slovenskí rusofili čítavali diela ruských autorov a pokúšali sa aj naučiť ruštinu. Napriek tomu sa väčšine rusofilov nikdy nepodarilo dokonale zvládnuť ruský jazyk. Aj Jesenský spomína, že „[...] *moja ruština bola iste horšia, ako Vajanského, ktorý si myslel, že vie po rusky, a keď raz v Petrohrade rečnil Rusom, títo s oduševnením skonštatovali, že sa slovenčina ponáša na ruskú reč.*“¹⁹⁹ Túto historku zachytáva aj Ján Hrušovský, „[...] *rečnil raz batko Vajanský v Petrohrade Rusom, mysliac si, že bohvie ako správne hovorí po rusky, a títo nadšene zisťovali, že slovenčina sa hodne ponáša na ruskú reč.*“²⁰⁰ V ruštine sa zdokonalili väčšinou len tí, ktorí počas vojny absolvovali dlhoročný pobyt v Rusku.

Existovali aj takí vojaci, ktorí síce neboli vyložene rusofili, ale predsa len nevideli dôvod bojovať proti Rusom. K tejto skupine zaraďujeme Jozefa Klempu, ktorého môžeme z tohto hľadiska považovať skôr za neutrálneho. Keď sa Klempa dostáva na front, tak vidí situáciu nasledovne: „*Akoby sa bolo to slniečko čudovalo, že toľko mladých životov ide v náruč smrti, keď ono svoje líčce vysielala pre všetkých, tak pre nás, ako i pre Rusov a so všetkými sa chce podeliť o radosť zo života bez rozdielu. My sme však boli určený vraždiť, vyhasiť čo najviac mladých životov. Boli sme si s Rusmi nepriatelia napriek tomu, že sme sa nikdy nevideli.*“²⁰¹

¹⁹⁸ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936, s. 7.

¹⁹⁹ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky sv. Martin, 1936. s. 56.

²⁰⁰ Hrušovský, Ján: Zo spomienok na Janka Jesenského. In: *Janko Jesenský v kritike a spomienkach*. SVKL, Bratislava, 1955. s. 213.

²⁰¹ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Slovart, Bratislava, 2014. s. 18.

Zo spomínaných autorov jedine Mikolaj nebol nadšený z Ruska a zo zajatia. Pri ňom sa musíme ale na chvíľku pozastaviť a vysvetliť si jeho postoj a celkové národné cítenie. Mikolaj bol v civilnom živote pred vojnou učiteľom. Nebol vôbec národnostne uvedomelým a ani nebol prenasledovaný, ako napríklad Jesenský a Tajovský. Síce občas mu dali zacítiť, že je pôvodom Slováčok, ale boli to zväčša len poznámky na jeho adresu. Počas pôsobenia v rakúsko-uhorskej armáde skladá veliteľskú skúšku a stáva sa poručíkom. Tento rozdiel oproti Jesenskému a Tajovskému, ktorí sa pre panslavizmus dostali na front ako obyčajní vojaci, bude evidentný v zajateckých táboroch. Mikolaj sa do československých légií dostáva násilne. Tým pádom je jediným slovenským spisovateľom - legionárom, ktorý sa nepridal k légiám z vlastného presvedčenia. Násilné zaradenie do légií počas 1. svetovej vojny nebolo vôbec zriedkavosťou.²⁰² Vznikol aj celý tábor v Irkutsku, kde sa zajatci so slovensky znejúcim menom prevychovávali. Do tohto tábora bol zaradený aj Mikolaj.

Po zajatí Rusmi pre obyčajných vojakov sa začala dlhá cesta na Sibír. Prvá zastávka bola väčšinou Darnica pri Kyjeve, kde sa zajatci rozdeľovali podľa viacerých kritérií a posielali ďalej do rôznych táborov. V Darnici sa zajatci rozdeľovali od polovice roku 1915 aj podľa národnosti. Slovanov väčšinou posielali do európskej časti Ruska a Maďarov a Nemcov ďaleko na Sibír. Ako Mikolaj rozpráva: „*Prešli sme i my povestnou Darnicou. Tam pripojili k nám zajatých husárskych dôstojníkov, väčšina z nich boli maďarskí grófi a baroni a hajda s nami na Sibír.*“²⁰³ O rozdeľovaní sa dočítame aj u Klempu. „*Tu nás delili – Slovanov na jednu, Maďarov na druhú stranu. Hovorilo sa, že Maďari a Nemci pôjdu na Sibír, čoho sa každý veľmi bál, pretože každý si myslel, že tam hneď zmrzne.*“²⁰⁴ Rozdeľovanie ale neprebiehalo dôsledne. Ako príklad môžeme uviesť Jesenského, ktorý aj keď v zápisnici uviedol, že je Slováčok, poslali ho na Sibír. V jeho konečnej zastávke v Berezovke bolo tiež väčšie množstvo Slovanov. Zajatci smerujúci na Sibír museli cestovať niekoľko týždňov vlakom po Rusku. Pre Jesenského alebo Gacka bola síce cesta nepríjemná, ale ich oduševnenie pre Rusko malo za následok, že to vnímali skôr ako určité dobrodružstvo. Štefan Krčméry spomína na Jesenského, ako na človeka, ktorý miloval Rusko a ruskú literatúru a poéziu. Už ako študent sa naučil čítať po rusky. Aj Gacek, ktorý vyrastal na Orave bol veľkým rusofilom a nadovšetko miloval ruskú literatúru

²⁰² Veľká väčšina Slováčkov nechcela dezertovať, ba aj v prvých rokoch strávených v zajatí odmietali vstup do československých légií. V roku 1918 vznikol výchovný tábor pre Slováčkov v Irkutsku, kde sa ich pokúšali „prevychovať“, ale aj tu bola len malá časť, ktorá sa dobrovoľne pridala k légiám. Väčšia „ochota“ nastala len vtedy, keď už v zajateckých táboroch doslova hladovali a zomierali na rôzne choroby. Vtedy ale vstupovali do légií nie z politického presvedčenia, ale z obavy o svoj vlastný život.

²⁰³ Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo*. Odbočka roľníckej Osvety, Spišská Nová Ves, 1937. s. 42.

²⁰⁴ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Slovart, Bratislava, 2014, s. 28.

a kultúru. Počas niekoľko týždňovej cesty vlakom, ale ich radosť z Ruska klesala. Gackovi prekážalo hlavne to, že ako zajatec nemohol opustiť vlak alebo stanicu na ktorej práve stáli. „*Daromná bola túžba aspoň so stanice nazrieť do ulice, vidieť ruského človeka, ako kráča, ako sa oblieka, čo robí, počuť ako hovorí...*“²⁰⁵

Cestu do zajatia naprieč Ruskom opisujú všetci autori. Bola to pre nich namáhavá cesta vo vagónoch väčšinou používaných pred vojnou pre dobytok. Takéto cestovanie nám približuje Klempa: „*14. februára popoludní, bolo to práve v nedeľu, sme išli na stanicu. Nastrkali nás do vozňov, v ktorých sa vozili svine. Pred nami práve vyložili múku. Boli tam tiež válovy s vodou prichystané pre svine. V noci niekto prevalil válov s vodou a tá sa rozliala po celom vozni. Niektorí mali šaty samý kvas. Bol veľmi silný mráz, takže sme mali cestovanie skutočne zlé. Ráno sme prišli na jednu väčšiu stanicu. Tam nás naložili na otvorené vozne, na ktorých sa vozieval štrk a uhlie. Sneh hodne fúkal a do stanice Brody sme dorazili úplne premrznutý.*“²⁰⁶

Okrem cesty vlakom, bolo utrpenie aj pochodovanie, hlavne v zime. Klempa opisuje aj ako ich hnali neďaleko Kazane. „*Bola veľká zima, všade silné fujavice, veľmi ťažko sa pochodovalo, pretože bolo veľmi mnoho snehu, miestami až po pás [...] Ráno sme nedostali raňajky a vo veľkej fujavici sme po vysokom snehu prešli 25 kilometrov, čo vyžadovalo veľkú námahu.*“²⁰⁷ Niektorí zajatci boli aj počas cesty doslova v neľudských podmienkach. V spomienkových spisoch sa často dočítame o úmrtiach počas cesty vlakom.

Z našich literátov zajatie v Rusku trvalo najkratšie pre Tajovského. Jeho dezercia k Rusom prebehla v noci 29. decembra 1915. Dezercia sa mu podarila na desiaty pokus. Na druhý deň už bol tlmočníkom maďarčiny pre Rusov. Rýchlo sa dostáva do Kyjeva, kde v Darnici pôsobí ako zapisovateľ. Prvého mája nasledujúceho roku sa už hlási k formujúcemu sa československému odboju v Kyjeve. O svojich zážitkoch zo zajatia píše niekoľko krátkych čít. Tajovského črty sú vždy portréty jednoduchých ľudí a neoznačuje texty v ktorých píše o sebe. Stretávame sa aj s neutrálnou formou rozprávača, ako keby daná poviedka nemala nič spoločné s jeho autorom. Medzi tieto portréty vkladá aj vlastné zážitky. Namiesto realistického opisu ťažkej situácie si prečítame krátke príbehy a príhody. Oveľa realistickejší opis nám prináša Janko Jesenský vo svojom diele *Cestou k slobode*. Jesenský bol zajatý od 3. júla 1915 až do marca 1916, keď odchádza do Voroneže, aby sa tiež pridal k československému odboju. Jeho opis zajatia má celkom odlišný charakter. Pokúša sa čitateľovi priniesť reálnu situáciu

²⁰⁵ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936. s. 11.

²⁰⁶ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Slovart, Bratislava, 2014, s. 24.

²⁰⁷ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Slovart, Bratislava, 2014, s. 28-29.

z táborov, kde sa každý musel spoľahnúť sám na seba. Jeho opis je plný situácií, keď sa autor nachádzal v bežvýchodiskovej situácii a musel sa vynásť, aby prežil.

Gackovo zajatie môžeme rozdeliť na dve časti. Prvou je zajatecký tábor, kde ale pobudol len niekoľko mesiacov. Do tábora v Ašbachade sa dostáva 22. apríla 1915. O zajateckom tábore píše veľmi málo. Vieme len toľko, že tam bola veľmi zlá situácia a následne ochorel. Druhá časť sú nútené práce, ktoré ale Gacek bral ako keby bol na slobode. Pracoval na viacerých miestach a dostával sa pri tom do styku aj s obyčajnými Rusmi. Zajatie sa pre neho skončilo 17. júla 1917 vstupom do československých légií.

Jesenský vystriedal najprv niekoľko táborov²⁰⁸ a nakoniec sa dostáva do Berezovky za Bajkalom, kde bol zajatý od 1. novembra 1915. Na Berezovku spomína, ako na malú dedinku, kde bolo ohromné množstvo barakov pre zajatcov. Sám odhaduje, že tu žilo asi 30 000²⁰⁹ zajatcov rozličných národností. V Berezovke bolo veľké množstvo zajatcov z Rakúsko-Uhorska. Vo svojich listoch o tábore píše aj brat maďarského spisovateľa Mihálya Babitsa. István Babits²¹⁰ spomína, že tábor ležal v krásnej dolinke vedľa jazera Bajkal. Počasie tu v zime bolo veľmi kruté, s teplotami, ktoré klesali až k mínus 50 stupňov²¹¹. V tábore na istý čas pobudol aj Imre Nagy²¹², neskorší maďarský premiér. Okrem poveternostných podmienok ani priestor nebol veľmi prívetivý k zajatcom. Jesenský vo svojom autobiografickom diele opisuje neľútne podmienky tábora. „*Vtisli nás šestnástich do úzkej podlhovastej izbičky. Priče pri jednej stene dolu a hore. Pri pričoch dolu bol priechod len pre jedného. Pravý bok som už mal odratý od ustavičného ležania na tvrdom. I tu boli priče holé, k tomu špinavé, ako my všetci.*“²¹³ Podmienky sa časom začali zhoršovať. Jesenský mal to šťastie, že v tábore nezostal viac rokov. István Babits, ktorý sa dostáva do tábora len po odchode Jesenského, opisuje ako museli ísť pracovať mimo tábora aby mali z čoho žiť, lebo sa už o nich nikto nestaral.

²⁰⁸ najprv bol v zajateckých táborech Charkov, Tambov, Jekaterinoslavsk

²⁰⁹ V diele *Hadifogoly magyarok története*, Baja Benedek et al., Budapest, 1930, sa uvádza o Berezovke, že pozostával z niekoľko stoviek barakov pre asi 35-40 000 zajatcov.

²¹⁰ István Babits opisuje život v Berezovke z pohľadu Maďara. Nakoľko prvé mesiace strávil medzi mužstvom a len neskoršie sa dostáva do časti pre dôstojníkov, preto aj z jeho spomienok spoznáваме rozdiely v možnostiach zajatcov. Vo svojich listoch opisuje dlhé roky strávené v zajatí a meniace sa nálady zajatcov. V Berezovke pobudol do augusta 1918. Zaujímavosťou je, že domov sa dostáva loďou „Shunko Maru“, ktorá bola prenajatá pre transport československých légií do vlasti. Tým pádom jeho cesta domov je zhodná s väčšinou legionárov.

²¹¹ Buda, Attila: „*Áll az idő és máll a tér.*“ *Babits István levelei a keleti frontról és a hadifogságból 1915 – 1920.* Akadémia kiadó, Budapest, 2005. s. 435.

²¹² V tábore pobudol od konca roku 1916 do jari 1918. O jeho pobyte v tábore sa môžeme dočítať okrem iných diel aj v jeho vlastnom životopise, ktorý bol vydaný v roku 2002 pod názvom *Viharos emberöltő*.

²¹³ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode.* Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin, 1936. s. 68.

Jesenský sa dostáva do zajatia ako radový vojak a preto aj v tábore ho nepridelujú k dôstojníkom, ale k mužstvu, kde zajatci museli nezriedka vykonávať fyzické práce. Podľa svojho veku a ukončeného vzdelania už mal byť toho času dôstojníkom, ale po narukovaní ho pre panslavizmus odsúdili a v Bratislave pobudol aj kratší čas vo väzení. Tým pádom sa aj na front dostáva „poznačený“. Už pri zapisovaní mu Rusi neveria. *„Keď prišiel na mňa rad a povedal som, že som v civile doktorom - advokátom, začali pochybovať: - Možno, že ste advokátom. Ale ak ste advokátom, tak ste nie doktorom. Aj to možno, že ste doktorom, ale ak ste doktorom, tak ste nie advokátom. Možné je i to, že ste aj advokátom, aj doktorom, ale prečo ste potom nie oficerom. A keď sa vec má takto, tak ste asi sotva advokátom a sotva doktorom. Vôbec, tak sa zdá, ono je to tak, pravda, ty nám, bratec drahý, lužeš...“*²¹⁴ V dôstojníckych barakoch oproti tomu situácia bola trochu lepšia. Tam sa nemuselo pracovať a dostávali aj žold. Svoj voľný čas mohli tráviť podľa svojich predstáv. Naproti tomu Jesenský musel pracovať, aby si vedel trochu prílepiť, lebo v táboroch bolo aj jedlo nechutné a väčšinou aj vo veľmi malých dávkach, len aby zajatci hladom nepomreli. Ak chcel niekto trošku lepšiu stravu, musel si priplatiť. Takto sa Jesenský dostáva k prekladaniu listov a k čítaniu ruských novín. Za každý článok, ktorý preložil si dal zaplatiť. Z týchto peňazí si vedel kúpiť lepšie šaty a prílepiť si na stravu. *„Polovičku zárobku som si prílepšoval, t. j. dával som si do čaju cukor, posýpal si cukrovým práškom kašu, omastiac si ju kúskom masla; niekedy dovolil som si extra večeru, tu makové, tu orechové rezance, tu guláš iste z nejakej chytenej mačky alebo iného domáceho zvera.“*²¹⁵

Strava bola pre zajatcov veľmi skromná, síce líšila sa aj od toho, v ktorom tábore bol daný človek zajatý, ale hlavne či patril k radovým vojakom, alebo nie. Podmienky sa ďalej menili aj vývojom situácie. Pokiaľ na začiatku roku 1915 bolo všetkého dostatok a hlavne lacnota, postupom času sa zdražovalo a jedla bolo čoraz menej. Klempa nám približuje, že pre zajatca, ktorý nemal peniaze, nebolo oveľa lepšie, ani keď bolo všetkého dostatok. *„Všetko bolo lacné, no nebolo peňazí. Na toho, kto mal rubel, sa všetci dívali, čo je to za človeka. Dalo sa dostať: klobásu, slaninu, mäso, žemle, čo sa komu len zachcelo, my sme sa však na to mohli len dívať.“*²¹⁶ Najhoršie podmienky nastali od roku 1918, keď už bol nedostatok potravín aj pre samotné obyvateľstvo.

²¹⁴ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin, 1936. s. 43.

²¹⁵ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin, 1936. s. 69.-70.

²¹⁶ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Slovart, Bratislava, 2014. s. 34.

V zajatí sa šírili rôzne choroby, Jesenský sa taktiež dostáva do miestneho „špitálu“. Lekár mu síce povedal, že je to len chrípka, ale podľa neho to bolo niečo iné. „[...] muselo to byť niečo vážnejšieho, lebo som potom ešte dlho chodil ako omámený, bez radosti, akýsi apatický. Schudol som na paličku. Svaly mi zmäkly a celý som zml'andruval. Neskoršie ma začaly nohy bolieť, zapuchly mi prsty na rukách a boly tiež boľavé.“²¹⁷ Choroba počas zajatia neobišla ani Gacka. Gacek síce pobudol v zajateckom tábore len kratší čas od 22. apríla do júla 1915. Internovaný bol v Ašbachade. „To, čo sa ti tu začalo, nebol život ... To boli kroky do dola, na kraj priepasti, do tmy. I s celým organizmom sa ti čosi robí. Sám si nikdy neujasníš, čo to bolo. Hlava ti oťažela, ruky zmalátnely, v celom tele triaška, slabosť. A s týmto nevládnym telom musíš chodiť do záchodu veľmi ďaleko konča širokého kasárenského dvora. Musíš ... I dvadsať ráz za deň. I v noci. [...] Si šťastný nadovšetko – že ťa kamaráti nevyučujú zpomedzi seba, nehlásia komandantovi nový prípad, že ostávaš tu, medzi svojimi, že ťa neodnášajú do nemocnice, odkiaľ – vieš dobre – návratu niet...“²¹⁸.

Zlé spomienky na ruské zajatie môžeme nájsť u väčšiny autorov. Viacerí autori spomínajú na nehostinné prostredie. Daniel Izák spomína na chvíle prežité v zajatí, ako na veľmi nepríjemné obdobie. „Zajatie v lágri ale nebolo nič príjemného. Jednotvárna, mizerná strava, ryby a kaša, ohromné teplo, malária, nemoce rôzneho druhu, ohromná úmrtnosť, až 90 rakví denne, odobrali i posledné nádeje.“²¹⁹ Ani iný tábor v Taškente nebol lepší. Z rozprávania Alexandra Šimka sa dozvedáme, že v tomto tábore „[...] mizerná, nedostatočná, pri tom jednostranná strava spôsobila rôzne epidemické choroby ako týfus, scorbut (cynga) a iné, následkom ktorých viac ako polovica osadenstva zomrela. – Pamätám sa, že tuná zomieralo denne až 50 ľudí. Jednanie s umierajúcimi a mrtvými nedá sa opísať. Nie je preto div, že všetci, ktorí sme zostali ešte na žive, starali sme sa o to, ako čím skorej preč do bezpečia, kde by si človek aspoň život uhájil.“²²⁰

O chorobách v zajatí napísal Jesenský aj báseň *V izbe chorých*. V nej nachádzame utrpenie, ale aj túžbu po domove, hlavne túžbu po pomoci „jednej bielej ruky“, ktorá by ho určite hneď našla medzi ostatnými zajatcami a „na nohy opäť postavila“²²¹. Táto biela ruka

²¹⁷ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin, 1936. s. 76.

²¹⁸ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936. s. 14.

²¹⁹ Izák, Daniel, In: *Sborník rozpomienok ruských legionárov slovenských*. Štátne nakladateľstvo, Praha, 1933. s. 55.

²²⁰ Šimko, Alexander, In: *Sborník rozpomienok ruských legionárov slovenských*. Štátne nakladateľstvo, Praha, 1933. s. 163.

²²¹ Jesenský, Janko: *Zo Zajatia. Básne Janka Jesenského*. Tatran, Turčiansky Svätý Martin, 1919. s. 29.

symbolizuje Jesenského ženu, ktorú by bol rád videl v tom čase. Začiatok básne, ale opisuje príchod choroby:

*„Chytila si ma, vytriasla si ma,
vinovateho banditu,
hodila na prič bez citu,
sverepá, slepá sibírska zima.*

*Oči som privrel, um sa mi zmútil,
raz triasol sa, raz horel som
a s Bohom dával pekným dňom,
za ktorými som zavše smútil.“²²²*

V zajateckých táboroch sa veľmi nestarali o zajatcov. *„Bolo tam veľa chorých. Dost často sa stávalo, že niektorého budili, a keď ráno nevstával, ukázalo sa, že je mŕtvy.“²²³* Ani na nútených prácach nebolo o nič lepšie. Hlavne tí sa mali zle, ktorí museli robiť ťažkú prácu v továrňach alebo pracovať vonku v zime. Klempa opisuje, ako museli v zime rúbať drevo v neľudských podmienkach. Raz ho prideliť k vozom, aby odvážali chorých do dediny vzdialenej 10 kilometrov. *„Nachádzala sa tam veľká nemocnica. Raz sme viezli 35 chorých. Niektorí boli v najvyššom stupni horúčky, tak ležali úplne bez seba. V barakoch zomrelo asi 90 mužov, niektorý deň aj 3 až 5. Nemal ich kto zakopávať, a tak opäť prišli na rad obuvníci a vôbec remeselníci. Šesť mužov kopalo jamy a traja sme ich zakopávali. [...] Niekedy sme dali do jednej jamy až 4 alebo 5 tiel. Zaliali sme ich vápnom a karbolom. Bol to veľmi smutný pohreb. Truhla bola stlčená z obyčajných dosiek, niekedy mŕtvemu aj ruky vytrčali, a bolo dobre. [...] Telo sa hodilo do jamy a bolo po pohrebe. Očakávali sme každú chvíľu, že i na nás príde rad.“²²⁴*

Gacek mal to šťastie, že mohol bývať v dôstojníckych barakoch. Pre lepšie porozumenie rozdielu medzi dôstojníckymi barakmi a mužstvom si prečítajme opis dôstojníckeho baraku od Mikolaja. Mikolaj bol najprv v zajateckom tábore v Troickosavsku. *„V kasárňach za mestom, izolovaný od domáceho obyvateľstva, trávili sme dlhé chvíle. Bývali sme v dôstojníckych barakoch traja-štyria v jednej izbe. Celý nábytok pozostával z troch železných postelí s troma doskami. Zpočiatku spali sme na holých doskách. [...] mesačne ako dôstojníci dostávali 50*

²²² Jesenský, Janko: *Zo Zajatia. Básne Janka Jesenského*. Tatran, Turčiansky Svätý Martin, 1919. s. 29.

²²³ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Slovart, Bratislava, 2014. s. 46

²²⁴ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Slovart, Bratislava, 2014. s. 54.

rubľov. Každý barak mal svoju kuchyňu. V tej dobe bolo ešte možno všetko kúpiť. O cukor, mäso, chlieb, a iné potraviny nebolo starosti.²²⁵ Aj voľný čas trávili ako len chceli. „Poručík Pačenovský chytil vec za praktickejši koniec. Začal medzi dôstojníkmi propagovať myšlienku švédskej gymnastiky. Sostavil program a začali sme cvičiť. Cvičenie bolo ráno a večer. Zanedlho bol dvor plný švédského náradia.“²²⁶

Život obyčajného zajatca nebol ľahký. Ak nebol zavretý, tak musel ísť niekde pracovať. Boli to väčšinou nútené práce v továrňach alebo na stavbách. Aj Jesenský, ktorý bol dosť dlhý čas v zajateckom tábore musel kratší čas pracovať. „V isté krásne septembrové ráno nás soslupili, počítali, naložili do vozňov a prehneli do Jekaterinoslava. Ledva sme sa spamätali nad neobvyklou ruskou rýchlosťou, už sme boli postavený pred veľmi ťažkú robotu v železodielňach. Mali sme nosiť ťažké šíny, nakladať uhlie, kúriť, kopať. Pracovalo sa dňom i nocou na zmeny. Nevládali sme a hybaj naspäť do Charkova.“²²⁷ S nútenými prácami sa najlepšie zaobišiel Mikuláš Gacek. On po krátkom pobyte v zajateckom tábore v Ašbachade musel ísť pracovať k roľníkom do európskej časti Ruska. Táto robota ale už bola ľahšia. „A či to nebola rozkoš – byť znova na slobode, pod jasnou, tmavobelasou oblohou, v šírom poli, zvlínenom vrškami, uprostred vonného zlatožltého mora klasov ...?“²²⁸ Pri prácach na poli neboli strážení a mohli robiť čo sa im len zachcelo. Od gazdu dostali normálnu stravu a aj ubytovanie bolo oveľa lepšie ako v táboroch.

Každý zajatec sa chcel čo najskôr vrátiť domov, niektorí sa pokúšali aj o útek, ale veľmi malému percentu sa to podarilo. Ak ich prichytili, neminul ich trest, v niektorých prípadoch dokonca boli odsúdení aj na smrť. Jeden takýto prípad opisuje Mikolaj. Z tábora utiekli nemeckí dôstojníci. Zistilo sa to len na druhý deň ráno, keď nesedel počet zajatcov. Nemeckí dôstojníci sa dostali „[...] do Mongólie na 300km od Trojickosavsku. Keď si mysleli, že sú už zachránení, padli do rúk kozáckej hliadke u brány mesta Urgy. Všetci štyria boli kozákmi zastrelení. Po mesiaci boli ich mŕtvolky privezené späť do Trojickosavsku. [...] Boli strašne zohavení, pravdepodobne zastrelili ich z bezprostrednej blízkosti, postaviac ich jednoducho k múru.“²²⁹ Z týchto pomerov každý sa chcel dostať domov. Najťažšie sa prežívali sviatky. Jesenský a Tajovský najviac spomína na vianočné sviatky, keď spomínali na domov. Jesenský má

²²⁵ Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo*. Odbočka roľníckej Osvety, Spišská Nová Ves, 1937. s. 45.

²²⁶ Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo*. Odbočka roľníckej Osvety, Spišská Nová Ves, 1937. s. 47.

²²⁷ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin, 1936. s. 56.-57.

²²⁸ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936.,s. 18.

²²⁹ Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo*. Odbočka roľníckej Osvety, Spišská Nová Ves, 1937. s. 50.

viacero básní, ktoré rozprávajú o vzdialenej domovine a o manželke, ktorá mu veľmi chýbala. Jedna z nich je aj *Bola by nedeľa*.

„*Bola by nedeľa, keby bola ona,
keby bola ona, keby bola doma.*“²³⁰

Z týchto výpovedí si vieme vytvoriť obraz a v mysli premietnuť strašné pomery počas 1. svetovej vojny v ruských zajateckých táboroch. Tieto diela nám prinášajú reálny náhľad a nie rozprávky, ktoré sú miestami aj prikrášľované. Vieme sa pomocou nich vžiť do situácie „plenných“²³¹ a prinášajú nám aj zákulisné informácie o vojne. V táboroch zomieralo veľmi veľa ľudí, či už na rôzne choroby, vyčerpanie alebo sa im prihodilo nešťastie. Zdravotná situácia bola v tom čase v Rusku a hlavne v zajateckých táboroch veľmi zlá. Pomôcť sa pokúšal aj Červený kríž, a iné organizácie. V miestnych nemocniciach chýbali lieky. Veľakrát sa stretávame s opismi situácií, keď mŕtvoly nemohli ani pochovať, alebo ich len jednoducho nahádzali do jednej jamy, následne zasypali vápnom a zemou. Z opisov môžeme zistiť, že aj zdraví ľudia v táboroch sa museli o svoje zdravie veľmi dobre starať, lebo okrem chorých aj na nich číhali infekcie a ľahko došlo aj k úrazom pre nedodržiavanie bezpečnostných pravidiel.

Zaujímavou otázkou vo výskume slovenských legionárov je maďarská otázka, ktorá formovala myšlienky a konania legionárov. V názoroch autorov na Maďarov vidíme široké spektrum. Najvýraznejšie sa proti Maďarom staval Jesenský, ktorý už pred vojnou kritizoval ich správanie sa voči Slovákom. Paradoxom je, že Jesenský študoval v Budapešti, kde sa mu páčilo a tiež vedel veľmi dobre po maďarsky. Dokonca v rukopise Jesenský zanechal báseň, ktorú napísal v maďarčine²³². Tieto skutočnosti nasvedčujú tomu, že Jesenský nemal problémy s Maďarmi ako takými, len s jednotlivcami, ktorým sa nepáčil jeho slovenský pôvod. Hlavný dôvod problémov bol ten, že Jesenský nezapieral svoj pôvod ani na takých miestach, kde všetci okrem neho rozprávali po maďarsky a tým si našiel niekoľko nepriateľov. Aj v samotnom diele *Cestou k slobode* opisuje ako prichádza na ples v Bánovciach, kde aj na otázky položené po maďarsky odpovedá po slovensky. „*Nepovie „kišasoňka“, ale „slečna“... Hovorí „ruky bozkávam“, a nie „kezítókolom“.* Ani nie „*alásolgája*“, ale „*szluzobník*“, a na „*dičértešek*“ *zad'akuje „naveky ameň“... Vyká... Na tabuľke má meno nie s „sz“, ale s „s“... Pansláv... Chodí k Heindlovi a objednáva si obed, večeru po slovensky...*“²³³ O niečo tolerantnejší bol

²³⁰ Jesenský, Janko: *Zo Zajatia. Básne Janka Jesenského*. Tatran, Turčiansky Svätý Martin, 1919. s. 66.

²³¹ zajatcov

²³² Rukopisný zošit RJJ č. 6.

²³³ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica Slovenská, Turčiansky Sv. Martin, 1936. s

Tajovský, ktorý aj keď mal bohaté skúsenosti s utláčaním Slovákov, napríklad dostáva sa aj do konfliktu so svojimi nadriadenými a preto zanecháva učiteľstvo a odchádza do Prahy, predsa sa nestaval k Maďarom až tak kriticky. V jeho legionárskych dielach necítíme veľký odpor voči Maďarom. Gacek mal v podstate neutrálnejšie názory. Neútočil na Maďarov aj keď z jeho diela cítiť menší odpor voči nim.

Najzaujímavejším z tohto hľadiska je Mikolaj, ktorý až do vstupu do légii sa cítil skôr Maďarom, ako uvedomelým Slovákom. Jeho pobyt vo výchovnom tábore v Irkutsku znamená doslovný prerod na uvedomelého Slováka. Sám opisuje, ako prišli do zajateckého tábora legionári a brali každého, kto mal slovensky znejúce meno. Mikolajov prerod bol dokonalý natoľko, že po vojne sám náramne ochraňoval Slovákov na Spiši a napísal tiež desiatky článkov, v ktorých kritizoval Maďarov. Články Mikolaja „[...] boli písané kritickým štýlom, pričom poukazovali najmä na pozostatky maďarónstva na Spiši“²³⁴. Pre úplné pochopenie problému je ale potrebný oveľa širší výskum, ktorý by plne objasnil vývoj maďarskej otázky u jednotlivých autorov. Ako to vidíme v prípade Mikolaja, tento vývoj mohol znamenať aj celkovú zmenu zmýšľania.

²³⁴ Zmátlo, Peter: *Dejiny Slovenskej Ligy na Spiši*. Wydawnictwo i Drukarnia Towarzystwo Słowaków w Polsce. Krakow, 2007, s. 113.

VII. Obraz obyčajného ruského človeka a Ruska v dielach slovenských autorov

Slovenský autori vo svojich dielach opisujú svoju prvú cestu po Rusku ako nezabudnuteľný zážitok. Zaradiť do tejto kategórie môžeme Jesenského, Tajovského, ale aj Gaceka, ktorý si cestou na front opakuje „*Zdrávstvuj, mátuška Rossia!*“²³⁵ Pre nich bolo všetko ruské príťažlivé a chceli spoznať za každú cenu obyčajného ruského človeka. Podobné opisy nájdeme aj u ostatných autorov, s výnimkou Jozefa Mikolaja a Jozefa Klempu, ktorí nemali oduševnenie pre Rusko. Mikolaj, nielenže mal neutrálny postoj k Rusku, ale nakoľko bol v tom čase ešte uvedomelým Maďarom²³⁶, tak sa k Rusku staval ako k nepriateľovi.

Ako to už je podrobne vysvetlené v kapitole o ruskom zajatí, Rusi sa k zajatcom vo veľkej väčšine správali pozitívne, čo novo zajatých vojakov priam prekvapovalo. Aj tí najväčší rusofili boli milo prekvapení, keď ich prvý Rus so zbraňou v ruke namiesto tvrdého zaobchádzania privíta a ponúkne jedlom. Jesenský svoje prvé skúsenosti s Rusmi opisuje nasledovne: „*A Rus, ktorí strieľal, sa mi už aj usmial a ukázal mi zákop, aby som sa schoval. Okrúžili ma. Dali chleba a slaniny. [...] Vojačkovia boli milí, spôsobilí a zdvorilí. Nebrali odo mňa nič, len čo som im sám dal.*“²³⁷ Podobne je to u Gaceka, ktorý bol dôstojníkom a pri zajatí sa stretáva s ruským dôstojníkom. „*A podali sme si ruky. Mal usmiate, svetlé oči. A fúzky jemné, pobel'avé. Po chlapsky mi potriasol rukou.*“²³⁸ Aj Tajovského zajatie začína slovami: „*Nezabíte ma! Ja Slavian!*“ A keby si sto očí mal, všetkými by i hľadel na dlhé štyky²³⁹, ktorý ti je už najbližšie... 'Počemu že ubívať...? Nebojsja', a vojak spúšťa sa ku mne do zákopu. 'Vybroši patrony. Davaj papirosy,' a ja neviem, čo skorej, ale predsa ako fajčiar dohádzam sa a zapálime si prvú bratskú cigaretu.“²⁴⁰ Klempa sa zoznamuje s Rusmi tiež v pozitívnom svetle. Pri jednom nevydarenom útoku začali ustupovať a Rusi medzi tým útočili vo veľkej presile, tak Klempa a ostatní vojaci utekali o svoj život. Klempu naháňal jeden ruský vojak. „*Vrhli sa na nás ako levy a vyhnali nás z našich zákopov. Pušku som hneď zahodil, no jeden Rus, veľký ako*

²³⁵ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936., s. 7

²³⁶ Ako sám cituje vo svojom diele: „*Smyšľaním sme boli veľkými maďarskými vlastencami. O svojom pôvode nikto z nás nerozmýšľal. Predbežne sme mali len jeden plán: dostať sa čím skôr na frontu a namazať to Rusom.*“ Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo*. Spišská Nová Ves, odbočka Roľníckej osvety v Spišskej Novej Vsi, 1937, s. 4.

²³⁷ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 38-39.

²³⁸ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936., s. 9.

²³⁹ bodáky

²⁴⁰ Tajovský, Gregor Jozef: *Rozprávky z Ruska*. Bratislava: Cathedra, 2011, s. 50.

*obor, sa hnal za mnou. Zobral som všetky sily a hnal sa ako motor; vedel som, že keď ma dohoní, prepichne ma. Našťastie Rus prenasledovanie skoro nechal. Myslel som si, že na mňa bude strieľať, no on si to nejako rozmyslel.*²⁴¹ Pre Klempu toto nebolo jediné pozitívum, čo zažil počas zajatia od Rusov. Ako utekal uvidel jeden opustený dom a chcel sa tam skryť a vydýchnuť si, lebo musel bežať v pol metrovom snehu a to ho veľmi unavilo. *„Avšak beda: sotva som sa zvalil za domom do snehu, už mi z druhej strany domu mieril ruský dôstojník revolverom na hlavu. Musel to však byť dobrý človek, lebo upustil od svojho úmyslu a ukázal mi cestu do jednej doliny, kde som sa mohol zachrániť. Nedbal som viac na to, že mi guľky hvízdali okolo hlavy a sneh bol od guľiek samá brázda.*²⁴² Keď sa v doline dostáva medzi Rusov, znovu ho prekvapujú. Namiesto tvrdej šikany, ktorú možno v takomto prípade očakávať, ho Rusi už tretíkrát prekvapujú dobrosrdečnosťou. *„Bolo tam hodne ruských vojakov, ktorí nám podávali ruky a sľubovali, že nám bude v Rasii dobre. Vtedy som prvý raz spoznal dobrosrdečnosť ruského človeka.*²⁴³

Z týchto výpovedí je nám jasné, že všetci autori boli priam prekvapení dobrosrdečnosťou obyčajných ruských vojakov. Medzi opismi proruských a prouhorských autorov nie je žiadny rozdiel. Ako jedinú odchýlku môžeme uviesť to, že rusofili túto dobrosrdečnosť brali ako utvrdenie svojich predstáv o obyčajnom ruskom človekovi. Naproti tomu Mikolaj aj Klempa boli viac prekvapení, lebo neočakávali takéto prijatie od nepriateľa.

Rusi v tom čase nezaobchádzali takto priateľsky len zo Slovanmi. Ani István Babits vo svojej korešpondencii nespomína tvrdé zaobchádzanie a Mikolaj priam opisuje, ako mu podáva Rus pri vypočúvaní *„kus bieleho chleba na ňom kuraciu nohu.*²⁴⁴ Všetci autori sa zhodujú pri prvom stretnutí, vnímajú ho veľmi pozitívne, čo viacerým dodávalo silu, aby verili vo svojich názoroch, že Rusi sú bratmi Slovákov a pomôžu im v boji.

Tajovský vo svojom diele opisuje dezerciu v dvoch črtách *Janko Vrábel* a *Prečo?*²⁴⁵. V prvom opisuje, ako sa Janko pri jednom ruskom útoku ukryl v zákope, a čakal na Rusov. *„Keď sa priblížili na dvadsať-tridsať krokov, Janko vyhodil pušku, vystrčil hlavu a pozdravil Rusov hlasným: „Zdravstevujte, bratia! Ja som Slováč!“ Podbehli traja k nemu, pomohli*

²⁴¹ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s.20.

²⁴² Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s.21.

²⁴³ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s.21.

²⁴⁴ Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo*. Spišská Nová Ves, odbočka Roľníckej osvetu v Spišskej Novej Vsi, 1937, s. 39.

²⁴⁵ Vo vydaní diela z roku 1920, ktorý ešte nesie titul *Rozprávky o československých légiách v Rusku* je názov tejto črty *Počemu...?* Obsahovo je ale totožný.

vyhodit' patróny z mieška i opaska, a prvé bolo zakúriť si."²⁴⁶ V podstate veľmi podobne opisuje dezerciu aj v druhej črte, kde ale viac filozofuje nad vlastizradou, o možných následkoch a o spôsoboch, ako by sa dostal na ruskú stranu. V tejto črte tiež čaká v zákope na príchod Rusov, len tu už používa iné slová na ich privítanie: „*Nezabite ma! Ja slavian!*“²⁴⁷ Je to už oveľa reálnejší opis, ale v podstate dej je rovnaký, lebo ruský vojak sa k nemu správa milo, a hneď si zapalujú prvú „bratskú cigaretu“. Môžeme skonštatovať, že v prvej črte opisuje svoje myšlienky, že ako by chcel vpadnúť do zajatia a v druhej črte sa prikláňa k reálnej situácii.

Prvé stretnutie Slovákov s Ruskom bolo po ich zajatí a po následnom transporte do niektorého zajateckého tábora. Ako typický príklad môžeme uviesť Jesenského, ktorý ako väčšina inteligentov z územia dnešného Slovenska, bola v tom čase vajanskovsko - rusofilskej orientácie. Otec Ján Jesenský Gašparé ho vychovával v rusofilskej atmosfére. Doma mal knižnicu plnú ruských klasikov. Preto Jesenský v prvých dňoch zajatia mal pozitívny vzťah k všetkému ruskému. Jeho oduševnenie pre Rusko si vieme predstaviť aj podľa listu, ktorý zasiela domov niekoľko dní po vpadnutí do zajatia, a liste uvádza, že „[...] *keby nebol zajatým, by sa mi v Rusku páčilo s jeho rovinou, horami, letnými bytmi, Kijevom v stromoví a záhradkami pred dverami, drevenými búdkami v predmestiach...*“²⁴⁸.

Prejavy Jesenského rusofilstva nachádzame aj v jeho básnickej zbierke. Hneď v prvej básni *Rusku*, ktorá má tému dezertácie, sa dočítame o jeho nesmiernej túžbe za Ruskom. Najviac ale jeho oduševnenie vidíme v riadkoch básne *Zem Puškina ...*, v ktorej hneď prvé riadky začínajú nasledovne:

Zem Puškina i Lermontova

tam v izbičke u obloka

narástla si do vysoka

od ich ľubozvučného slova.

A túžil som: ten čudný kraj,

Tatianu v moci Oniegina

i sňazné vrchy Pečorina

*i Vieru uzreť, Bože daj!*²⁴⁹

²⁴⁶ Tajovský, Gregor Jozef: *Rozprávky z Ruska*. Bratislava, Cathedra, 2011, s. 20.

²⁴⁷ Tajovský, Gregor Jozef: *Rozprávky z Ruska*. Bratislava, Cathedra, 2011, s. 50.

²⁴⁸ Archív J. Jesenského, rukopisy, schránka II., inv. číslo 38.

²⁴⁹ Jesenský, Janko: *Zo zajatia. Básne Janka Jesenského*. Turčiansky Svätý Martin, Tatran, 1919, s. 4.

Môžeme vidieť, že Jesenský bol na Rusko pripravený aj z literárnych diel ruských klasikov. To, že nakoľko presne ovládal tieto diela, vidíme pri opisoch ruských miest, kde sa pamätá na také detaily, ako napríklad aké je usporiadanie ulíc v meste Tambov a aké sú ich názvy²⁵⁰. Lermontova alebo Puškina Jesenský spomína okrem memoárovej práce veľmi často aj v básnickej zbierke. Konkrétne ich spomína v básňach: *Zem Puškina ...*, *Noc*, „*Što čuvstva dobrija ...*“. Okrem spomínaných ruských klasikov má Jesenský aj báseň *Mŕtvy dom*, v ktorom Rusko spomína v súvislosti s ďalším klasikom - Dostojevským.

„Štyri žlté brány, postriekané
rozriedeným jarným, čiernym blatom...
Dostojevský! Stojím v tvojej bráne.
Vzpomínam, a hreším mŕtvym katom.“²⁵¹

Po prvých kladných dojmoch z Ruska, sa väčšinou autori stretávali s ruskou realitou, ktorá už nebola taká ružová. Po prvých privítaniach začali od nich Rusi brať veci. Niektorí to zisťujú už hneď v prvých hodinách zajatia, iní len po niekoľkých dňoch. Klempa píše: „*Mal som ešte dve konzervy, no chleba nebolo. Jedol som ich bez chleba a studené, pretože by mi ich boli Rusi vzali. [...] Za frontom nás hneď prehliadli. Kto mal revolver alebo niečo podobné, vzali mu to. Zapáčili sa im však i nožičky, hodinky, prstienky, peňaženky a tak si to brali ako svoje.*“²⁵² Rovnako zaobišli aj ďalší autori, ktorí boli Rusmi zajatí: „*Kozák, ktorý soskočil s koňa, prehliadol ma dôkladne. Hľadal mi na rukách „časy“ (hodinky), keď ich nenašiel, dopytoval sa na revolver a ďalekohľad. [...] Prišiel rad na peňaženku. [...] Konečne mi odobrali polnú láhev, ale na moju žiadosť, že potrebujem ju na vodu, mi ju vrátili.*“²⁵³ Niektorí autori ako Tajovský nespomínajú pri zajatí zlé vlastnosti Rusov, iní, napríklad Jesenský píše, že mu nebrali nič, len čo sám od seba im dal. Síce o niekoľko riadkov už dodáva, že mu zobrali zápisník a všetky písomnosti a ktoré už nevrátili, napriek sľubom, že ich vrátia po prečítaní.²⁵⁴ Tu ešte vždy píše o dobrosrdečnosti, lenže počas cesty do zajateckého tábora sa dostáva do Kyjeva, kde ho už „oduševnenie pre Rusko“ opúšťa: „*Zdalo sa mi, že kleslo na nulu, keď nám v Kyjeve ruskí vojaci poodoberali naše vojenské „šajky“, z ktorých sme pili čaj, letné baganče, kulače a iné užitočné veci a potom ich predávali po 10-12 kopejok tým istým vojakom,*

²⁵⁰ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 58.

²⁵¹ Jesenský, Janko: *Zo zajatia. Básne Janka Jesenského*. Turčiansky Svätý Martin, Tatran, 1919, s. 91.

²⁵² Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 21.

²⁵³ Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo*. Spišská Nová Ves, odbočka Roľníckej osvety v Spišskej Novej Vsi, 1937, s. 39.

²⁵⁴ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 40.

od ktorých ich vzali.“²⁵⁵ V armáde nefungovala kontrola, každý si robil, čo chcel. To, že Rusi nemali zábrany kradnúť, nebola u nich skoro žiadna disciplína sa zobrazuje len bokom. Ani jeden autor ich za to tvrdo nekritizuje. Kritika na obyčajných Rusov prichádza len po revolúcii, dovtedy zlé vlastnosti ako keby ignorovali. Medzi riadkami cítime, že sa im to nepáči, ale nenachádzame tu kritiku ruského človeka.

Pred revolúciou objavujeme síce kritiku ruského človeka, ale len cez satiru. Ako príklad môžeme uviesť ustavičné „čajovanie“ ruského človeka, ktorý od rána do večera hľadá len príležitosť na posedenie pri čaji. Väčšina autorov toto zobrazuje s poznámkou, že sa museli naučiť piť čaj po rusky, čiže s kockou cukru v ústach. Niektorí, ale už „čajovanie“ zaraďujú medzi nedostatky Rusov, nakoľko „čajovanie“ uprednostňujú pred každou inou robotou. Jesenský v básni *Čaj*, výsmešne poznamenáva, že „celý ruský kraj“ je závislí od čaju. Po každom jedle nasleduje zdĺhavé „čajovanie“:

*„Po borščí čaj, po kaši čaj,
to život, to je raj.
Od rána, až do polnoci
čaj, čaj, čaj, čaj, čaj, čaj.“*²⁵⁶

Každý zajatec mal prirodzene trochu odlišný osud. Šťastie mali tí, ktorí ostali v európskej časti Ruska a dostali sa napríklad na nútené práce na gazdovstvách, ako napríklad Gacek. Horšie pochodili tí zajatci, ktorí sa dostali na dlhé mesiace do zajateckých táborov na Sibíri. Preto vlastne prvé stretnutie s ruským „mužíkom“ nastáva u každého autora vtedy, kedy sa daný spisovateľ dostal „na slobodu“, čiže von zo zajateckého tábora.

Dvaja autori - Gacek a Klempa sa pomerne skoro dostali k poľným prácam. Gacek tieto práce opisuje ako vykúpenie, dokonca ako príchod do raja. Gacek bol aj s robotou veľmi spokojný, aj „gazda“ sa mu zdal uznanlivý, takže sa mal v celku dobre, ako keby bol na slobode. Po dlhšej dobe ruský gazda povedal zajatcom, že pôjdu do najbližšieho mesta predávať úrodu a nakúpiť potrebné veci. Tu sa z Gaceka znovu ozýva rusofilstvo a neskrotná potreba uvidieť už konečne obyčajného ruského človeka. „*Sloboda Rossoš – volostné mestečko – miesto, kde uvidíš rýdneho ruského človeka zblízka, kde ti prvý raz dá nazrieť do duše ruský národ – svetlú podobu jeho dávno už v srdci nosíš... Budeš mať oči otvorené, napätý sluch, aby ti z prejavov*

²⁵⁵ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 42.

²⁵⁶ Jesenský, Janko: *Zo zajatia*. Básne Janka Jesenského. Turčiansky Svätý Martin, Tatran, 1919, s. 63.

*tohto iste zvláštneho života neušla nijaká drobnosť.*²⁵⁷ Z týchto riadkov cítime nesmiernu oddanosť a náklonnosť k Rusku a ideám socializmu. Slovenskí autori boli celkovo náchylní idealizovať si ruských ľudí a preniesť sa nad ich horšími vlastnosťami alebo ich aspoň opísať s láskou a pochopením.

Jesenský v zajatí takto chcel vidieť čo najskôr ruského mužika a dostať sa zároveň do mesta, ale najprv sa mu to nepodarilo. V Kyjeve, kde bol ubytovaný v kasárni so zajatcami „[...] *prestáhoval som sa na poschodie do veľkej izby, ktorej obloky hľadely na ulicu. Žiadalo sa mi vidieť aspoň kúšтик z mesta.*“²⁵⁸ Časom sa mu podarilo dostať do mesta, ale Jesenský neopisuje stretnutie s obyčajnými ľuďmi, ani mesto ako také. Opis jednoduchých ľudí musíme hľadať skôr u Klempu, ktorý veľmi rád opisoval všetko okolo seba, niekedy až detailne presne. Nachádzame u neho prvé hodnotenie Rusov pri ceste do zajateckého tábora. Vtedy charakterizuje ruský národ ako „[...] *veľmi dobrosrdečný a ľahkoverný, nechal sa veľmi ľahko oklamať a vykorisťovať. Tiež boli až poverčivo nábožní. Veľmi radi sa oddávali alkoholu a radi sa veselili, najmä čo sa žien týka. Ruské ženy boli veľmi pekné.*“²⁵⁹ Rusi sa veľmi veľa zabávali, neustále premýšľali, filozofovali a boli veľmi pobožní. Narážky na tieto vlastnosti nachádzame aj u iných autorov.

Obyčajného Rusa zobrazovali Slováci na začiatku vojny väčšinou v pozitívnom svetle. U Gaceka sa môžeme dočítať, ako sa správal ruský statkár k zajatcom, ktorých mu prideliť na nútené práce. „- *Vlastný rodáci by ťa tak neprijali. V nás ani nevidia zajatcov, nepriateľov. Starý pán Pavel Michajlovič sa porozpráva s tebou, ani keby si mu bol roveň. Povypytuje sa na ženu, na deti, ako si sama žena teraz v gazdovstve dá rady...*“²⁶⁰ Celkovo môžeme vidieť, že autori rusofilného zamerania, akoby na začiatku vôbec nechceli vidieť zlé vlastnosti Rusov, len časom sa u nich objavujú náznaky reálnejšieho hodnotenia. Rusofilne založení autori si dobré vlastnosti všímali oveľa intenzívnejšie, a všetko sa pokúšali aj zdokumentovať.

Tajovský mal vo všeobecnosti veľmi rád obyčajných ľudí, pokúšal sa ich za každú cenu ochrániť, preto vo svojich dielach niektoré ich činy ospravedlňuje ich nevzdelanosťou alebo utláčaním. Charakteristické zlé vlastnosti ruského „mužika“ zobrazuje Tajovský hlavne

²⁵⁷ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936., s. 20.

²⁵⁸ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin, Matica slovenská, 1936, s. 47.

²⁵⁹ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava:, Slovart, 2014, s. 25.

²⁶⁰ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936., s. 22.

v črtách *Sachar* a *Vaječnica* alebo *Nové sklady*. Nachádzame tu obyčajného ruského človeka, ktorý si na fronte zbiera všetko možné, aby si to potom mohol odnieť domov.

Činy mužíka, ako aj okrádanie zajatcov, Tajovský ospravedlňuje jeho nevzdelanosťou a jednoduchosťou, resp. predchádzajúcim ponižovaním. Dodáva, že mužík za to nemôže, lebo bol dlho cárom veľmi utláčaný. V črte *Samostrelci* nachádzame druhý poľutovaniahodný jav. Mužici, ktorí sa chcú dostať čo najrýchlejšie domov z frontu, sú schopní si prestreliť ruku, aby už neboli bojaschopní. Po revolúcii znova nastáva chaos a besnenie, starší aj mladší autori píšú o tom, že ľudia sa zmenili, zdívali a stratili ľudské vlastnosti²⁶¹.

Tajovský napriek tomu neskrýval svoju lásku k ruskému ľudu. Sympatizoval s obyčajnými ľuďmi a veľa od nich očakával v budúcnosti. Chcel ich vychovať, učiť a povzniesť. Rusov mal aj preto veľmi rád, lebo ich považoval rovnako ako Slovákov, za slovanský národ. Tajovský viac zovšeobecňoval ľudí, chcel vystihnúť vo svojich postavách charakteristické črty jednoduchého človeka, nezameriaval sa teda na individuálne vlastnosti. Gacek a tiež Jesenský sa oproti tomu skôr pokúšajú podávať charakteristický obraz jednotlivca a zameriavajú sa na jeho špecifiká a individuálne vlastnosti.

Autori, ako napríklad Klempa nám predstavujú jednoduchých ľudí, ktorí neboli hanbliví. Táto charakteristická vlastnosť bola v Rusku pomerne rozšírená na vidieku. Na vidieku Klempa pozoroval „[...] mravnú zvrhlosť, nielen u mužov, ale i u žien. Stalo sa mi, že som raz v nedeľu po obede pral bielizeň v jazere. Prišli ruské dievky, úplne sa vyzliekli a prechádzali sa po brehu. Bol som síce vojak, ale musel som od hanby ujsť, na takú zvrhlosť som nebol pripravený. Takých prípadov bolo veľmi veľa, ešte dobre, že sme sa spolu málo schádzali.“²⁶² Takáto situácia sa síce neopakovala v celom Rusku, ale u jednoduchšie žijúcich rodín bola pomerne častá. Klempa sa neskôr, ako zajatec dostáva do dediny Lorvilovo, ktorá sa nachádza v tesnej blízkosti Petrohradu. Ako sám poznamenáva, tu žili ľudia fínskej národnosti. Ubytovaný bol u gazdinej, ktorá vychovávala svoje dve dcéry v inom duchu, ako na väčšine vidieku v Rusku. „Dcéry držala pod prísnyim komandom. Boli veľmi vycvičené a pracovité. Medzi týmito a ruskými dievkami bol veľký rozdiel.“²⁶³

U Klempu a Gaceka nachádzame i charakteristiky bohatších statkárov a majiteľov tovární. Týchto ľudí opisujú ako slušných, ale niekedy príliš prísnych. Pri robote zajatcom

²⁶¹ Podrobnejšie o občianskej vojne a charakteristike ľudí v tom čase uvádzam v kapitole o boľševizme.

²⁶² Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava, Slovart, 2014, s. 43.

²⁶³ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava, Slovart, 2014, s. 50.

rozkazovali, niekedy na nich aj nakričali, ale vždy pokojne vysvetľovali, ako sa daná práca robí a všetci slušne na konci prác zajatca vyplatili. Gacek opisuje ako u jedného statkára ochorel a týždeň ležal. Na konci prác, keď ho statkár vyplácal mu posmešne hovorí: „- *Ste vy molodci! Vietor ťa ofúkne, si ako mucha... Ale to sa vám len nechce robiť! Naši inakšie musia v Germánii*²⁶⁴... *Zato ma poriadne vyplatil: dal mi celých dvanásť rubľov, ako mi ani nepatrilo*“²⁶⁵. Rovnako aj Klempa poznamenáva po skončení prác, že „[...] *mali sme zarobené väčšie obnosy a báli sme sa, že nám ich majiteľ nevyplatí. Vyplatil nás však do poslednej kopejky*.“²⁶⁶ Statkárom nepripisujú zlé vlastnosti, hlavnými črtami ostávajú čestnosť a dobrosrdečnosť. Často sa spomína zaostalosť na vidieku. Rovnako ako Jesenský aj Gacek píše o tom, že ruský človek je zhovorčivý, ľahko nájst' s ním spoločnú reč. Väčšinou ich zaujímajú domáce pomery zajatcov, vypytujú sa na ich rodiny, na ich predvojnový život, ale aj na to, ako si teraz ich matky a manželky vedia vyžiť a či vedia doma hospodárstvo udržať. Boli veľmi prívetiví a aj keď zajatcom dávali veľa roboty, vždy mali slušné ubytovanie a stravu.

O ruských ženách písali autori vo veľkej väčšine pozitívne. Uchvacovala ich krása, dobrosrdečnosť a otvorenosť ruských žien. Gacek poznamenáva, že „[...] *ja som tu nevidel ešte nepeknej devy, ani ženy*.“²⁶⁷ Tajovský zobrazuje ruskú ženu v črte *Neveriaca*. V nej poručík Kučera dostáva byt u jednej vdovy, do ktorej sa na prvý pohľad zaľúbi. Viera Pavlovna, domáca pani, ktorú charakterizoval ako veľmi slušnú, vzdelanú, spontánnu, ale aj vernú manželovi, ktorý je v nemeckom zajatí už štvrtý rok. Viera ani nevie, či manžel je ešte nažive, ani o ňom nikdy nerozpráva, ale predsa ho nikdy nepodvedie. Po charakteristike uvedomelej vdovy z veľkomesta sa dostávame na vidiek.

Klempa charakterizuje aj mladú šestnásťročnú dcéru bohatého statkára, ktorú prirovnáva k slovenským dievčatám. „*Robila všetky práce okolo masla, aj kravy dojila. Pomyslel som si na naše slečinky, ako sa vyhýbali práci, ba dokonca sa za prácu hanbili. A táto dievka bola miliónárova dcéra a bola veľmi jednoduchá a veľmi slušná. Po obede vždy chodila jazdiť na koni, tak som jej naň zakaždým pomohol a osedlal jej koňa*.“²⁶⁸ Opisuje ju viackrát, ako veľmi slušne vychovanú. „*Pyšná ako naše slečinky doma nebola nikdy. Veľmi často som ju*

²⁶⁴ Myslí sa tu na ruských zajatcov v Nemecku a Rakúsko-Uhorsku.

²⁶⁵ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936, s. 69.

²⁶⁶ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 44.

²⁶⁷ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936, s. 22.

²⁶⁸ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 39.

videl pracovať, prať, kravy dojiť, maslo vyrábať, robiť rôzne domáce práce.“²⁶⁹ Klempa bol týmto prístupom priam uchvátený a veľmi si ju pochvaloval.

Najlepšiu charakteristiku ruských žien nachádzame u Jesenského, inak veľkého znalca nežnejšieho pohlavia. „*Na ruské ženy hovorili, že sú skvostné, ale len do zábavy. Nie je to pravda. Poznal som vo Voroneži domáce panie, ktoré pracovali od rána do večera a iste boli v mladosti skvostné i do zábavy. Čo robí Rusky takými príťažlivými? To, že sú bez obradov, bez póz, vždy srdečné a citové, povedal by som, že sú ich duše ako otvorené nádoby s báječným nápojom, samy od seba sa naklonia, a lejú svoj drahý nektár bez obavy.*“²⁷⁰ Jesenský pokračuje a dodáva, že v Rusku sa veľa českých a slovenských legionárov zaľúbilo, dokonca niektorí si brali domov novú manželku. Skoro každý autor píše o ruských ženách len pozitívne a väčšinou ich hodnotí oveľa pozitívnejšie, ako Slovenky doma, a je v celku jedno, či sa už jedná o jednoduchých dedinčanov, alebo mestské paničky. Jesenský cestou domov na lodi, keď videl zmiešaninu západnej kultúry, sa znovu rozpamätal na ruské dievčatá. Chýbali mu tam „[...] skutočný Rusi, a ešte väčšmi „*nastoljaščaja russkaja dievuška*“, *veselá, priama, skromná a krásna, ako bývali tie, čo sme niekedy stretávali v Rusku. Ona by nás rozveselila a bolo by na lodi i kus Ruska, i kus Slovanstva.*“²⁷¹

Dobrosrdečnosť Rusov vystihuje na konci svojej knihy taktiež Mikolaj. „*Ved' kým im stačilo, rozdávali na všetky strany. Rozdávali a sami pritom sa uskromnili. Boli doby, keď sme my jedli biele „bulky“ a oni spokojne jedli svoj čierny chlebič a čiernu kašu, ktorú sme my nazývali žobráckou. A prišli zlé časy: občianska vojna. [...] My sme sa najedli do sýtosti, oni hladovali. Chodili k nám žobrať kúska chleba, k bývalým zajatcom! A nepreklínali nás! [...] I bolševici (ovšem nie tý v redakciách!) lúčili sa s nami v prístave: „Idi domoj,“ ale nezapomínaj, že sa ti v Rusku dobre viedlo! Taká je už ruská povaha.*“²⁷² Aj keď Mikolaj nebol rusofilom, predsa ostala v ňom nezabudnuteľná spomienka na Rusko. „*Kto nepozná ruskú povahu, nevie si odôvodniť, prečo v Rusku bolševizmus tak zakotvil. Kto bol dlhšie medzi nimi, nemôže ich nemilovať. Je to národ, ktorý nenávidieť nie je možné.*“²⁷³ Každý jeden autor pri odchode domov smútil za Ruskom, a to aj napriek tomu, že sa v tej krajine veľmi veľa natrápil. Hneď prvá skúška bolo zajatie, neskôr občianska vojna a bolševici. Autori mali dôvod

²⁶⁹ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 43.

²⁷⁰ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 227.

²⁷¹ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 252-253.

²⁷² Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo*. Spišská Nová Ves, odbočka Roľníckej osvety v Spišskej Novej Vsi, 1937, s. 94.

²⁷³ Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo*. Spišská Nová Ves, odbočka Roľníckej osvety v Spišskej Novej Vsi, 1937, s. 94.

v spomienkach na konci opísať a zhodnotiť aj to zlo, ktoré ich počas pobytu v Rusku zastihlo. Každý mal skúsenosť s nečestnými ľuďmi alebo s takými, ktorí ich vykradli. Hlavne pri zajatí mohli vidieť, že ruský človek si nerobí ťažkú hlavu z toho, že zajatcovi zoberie aj to posledné čo má. Napriek tomuto všetkému, rozlúčka s Ruskom bola vždy plná nádeje a pozitívnych citov.

Pri opisoch miest môžeme vidieť, že rusofili už z literárnych diel mali akúsi predstavu o tom, ktoré ruské mesto ako vypadá. Najlepšie to môžeme ilustrovať na opisoch Jesenského. Keď prichádza do mesta Tambov, očakáva mesto, aké pozná z diel Lermontova²⁷⁴. Očakával niečo vznešené, krásne. Vo svojom diele uvádza aj krátky úryvok od Lermontova. Oproti tomu „[...] videl len mestečko s nezriadenými širokými ulicami, drevenými domami, ovenčenými topoľmi, nie našimi vysokými, ale skôr širokými, košatými. Ulice plné blata a po nich samý vojak.“²⁷⁵ Jesenskému sa v Rusku vôbec nespĺnili očakávania, ktoré si stanovil z literárnych diel. Tambov nie je jediné mesto, v ktorom sa sklamal. Aj mesto Omsk si pamätal z diel Dostojevského ináč.

Jesenský si v mestách všímal aj sochy známych spisovateľov alebo panovníkov. Napríklad na Voroneži spomína takto: „Mesto bolo veľké. Samý obchod, veľká pošta, stále divadlo, konditoraje, hotely, kiná a so tri či štyri sady. Poprsie Kol'cova v Kol'covskom sade, socha Ivana Saviča Nikitina, ruského básnika, domorodca, suchého, ustatého, natiahnutého starca okolo 50 rokov s dlhými vlasmi, tenkou briadkou, visiacou, umdlenou rukou; ďalej socha Petra Veľkého v Petrovskom sade so snehovou papachou na holej hlave, hustými fúzikmi, prísnyimi obrvami, s kotvou v pravej ruke.“²⁷⁶ Tu sa už pozastavuje a prechádza na satirickú kritiku ruských pomerov: „Lavou ukazoval kamsi. História i hovorí, kam, ale mne sa videlo, že ukazuje na lavičky v sade, z ktorých len operadlá trčali spod snehu. Ako čo by sa bol hneval: - V Germánii odmetú sneh, odvezú ho za mesto a tak pomáhajú slniečku, aby skôr prišla jar a suché chodníčky. A vy nič? „Dvorianska“, vaša hlavná ulica, je ešte pod ľadom a dlažby už schnú. V Germánii by rozrúbali a odviezli ľad. Bola by ulica suchá. A vy nič? Ešte aj snehovú papachu mi necháte na hlave. Tak si ma ctíte?“²⁷⁷ Jesenský sa často púšťa do kritiky ruských pomerov, ale väčšinou len cez satiru. Čitateľ nepoznajúci ruské pomery, by možno ani

²⁷⁴ Jesenský cituje dielo Lermontov: *Tambovská pokladnička* z roku 1838

²⁷⁵ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 58.

²⁷⁶ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 86.

²⁷⁷ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 86.

nezaregistroval Jesenského narážky na jednotlivé vlastnosti Rusov. Jednou z najviac spomínaných je zaostalosť, ktorú spoznávajú všetci autori hneď po príchode do Ruska.

Oproti štyridsiatnikovi Jesenskému, ktorý už aj v Uhorsku pochodil najväčšie mestá a preto si vedel ruské mestá k čomu prirovnávať, môžeme postaviť mladého Klempu, ktorý síce tiež študoval vo Viedni, ale nemal až taký prehľad ostatných veľkomiest. *„16. februára sme prišli do mesta Kyjev. Bolo to pekné, veľké mesto. Domy mali aj šesť až sedem poschodí. Jazdila tam električka, čo bolo v ruských mestách zriedkavosť. Veľmi krásny pohľad bol na veže kostolov, keď na ne svietilo slnko. Všetky boli zväčša pozlátané a čo najnápadnejšie vyzdobené. Ulice mali široké, ako v každom veľkomeste.“*²⁷⁸ V tomto opise môžeme vidieť, že síce Klempa už vie, k čomu prirovnávať prvé dojmy z Kyjeva, ale predsa ho mesto ešte niečím uchvacuje.

Jesenského rozčarovanie sa z Ruska potvrdilo aj v prípade jeho nesplneného očakávania niečoho výnimočného v Petrohrade. Na Petrohrad sa nesmierne tešil. *„Šli sme na Litejnyj prospekt. Blysol Nevskij, ktorý ho pretína. Napravo i naľavo rovná, dosť široká, veľkomestská ulica, ale holá, bez stromov. Čakal som čosi veľkého, širokého, pekného, s alejami stromov a čert vie čím vykladanými chodníkmi, blesk, nádheru, prepych, a – nič. Ako sto iných veľkomestských ulíc. Nijaký dojem. Ved’ tadiaľto chodieval Puškin. O tomto prospekte písal Gogol’. Tu paradíroval Lermontov... Či mi srdce už tak zatvrdlo?“*²⁷⁹ Jesenský, sa ale nevzdával, a myslel si, že aj keď hlavná ulica Petrohradu nesplnila jeho očakávania, tak si pozrie ostatné miesta v meste, ktoré sú mu známe z literatúry. Keď však uvidel rieku Nevu, znovu zosmutnel: *„Špinavá, sivá rieka s prehnutými, sčernelými člnmi. Za ňou, okolo nej domy, domy, domy. Všetko bez zelene. Pustota. – Tu majú byť kdesi granitové brehy, - pomyslel som si. – O ne bije Neva. Nevidím ich a spytujem sa Sršňa“*²⁸⁰. *On mi ukazuje na druhú stranu...*²⁸¹ V Petrohrade sa sklamal dvakrát. Najprv ako vo výzore mesta, neskôr vo vypuknutí druhej ruskej revolúcie a zo strašných pomerov v meste.

Jesenský o Petrohrade píše aj vo svojej lyrike (básne *Biela noc* a *Na Nevskom*). V týchto básňach sa zameriava akoby na prírodný úkaz severu, čiže na „bielu noc“, ale vnáša do nich aj politiku a motív revolúcie.

*„za Nevou, tam pri dvorci balleriny,
zaplieskalo kommando Nemcovo*

²⁷⁸ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 26.

²⁷⁹ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 159.

²⁸⁰ Janko Sršň

²⁸¹ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 159.

*a hluší, hluší podlé olovo
navzájom synov jednej domoviny.*²⁸²

Jesenský sa v Petrohrade sklamal, a čím dlhšie tam bol, tým väčšmi sa mu nepáčil. „*Cítim, ako by som začínal nenávidieť Petrohrad.*“²⁸³ Jesenský bol v podstate z každého mesta trochu sklamaný, mal pravdepodobne príliš veľké očakávania na základe diel ruských velikánov. Nakoľko bol rusofil, tieto predchádzajúce charakteristiky ruských miest bral, ako keby to bol presný opis. U ostatných autorov necítiť tendenciu sklamanania. Môžeme skonštatovať, že jedine Klempa bol ten, kto bol skôr nadšený z ruských miest. Napríklad v Simbirsku sa mu veľmi páčilo: „*Mesto bolo veľmi pekné, najmä kostoly mali postavené s veľkou nádherou, akú bolo možno vidieť len v Rusku. Hlavné ulice postavili dosť moderne, boli veľmi široké. Naskytol sa veľmi krásny pohľad na mesto, jeho okolie a na lode plávajúce po Volge.*“²⁸⁴ Pre rusofilov bola aj Volga priam posvätná rieka – „*Ruská Mát'uška*“ alebo „*[...] pre Rusov matka všetkých ruských riek*“²⁸⁵.

O Moskve sa z diel legionárov veľa nedozvieme. Jesenský, ktorý tam pobudol istý čas, nám píše len o tom, že je nedostatok základného tovaru, a zameriava sa skôr na následky revolúcie. Píše, že v domoch prestali kúriť, a sluhovia si vymenili úlohy s panstvom. Jesenský v Moskve neostáva dlhší čas, ale z jeho slov cítiť, že by ani tam nechcel ostať. „*Ký div, že sme v tejto „boľšoj derevne*“²⁸⁶, ako Rusi sami nazývajú Moskvu, nezostali dlho.“²⁸⁷

Trochu iný pohľad máme od Klempu, ktorý do Moskvy zavítal ešte pred revolúciou v roku 1915. Prichádza síce ako zajatec, čiže sa po meste nemôže pohybovať voľne, ako to mohol Jesenský. Klempa charakterizuje Moskvu nasledovne: „*Ulice tam mali naozaj široké a všade samý veľkoobchod. Ľudia sa hemžili ako na mravenisku, ako v každom veľkomeste. Boli tam kostoly, aké málokde vidieť. Veže boli poväčšinou pozlátené, čo bolo veľmi krásne, keď na ne svietilo slnko. Na každom kostole bolo päť až šesť veží.*“²⁸⁸

Omsk bol dlhšou zastávkou pre Jesenského, ktorý opisuje vzhľad mesta nasledovne: „*Obzreli sme si domčeky pekné, drevené,, na bielo maľované, s oblôčikmi na červeno maľovanými. Kde-tu väčšia budova, v centre výzor celkom európsky so širokými kamennými*

²⁸² Jesenský, Janko: *Zo Zajatia*. Básne Janka Jesenského. Turčiansky Svätý Martin, Tatran, 1919, s. 49.

²⁸³ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 163.

²⁸⁴ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 46.

²⁸⁵ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 46.

²⁸⁶ V preklade „veľká dedina“

²⁸⁷ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 178.

²⁸⁸ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 50.

dlažbami. V bočných uličkách nahrádzali dlažbu dosky. [...] Izvoščíci s peknými, veľkými koňmi a parádnyimi, cifrovanými bičiskami.“²⁸⁹

Najviac opísaným mestom je Vladivostok, ktorý sa všetkým legionárom – spisovateľom zapáčil. Prvý autor, ktorý prichádza do Vladivostoku je Klempa 8. júna 1918. Klempa bol uchvátený scenériou, ktorú mal pred sebou. „Bola tam pevnosť, akých sa nájde málo. Z troch strán obkolesená morom. Na ochranu boli dookola postavené veľikánske delá.“²⁹⁰ Veľmi sa mu páčila príroda, a celé okolie. „Hned' pri kasárňach tiekol potok s veľmi čistou vodou, kde sme sa mohli umyť i šaty vyprať. Niekoľkokrát som sa tiež zašiel vykúpať do mora a vozil sa aj po mori v lod'ke. Bolo to veľmi krásne pobavenie nechať sa v lod'ke hojdať vlnami.“²⁹¹ Klempa po prvom stretnutí s Vladivostokom, odchádza späť do Ruska, čiže patrí medzi tých legionárov, ktorí boli vo Vladivostoku aj viackrát. Preto toto mesto nepovažoval za „bránu“ cesty do vlasti, ako ostatní autori.

Rovnako zapôsobil Vladivostok aj na Tajovského, ktorý prichádza do tohto mesta začiatkom augusta 1919. „Vladivostok je síce hotová panoráma; kopce, doliny, more, prístav a v diaľke belasé ostrovy.“²⁹² U Tajovského nachádzame veľmi málo opisov miest, čiže aj tento krátky opis môžeme považovať za náznak toho, že Vladivostok na neho zapôsobil. Mikolaj prichádza do Vladivostoku v júli 1920. Jeho, ako radového vojaka nepustili do mesta. Bol ubytovaný v kasárňach. „V dlhej chvíli prezerali sme si pevnosti, ktoré stáli bez diel. Len mohutné betónové veže s výhľadom na more svedčili o tom, že kedysi boli v nich umiestnené hrozitánske delá, ktoré časom putovali na západ.“²⁹³ Vladivostok už nebol považovaný slovenskými autormi za pravé ruské mesto, nakoľko tam bolo vždy aj veľa iných národností a samotné mesto sa im zdalo multikulturálne. „[...] v meste Vladivostok bolo veľké množstvo cudzích vojsk. Bolo tam vojsko americké, anglické, japonské, francúzske a v prístave kotvilo mnoho vojnových lodí. Obyvatelia rôznych národností. Najviac bolo čínskych obchodníkov.“²⁹⁴

Pri opisoch miest môžeme rozlíšiť autorov na dve skupiny. Prvú skupinu tvoria autori, ktorí veľmi radi opisujú všetky mestá, kam sa dostali, a ktoré si mali možnosť prezrieť. Najaktívnejší v tomto smere je jednoznačne mladý Klempa, ktorý podrobne opisuje vzhľad

²⁸⁹ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 185.

²⁹⁰ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 71.

²⁹¹ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 71.

²⁹² Tajovský, Gregor Jozef: *Rozprávky z Ruska*. Bratislava: Cathedra, 2011, s. 184.

²⁹³ Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo*. Spišská Nová Ves, odbočka Roľníckej osvety v Spišskej Novej Vsi, 1937, s. 91.

²⁹⁴ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 73.

miest, ale pokúša sa o nich vytvoriť, pokiaľ možno čo najreálnejší obraz. Väčšinou okrem budov a celkového vzhľadu spomína aj úroveň priemyslu daného mesta. Informácie dopĺňa aj zložením obyvateľstva alebo krátkou históriou. Klempa má svoj vlastný štýl, v ktorom opisuje mesto, do ktorého práve prichádza. Oproti ostatným autorom, sa nepokúša zachytiť dojmy z daného mesta za každú cenu, ale čitateľovi podáva čo najviac faktov. Niekedy máme pocit, ako keby Klempa citoval knihy cestovných sprievodcov. Je podivuhodné, ako vedel získať toľko informácií, keď cez niektoré mestá len prechádzal ako zajatec.

Okrem Klempu by sme mohli spomenúť Jesenského, ktorý tiež niektoré mestá veľmi detailne opisuje. Pokúša sa vždy prirovnať mestá k tomu, čo o nich vedel z ruskej literatúry. Z diel Lermontova, Dostojevského alebo Puškina neraz cituje celé pasáže. Z ich diel neraz cituje pasáže, kde opisujú mestá alebo konkrétne ulice. Vo väčšine prípadov sa ale sklamal, lebo si podľa literárnej predlohy predstavoval oveľa pompéznejšie mestá. Jedným z najväčších sklamaní pre neho bol Petrohrad. Druhú skupinu tvoria ostatní autori, ktorí až tak detailne neopisujú ruské mestá. Sem zaradíme Tajovského, Gaceka a Mikolaja, ktorí sa zameriavali skôr na udalosti a opisy osôb.

O Rusku môžeme povedať, že každému autorovi sa zapáčilo. Nepovažovali ho za exotickú krajinu, ale predsa sa dostali na také miesta, ktoré už exotickými pre nich jednoznačne boli. Takýmto môžeme považovať územia dnešného Kirgistanu, Číny alebo ruské územia Ďalekého východu. V charakteristikách autori nerozlišujú v každom prípade národnosť, čiže nevieme vždy jednoznačne, či pri opise ide o etnického Rusa, alebo nie.

VIII. Ruská revolúcia, bolševizmus a slovenskí legionári

Problematika vzťahu bolševikov a legionárov je v slovenskej literárnej kritike a vôbec v slovenskej historiografii často rozoberanou témou. Celé vnímanie vzťahu légii k bolševizmu sa časom menilo. Najživšia diskusia vznikla po roku 1948, keď vládnuca komunistická strana začala doslovnú likvidáciu „mýtu sibírskej anabázy“²⁹⁵. Komunistická strana chcela vymazať diela, ktoré vytvorili legionári. Autori sa dostávajú do úzadia alebo v extrémnych prípadoch sú odvrhnutí na nútené práce. Komunistická strana sa pokúšala spraviť všetko pre to, aby zdiskreditovala aj populárnych autorov, ako je Jesenský a Tajovský. *„Druhý proud české literární tvorby inspirované válkou byl orientován buržoázní nacionalistickou ideologií a snažil se najít a ukázat heroický typ českého vojáka jako bojovníka za národní svobodu. Především chtěl na tématu českých legií v Rusku oslavit vítězný boj proti rakouskému a německému panství v naší zemi. Právě tím tato literatura získavala přízeň četářských mas i nového režimu, který si upevňoval svou autoritu i legendou o zahraničním národním odboji a o významné úloze legií v tomto osvobozenéckém boji – ovšemže v rozporu s pravdou o zneužití legií západními mocnostmi v intervenci proti revoluci v Rusku.“*²⁹⁶ V päťdesiatych rokoch 20. storočia sa objavovali aj hlasy chrániace týchto autorov. Väčšinou ale išlo len o skonštatovania, že autor nepochopil význam revolúcie alebo že pre neznalosť pomerov podľahol západným ideológiám. Takéto hodnotenia sa môžeme dočítať z pier Karola Rosenbauma a iných.

Názory autorov na sociálnu demokraciu pred 1. svetovou vojnou

Pri skúmaní vzťahu legionárov k bolševizmu si musíme najprv ujasniť, aké mali názory na sociálno-demokratické trendy ešte pred vypuknutím 1. svetovej vojny. Tajovský vo svojej krátkej črte *Prvý máj* píše o procesii, ktorá *„nemá zástav z kostola ani nezvonia; ale jednako všetko zastáva, len klobúka nikto nepodvihne. Vyvalujeme oči i my. Prvý raz také divadlo. Nad procesiou červená zástava s maďarským nápisom, ktorý pre ševel' ťažko prečítať. V sprievode ticho, vážne, po štyroch nepravidelným krokoch kráča zo päťdesiat-šesťdesiat mladých*

²⁹⁵ Sibírska anabáza je označenie presunu Československých légii do Francúzska cez Vladivostok, počas ktorého vypukol ozbrojený konflikt medzi legionármi a bolševikmi. Komunistická vláda videla v tomto konflikte spojenie západných mocností proti bolševikom a preto ju chcela vymazať z pamäte ľudí.

²⁹⁶ Buriánek, František: *Česká literatura první poloviny XX. století*. Praha: Československý spisovatel, 1981

chlapcov. Čiernych v tvári, čiernych po rukách, ale dnes novovymytých a nejakú čudno panský vyobliekaných, s červeným klinčekom v dierke kabátov. „Socialisti!” počujem hlas i šepot okolia. Poznávam niekoľko tvári robotníkov a tovarišov.”²⁹⁷ Táto krátka ukážka nám približuje Tajovského prvé stretnutie so sociálnymi demokratmi, ktoré sa stalo ešte za jeho detstva, keď ako sám hovorí bol už „nie dedinský, ale mestský žiak”. Celý sprievod bol vedený mestskými policajntmi a Tajovskému sa zdalo, „[...] akoby árešandov viedli...”²⁹⁸. O sprievode sa zmiňuje v nedelňu aj pán farár, ktorý poučuje celú dedinu, že „[...] sa socialistov treba báť ani antikristov...”²⁹⁹ Prvý máj sa konal aj ďalšie roky, keď Tajovský vyrástol a nzbieral odvahu pridať sa k sprievodu. Síce sa hanbí za to, že sa pridal, ale pokúša sa to ospravedlniť. „A ved tam bolo plno študentstva, známych z rodiny mojej, len že páni neboli... Ale či sú horší ľudia len preto, že sú iba robotníci, a nie majstri, páni a nemajú šesť kráv v stajni ako my?... vyhováram sa sám pred sebou.”³⁰⁰ Tajovský začal mať národnostný problém aj s procesiou. „Len prečo tie prápory a tabuľky mali všetko maďarské, prečo nezaspievali aj slovensky? – začínala sa mi vtedy budiť v hlave myšlienka, ktorá ma zaujme a priviaže si časom cele.”³⁰¹ V roku 1898 sa dostáva do Prahy, kde prvý máj zapôsobí na neho ešte viac. „Popredný básnici, spisovatelia prispeli do májových spisov robotníctva, slávnostných, červeno orámovaných čísel, časopisov. Procesia na každej ulici. Prápory, tabuľky, ale všetko svoje české. Večer prednášky, v divadle i v lôžach robotníci.”³⁰² Celý socialistický program sa Tajovskému zapáčil. Proti „[...] popanšťovaniu hľadá liek v sociálnych prúdoch politických, s ktorými slávi slávne sviatok 1. mája, sviatok práce, pretože ich program shodnul sa s jeho vyšším programom tak harmonicky ako chlieb zo soľou.”³⁰³

Neskôr keď už pôsobí v Prešove, prichádzajú voľby. „Kandidát prichodí z Pešti. Je Maďar, ale socialista. Spravodlivý ku všetkým. Prepadne iste, ale nebojí sa, myslíš si a nahováraš remeselníkov naň hlasovať. Ale tí robia pánom; nahováraš roľníkov, ale tí že majú ešte podvaly predat’ dráhe... Eh!”³⁰⁴ Nepáči sa mu, že jednoduchí ľudia sa nechcú pridať na stranu socialistov. Každý chce voliť len Maďarov -pánov. Po programovej reči sa dostávajú do kaviarne, kde si vypýtajú kávu po slovensky. „Zato nám nič, ale akosi čudne, udivene hľadia

²⁹⁷ Tajovský, Gregor Jozef: *Rozprávky z Ruska*. Bratislava: Cathedra, 2011, s. 171.

²⁹⁸ Tajovský, Gregor Jozef: *Rozprávky z Ruska*. Bratislava: Cathedra, 2011, s. 172.

²⁹⁹ Tajovský, Gregor Jozef: *Rozprávky z Ruska*. Bratislava: Cathedra, 2011, s. 172.

³⁰⁰ Tajovský, Gregor Jozef: *Rozprávky z Ruska*. Bratislava: Cathedra, 2011, s. 172.

³⁰¹ Tajovský, Gregor Jozef: *Rozprávky z Ruska*. Bratislava: Cathedra, 2011, s. 173.

³⁰² Tajovský, Gregor Jozef: *Rozprávky z Ruska*. Bratislava: Cathedra, 2011, s. 173.

³⁰³ Haluzický, Boh.: Tajovského literárna tvorba. In: *Sborník Jozefa Gregora Tajovského*. Bratislava, Slovenská umelecká beseda, 1925. s. 21.

³⁰⁴ Tajovský, Gregor Jozef: *Rozprávky z Ruska*. Bratislava: Cathedra, 2011, s. 174.

všetky susedné stolíky na náš, čo za inakší socialisti sme my než oni ostatní, ktorý sa každý namáha po maďarsky hovoriť a my... inak, „po sprostú”... a ešte k tomu hlasno.”³⁰⁵ Z tejto poviedky je zrejmé, že Tajovský sa chcel pridať k socialistom. Lenže socializmus chápal trochu inak, ako si to myslia jeho kritici v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch 20. storočia. Socialistov mal rád pre ich blízkosť s jednoduchými ľuďmi. „V predstave Tajovského robotník bol celkom blízky človeku dedinskému, lebo si ho predstavoval tak, ako svojich kamarátov z rodného Tajova, ktorí chodili do fabriky.”³⁰⁶ Milan Pišút správne poznamenáva aj to, že prečo nevstúpil na začiatku 20. storočia Tajovský do sociálno-demokratickej strany. „Cítil sa jej byť veľmi blízkym. Ale nevyriešená otázka národnostná v uhorskej sociálnej demokracii mu nedovoľovala sa rozhodnúť pre aktívnu spoluprácu, pre vstup do strany.”³⁰⁷ Aj Andrej Kostolný je toho názoru, že Tajovský „videl, že sociálna demokracia snaží sa síce mať na štíte určité záujmy robotníctva, no národnostný útlak je jej ľahostajný.”³⁰⁸ Túto Tajovského črtu vyzdvihujú aj neskoršie, keď sa pokúšali o obhajobu Tajovského. Odvolávajú sa na to, že mal veľmi blízko k myšlienkam socializmu. Je síce pravda, že hlavnou príčinou nevstúpenia do strany bola národnostná otázka. Ostatní autori nemali pred vojnou tak blízko k sociálno-demokratickej strane. Môžeme konštatovať, že sa stavali neutrálne k ideám sociálno-demokratickej strany.

Zmena nastala len po osobnom kontakte s ruskou revolúciou počas 1. svetovej vojny. Do revolúcie autori nemali kontakt s bolševicky zmýšľajúcimi osobami a väčšina z nich bola rusofilského zmýšľania a nemala výčitky voči cárskemu režimu ako takému. Po prvom zoznámení sa s Rusmi mali autori väčšinou pozitívne názory na obyčajných Rusov, aj keď časom videli, v akých podmienkach žijú a akí sú nevzdelaní. V nasledujúcich mesiacoch sa nedostávali do kontaktu s politikou, len zriedkavo sa dočítame hodnotenie cárizmu a miestnych pomerov. Prvý kontakt s politikou prichádza podľa toho, ako sa vyvíja situácia daného autora. Ako prvý sa dostáva do blízkeho kontaktu s politikou Tajovský, nakoľko sa už 1. mája 1916 v Kyjeve hlási medzi dobrovoľníkov a dostáva sa do redakcie *Čechoslovana*. Neskôr už riadi jeho prílohu *Slovenské hlasy*. V septembri toho roku sa dostáva na slobodu aj Jesenský, ktorý prichádza k Tajovskému do redakcie. Do Ruska prichádza aj Štefánik, ktorý hneď zbadal žalostný stav Ruska. „*Odchodiac 28. júla 1916 z Paríža, Gustáv Košík a dr. Milan R. Štefánik*

³⁰⁵ Tajovský, Gregor Jozef: *Rozprávky z Ruska*. Bratislava: Cathedra, 2011, s. 174.

³⁰⁶ Pišút, Milan: *Literárne štúdie a portréty*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1955, s. 238.

³⁰⁷ Pišút, Milan: *Literárne štúdie a portréty*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1955, s. 239.

³⁰⁸ Kostolný, Andrej: *Život Jozefa Gregora Tajovského*. In: Jozef Gregor Tajovský v kritike a spomienkach. Bratislava: SVKL 1956, s. 752.

našli Rusko na pokraji úpadku. Nebolo to Rusko také, o akom snívala slovenská staršia generácia. Bolo to Rusko nepriateľské, na celej čiare skorumpované, už-už sa rútiace do dravých vlŕn komunizmu.³⁰⁹ Práve pozitívny vzťah autorov k obyčajným Rusom spôsobil, že na začiatku nechceli vidieť reálny stav v Rusku a tiež smerovanie politiky.

Vzťah k cárizmu bol u autorov skôr vlažný, ani starší autori nepoznali presné pomery v Rusku. Ich Rusko spolu s cárizmom bolo idealizované. Len počas dlhšieho pobytu si začali všímať, že Rusko nie je presne také, aké si oni predstavujú. Napríklad disciplína v ruskej armáde nebola v tom čase na vysokej úrovni. Mikolaj opisuje situáciu, keď si jeden zajatec Srb uzavrel stávkou s ruským kapitánom o spoľahlivosti ruského vojaka. *„Bystrému a nadanému nášmu druhovi nijako sa nepáčily ruské poriadky. Toto ich stále „sičas“ a „časom“ dalo tušiť, že im to nijako neklape. Bolo to v dobe, keď ruský národ mal napnúť všetky sily, aby zachránil vlasť. A tu razom milý Srb ukazuje nám 5 nábojov, ktoré si zadovážil od ruského posta, ktorý nás strážil. Dostal ich vraj od neho za 5 kopejek. Beží víťazne za ruským kapitánom, aby ho presvedčil o nespoľahlivosti ruského vojska. Ten však na naše veľké prekvapenie mávnul len rukou a hovorí: „To nič, ruský mužik predá za štyri kopejky aj cara.“ A my sme mysleli, že nášho strážcu v okamihu zastrelia! Také bolo Rusko. Začali sme ho poznávať.“³¹⁰*

Prvé kontakty legionárov s bolševizmom

Prvé kontakty s bolševizmom má väčšina autorov len po vypuknutí februárovej revolúcie. Najprv si ale musíme objasniť vzťah legionárov k revolúcii. Napríklad Klempa nakoľko bol v tom čase na nútených prácach neďaleko dediny Pogi, ktorá bola blízko Petrohradu, bol veľmi dobre informovaný o situácii. *„Tak prišiel i február roku 1917. Nad veľkým Ruskom sa začali sťahovať politické mračná. Pomery boli veľmi napäté. Hovorilo sa všeličo, ale nikto nevedel nič určité, až napokon vypukla revolúcia. Keďže sme boli vzdialený len 48 kilometrov od Petrohradu, vedeli sme, čo sa deje. Všetko vojsko sa pripojilo na stranu revolucionárov a celá revolúcia sa uskutočnila úplne bez preliatia krvi. Cár sa musel vzdať trónu a ako vláda bolo zvolené päťčlenné Direktórium. Všetko jasalo nad vydobytou slobodou. Na čelo Direktória bol zvolený Kerenskyj³¹¹. Energický muž, ktorý chcel, aby Rusko vyšlo*

³⁰⁹ Sidor, Karol: *Slováci v zahraničnom odboji*. Bratislava: Nákladom vlastným, 1928, s. 72.

³¹⁰ Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo. (Rozpomienky na svetovú vojnu, Rusko, jeho revolúciu a čsl. légie)*. Spišská Nová Ves: Odbočka Roľníckej osvety, 1938, s. 43.

³¹¹ Alexandr Fiodorovič Kerenskiy – ruský politik, právnik, druhý predseda ruskej dočasnej vlády počas roku 1917.

z vojny ako víťaz nad Nemeckom.³¹² Tu sa musíme pozastaviť a poznamenať, že Klempa nemal najpresnejšie informácie, nakoľko pri revolúcii došlo aj k strelbe a mŕtvych bolo viac ako 150 a nepokoje prerástli až do otvoreného boja medzi revolučnými silami a cárskym vojskom. Klempa krátko hodnotí aj situáciu po februárovej revolúcii. „*Bolo však vidieť, že je sloboda. Disciplína vo vojsku dostala veľkú trhlinu. Nikto nechcel poslúchať, každý mal vojny dosť a chcel skoro z vojny domov ku svojej rodine. Tak vojsko pomaly utekalo z frontu. Direktórium uvalilo na dezertérov prísne tresty, dokonca sľubovalo i trest zastrelením, a preto neboli vojaci zo slobodou spokojní. Začalo sa zhromažďovanie vojska a rôzne schôdze, ktoré sa len tak hemžili nemeckými špiónmi. Tí navádzali ruských vojakov, aby ušli z vojny a nezabýjali sa viac pre záujmy niekoľkých boháčov. Tam sa ukázala ruská ľahkovernosť.*“³¹³

Februárovú revolúciu zachytil aj Jesenský vo svojej básnickej zbierke. V básni *Pod rudým práporom* zachycuje motívy krvi a chaosu:

„*Zas rudý prápor vzlál a bije temená,
Či krv, čo potečie, jak tiekla potokami,
či zapálených miest a dedín hladné plamy,
či plačom zardelý zrak ľudstva znamená,
či zora slobody v ňom blčí červená,
či nová hranica rozžatá otrokami,
či je to nový kat, čo rehce sa nad nami
a iba sotiť chce do pekla plameňa?*“³¹⁴

Pokračuje v básni zamiešaním aj československej otázky, nakoľko v tom čase sa začal báť o budúcnosť hnutia. Z revolúcie cítil strach a bál sa, že chaos sa preniesie aj do radov príslušníkov československého zahraničného odboja.

„*pod rudým práporom, pri zvukoch marseillaisy,
tak sa mi pozdáva, že podeptaná leží
i naša hymna i slavianska zástava.*“³¹⁵

Tajovský tiež opisuje správanie sa vojakov po revolúcii. Ich obraz nájdeme aj vo viacerých jeho črtách. Napríklad v črte *Sachar* píše o jednom mužíkovi, ktorému žena z domu

³¹² Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 58-59.

³¹³ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 59.

³¹⁴ Jesenský, Janko: *Zo Zajatia. Básne Janka Jesenského*. Turčiansky Svätý Martin, Tatran, 1919, s. 44.

³¹⁵ Jesenský, Janko: *Zo Zajatia. Básne Janka Jesenského*. Turčiansky Svätý Martin, Tatran, 1919, s. 44.

odkázala, že doma nemajú cukor. „V tom čase z 'útoku' a 'úteku' vybrali si niektoré bolševikmi zbalamutené pluky 'útek'. Hanba síce, ale – pobežia nocou. Môj mužík je tiež medzi nimi. [...] Môj mužík by sa nezastavil až doma, keby nie sachar. Ale vidí bežať do ohňa tovarišov, zavonia spálený cukor, zočí rozbité debny so sacharom. Pomyslí na babu, zabudne na smrť a schytí na chrbát päťpudový mech sacharu. Prikrčí sa a beží, potom kráča a už sa iba vlečie, nevidiac nepočujúc. [...] Neprešiel pol versty, leje sa z neho, až mu pot oči zalieva, hrbí ho, ale vlečie, ako by sa mu mech bol prišiel.“³¹⁶ Tajovský tu skombinuje nedisciplinovanosť vo vojsku a chamtivosť obyčajného mužíka, ktorý by chcel brať so sebou všetko. Tajovský nazýva takýchto vojakov - mužíkov „jarmočníkmi“, ktorí berú so sebou všetko, čo len nájdu cestou, od slaniny, cez šatstvo až po hrnce. Takto plne naložený potom nevládzu držať tempo pochodujúceho vojska a tým zdržiavali aj presun vojenskej techniky.

Najlepší opis takéhoto mužíka sa dočítame v črte *Vaječnica*. „Bolo na ňom už päť párov bôt, na šiji, bok slaniny na pleci, kotlík i krúžka plná masla, medu. Mech na chrbte nabitý papirosami, tabakom, čokoládou, konzervami. Aby sa mu rubaška nezamastila, mal na pleci bielizne ako podomový kupec: rubáchy, nohavice vrchné i spodné, onučky. V jednom uzlíku sušené hrušky, v druhom pirohy i v ručníku plást medu. Pod pazuchou stenové hodiny v orechovej skrinke.“³¹⁷ Nie je ťažké si predstaviť, ako takáto nedisciplinovanosť mohla sťažovať situáciu ruských jednotiek. O situácii na fronte pokračuje Tajovský v črte *Nové sklady*, kde opisuje ako mužíci vykrádali všetky sklady, ktoré im prišli do cesty. „Z frontu utekajúcim mužíkom vo dne, v noci svietili na cestu schválne zapálené sklady šatstva, jedla, krmu. Každý si mohol nabrat', čoho len chcel, koľko vládal. I nabrali na seba šiat, obuvi celé tucty, jedla na týždne.“³¹⁸ Z Tajovského črt čítiť, že sa zameriava na obyčajného mužíka, čo pre neho znamená ten ukradnutý tovar, prečo to robí. Teraz po revolúcii nastala sloboda. Sloboda, s ktorou sa jednoduchý mužík nevie vyrovnáť. Ľudia sa začínajú správať ako zver, začína neposlušnosť a tá sa šíri veľmi rýchlo nielen vo vojsku. Napriek tomu všetkému je u Tajovského ruský mužík zobrazený vždy v pozitívnom svetle aj keby sa dopustil najhorších činov. „Autor vo svojich povestiach nezabýva sa politickou stránkou ruských pomerov, on vidí len Rusov, a preto im odpúšťa i nedostatky, venujúc im naďalej nezmenenú lásku.“³¹⁹

³¹⁶ Tajovský, Gregor Jozef: *Rozprávky z Ruska*. Bratislava: Cathedra, 2011, s. 97-98.

³¹⁷ Tajovský, Gregor Jozef: *Rozprávky z Ruska*. Bratislava: Cathedra, 2011, s. 99.

³¹⁸ Tajovský, Gregor Jozef: *Rozprávky z Ruska*. Bratislava: Cathedra, 2011, s. 101.

³¹⁹ Perfeckij, Eugenij: *Láska k Rusku vo spisoch Gregora-Tajovského*. In: *Sborník Jozefa Gregora Tajovského*. Bratislava, Slovenská umelecká beseda, 1925. s. 93.

Nové problémy nastávajú, keď sa k týmto zbehom prihovoria agitátori. Dôstojníkmi často ponižovaní mužíci sa dali ľahko nahovoriť agitátorom. O agitovaní píše Tajovský vo svojej črte *Samostrelci*, kde schvaľuje rázne zasiahnutie voči agitátorom. Opisuje situáciu na jednej ruskej stanici, kde je väčšie množstvo ruských vojakov, utekajúcich z fronty domov. Medzi týchto obyčajných mužíkov sa dostáva agitátor, ktorý „[...] v ruskej plukovníckej uniforme vydal zradnú dušu svoju. Akú pre Rusko záhubnú, ale výsledka plnú agitáciu mohol robiť ten 'pán' medzi ľahkovernými ruskými mužíkmi, keď si trúfal ešte i medzi naše maršové roty sa vtisnúť a otvoriť ústa, z ktorých páchla zrada Ruska, zrada mladej slobody! Pravda, zadržli mu slovo v nich tri guľky, ktoré mu vpálil praporčík ruského úderného batalióna; ale nebyť našich tam, dokiaľ by otravoval nerozhľadených, vojnou a strádaním, ponižovaním ukonaných ruských mužíkov!...“³²⁰

V Rusku sa podobné situácie opakovali veľmi často. Hlavne légie mali vo zvyku voči bolševickým agitátorom rázne zasiahnuť, niekedy aj podobným spôsobom, ako je to v črte opísané. V črte vidíme veľké množstvo zbehov, ktorí sa nechali nahovoriť na dezertáciu. Medzi zbehmi boli takí, ktorí sa len schytili a odišli z fronty bez povolenia, ale agitátorom sa podarilo nahovoriť aj takých, ktorí bez povolenia nechceli odísť. Tajovský pokračuje po opise situáciou, akou riešili jednoduchí mužíci svoj stav. „I nečudoval som sa, že sme ich potom ešte celé stovky stretali, že sme pod chvíľou počuli v lesíku, v žite, za vrškom výstrel a po chvíli videli vytiahnuť sa na cestu vojačka s obviazanou ľavou rukou, z ktorej mu kvapká svieža, živá krv.“³²¹ Aj tento čin Tajovský pripisuje ich nevzdelaniu a pokúša sa pre nich nájsť ospravedlnenie. „Čože oni, prostý ľudia... Na to sú gramotný, aby za nich mysleli, čo je k prospechu Ruska; oni spravia, čo sa rozkáže. Však ste to videli za tri roky! A keď tí, gramotný, teraz vravia, že slobodno nenastupovať, neposlúchať, čože sa im protiviť...“³²² Na konci črty už obviňuje agitátorov. „A že si ruky prestrelovali, to iste preto, že predsa cítili viac hanby vracať sa zdraví z frontu, než podlí agitátori, ktorí ich na to naviedli, aby opustili bojište. Robili si aspoň rany, aby ich nikto nepoznal – ako si ich agenti tiež zakrývajú zbabelosť maskou ideí a programov. Hnusný figliari! No našiel sa i mužík figliar, ktorý si ruku iba zaviazal, ale neprestrelil. Zastavili ich kozáci. Snímaj obväzky, ukáž ranu. 'Bolí, nemôžem, bolí,' narieka mužík. 'Snímaj!' Kozák nežartuje.

³²⁰ Tajovský, Gregor Jozef: *Rozprávky z Ruska*. Bratislava: Cathedra, 2011, s. 103.

³²¹ Tajovský, Gregor Jozef: *Rozprávky z Ruska*. Bratislava: Cathedra, 2011, s. 103.

³²² Tajovský, Gregor Jozef: *Rozprávky z Ruska*. Bratislava: Cathedra, 2011, s. 104.

*Konečne sňal a dostal po nej šablou, aby si mal čo zaviazať. Ba kedy už začnú snímať masky z prvých 'figliarov'?*³²³

V ďalšej črte sa dozvedáme aj inú formu úteku z fronty. „*Utekali, odstupovali, trátili sa, zaostávali v lesoch, v jamách, v obilí, aby prišli na nich Nemci a vzali ich do plien.*“³²⁴ Často takýchto zbehov zajali sami Rusi alebo ako v Tajovského črte, mužíka zajali rovno légie. „*Čujúc, že nehovorí čisto rusky, domyslel sa, že sú to preoblečení Germánci, i žehnajúc sa blahorečí mužik: 'Sláva bohu, že som už v pliene,' opätuje spokojne a radostne. Na otázky preúprimne rozprával, čo videl i nevidel. Všetkú z akejsi skrytej lásky k matičke Rusii či komu odhovára domnelých Germáncov, aby nešli, že tam u nich (v Rusku) už ani chleba, ani sacharu. I sloboda už prepadla... Že neľza bratať sa. Naši vyzvedali sa ho o svojich. Rozprával ochotne a mnoho, i pochválil naše vojská a rozložil, kde boli*“³²⁵. Takýmito činmi prezrádzania pozícií a vydávania dôležitých informácií nevzdelaní mužici narobili obrovské problémy pre ruskú armádu. Tajovský tesne po novembri 1917 hodnotí situáciu ako zradu ruskej mladej, nevidanej slobody³²⁶. Jednoduchých Rusov, ktorí sa stali zbehmi prirovnáva k Slovákom, ktorí sú v zajateckých táboroch, a ktorí sa podľa neho ešte neprebudili. „*Vekmi zanedbávaný, slobodou oklamaní títo ľudia nemôžu byť inakší. Až budú poučený o láske k rodine, k Rusku, budú z nich zase geroji, ako boli, hoci nevedome, temer za celé tri roky. Dnes ešte nechápu, prečo by mali ísť dobrovoľne trápiť sa, krvácať, umierať. Práve ako mnohí naši Slováci (i Česi) v pliene, ktorí dnes podobne nevedia preniknúť v zmysel našej revolúcie a nádejnej slobody.*“³²⁷ Paradoxom je, že aj Jesenský aj Tajovský opisuje a hodnotí dezertáciu Rusov, pritom aj oni dvaja dezertovali. Z tohto pohľadu vyznievajú Tajovského slová o „neprebudených“ protikladne s tým, že on sa považoval práve za prebudeného, ktorý veril v bratskom ruskom národe.

Tajovský podľa Jany Kuzmíkovej mal v podstate kladný názor na bolševickú revolúciu, ktorý si zmenil len začiatkom roka 1918. Tajovského kladný názor na revolúciu vieme zdokumentovať aj prvými riadkami brožúrky *Vojna a mier*, ktorú napísal koncom roka 1917, pravdepodobne v októbri a novembri. V úvodnej kapitole s názvom *Ruská revolúcia*, píše nasledovné: „*Akokoľvek by teraz v Rusku nebolo, - dolu klobúk pred ruskou revolúciou! [...] Ruská revolúcia, dajúc svobodu ruskému národu a národom všetkým obývajúcim Rusko,*

³²³ Tajovský, Gregor Jozef: *Rozprávky z Ruska*. Bratislava: Cathedra, 2011, s. 104.

³²⁴ Tajovský, Gregor Jozef: *Rozprávky z Ruska*. Bratislava: Cathedra, 2011, s. 105.

³²⁵ Tajovský, Gregor Jozef: *Rozprávky z Ruska*. Bratislava: Cathedra, 2011, s. 105.

³²⁶ Kuzmíková, Jana. Brat, alebo utláčateľ: dôvody a dôsledky mimoriadnej pozície Rusa v slovenskej vojnovnej literatúre. In: *Nová Rusistika*, 2013, .roč. 6, č. 2., s. 46.

³²⁷ Tajovský, Gregor Jozef: *Rozprávky z Ruska*. Bratislava: Cathedra, 2011, s. 105.

dopovedala sľub hlasným, otvoreným slovom.³²⁸ Tajovský, nielen pozdravuje revolúciu, ale priam nabáda, aby sa v nej pokračovalo aj vo vlasti. „Česi a Slováci! Vidíme, chcete sa oslobodiť zpod nemecko-maďarského cisársko-kráľovského jarma; chcete robiť revolúciu. Tak že ju robte! My, celá ruská demokratická verejnosť sme s vami. [...] Naše heslo: samoopredelenie národov! Za to bijeme boj doma i za hranicou.“³²⁹ Tajovský nebol celkom stotožnený s bolševizmom, ale skôr s ich sociálnou politikou.

Jesenský pred revolúciou veľmi nehodnotí ruskú politiku, veril, „[...] že i Rusko sa zmení, nebude vždy na čele cár-diktátor, bude ústava, hľa, už je дума, voľby atď...“³³⁰ Počas vypuknutia revolúcie bol ešte v Kyjeve. Prvé správy o revolúcii boli nasledovné: „V Petrohrade vypukla revolúcia. Noviny písaly, že Rusi zaujali Petrohrad od Nemcov, ktorí vraj tam robili neporiadky, aby vyvolali revolúciu a aby potom mohli uzavrieť osobitný mier s Ruskom. Ale zvíťazili Rusi. Petrohrad je v rukách revolucionárov.“³³¹ Nielen v Petrohrade, ale aj v Kyjeve sa začali diať veľké zmeny. „V Kijeve pri jarných potôčkoch červené prúdy ľudí. Pri miznúcom snehu červená farba, ako čo by boli všetci rozkvitli. Manifestovalo sa. Ukrajinci, Poliáci, Židia, s krikom, hudbou, spevom, nápismi. Mítingy. Reči. 'Da zdravstvujet slobodnaja Rossija!' Na stenách a plotoch samé 'vozvania', rezolúcie, pozdravy, memorandá.“³³² Schôdzky boli na dennom poriadku aj v redakcii a medzi jednotlivými organizáciami Čechov a Slovákov. Každý začal manifestovať a odmietat' poslušnosť. V Rusku bol čoraz väčší neporiadok a nielen robotníci sa búrili. „K tomu ešte i slúžky manifestovaly. Uzavrely, že budú len šesť hodín pracovať, dva razy do týždňa vychádzať a hostí prijímať tak, ako ich páni. Vojaci začali fajčiť na prechádzkach a prestávali pozdravovať svojich predstavených, a keď, nuž len tak, aby bolo, ležérne, bez zdrepenenia, s cigaretou v ruke, ba i v ústach.“³³³ Neposlušnosť sa pomaly stupňovala a zasahovala čoraz širšie vrstvy. Rusko sa ponáralo do anarchie. Jesenský vo svojom diele veľmi tvrdo vystupuje voči Leninovi. „Lenin, ako neviditeľný cholerový bacil, kadiaľ prešiel, všade bola mŕtvola doterajšej ustanovizne, rozvrat v elementárnych pojmach, v smýšľaní.“³³⁴ Na stránkach *Slovenských hlasov*, sa ale takéto tvrdé slová neobjavovali.

³²⁸ Tajovský, Gregor Jozef: *Vojna a mier*. Kijev, Drukazňa Kijevskogo Sovjizu Kreditnogo, 1917-18, s. 3-4.

³²⁹ Tajovský, Gregor Jozef: *Vojna a mier*. Kijev, Drukazňa Kijevskogo Sovjizu Kreditnogo, 1917-18, s. 5.

³³⁰ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 130.

³³¹ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 148.

³³² Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 148.

³³³ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 151.

³³⁴ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 152.

O situácii v ruskej armáde píše rovnako, ako ostatní autori. „*Na frontoch nastupovali Taliani, Francúzi, Angličania. Len ruský front mlčal a stál. Ale keby bol len mlčal a stál, bolo by bývalo ešte ako-tak. Rusi strieľali na tých, ktorí boli ochotní nastupovať. Bratříčkovali sa s Nemcami, obchodovali s nimi v zákopoch, hromadne opúšťali front a šli domov deliť si panské majetky. V Kijeve bolo denne i 12 000 zbehov-vojakov.*“³³⁵ Jesenský vidí, že je čoraz horšie, „*Gučkov*³³⁶ *vyhlásil, že Rusko je 'na kraji gibeli'*³³⁷.“³³⁸ Nepokúša sa ospravedlňovať činy jednoduchých ľudí, ako Tajovský, ale skôr realisticky opisuje ich strašné činy. Podobne nemá ani kladný názor na revolúciu a hlavne udalosti vníma veľmi negatívne. „*Z revolúcie a slobody povstala anarchia. Čierne plakáty. 'Smerť buržoazii!' 'Da zdravstvujet slobodnaja komuna.'*³³⁹ *Už chodili po uliciach s kinžalmi, revolvermi, šablami, bombami a vyzývali: 'K razpravě s kapitalistami.'*³⁴⁰“³⁴¹ Zo strany úradov píše o neschopnosti zasiahnuť proti demonštrantom a nezvládnutie celej situácie. Milícia prosí ľudí, aby sa nestarali do demonštrantov, namiesto toho, aby zasiahla proti nim a rozohnala ich. Niektoré oblasti sa začali vyhlasovať za nezávislé republiky a prestali poslúchať Dočasnú vládu. Jesenský ironicky poznamenáva: „*Vojsko sa stávalo nedemokratickou ustanovizňou. Vyčítalo sa, že sú tam samí predstavení, samí načalníci, samí komandanti, samá rozdielnosť, samé šarže, šarže, šarže. Jedna, dve tri hviezdičky, a ty aby si len počúval. Aké sú tu jednaké práva? Výsmech rovnosti, výsmech bratstva, výsmech rovnosti. A už i vidieť 'pánov' dôstojníkov, ako si chodia sami za pokrmom s hrnčekmi, Stoja, čakajú v rade s ostatnými vojakmi, kým príde na nich rad. Vojaci sa im smejú, púšťajú svoje vtípné poznámočky. Na frontoch prichádza i k vraždám. Vojaci už i zabíjajú svojich dôstojníkov.*“³⁴²

Jesenský v júli 1917 prechádza z Kyjeva do Petrohradu. V prvých dňoch pobytu ho po meste sprevádza Janko Sršeň a ukazuje mu pamätihodnosti mesta. Všadiaľ vidieť stopy boľševizmu. „*Napravo Aničkyn dvorec. Palác na červeno zatretý, ako všetky štátne budovy. Stará farba starého režimu a nová farba slobody. Sú skoro rovnaké. Stará nevoľnosť a nová sloboda. Či sa aj v inom neponášajú na seba? [...] Sršeň mi ukazuje stopy revolúcie. Na Aničkinom paláci diery od guľometov z bronírovaných automobilov. Rozbité obloky*

³³⁵ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 152-153.

³³⁶ Alexandr Ivanovič Gučkov – ruský politik, predseda 3. dумы a minister vojny v Dočasnej vláde

³³⁷ „Je na pokraji zániku“

³³⁸ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 153.

³³⁹ „Nech žije slobodná komúna“

³⁴⁰ „K zúčtovaniu s kapitalistami“

³⁴¹ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 153.

³⁴² Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 153.

*pozalípané papierom.*³⁴³ Na jeseň sa situácia znovu začína stupňovať. Nastávajú prvé nepokoje a rozvraty. V Petrohrade bolo nebezpečné vyjsť aj na ulicu. „*Začalo sa strieľať čím ďalej, tým častejšie. [...] V týždeň trvajúcej strelbe zrútila sa najmohutnejšia slovanská krajina. [...] Nás v redakcii skoro tiež postrieli. Keď sme, zvedaví na krik a strelbu na ulici, priskočili k oblokom, otvorili ich a hľadeli von, čo sa robí, ktorýsi utekajúci bolševik s puškou v ruke pricielil do našich oblokov a kričal, aby sme obloky zatvorili, lebo že strelí.*“³⁴⁴

O októbrovej revolúcii a o Leninovi píše Jesenský veľmi kriticky. „*Neviditeľná dosiaľ cholera sa ukázala v podobe Leninovej mongolskej lebky. Umrlčia lebka s kladivom a kosou, a nie hviezda.*“³⁴⁵ Bolševici využili na získanie moci to, že armáda sa už skoro celkom rozpadla a nebolo nikoho, kto by sa postavil proti nim. Ako aj Jesenský píše Kerenskij ušiel z Petrohradu pred bolševikmi. „*Skoro nastal revolučný chaos a bezvládie. Nemci zaujali Rigu, Jakobstadt. Ruskej armády nebolo. Domáce vojská išly nie na Nemcov, ale jedno proti druhému. Bily, rezaly sa navzájom, lúpily, buntovaly. Petrohradu drkotaly zuby. Strach pred bolševikmi. Strach pred Nemcami. Vo Viborgu v robotníckej časti Petrohradu, behali po uliciach nie ľudia, ale hladné, krvožižnivé bestie. Pohon na buržujov. Dially sa také veci, na ktoré je schopný len jediný boží tvor na tomto svete: človek.*“³⁴⁶

O neľudskosti revolúcie píše aj Klempa, ktorý ako vieme, sa síce nenachádzal bezprostredne v Petrohrade, ale bol dosť blízko na to, aby sa k nemu dostali všetky informácie. „*Pomery sa stále zhoršovali, až v októbri vypukla druhá revolúcia. Tentoraz si vyžiadala mnoho obetí. Na uliciach Petrohradu ostalo po bojoch ležať asi 5000 mŕtvych. Také zrážky boli vo všetkých mestách. [...] Nastali rabovačky a zabíjanie boháčov a dôstojníkov. Ktorý dôstojník bol u vojska zle zapísaný a neutiekol, toho zabili. [...] Konali sa tiež 'pogromy'³⁴⁷ na Židov; obyčajne Židovi vyrabovali celý majetok. Keď sa neprotivil, dali mu milosť alebo poriadny výprask, ak sa však protivil, zabili ho. Povesili tiež mnoho kňazov a vyrabovali veľa kláštorov. Mníchov a mníšky rozohnali, prípadne mníšky znásilnili a vraždili. Roľníci si rozmeriavali polia a každý robil, čo chcel. Sloboda sa obrátila na zverstvo.*“³⁴⁸ O neľudskosti píše rovnako ako Jesenský. Nakoľko Klempa a Jesenský píšú svoje denníky nezávisle od seba a pravdepodobne sa nikdy ani nestretli, môžeme skonštatovať, že ich obraz o revolúcii nie je

³⁴³ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 162.

³⁴⁴ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 172-173.

³⁴⁵ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 172.

³⁴⁶ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 173.

³⁴⁷ Rasové nepokoje namierené na židovské etnikum, obyčajne spojená s vraždením a rabovaním.

³⁴⁸ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 59.

skreslený, nezhoršujú obraz boľševikov, ale opisujú situáciu autenticky. Jesenský bol v centre revolúcie a na vlastné oči videl, čo sa deje okolo neho.

Klempa na rozdiel od Tajovského neochraňuje jednoduchých Rusov, nepokúša sa ich činy ospravedlňovať ich nevzdelanosťou, ale ich skôr kritizuje. Napríklad v jeho denníku nachádzame opis situácie, keď Rusi vyrabovali sklad alkoholu. *„Keď sa tieto masy národa napili, ani zver nebola viacej rozbesnená. Bolo to, ako keď je zver dlho na reťazi, a keď sa odtrhne, hryzie do všetkého. Ostatne, ako si ľudí vychovali, takých aj mali.“*³⁴⁹ K téme Rusov a alkoholu sa Klempa vracia aj o niekoľko riadkov: *„Najlepšie bolo vidieť ľudskú zvrhlosť pri skladoch s alkoholom. Na sudy sa vrhli ako dravci, úplne sa spili a ležali ako nemá zver na zemi. Pili všetci bez rozdielu. Muži, ženy, mládenci, dievky i deti, pilo sa všetko bez rozmyslu. Stali sa prípady, že vypustili všetko zo sudov von a zapálili, takže mnohí z nich zhoreli v skladoch. Majetky sa rozmeriavali, ale pracovať nechcel nikto.“*³⁵⁰ Klempa na rozdiel od Tajovského vyzdvihuje aj nezmyselnosť ich činov. Pri jednotlivých nezmyselných situáciách zdôrazňuje, že Rusi nemyslia na svoju vlastnú budúcnosť. *„Niekde sa tiež stalo, že vrhli do sýpky, vzali, koľko chceli, a ostatné zapálili. Nepočítali s tým, že by to mohli potrebovať neskôr.“*³⁵¹

Každý autor legionárskej literatúry opisuje neľudské zaobchádzanie počas revolúcie alebo občianskej vojny. Jeden z najstrašnejších výjavov besnenia sa nachádza u Jesenského. *„Chytia kapitána a vedú na samosúd. Odtrhli ho od synčeka, ktorý za ním vystiera ruku a volá: - Papa, pápočka... Dajte mnie mojeho pápočku! Ako vystiera ruku k otcovi, otec mu ju chytí. Ktosi odťal tú ruku a decko padá na chrbát, držiak odťatú otcovu ruku.“*³⁵² Besnenie bolo na dennom poriadku a nezasahoval proti nemu nikto. Polícia nefungovala. V Petrohrade sa situácia vystupňovala natoľko, že už si musel každý strážiť vlastný dom. *„Obyčajne, pravda, tí, čo nemali nič. Zpočiatku len mužskí, potom i ženské, tie srdnatejšie a dospelejšie. Keď prišiel neznámy a bol podozrivý, robila sa hneď 'trevoga' (poplach), až srdce poskočilo, a nielen ty sám, rútiaci sa z bytu pod bránu, čo sa to robí.“*³⁵³ Odsudzovanie politiky bolo u Jesenského na dennom poriadku. Vôbec sa mu nepáčil vývoj situácie. *„V tie časy veľkým pánom byť bolo*

³⁴⁹ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 59-60.

³⁵⁰ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 60.

³⁵¹ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 60.

³⁵² Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 174.

³⁵³ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 174.

nebezpečné. *Diktatúra proletariátu, hoci chcela byť panstvom, pánov netrpela.*“³⁵⁴ Jesenský po udalostiach je nútený opustiť Petrohrad a prejsť aj s redakciou do Moskvy.

Mikuláš Gacek sa s novou politikou zoznamuje počas prác na Sibíri. Tesne pred revolúciou opisuje situáciu v Rusku nasledovne: „*Pravdivé sú vaše slová, že Rusko je veľké, mohutné a bohaté, ale ... ja dokladám, poriadku v ňom niet. Niektoré vrodené vlastnosti ruského človeka, nepriaznivé dejinné podmienky a v ostatné časy nedostatok vzdelania ľudu – všetko to veľmi zahatilo kultúrny rozvoj Ruska, - Rusko zaostalo za ostatnými štátmi.*“³⁵⁵ Gacek pracoval na ďalekej Sibíri a preto sa k nemu dostávajú správy ťažšie, ako k tým autorom, ktorí sú v okolí Petrohradu.

Aj o revolúcii sa dozvedá len náhodne. „*To bolo v piatok. Druhého ... nie, podľa nášho kalendára 15. marca ... Už sa celkom zmrklo. Dokončil som robotu a idem domov. Tu pred závodnou kanceláriou plno ľudí: robotníci, majstri, ženy, zajatci. Celkom zaplnili priestor pred bránou, medzi starou a novou kanceláriou. Prostred zástupu akýsi chudorľavý, oholený človek v koženej okrúhlej čiapke, ako majstri nosia, gestikuluje rukami, a rozčúleným hlasom vykladá čosi staršiemu pánovi s briadkou v krátkom kabáte s taškou pod pazuchou. [...] – Čo je to, čo sa stalo? – spytujem sa obstarožného robotníka, čo zamyslený stál vedľa mňa, napoly obrátený, azda aby lepšie počul. – V Petrohrade je revolúcia ... Cár sa zriekol trónu!*“³⁵⁶ Po skončení debaty starší pán odchádza preč, ale prechádza popri Gacekovi, ktorý počul jeho slová, ktoré si práve akoby len pre seba hovoril. „*Tam – vojna, a my revolúciu dielajem! ... Kak by nevyšla bieda*“³⁵⁷ ...“³⁵⁸ V Kurgane sa najprv nič nedialo. Len z novín sa každý deň dozvedali nové správy. „*Až keď o týždeň svitla sobota 10./23. marca ... To bol dníček! Slnečno, teplúčko [...] Ozajstná jar. Starí Sibiriaci sa čudovali, kde sa tu v marci vzal takýto krásny deň ... Alebo že by nám to bola tak počarila burcujúca, plamenná pieseň, čo pred nami v predných radoch spievali závodní robotníci pod červenými vejúcimi zástavami? [...] Kráčali sme do mesta manifestovať. Cestou pripojili sa k nám robotníci z ostatných fabriek od Brüllu, od Balakšina, od Maslodielnago sojuza...*“³⁵⁹ Gacek najprv nevedel, čo sa presne deje, ale prežíval celú udalosť ako niečo výnimočné. „*Bolo príjemne, radostne, voľne. Slnko usmiato hľadelo na nás. Nebo, jasnobelasé, bolo bez obláčka ... Chcelo sa ti všetkých ľudí vôkol seba vybozkávať,*

³⁵⁴ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 175.

³⁵⁵ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Turčiansky Svätý Martin: 1936, s. 81.

³⁵⁶ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Turčiansky Svätý Martin: 1936, s. 84-85.

³⁵⁷ Tam vojna a my revolúciu robíme. Ako by nebola bieda.

³⁵⁸ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Turčiansky Svätý Martin: 1936, s. 85.

³⁵⁹ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Turčiansky Svätý Martin: 1936, s. 86.

*privinúť k srdcu a plakať, plakať od akéhosi nepochopiteľného dojatia, od akejsi predtuchy veľkého šťastia, ktoré nás všetkých ľudí čaká a ktorého zárodok je v tejto utešenej, radostnej chvíli. Celou svojou dôverivou dušou si veril, že svetlo veľké ráno, o ktorom sme tak roztúžene snívali [...] Nastane sbratrenie ľudí, národ s národom si porozumie, dohodne sa bez prostriedkov, bez veľkých pánov, bez cárov a kráľov...*³⁶⁰

Gacek sa vcelku poddal týmto predstavám o svetlej budúcnosti a veril, že sa môže svet natoľko zmeniť. Ako 21 ročný ešte nevidel do politiky a ani si nebol vedomý toho, ako sa môžu tieto sľuby splniť. Nakoľko sa ale týmto myšlienkam poddalo jeho celé okolie, tak tieto strhli so sebou aj Gacka. Správy, ktoré dorazili do Kurganu neobsahovali tienisté stránky revolúcie a preto videli situáciu ružovo. Gacek si myslel, že revolúcia a boľševizmus sa dostane aj do Uhorska. *„Hej, páni naši, Tiszovci, Bethlenovci, Zmeškalovci, Csillagovci! Odbila naša hodina! Vieme, kde je naša sila. V každom z nás, v drobných ľuďoch, proletároch, v celom národe malých, k zemi prilipnutých, opovrhnutých otrokoch!*“³⁶¹ Gacek 17. júla 1917 odchádza do Kyjeva, aby sa pripojil k československému odboju. Cestoval vlakom a tu po prvý raz zisťuje, že v Rusku nie sloboda, rovnosť a bratstvo sa rozmáha, ale niečo celkom iné. Nastávajú prvé chvíle, keď sa v ňom začínajú objavovať pochybnosti ohľadom správnosti revolúcie. *„Ale už cestou do Kijeva sa do srdca vkráda akási obava, pochybnosť. Čo sa tu robí? Vlaky, čo idú opačným smerom, idú bitkom nabité vojakmi. V oblokoch vagónov hlava na hlave, čupia na stupadlách, rozložili sa po strechách ... Samá vojenská rovnošata všade po staniaciach. – Odkiaľ a kde idete, ľudia boží? – spytujeme sa vyholeného poddôstojníka trochu rapavej tvári v Penze na stanici, keď náš vlak zastal vedľa takéhoto zvláštneho transportu. – S fronta domoj, k žene, na propusk... Ktože tam ešte ostane na fronte? [...] No veľa takých, čo idú, a nikoho sa nespytovali, či možno, či nie ... Po fronte ako požiar sa rozchýlilo, že sa ide zem deliť, pomiešičikom odoberať... A to nášmu bratovi ako medový koláč.*“³⁶² Pýta sa druhého vojaka, že čo bude s ofenzívou, ale ten mu odpovedá, že na čo bojovať.

Jesenský zachytával obrázky života v tomto čase a podáva nám ich poriadnou dávkou irónie. *„Doterajší páni stali sa sluhmi, doterajší sluhovia pánmi. Kuchárky so slúžkami sadaly za biele stolíky v stolových a ich 'vysokoprevošhoditeľstvá' našli sa v kuchyni. Starí bradatí generáli a vysokí úradníci stáli na rohoch ulíc s balíkmi novín pod pazuchami a predávali noviny ticho, bez vynukovania, najviac ak otrčili proti chodcovi čerstvý exemplár. Videl si tváre*

³⁶⁰ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Turčiansky Svätý Martin: 1936, s. 85

³⁶¹ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Turčiansky Svätý Martin: 1936, s. 87.

³⁶² Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Turčiansky Svätý Martin: 1936, s. 97.

inteligentné, s okuliarmi, s lícami ako kláty zvráskavelými, odhadzovať sneh a zametať ulice, až srdce stislo, a bol by si ich vďačne odmenil.“³⁶³ Vznikajú rôzne groteskné situácie a celé to vyznieva, ako keby to bola len rozprávka, kde sa páni vymenia na jeden deň so sluhami. Aj v samotnej Moskve sa diali čudné veci. „*Obchody byly plné šunkami, slaninkou, klobásami, olejovými a údenými rybami, konzervami a všeliakými lakotami, butelky drahého vína, šampanského lákaly v elektrickom osvetlení ako pekné dievčatá; byly i peníze, mohl si si nakúpit, ale čože, keď chleba nebolo, kúštit radostného chleba si nedostal, nemohl si si zajest chlebíkom ani klobásku, ani slaninku, ani údenú rybu, a keď si si nemohl zajest, nemohl si si ani zapít.*“³⁶⁴ Tieto opisy nám predvídajú veľké problémy, ktoré onedlho nastanú, totižto základné potraviny nechcel nikto vyrábať a preto začali všetci hladovať. Ceny potravín sa znižovali postupne smerom od západu na východ. Čím východnejšie sa človek dostal, tým bolo všetko lacnejšie a dostupnejšie. V podstate každý, kto mohol utekať smerom na východ aj pred blížiacimi sa Nemcami.

Jesenský z Moskvy prechádza do Kyjeva, ale tu „*sme si ledva sadli k večeri, už sa zakudlilo na vrškoch a zahučali delá. To sovietske vojská Muravieva začaly obliehať mesto.*“³⁶⁵ V Kyjeve bolo veľmi nebezpečne a človek musel byť veľmi opatrný, aj keď sa chcel len prejsť na ulici. Z okolia mesta bolo počuť streľbu a rachot diel. „*Začiatkom februára bolševici dobyli Kijev. Ukrajinská vláda ušla, aby si na pomoc pozvala Nemcov a s nimi sa vrátila.*“³⁶⁶ O bojoch pri Kyjeve píše aj Ferdinand Čatloš. „*Krutosť a húževnatosť bratovražedných bojov, kde i ženy a nedospelé deti účastnily sa streľby, prezvednej činnosti a zásobovania strelivom – teda boja, kde i tieto byly hůfne vraždené a kde celé rodiny, sediace doma okolo stolov, byly delovými strelami usmrcované a hladom morené, to sú tiene ukrajinsko-bolševického branného zápasu.*“³⁶⁷ V týchto časoch sa na bolševikov už vyostruje názor väčšiny autorov legionárskej literatúry a už je len otázkou času, kedy aj ten posledný autor sa oboznámi s neľudskosťou a krutosťou bolševikov.

Jesenský charakterizuje klamlivé hodnoty bolševizmu aj vo svojej básni *Rovnosť, sloboda, bratstvo*. Prirovnáva v nej bolševizmus k „rozbesnenej víchrici“.

³⁶³ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 177.

³⁶⁴ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 178.

³⁶⁵ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 179.

³⁶⁶ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 180.

³⁶⁷ Čatloš, Ferdinand: In: *Sborník rozpomienok ruských legionárov slovenských*. Praha, Štátné nakladateľstvo. 1933, s. 21-22.

„Zasotený do krvi a blata,
rád by rovnosť, slobodu a brata,
dokleť svojou vlastnou palicou!“³⁶⁸

Bolševici začali politicky agitovať už aj medzi Čechmi a Slováckmi. Čo vyvolalo v Jesenskom veľké rozhorčenie. „Kijevský soviety vydal dekrét, že sa organizuje československá rudá garda. Český časopis Svoboda od tlačil dekrét s vyzvaním, že kto chce vstúpiť do socialistickej armády, aby prišiel do ich štábu so zbraňou. Socialistická armáda! Servus, prví bolševici český. Prví zradcovia.“³⁶⁹ Takéto správanie sa bolševikov Jesenského veľmi pobúrilo.

V Rusku sa šíрили správy podľa vzdialenosti. Čím ďalej na východ, tým pomalšie sa tam dostanú zvesti o situácii v hlavnom meste. Mikolaj, ktorý bol v tom čase v Troickosavsku opisuje, že „[...] noviny chodily takmer s mesačným opozdením. [...] No, jednako sme cítili, že sa čosi pripravuje. Prvú zprávu o revolúcii v Petrohrade priniesol nám sám praporečik Kirilov. Radostne oznamoval, že Mikuláš sa podakoval a že tunajšia posádka prisahala už novému cárovi Michajlovi. Prenáhlili sa. Ruskí vysokí dôstojníci dobre vedeli, čo to znamená pre mužíka, nemať cara. 'Teraz vám ukážeme, čo vie Rusko' pokračoval praporečik, 'slobodný ruský národ takým elánom sa vrhne na svojich nepriateľov, že tí kolenačky ho budú prosiť o mier.'“³⁷⁰ Situácia sa aj tu začala zo dňa na deň zhoršovať. Na dennom poriadku začali krádeže, neskôr aj vraždy byť. Sloboda pobláznila ľudí aj tu ďaleko od Petrohradu.

Ako môžeme skonštatovať, podľa legionárskych autorov sa revolúcia zmenila na neudržateľnú situáciu. Slobodu si každý vykladal po svojom. Ľudia sa nevedeli krotiť a vykrádali od obchodov, susedov, skladov, všetko čo im prišlo do cesty. Pokiaľ sa dostali k alkoholu, tak to bolo ešte horšie. O robotu sa nikto nestaral, len aby si vedel nakradnúť čo najviac. Na dedinách si začali sami sebe vymeriavať polia. Ak niekto bol ešte na fronte tak tomu sa už neušlo. Okrem cára a nadriadených ľudia stratili aj cit pre spravodlivosť. V takejto situácii sa bolševické tézy veľmi ľahko šíрили. Ľudia chceli koniec vojny a bolševici im presne to začali sľubovať. Vojaci tiež odmietli poslušnosť, a to nielen na fronte, ale aj na ďalekej Sibíri. Stalo sa to aj s dozorcami v zajateckom tábore v Troickosavsku. „Kerenský vydal rozkaz, že všetci 42 roční vojaci majú byť demobilizovaní. I našim sa zachcelo po slobode. Každý mal

³⁶⁸ Jesenský, Janko: *Zo Zajatia*. Básne Janka Jesenského. Turčiansky Svätý Martin, Tatran, 1919, s. 89.

³⁶⁹ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 180.

³⁷⁰ Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo. (Rozpomienky na svetovú vojnu, Rusko, jeho revolúciu a čsl. légie)*. Spišská Nová Ves: Odbočka Roľníckej osvety, 1938, s. 50-51.

'sorokdva let' (štyridať dva rokov). Ovšem len na papieri. Ozbrojená posádka postavila sa so zbraňou v ruke pred kanceláriu družiny a vynútila si na veliteľovi 'propusk'. Každý má na papieri, že má sorokdva let. Ostali sme bez dozorcov.³⁷¹

Po druhej revolúcii sa situácia len zhoršovala a „[...] zo slobody sa stali ťažké zločiny. Politické pomery boli napäté. Bolo tam 16 strán, každá chválila svoje a ľudia nevedeli, ako sú na tom. Pýtali sa nás, za ktorú stranu majú hlasovať. Bol z toho veľký chaos. Nikto sa v tom nevyznal.“³⁷² Rusi utekali z fronty ešte aj v roku 1918. Ako píše Klempa vo svojom denníku 2. februára: „Videl som, ako z frontu utiekalo ruské vojsko. Osobné i nákladné vlaky boli úplne nabité. Vojaci sa viezli i na strechách. Nemci postupovali do Ruska úplne bez boja.“³⁷³

V západnej časti Ruska bol všadiaľ chaos. Aj Jesenský spomína počas cesty smerom z Moskvy na východ, že v Rusku je veľmi veľký neporiadok. „Po staniach úžasná nečistota, hotová kloaka, kam si kročil. Nik nečistil a nezametal. To bolo najpodlejšie zamestnanie v oslobodenom, revolučnom Rusku. Každý chcel byť najmenej komisárom.“³⁷⁴ To, že smerom na východ ľudia sa mali lepšie, dokumentujú opisy, ktoré zdôrazňujú, že „[...] čím ďalej sme šli, tým viacej bolo chleba, masla a mlieka.“³⁷⁵

Zo slovenských autorov bol asi najviac zaujatý Tajovský, ktorý napriek tomu, čo videl, sa za každú cenu zastával obyčajných Rusov. Ani po revolúcii, keď išiel so zbraňou v ruke s légiami bojovať sa mu názor na nich nezmenil. Ich budúcnosť vidí vždy pozitívne, bez ohľadu na vlastné skúsenosti a bez ohľadu na politickú situáciu. Vo svojej črte *Vo vlaku* opisuje svoj vzťah k nim nasledovne: „Ja ten úprimný národ zbožňujem, Tak blízko som nebol nikdy k ľudom, ako som k tomu opovrženému zemliačikovi, rad po rad iskrennému ako decko, vzdorovitému ako decko, dobrému a zlostnému ako decko. Aký to bude to bude človek, až to decko dospeje, toho sa dnes nikto nedoháda, ale ja si myslím, že z Ruska vyjde nový človek, človek – brat všetkým ľudom. Tolko prvkov dobra je v ňom.“³⁷⁶ Tajovského môžeme považovať za najviac prikloneného k ideám bolševizmu, aj keď bolševikov samotných odsudzoval. „Národ môj³⁷⁷ tisne sa do dvier, na okná, a keď už niet miesta, spokojne driape sa na nárazníky, strechy, sadá na schodíky; mrštia nosmi iba takí včera zbohatnutí kupčici a ich

³⁷¹ Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo. (Rozpomienky na svetovú vojnu, Rusko, jeho revolúciu a čl. légie)*. Spišská Nová Ves: Odbočka Roľníckej osvety, 1938, s. 53.

³⁷² Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 60.

³⁷³ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 63.

³⁷⁴ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 183.

³⁷⁵ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 183-184.

³⁷⁶ Tajovský, Gregor Jozef: *Rozprávky z Ruska*. Bratislava: Cathedra, 2011, s. 111.

³⁷⁷ Tajovský považoval Rusov ako vlastný národ, ktorý bol k nemu veľmi blízko.

ženy, ktoré by vari chceli ešte aj osobitné kolajnice pre svoje extra vagóny. A už toho v Rusku nebude. Budeme sa všetci v jednej triede voziť a nebudeme jeden druhého strkať, ale povyšovať. Tak bude po bratsky i tu, i v našom československom štáte.“³⁷⁸ Z týchto slov Tajovského môžeme vyčítať jeho náklonnosť k ideám bolševizmu, ktoré by rád preniesol aj do novovznikajúceho Československa.

Existujú však menšie náznaky toho, že Tajovský predsa videl obraz obyčajných Rusov reálnejšie, ako ich opisuje vo svojich dielach. Môžeme predpokladať, že vo svojich črtách, ktoré písal rovno na uverejnenie³⁷⁹, obraz obyčajného Ruského človeka trochu prikrášlil, aj keď je nesporné, že Tajovský mal veľmi rád Rusov, ako národ. V niektorých črtách ale nájdeme skrytú kritiku správania sa Rusov. Napríklad v črte *Košel'a*³⁸⁰, ktorá je prepisom Tajovského prednášky zajatcom v Omsku na jar 1918, je uvedené prirovnanie slobody v Rusku k cieľu Čechov a Slovákov vytvoriť si vlastnú slobodu aj doma. V črte slobodu zobrazuje ako košel'u, ktorú si Slováci môžu obliecť ak vznikne spoločný štát Čechov a Slovákov. Na konci črty zobrazuje ako sa Rusi vysporiadali s novovzniknutou slobodou. „*Hľadať košel'u pustilo sa už sto-dvestotisíc Čechoslovákov dobrovoľníkov a celý národ doma. Márne sa bránite rodáci: dnes-zajtra pustíte sa i vy. Lebo už ste nespokojný v duši, lebo ste už videli i nadetú mali ruskú rubachu... 'Vy ste nám ju zobliekli!' kričíte a hneváte sa na nás. My; lebo neslušné je nosiť cudziu košel'u... Nos každý svoju, a kto nemáš, pod' si ju hľadať. Vy nechcete ísť; vy ju chcete darom dostať. To by nebolo dobre. Vhupli by ste sa do nej ako Rusi, a rubachu roztrhali. Človek, národ dbá len o to, čo si sám zaslúži.*“³⁸¹ Cítiť tu už jeho nedôveru vo fungovaní bolševických ideí, hlavne vo veľkej slobode ľudí, ktorá nasledovala po cárskom režime.

Zlé vzťahy Čechov a Slovákov s bolševikmi bolo cítiť v celom Rusku. Keď Jesenský prichádza do Omska, v apríli 1918, už cítiť začínajúce nepriateľstvo s bolševikmi. „*Režim v meste bol bolševický. Miestne vrchnosti sa chovaly nepriateľsky oproti nám. Nedôverovali Čechoslovákovi. Bolo i nebezpečenstvo, že budeme musieť z Omska odísť. Nemecká orientácia nás mrazivo ofukovala. Nie div: v miestnom soviete boli i naši Maďari, i Nemci – zajatci, ktorí ľahko vplývali na ruských Židov. [...] Z moskovského centra už vtedy lietali telegramy, aby nás odzbójili. Prichádzali z Penzy naši kurieri a potvrdzovali zvesti.*“³⁸² Koncom apríla sa už ale prvé vlaky legionárov dostávajú do Vladivostoku a preto si všetci mysleli, že čoskoro sa každý

³⁷⁸ Tajovský, Gregor Jozef: *Rozprávky z Ruska*. Bratislava: Cathedra, 2011, s. 111-112.

³⁷⁹ Viaceré črty boli vydané v časopise *Slovenské hlasy*

³⁸⁰ Črta vyšla prvýkrát v 4. čísle časopisu *Slovenské hlasy*, vydaného 30. 8. 1918.

³⁸¹ Tajovský, Gregor Jozef: *Rozprávky z Ruska*. Bratislava: Cathedra, 2011, s. 119.

³⁸² Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 186.

nalodí vo Vladivostoku a opustí Rusko. Nakoľko bol vydaný rozkaz, aby sa Česi a Slováci nemiešali do vnútorných vecí Ruska, každý sa pokúša utiahnúť a nevyvolávať žiadny konflikt.

Bolševici a neskôr aj odborná literatúra ovplyvnená politikou sa pokúšala všetky činy legionárov zdiskreditovať. Plán légii dostať sa cez Vladivostok na západný front opisuje Ján Kvasnička nasledovne: „*Vojaci československých plukov nemohli pochopiť, prečo majú utekať pred nemeckými vojskami do zázemia, keď cieľom légii je boj proti nemeckému imperializmu a Rakúsko-uhorskej monarchii. [...] Došlo k paradoxnej situácii: československí legionári utekali pred postupujúcimi nemeckými vojskami do vnútorného Ruska a svoj útek odôvodňovali odhodlaním bojovať proti tej istej nemeckej armáde na západnom fronte.*“³⁸³ Kvasnička síce spomína ako dôvod opustenia Ukrajiny aj brestlitovský mier, ale nevysvetľuje, čo presne stojí v mierovej dohode.

V máji 1918 sa podmienky začali komplikovať a vtedy už bojoval každý s každým. Klempa opisuje situáciu, keď museli opustiť dedinku neďaleko Petrohradu a presúvali sa smerom na východ. V jednom mestečku boli na obede a chceli sa vrátiť na vlakovú stanicu. „*Sotva sme však prešli asi 300 krokov, začali po nás bolševici strieľať z guľometov. Tak sme bežali späť. Mali sme šťastie, že strieľali veľmi vysoko, tak nikoho netrafili. Guľomety mali na veži kostola. Bolševici mali medzi sebou nejaké nedorozumenie, a tak sa bili medzi sebou. Každá strana mala polovicu mesta. O nás si mysleli, že sme nepriateľská strana, a preto strieľali.*“³⁸⁴ V tom čase už prebiehal nábor do bolševického vojska. Klempa vysvetľuje, prečo boli bolševici v tom takí úspešní. „*[...] Nachádzal sa tam veľký tábor pre zajatcov. Práve sem zháňali zajatcov, horúčkovo ich organizovali a ponúkali im vstup do „Červenej gardy“ bolševickej. Z nášho transportu išli niekoľkí. Niektorí šli, pretože mali hlad, iní chceli získať peniaze a ďalší za rôzne heslá. Bolševici dávali veľmi pekný plat, bol to hlavný dôvod pre vstup do ich vojska. Najmenej bolo takých, ktorí tam išli za ideálom, hádam zo sociálneho presvedčenia.*“³⁸⁵ Tak isto v meste Petropavlovsk prebiehali „*[...] silné agitácie, sľubovali dobrý plat, dobré jedlo, žiadnu prácu [...]*“³⁸⁶ Oproti tomu československé légie sľubovali okrem toho, že budú bojovať za novú slobodnú vlasť, len nasledovné: „*Plat nebol žiadny – 8 rubľov mesačne – čo nestačilo ani na fajčenie, jedla tiež nebolo nazvyš, ale zato o dobrú vôľu*

³⁸³ Kvasnička, Ján: *Československé légie v Rusku 1917-1920*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1963, s. 77-78.

³⁸⁴ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 63-64.

³⁸⁵ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 64.

³⁸⁶ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 65.

*a humor nebolo nikdy núdze.*³⁸⁷ Z tohto hľadiska vieme skonštatovať, že prečo sa Slováci vo veľkej väčšine prípadov nechceli pridať k československým légiám. V prípade víťazstva Nemecka a Rakúsko-Uhorska okrem toho by ešte boli považovaní za vlastizradcov. A okrem niektorých Slovákov, ktorí mali silné národné cítenie, väčšina považovala Uhorsko za svoju vlasť a nechceli proti nemu bojovať. V literatúre sa táto skutočnosť zamlčovala, vyzdvihovala sa len zbabelosť. Aj u Tajovského existovali „*len dve slová charakteristiky: „hrdinovia“ a „zbabelci“.*“³⁸⁸ Hrdinovia boli pre neho tí, čo sa prihlásili hneď do légií a nebáli sa obetovať svoj život za vlasť. Naproti tomu zbabelci boli tí, ktorí nechceli vstúpiť do československých légií. To už bolo jedno, z akého dôvodu.

O agitácii máme informácie aj zo strany bolševikov. Sovietska vláda vedela, že „[...] *sú v légiách aj robotníci, roľníci, remeselníci, úradníci, inteligencia, ktorí by za vhodných podmienok mohli opustiť reakčné velenie a stať sa spojencom diktatúry proletariátu. Preto podporovala snahy československých komunistov získať čím viac uvedomelých príslušníkov légií pre obranu sovietskeho štátu, ohrozeného vylodením anglických intervenčných vojsk v Murmansku a v Archangelsku a japonským desantom na Ďalekom východe.*“³⁸⁹ Z týchto riadkov môžeme vyčítať, že v marci 1918 už boli pre bolševikov nepriatelia všetci, ktorí boli proti Nemecku a Rakúsko-Uhorsku.

Ďalšie nepríjemnosti opisuje Jesenský, ktorý je v Omsku. „*V kadetskom 'učilišči' chceli mať zajatí Česi a Slováci shromaždenie, ale maďarskí 'krasnogvardejci', bývalí maďarskí zajatci, pohrozili, že shromaždenie rozoženú štykmi ako buržoázne a kontrarevolucionárne. Dožili sme sa týmto činom v Rusku bývalého Maďarska, len namiesto 'nemzetellenes' hovorili 'forradalomellenes' a 'népellenes'*“³⁹⁰.³⁹¹ Pomery v Rusku začali určovať bolševici, ktorí sa dostali onedlho do všetkých úradov.

Prvé znepriatenie sa légií s bolševikmi nastáva pri začatí presunu légií smerom do Vladivostoku, odkiaľ mali byť cez oceán transportované do Francúzska. Bolševici nechceli, aby sa po Rusku presúvali plne vyzbrojené cudzie vojská. Podľa niektorých autorov bolševikom to priamo diktovali Nemci. „*V brest-litovskom mieri bol i taký bod, že Nemci nedovoľujú nijakú agitáciu v Rusku proti nemeckej vláde, štátu a vojsku. To znamenalo nebezpečenstvo i pre naše*

³⁸⁷ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 65.

³⁸⁸ Tajovský, Gregor Jozef: *Rozprávky z Ruska*. Bratislava: Cathedra, 2011, s. 128.

³⁸⁹ Kvasnička, Ján: *Československé légie v Rusku 1917-1920*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1963, s. 81.

³⁹⁰ protinárodné, proti revolučné a protiľudové

³⁹¹ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 187.

vojsko.³⁹² Tento spor a možnosť pokračovania vlakom v ceste vyriešil telegram od Stalina, v ktorom stálo, že každý vlak si môže na svoju obranu ponechať 168 pušiek. Ostatné zbrane museli vojaci odovzdať. Ďalšie problémy nastali, keď skupina československých komunistov z ideologických dôvodov odmietla vstúpiť do légii a chela si vybudovať vlastnú Československú červenú armádu, ktorá mala súperiť s légiami. Ich vodcovia a ideológovia sa stretávali s Leninom, Stalinom a Trockým a nahovárali im, že väčšina vojakov v légiiach je tam proti svojej vôle, a že ak im dajú prostriedky na agitáciu, tak by dezertovala väčšina legionárov a pridala by sa k Červenej armáde. Vláda im to povolila a dala rozkaz, na zastavenie vlakov v staniach a k ich zadržiavaniu. Sovietska vláda bola netrpezlivá a aj po agitácii vojakov sa pridalo k Červenej armáde len niekoľko legionárov, Trockij začal plánovať násilné odzbrojenie légii.

Kvasnička tieto fakty uvádza v celkom inom svetle. Podľa neho brestlitovská dohoda mala celkom iný charakter vzhľadom na légie. „Sovietska vláda v dôsledku dosiahnutej dohody chcela chrániť légie pred útokmi zo strany nemeckého imperializmu, a preto ich označila za „skupinu slobodných občanov“. Súčasne prikázala svojim orgánom pozdĺž sibírskej magistrály, aby všemožne urýchlili pohyb légii k Vladivostoku a oznamovali Rade ľudových komisárov jeho priebeh. Jedinou vážnejšou podmienkou sovietskej vlády bolo odstránenie reakčných dôstojníkov z velenia, aby nemohli vojakov poštváť proti sovietskej moci.“³⁹³ Tieto slová sa ale priečia tým, ktoré sa môžeme dočítať v spomienkových prácach legionárov.

Ďalšie nepríjemnosti nastali, keď francúzski diplomati zistili, že légie sa asi do Vladivostoku nedostanú v krátkom čase a preto ich chceli rozdeliť na dve časti. Prvou časťou mali byť vlaky s legionármi, ktorí sa už dostali za Omsk. Táto prvá časť mala pokračovať do Vladivostoku. Druhú časť tvorili vlaky, ktoré sa ešte nedostali po Omsk. Tieto vlaky mali byť presmerované do Murmaňska a Archangeľska. Trockij s návrhom Francúzov súhlasil. V zadržiavaných vlakoch sa vojaci začali búriť a nechceli vydať svoje zbrane.

Československé légie mali rozkaz nemiešať sa do vnútro politickej situácie Ruska. Légie v prvých rokoch vojny vojensky podliehali veleniu ruskej armády a politicky Odbočke Československej národnej rady v Rusku. Odbočka vydala nariadenie, ktoré formuloval T. G. Masaryk. Nariadenie prikazovalo aj zachovanie úplnej neutrality v sporoch medzi ruskými politickými silami, ktoré v tej dobe boli na dennom poriadku. Toto nariadenie sa zdôrazňuje vo väčšine diel legionárskej literatúry. Gacek vo svojom diele cituje prejav veliteľa roty: „*Bratia,*

³⁹² Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 192.

³⁹³ Kvasnička, Ján: *Československé légie v Rusku 1917-1920*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1963, s. 82.

sami pozorujete, čo sa okolo nás robí. Ruský národ – s reťazi pustený rab – v každom prejave vládnej moci vidí záľudný útok proti svojej slobode. No my nie sme povolaní ho súdiť. Ani miešať sa mu do domácnosti, ktorú si usporiada najlepšie sám, bez cudzej pomoci. My máme svoj vlastný cieľ.”³⁹⁴ Aj Jesenský vo svojom memoári píše o rozkaze. Ako sám hovorí boli to ich heslá, „[...] heslo: *nemiešať sa do ruských vecí, ...*”³⁹⁵ Légie sa pridržovali tejto zásady a pokúšali sa ostať neutrálnym. Problém nastal, keď bolševici chceli légie odzbrojiť a zastaviť ich odchod do Vladivostoku. V meste Penza mali odovzdať zbrane a potom pokračovať „[...]nie ako bojové jednotky, ale ako grupa slobodných občanov, berúcich so sebou istý počet zbraní pre svoju obranu od nápadov protirevolucionárov.”³⁹⁶ Z právnej stránky boli zbrane československých vojakov majetkom ruského štátu. Odzbrojenie vymysleli preto, lebo sa bolševici báli ponechať veľkú bojaschopnú armádu na území Ruska. Báli sa hlavne toho, že sa pripoja k niektorej protibolševickej sile, ktorých bolo niekoľko. Niektorí autori, ako Jesenský alebo Gacek spomínajú aj vplyv Nemcov a Maďarov na rozhodovanie bolševikov. Bolševici „[...]juväznili troch členov Odbočky. Preto vystupujeme my so zbraňou v ruke, ale sa nechceme miešať do vnútorných vecí Ruska.”³⁹⁷ Gacek tiež cituje podporu Rudolfa Krúpu po podobnom incidente v Irkutsku, kde museli legionári odovzdávať zbrane. „*Darmo je, bratia, rozkaz je rozkaz, - tíší nás veliteľ potichu, mierne. – Pamätajte: nesmieme sa miešať do ruských vnútorných pomerov...*”³⁹⁸

Nariadenie bolševikov sa ale légiam nepáčilo a čakali len na príležitosť, kedy sa niečo stane a môžu oprávnene odoprieť vydanie zbraní. Príležitosť nastala 14. mája 1918 Čeljabinským incidentom. Na Čeljabinskej stanici niekto zo skupiny rakúsko-uhorských zajatcov úmyselne hodil z odchádzajúceho vlaku kus železa medzi legionárov a jedného zranil. Niektoré zdroje uvádzajú, že nie je jasne dokázateľné, že či to bol úmyselný čin. Rozzúrení legionári chytili vinníka a na mieste ho zabili. Bolševické jednotky pri príchode na stanicu namiesto vyšetrenia vinníkov zatkli skupinu legionárov, ktorá sa podieľala na zabití zajatca. Legionárov to pohnevalo ešte viac a išli oslobodiť svojich vojakov. Moskva tiež našla týmto činom čo hľadala, a to zámienku na likvidáciu československých légii. Existuje viacero verzii incidentu, každý autor si ju vysvetľuje po svojom. Tento incident opisuje Jesenský nasledovne: „*V Čeljabinsku na stanici stály niektoré naše ešelóny*³⁹⁹. *Maly ísť na východ. Boly tu i vlaky s*

³⁹⁴ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky*. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin: 1936. s. 126.

³⁹⁵ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin, 1936. s. 193.

³⁹⁶ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin, 1936. s. 194.

³⁹⁷ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin, 1936. s. 201.

³⁹⁸ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky*. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin: 1936. s. 154.

³⁹⁹ ešelon = vlaková súprava

*rakúsko-uhorskými zajatcami, väčšinou Maďarmi a Nemcami. Títo mali ísť na západ. Jeden z týchto zajateckých vlakov už i uháňal a ktorýsi zajatec hodil kus železa do nášho dobrovoľníka, trafil ho do hlavy tak, že omráčený padol. Naši zastavili vlak a prinútili zajatcov vydať vinníka, ktorého v hneve na mieste zabili. Čeliabinský sovietsky vec vyšetruoval a povolal niektorých našich dobrovoľníkov za svedkov. Tí šli a boli uväznení. Vyslali zvláštnu deputáciu so žiadosťou, aby uväznených vydali. Uväznili i deputáciu. Vyslali do mesta ozbrojený oddiel so žiadosťou o neodkladné vydanie arešтовaných, ináč bude zle. Miestny sovietsky sa naľakal a žiadosti vyhovel. Ozbrojený oddiel sa vrátil i s oslobodenými. Vojsko sa uspokojilo, ale bolševici nie.*⁴⁰⁰

Kvasnička aj tento incident sa pokúša zbagatelizovať. Podľa neho, jeden maďarský zajatec vyhodil z vlaku železný predmet, ktorý len ľahko zranil jedného legionára. „Sfanatizovaný legionári násilím zastavili vlak s maďarskými zajatcami a údajného vinníka zverským spôsobom bez vyšetrenia a súdu na mieste zabili. Sovietske orgány, ktorým jedine patrila súdna právomoc na území sovietskeho štátu, snažili sa prípad vyšetriť a potrestať vinníkov incidentu. Legionári použili zbrane, uväznili sovietskych železničiarov a svojvoľne okupovali železničnú stanicu.“⁴⁰¹ Nakoľko aj z diel legionárov vieme, že ani légie nepatrili k svätým a existujú rôzne opisy udalostí, v ktorých sa aj legionári správali ako zver, môžeme sa pokúsiť vytvoriť si svoj názor na základe kombinácie rozličných opisov. Incident teda pravdepodobne vyvolali zajatci, na čo však neprimerane agresívne odpovedali legionári.

Moskva vydala nariadenie, na základe ktorého mali každého legionára prichyteného so zbraňou v ruke zastreliť. Vedenie légii pochopilo, že vyjednávanie s bolševikmi o doprave je zbytočné. „Otázka transportu armády vyňala sa z kompetencie Odbočky Československej národnej rady (OČSNR) a celé vedenie dopravy vojska, nachádzajúceho sa na ceste do Vladivostoka, odovzdané bolo Dočasnému výkonnému výboru.“⁴⁰²

Trockij 23. mája 1918 odoslal telegram, v ktorom stálo, že miestni sovietski majú prepadnúť vlaky, násilne odzbrojiť legionárov a zastreliť každého, kto odmietne vydať zbraň. Tento telegram ale skončil v rukách legionárov, čo vyvolalo veľké napätie. Tento telegram zachycuje aj Jesenský. „Vyšiel na svetlo i najkrajší telegram, v ktorom rozkazoval Trocký, že „všetky sovietsky na železničnej čiare sú povinné pod hrozbou ťažkej zodpovednosti odzbrojiť

⁴⁰⁰ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin, 1936. s. 196.

⁴⁰¹ Kvasnička, Ján: *Československé légie v Rusku 1917-1920*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1963, s. 98.

⁴⁰² Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin, 1936. s. 198.

Čechoslovákov. Každý Čechoslovák, ktorý bude dochytený so zbraňou na železničnej čiare, nech je na mieste zastrelený. Každý ešelon, v ktorom sa objaví hoci jeden ozbrojený, nech je vyhodенý z vozňov a zavretý do zajateckého tábora.“⁴⁰³ Tu sa začal priamy konflikt medzi legionármi a boľševikmi. Pri Irkutsku opisuje prvé boje aj Gacek z 26. mája. Legionárske vlaky museli odovzdať už veľkú väčšinu svojich zbrani a na vlastnú ochranu si mohli ponechať len minimálnu výzbroj, ale ani toto boľševikom nestačilo, a za každú cenu chceli legionárov zastaviť. „Boľševici okružili delostrelecký vlak, len čo na stanici zastal... Vyzvali našich, aby složili zbraň... Vyjednávanie ešte trvalo, keď zo stanice zarapčal sovietsky guľomet... Počuli nemecký a maďarský povel!... Naši sa za chvíľu spamätali a temer holými rukami sa vrhli na zákerných nepriateľov, stanicu zaujali! ... – Desať mŕtvych, vyše štyridsať ranených...“⁴⁰⁴

Pre potvrdenie autenticity daného konfliktu máme našťastie aj opis od Klempu, ktorý sa tiež nachádzal veľmi blízko Irkutsku. „26. mája, bolo to práve v nedeľu po obede, prišla zvest', že boľševici prepadli našu artilériu, ktorá stála vo vlaku na stanici Irkutsk od nás vzdialenej asi 7 kilometrov. Hoci sme boli už z väčšej časti odzbrojení, a zbrane, ktoré sa mali odovzdať, sa už odovzdali, žiadali za päť minút vydať všetky zbrane. Nečakali však na odpoveď a hneď spustili silnú paľbu z guľometov do plne obsadeného vlaku. Chvíľa bola veľmi kritická a veľké rozmýšľanie stálo mnoho životov. Preto naši vojaci až tak dlho nerozmýšľali. Vyskákali z vozňov ozbrojený puškami, bombami, sekerami, lopatkami a tí, ktorým sa žiadna zbraň neušla, i holými rukami sa vrhli na boľševikov ako levy. Za päť minút ukoristili všetky guľomety, z ktorých ihneď strieľali za utekajúcimi boľševikmi. [...] Osemnásť mŕtvych a tridsaťpäť ranených pokrývalo irkutskú stanicu.“⁴⁰⁵ Aj keď sa oba opisy nezhodujú na sto percent, môžeme vidieť veľmi jasne, že konflikt vyvolali boľševici, ktorí okrem zastavenia vlaku začali bezdôvodne strieľať do vlaku legionárov, ktorí v tom čase už boli len veľmi slabo ozbrojení. O tejto skutočnosti vedeli aj boľševici a preto nebol dôvod začať strelbu. Takéto konflikty sa stávali čoraz častejšie a nachádzame ich u všetkých autoroch, ktorí už boli v tom čase medzi legionármi.

U Kvasničku sa dozvedáme aj to, že boľševici čakali na stanicach vlaky legionárov, aby ich mohli zastaviť a poslať svojich agentov na agitáciu. „Českí a slovenskí komunisti zriadili v Penze agitačné stredisko, ktoré robilo nábor do československého pluku Červenej armády priamo na stanici medzi prichádzajúcimi legionárskymi transportmi. Komunisti

⁴⁰³ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 197.

⁴⁰⁴ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Turčiansky Svätý Martin: 1936, s. 152.

⁴⁰⁵ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 67.

*používali najrozmanitejšie formy agitačnej práce, [...] Vydávali noviny, nástenky, medzi legionárske transporty posielali agitátorov, organizovali verejné schôdze i polemiky s pravičiarmi.*⁴⁰⁶

Boľševici nútili Rusov, aby zastavovali vlaky legionárov a v prípade potreby na nich aj zaútočili. Rozkazy museli miestne soviety splniť, lebo *„každé premeškanie bude sa pokladať za nečestnú zradu a prinesie vinníkovi nemilosrdný trest. [...] Všetkým železničným zamestnancom sa oznamuje, že ani jeden vagón s Čechoslovákmi nesmie sa pohybovať na východ. Kto ustúpi pred násilím, ukáže tým pomoc Čechoslovákovi pri ich pohybe na východ a bude nemilosrdne potrestaný.*⁴⁰⁷ Pod touto hrozbou je jasné, že kde sa dalo, tak boľševici aj zaútočili a nemilosrdne zabíjali legionárov, hoci aj bez príčiny. Pokiaľ by tak nespravili, v dobových podmienkach mohli byť odsúdení aj na trest smrti. Železniční pracovníci, aj keď neboli boľševikmi, museli tiež plniť tento rozkaz a aj za cenu vlastného života zabraňovať prechodu légii smerom na východ. Preto je jasné, že železniční pracovníci sa radšej pridávali k nepriateľom boľševikov.

Legionári chceli len voľný prechod, preto mali to šťastie, že aj keď boli na nepriateľskom území, vždy sa našli medzi Rusmi takí, ktorí im pomohli. Jednu takúto príhodu opisuje Klempa. *„Najhoršie bolo, že sme nemali dostatok zbraní. K tým nám zas dopomohli ruskí železničiar, ktorí mali na boľševikov veľký hnev, pretože nimi boli veľmi utláčaní.*⁴⁰⁸ Klempa vo svojich spomienkach na viacerých miestach píše o železničiaroch, ako pomáhali legionárom. Podobne sa vyslovuje aj Gacek, ktorý opisuje situáciu, keď légie odchádzali zo stanice Innokentievskaja a prítomní ľudia a železničiar im kývajú a pozdravujú ich. Gacek si dáva otázku, že prečo ich tak majú radi domáci. *„A podnes naisto nevieme, čo tak radostne pozdravovali... Či prímerie, koniec krviprelievania, sebazaprenie, s akým naše vojsko prerušilo pochod na mesto, a či demonštrovali takto proti boľševikom, ktorí v Irkutsku uchvátili moc a ktorých oni, železničiar, socialisti-revolucionári, nenávideli?*⁴⁰⁹

Autori na viacerých miestach opisujú, ako domácim obyvateľom boľševici rozprávali klamstvá o československých legionároch. Darilo sa to hlavne na vidieku, kde miestni ľudia boli veľmi nevzdelaní a všetkému uverili. Väčšinou im nahovorili, že sú to lupiči a že by sa

⁴⁰⁶ Kvasnička, Ján: *Československé légie v Rusku 1917-1920*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1963, s. 87.

⁴⁰⁷ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 197.

⁴⁰⁸ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 68.

⁴⁰⁹ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Turčiansky Svätý Martin: 1936, s. 156.

nemali k nim ani približovať. Potom, keď prišli legionári do danej dediny „[...] niektorí len krútili hlavami nad tým, ako je to možné, že bolševici, ich vlastný ľudia, ich bili a všetko im kradli a my, cudzí, sme s nimi tak pekne zaobchádzali. Boli málo vzdelaný a veľmi dobrosrdeční na to, aby mohli prehliadnuť lož, ktorú im o nás bolševici nasadili do hlavy.“⁴¹⁰ Rovnako o tejto otázke píše aj Gacek. „Ved' im vraj hovorili, že celú dedinu vypálime, chlapov poberieme do vojska...“⁴¹¹

V lete roku 1918 už boli bolševici nepriateľom pre každého legionárskeho autora. Medzi nimi je už aj Tajovský. V črte *V dvoch úlohách* opisuje ako v júni 1918 ide vlakom legionárov smerom na východ. „Nedbám na úpek slnca, na krásy prírody, na dielo hospodára – vyzerám iba bolševikov spoza lesíkov a priekop, ako nás napadnú a ja slávne zvíťazím.“⁴¹² Nebola to len básnická fráza, lebo bolševici naozaj striehli na vlaky z každej strany a nikdy sa nevedelo, kedy ich napadnú. Podobnú príhodu zažil aj Klempa, keď bol so skupinkou vyslaný dopredu, aby zistil, čo pred nimi chystajú bolševici. „Asi 25 mužov bolo vyslaných dopredu ako hliadka, aby vypátrali, ako to vpredu vyzerá. [...] Prešli sme asi 500 krokov, keď sme začuli asi 50 krokov pred nami nemecké i ruské velenie. Hneď nás zbadali a začali strelbu. Mohlo ich byť asi okolo 100.“⁴¹³

Nenávisť voči bolševikom, nemeckým a maďarským zajatcom sa vystupňovala natoľko, že československí legionári sa začali správať rovnako neľudsky, ako ich nepriatelia. Tieto neslávne skutky sa ale väčšinou zamlčovali a nájdeme ich len v niektorých autentických dielach, ktoré môžeme preto považovať za nestranné. V dielach českých autorov tieto zverstvá väčšinou zamlčovali, aby sa povesť legionárov nepoškvrnila. Slovenskí autori neboli pod vplyvom legionárskej ideológie, preto sa nebáli vo svojich dielach opísať aj negatívne činy.

Kým Česi sa pokúšali légie heroizovať, u Slovákov nájdeme aj neslávne skutky, ktoré legionári vykonali. Jeden takýto prípad nám uvádza aj Jesenský. „V jeden deň prechádzal cez stanicu ešelón zajatých Germáncov. Naši sa vrhli na nich. Sobrali im peniaze, šaty, prikrývadlá, spodné háby, balíky, škatule, čo mali, ešte i zrkadielka i remence. Chudý, kostnatý dôstojník komandoval nášmu ešelónu. Sám chodil s prevesenou kapsičkou na krku a posmeľoval vojakov lupiť. Niektorí Germánci rozdriapali pred ním bankovky, aby sa mu nedostaly do rúk. Dal ich pochytať a postrieľať neďaleko od stanice. Videl som ich mŕtvoly a hanbil som sa za zverský

⁴¹⁰ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 77.

⁴¹¹ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Turčiansky Svätý Martin: 1936. s. 167.

⁴¹² Tajovský, Gregor Jozef: *Rozprávky z Ruska*. Bratislava: Cathedra, 2011, s. 122.

⁴¹³ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 68.

*skutok. Zamiešať som sa nesmel, bol by i mňa dal spáliť.*⁴¹⁴ Tiež k autentickejši slovenských autorov prispievalo aj to, že držali určitý odstup. Českí autori sa po vojne viac prispôbovali politickej situácii, ktorá légie ospevovala, preto začali idealizovať legionárov. Na území Slovenska nebol taký silný kult legionárov, preto ani autori nemali za potrebu zdôrazňovať heroickosť. Ďalším faktom bolo tiež to, že väčšina slovenských autorov sa zameriavala na jednoduchých vojakov a na obyčajných ľudí. Nevznikali diela, ktoré by opisovali a heroizovali len jedného dôstojníka alebo jednu udalosť. Hlavne Tajovský zachytával tie najobyčajnejšie postavy, ktoré nevykonali nič výnimočné.

Ďalšiu podobnú príhodu, neľudskosti československých legionárov opisuje aj Gacek. *„Rozviedčiaci priviedli piatich ozbrojených zajatcov. Dolapili ich, ako strieľali na nás. Zastreliť! Sami si vykopali hrob v kyprej, piesočnatej zemi. – Jeden z nich, huncút, hodil sa na zem, ešte pred výstrelom, - rozpráva brat Španko, keď sa k nám z rozvedky vrátil. – Museli sme ho stavať na nohy...“*⁴¹⁵ Ak aj o týchto veciach sa v medzivojnovom období nepísalo, po druhej svetovej vojne sa zmenou politiky znovu objavuje v odbornej literatúre. Síce tieto diela musíme čítať s istou rezervou, ale predsa sa zhodujú s tým, čo nájdeme aj v legionárskej literatúre. Légie *„[...] zvlášť neľudsky si počínali vtedy ak sa v boji stretli s českými a slovenskými krasnoarmejcami, komunistami alebo príslušníkmi internacionálnych oddielov, ktorí [...] tvorili pevnú súčasť sovietskej armády a bojovali proti interventom do poslednej kvapky krvi.“*⁴¹⁶

Vo vojne sa ničí všetko, nebolo to ináč ani v Rusku. Legionári, ako išli po magistrále videli čoraz viac vyhorených vlakov a dedín. *„Na ktoromsi razjezde pred Zlatoústom spálený vlak; desať-pätnásť vozňov. Pri dreve, ktoré zostalo na železnej osnove, neuvaril by si kotlík čaju. Ej, a potom že vraj krasnoarmejci neznajú nič dokonale spraviť! „Ba koľko spálili tí hrdinovia nemeckých vlakov?“ blysko mi myslou a zamyslím sa, koľko škody spravili už títo žoldnieri Rusku na radosť Nemcov a Maďarov, ktorí im pomáhajú vypaľovať vlastný dom a bolševici im na to ešte priplácajú.“*⁴¹⁷ Tajovský tým chcel naznačiť, že bolševikom nezazlieva len to, že bojujú proti légiiam, ale aj to, že ničia vlastný domov – Rusko.

⁴¹⁴ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1936, s. 203.

⁴¹⁵ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Turčiansky Svätý Martin: 1936, s. 153.

⁴¹⁶ Kvasnička, Ján: *Československé légie v Rusku 1917-1920*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1963, s. 104.

⁴¹⁷ Tajovský, Gregor Jozef: *Rozprávky z Ruska*. Bratislava: Cathedra, 2011, s. 132.

Počas leta 1918 légie vyhrali niekoľko bitiek nad boľševikmi. O tom, že tieto boje neboli jednoduché píše aj Klempa. „*Pri meste Nikolsk Ussurijskij [Ussurijsk] sa náš 8. Pluk zrazil s boľševickými vojskami. Bol to boj na život a smrť. Zrazili sa medzi sebou práve za veľkej tmy v noci, tak to išlo na bodáky. Boľševici mali mnoho mŕtvych. My sme však mali tiež veľmi bolestné straty. Niekoľkých našich bratov boľševici chytili, pribili ich klincami na dvere a okrem toho ich ešte v pravom zmysle slova zohavili. Našli sme ich až na druhý deň, keď sme sa pohli vpred.*“⁴¹⁸ Boľševici boli krutí aj k iným nepriateľom. Mikolaj opisuje, ako po výhre jednej bitke boľševikov so Semjovovým vojskom doviezli niekoľko nepriateľových mŕtvol. „*Zajali i sanitný vlak Semenovcov. Ranených pozabíjali a ich mŕtvoly priviezli na vagóne pre uhlie do Daurie. Dostali sme rozkaz nastúpiť na stanicu. Tam pred našimi očami odohralo sa príšerné divadlo. Jeden vojak vystúpil do vagóna a zhadzoval mŕtvoly zabitých na zem. Mŕtvoly boli úplne nahé a zohavnené. Ale boľševikom ani to nebolo ešte dosť. Chceli nám nahnať strachu. Počali do mŕtvol strieľať z revolverov a kopat' nohami, zvlášť do hláv a prs. Pri tom čertovsky pokrikovali na nás: „Pozerajte, tak zahynie buržoázia! Smrť kontrarevolucionárom!“*“⁴¹⁹ Môžeme vidieť, že od čias revolúcie ľudia zbesneli a robia také činy, ktoré sa už nedajú ospravedlniť ani prebiehajúcou vojnou.

Zaujímavú skúsenosť zažil Klempa, keď ich raz obkľúčili boľševici a museli sa vzdať. Mali to šťastie, že ich hneď nepozabíjali, len ich dobyli a chceli odniesť na štáb, aby ich mohli velitelia vypočuť. „*Po výsluchu nás dali do „árestanského“ vozňa a zas padlo veľa zaúch, ale bol som už taký otlčený, že mi to bolo jedno. Každú chvíľu nás tam chceli strieľať, ale štáb nedovolil. Najviac nás chceli strieľať Česi a Slováci, ktorí boli u boľševikov [...]*“⁴²⁰ Jeden Čech ich začal prehovárať, aby prešli k boľševikom, kde sa budú mať veľmi dobre. „*V tej dobe mali obyčajní vojaci u boľševikov 360 rubľov na mesiac, mali dobrú stravu a dobré ošatenie. My sme mali 12 rubľov mesačne, stravu dosť zlú a ošatení sme boli biedne.*“⁴²¹

Pre tieto rozdiely sa boľševikom oveľa viac darilo zverbovať zajatcov do armády ako Čechom a Slovákom, ktorí vedeli ponúknuť len veľmi skromný plat a ideu nového spoločného štátu⁴²². Plat okolo 300 rubľov potvrdzuje aj Tajovský v črte *Florián Gajdoš*. Tu uvádza, že

⁴¹⁸ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 73-74.

⁴¹⁹ Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo. (Rozpomienky na svetovú vojnu, Rusko, jeho revolúciu a čl. légie)*. Spišská Nová Ves: Odbočka Roľníckej osvety, 1938, s. 61.

⁴²⁰ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 83.

⁴²¹ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 83.

⁴²² Je zaujímavé porovnať, že väčšina odbornej literatúry uvádza vstup zajatcov do légii skôr pre dobré podmienky v nich. Odvolávajú sa na neľudské podmienky zajatia, na hladovanie zajatcov. Naproti tomu uvádzajú, že v légiách im ponúkali veľmi dobré zabezpečenie, tak stravu ako aj dobrý plat. Klempa uvádza mesačný plat 12 rubľov, čo v tom čase bolo naozaj málo. Ako sám píše „Boľševici sa veľmi čudovali, že

bola veľká agitácia do Červenej armády a raz chceli chlapi prekabátiť Floriána Gajdoša, že všetci vstupujú do Červenej armády, aby podpísal aj on, ale on hneď odvetil, že sa radšej zastrelí, ako by mal vstúpiť a bratom vyčítal, že „[...] *lakomíte sa na tri stovky...*“⁴²³.

Neskôr musel znovu zajatý Klempa ísť pracovať a vykopávať hroby pre mŕtvolky z vlastnej rotty. Bolševici neboli krutí len k nepriateľským vojskám, ale ako Klempa píše aj k civilistom. Klempa bol v tom čase na stanici Usuri, a sem priviedli „*pod silnou strážou štyroch mužov a jednu ženu. Boli obvinení, že chceli na rieke Usuri vyhodiť do vzduchu most. Museli sme hneď za stanicou vykopať jamu, prišli vojaci s guľometom, postavili sa pred úbohých odsúdených na vzdialenosť 50 krokov a spustili strelbu. Mŕtvolky boli rozsekané ako rešetá. Náhly súd bolševický vykonal svoje dielo. [...]* Podobné divadlá boli na dennom poriadku. Stačilo, aby niekto niekoho obvinil z kontrarevolucionárstva, a už bol jeho osud spečatený.“⁴²⁴

Začiatkom roku 1919 boli légie už veľmi vysilené a hnevalo ich aj to, že bielogvardejci ustupovali z ťažko získaných území. „*Dozvedeli sme sa tiež, že už pred mesiacom zabrali bolševici mestá Ufa, Krasnoufinsk, Perm a iné mestá. A tak sa stalo, že čo my, hrstka, ťažko vydobyli, ruská, hoci i dobrá, no neschopnými generálmi vedená armáda púšťala mesto za mestom.*“⁴²⁵ Ani pri oddychu v zázemí nemali légie pokoj. „*Hovorilo sa, že sme vzadu za frontom na oddychu, a zatiaľ to bolo niekedy ešte horšie než na fronte, keďže sa nedalo vedieť, kde nepriateľ čaká. Bolševici tam mali celé stádo špiónov a jedine to bolo naše šťastie, že sme mali špiónov ešte lepších.*“⁴²⁶

Bolševici postupovali smerom na východ a nemal kto proti nim zasiahnuť. „*Bolševici porážali jednu armádu za druhou, až nakoniec padlo v novembri do rúk bolševikom i mesto Omsk. [...]* Teraz už bolševici mali cestu na východ otvorenú.“⁴²⁷ Aj Gacek je v neistej situácii, v ktorej nikto nevedel, čo bude nasledovať, kedy sa dostanú domov alebo aká bude ich ďalšia úloha. „*Front je v rozvalinách. Nedávno padol Omsk. Sovietske vojsko nezadržateľne napreduje. Bohdan Pavlů a Girsu posielajú Spojencom pamätný spis: Dokedy tu ešte máme*

môžeme slúžiť za taký mizerný plat, mysleli si, že máme 500 rubľov na mesiac[...]“ . Preto by bolo vhodné uskutočniť výskum v tejto otázke a porovnať údaje, ktoré uvádzajú historické pramene. Pravdepodobne došlo v druhej polovici roku 1918 k zvýšeniu vyplateného žoldu na vojaka.

⁴²³ Tajovský, Gregor Jozef: *Rozprávky z Ruska*. Bratislava: Cathedra, 2011, s. 128.

⁴²⁴ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 84.

⁴²⁵ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 125.

⁴²⁶ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 131.

⁴²⁷ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 136.

ostat'? Ved' Spojenci už svoje vojsko dávno odvolali... Robte niečo pre nás!"⁴²⁸ Bolševici rýchlo postupovali smerom na východ a preto sa légie museli už doslova evakuovať z Ruska. V januári 1920 začali légie vyjednávať s bolševikmi, aby sa mohli nerušene dostať do Vladivostoku. Vo februári „uzavrelo naše veliteľstvo s bolševikmi mier a ujednalo, že nám umožnia nerušený odchod na východ, že železnice, mosty a tunely budeme strážiť a všetko odovzdáme neporušené do rúk bolševikom. Vojenský materiál sme odovzdali Irkutskej vláde a bolševická vláda sa nám to zaviazala zaplatiť, čo aj dodržala.“⁴²⁹

Po uzavretí mieru a splnení jeho podmienok sa u Klempu dočítame zaujímavé zistenie: „Keď bolševici obdržali v poriadku tunely, mosty, železnicu a hlavne dvanásť vozňov zlata, začali našim vojskám dôverovať a sami nám zasielali celé vlaky uhlia, aby sme čo najrýchlejšie mohli ísť na východ. Boli to už hodne iní bolševici ako pred dvomi rokmi. Z neuvedomelých mužikov, ktorí na všetko len hlavou prikyvovali a ktorým bolo všetko jedno, či drží vládu a moc v rukách Rus, alebo Nemeč, z tých úbohých ruských ľudí, ktorí boli do boja hnaní ako stádo dobytky, sa stali presvedčení a dosť uvedomelí „patrioti“. Krádež, násilie a hlavne opilstvo sa veľmi prísne trestali, niekedy v závažných prípadoch i zastrelením.“⁴³⁰ Toto je posledný moment, ktorý legionári opisujú vo vzťahu k bolševikom. Ich nalodenie sa vo Vladivostoku prebieha bez účasti bolševikov.

Väčšina autorov sa zhoduje, že príčiny rozmachu bolševizmu v Rusku treba hľadať v utláčaní cárskeho režimu. Ako aj Klempa píše: „Celkovo bol ruský národ veľmi dobrosrdečný a ľahko verný, nechal sa veľmi ľahko oklamať a vykorisťovať.“⁴³¹ Obyčajný ruský človek bol nevzdelaný, poverčivý kultúrne veľmi zaostalý. Bolševici si obyvateľstvo získali sľubmi na dobré platy a vyhliadkou na okamžitý mier, čím by pre nich skončila vojna. V roku 1918 ale domáce obyvateľstvo začína, hlavne na Sibíri zisťovať, že bolševici im všetko len berú a správajú sa k nim veľmi drzo, a preto začalo radšej pomáhať bielogvardejcom a legionárom. Nastáva zmena v nálade obyvateľstva a dovtedy preferovaní bolševici sa stávajú nepriateľmi.

Väčšina slovenských autorov mala už po prvom kontakte s bolševizmom pochybnosti o ich ideách. Niektorí najprv nevedeli, či si majú tieto idey prevziať, alebo nie. Gacek sa napríklad hneď po revolúcii zblízuje s ideami bolševizmu. Sám presne nevie o čo ide, ale má z toho pozitívne pocity. Páčili sa mu myšlienky bolševizmu – spravodlivosť, svet bez

⁴²⁸ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Turčiansky Svätý Martin: 1936, s. 282.

⁴²⁹ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 144.

⁴³⁰ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 146.

⁴³¹ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 25.

vykorisťovania človeka človekom, spoločnosť bez pánov a otrokov atď. Všetci ale vytriezveli, keď videli čo sa robí počas revolúcie, ako rýchlo sa bolševizmus šíri a akí sú to vlastne ľudia. Názor našich slovenských autorov je ohľadom bolševizmu negatívny a to hlavne od leta roku 1918, keď bolševici chceli zamedziť voľný priechod légii smerom na Vladivostok. Spor sa vyostřil napádaním transportov légii bolševikmi.

V zobrazovaní bolševikov môžeme vidieť podobné opisy u všetkých slovenských autorov. Rovnako ostro odsudzujú aj krajanov, ktorí sa pridali na stranu bolševikov. Rozdiel nevidieť ani medzi opismi vyššie postavených, ako napríklad Jesenský alebo Tajovský a medzi mužstvom, kde patrili napríklad Klempa. Klempa nám podáva aj veľmi dobré svedectvo o tom, ako sa stavali domáci obyvatelia k otázke bolševikov, čo u iných autorov chýba. *„Hoci Klempa opisuje všeobecné opovrhovanie bolševikmi medzi legionármi, nedá sa toto jeho tvrdenie absolútne generalizovať. Či už lákavé bolševické heslá o sociálnej rovnosti, alebo dobrý žold (ako spomína aj Jozef Klempa) spôsobili, že sa v Červenej armáde angažovalo viacero Čechov a Slovákov, a mnohí z nich sa pod bolševickým vplyvom orientovali politicky značne naľavo.“*⁴³²

Bolševizmus sa do iných krajín nešíril. Jedným z dôvodov je aj to, že miestne orgány boli upozornené, aby do danej krajiny nevpúšťali ľudí, ktorí by boli šířili bolševizmus. Takýto prípad nájdeme napríklad u Klempu pri príchode do kanadského prístavu neďaleko Vancouveru. *„Prišla k nám úradná komisia vyšetriť, či sme nepriniesli nejakú chorobu. Mali sme však dojem, že asi vyšetrovali, či sme nepriviezli chorobu politickú z bolševického Ruska.“*⁴³³

Neskoršie odborné štúdie, hlavne v 50-tych rokoch sa pokúšali činnosť légii bagatelizovať. Tak isto sa pokúšali odstrániť diela, v ktorých sa písalo negatívne o bolševikoch a o ich charaktere. Niektorých menej známych autorov sa podarilo celkovo vymazať z pamäte, ale Jesenský a Tajovský už boli veľmi známymi a preto sa ich nedalo len tak zamlčať. Preto sa odborníci pokúšali interpretovať skutočnosti v inom svetle, ktoré práve vyhovovalo politickej situácii v Československu. Vznikajú aj také štúdie, v ktorých sa vyvracajú fakty. *„Ale tie rozprávky, ktoré sa dotýkajú Veľkej októbrovej revolúcie a kontrarevolučného boja československých légii proti nej, svedčia o tom, že Tajovský nepochopil veľkosť svetodějinného činu ruského proletariátu. Zrejme Tajovský bol pod vplyvom buržoáznych ideológov,*

⁴³² Kšiňan, Michal: Predslov. In Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 9.

⁴³³ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 165.

*usilujúcich sa v légiách o likvidáciu revolučných nálad, internacionalizmu. Ako sme však už uviedli, Tajovský neskoršie správne pochopil revolučné hnutie ruského ľudu a zo zrážky légii so sovietskym revolučným vojskom vinil imperialistov.*⁴³⁴

Jeho portréty jednoduchých ľudí sa pokúšali využiť aj na skonštruovanie akéhosi „mosta, ktorý spája Tajovského s našou dnešnou socialistickorealisticou literárnou tvorbou.“⁴³⁵ Začali u neho vyhľadávať texty, ktoré by mohli mať náznak toho, že Tajovský mal blízko k boľševickým ideám. Vyzdvihovali napríklad jeho predvojnovú črtu *Prvý máj*, v ktorom Tajovský píše pozitívne o pochode sociálnych demokratov. Pochopenie pre praktiky socializmu vidíme aj v jeho črte *V ústrety*, kde píše, že legionári sa začali rozprávať po jednej vyhratej bitke o budúcnosti „[...] najstarostenejšej časti nášho národa, o Slovákoch, a s predsedom⁴³⁶ zariaďujeme politický, kultúrny a hospodársky život budúceho Slovenska a v prvom rade delíme panstvá a lesy, aby nebolo chudobných... Tri jutrá na dušu;“⁴³⁷

Aj Tajovského publicistická činnosť v *Slovenských hlasoch* sa bagatelizovala. Karol Rosenbaum poznamenáva, že články, ktoré písal v *Slovenských hlasoch* „sú zamerané na agitáciu za nový čs. štát, no súčasne pokúšajú sa čeliť „internationalizmu“, ktorý prenikal do čs. légii pod vplyvom revolučných pohybov ruského ľudu. Tajovský nepochopil svetodejinný význam Veľkej októbrovej revolúcie. Nevedel, že práve ona podnietila hnutie za sociálnu a národnú slobodu.“⁴³⁸ Okrem toho sa pokúšali nevhodné texty vynechávať alebo cenzurovať⁴³⁹. Podľa Marcely Mikulovej je ukážkou cenzúry napríklad Tajovského *Dielo V.*, v ktorom chýbajú viaceré črty zaradované do *Rozprávok z Ruska*⁴⁴⁰. Ako príklad cituje aj editorovu poznámku, o tom, že „autor v nich podľahol nesprávnym náhľadom na revolučný boj ruského proletariátu [...] a sú priamo poznačené súhlasom a podporovaním kontrarevolúcie.“⁴⁴¹ Rovnako aj v diele *Jozef Gregor Tajovský v kritike a spomienkach*, ktoré bolo vydané v roku 1956 nachádzame pasáže, ktoré sa pokúšajú Tajovského názory

⁴³⁴ Rosenbaum, Karol: Nad prózou Jozefa Gregora Tajovského. In: *Jozef Gregor Tajovský v kritike a spomienkach*. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 1153.

⁴³⁵ Rosenbaum, Karol: Úvod. In: *J. G. Tajovský: Do konca*. Martin, Matica slovenská, 1951, s. 25.

⁴³⁶ Vo vydaní diela z roku 1920, ktorý má titul *Rozprávky o československých légiách v Rusku* je uvedené „s predsedom V. V.“

⁴³⁷ Tajovský, Gregor Jozef: *Rozprávky z Ruska*. Bratislava: Cathedra, 2011, s. 138.

⁴³⁸ Rosenbaum, Karol: Bibliografické poznámky. In: *Jozef Gregor Tajovský: Dielo V.* Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 513.

⁴³⁹ Diela vydané v posledných rokoch už väčšinou obsahujú krátke zhrnutie toho, že predchádzajúce vydania boli cenzurované. Napríklad Tajovského *Rozprávky z Ruska* vydané vo vydavateľstve Cathedra má na konci štúdiu od Marcely Mikulovej, v ktorej sú uvedené aj citované pasáže Karola Rosenbauma s vysvetlením ich významu.

⁴⁴⁰ Mikulová, Marcela: *Tajovského obrodenecká moderna*. Bratislava, Kalligram ÚSL SAV, 2005, s. 151.

⁴⁴¹ Rosenbaum, Karol: Bibliografické poznámky. In: *Jozef Gregor Tajovský: Dielo V.* Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 518.

interpretovať celkom odlišne, ako to bolo v skutočnosti. „*Sociálny význam Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie u Tajovského ustupuje do pozadia, lebo zatiaľ mu leží na srdci len národné oslobodenie Slovákov; akoby tu ešte nebol dospel k pochopeniu súvislosti medzi národnooslobodzovacím a sociálnym bojom.*“⁴⁴² Vidíme tu pokus o záchranu Tajovského v očiach politického vedenia. Tajovský mal problémy s vydávaním svojho diela už hneď po návrate z Ruska.

Jesenského texty sa rovnako pokúšali zdiskreditovať. Okrem poznámok ku konkrétnym dielam, nachádzame ideologické poznačenie aj v takých dielach ako *Slovenský biografický slovník*, ktorý bol vydaný až v roku 1987. Tu je poznámka o Jesenského diele *Cestou k slobode*, že „[...] hoci jeho základ tvorí autentický dokumentárny materiál, transpozícia – aj keď modifikovaná buržoáznou demokratickou názorovou pozíciou – má výrazný umelecký charakter [...]“⁴⁴³.

Podobne vyznievajú aj texty Jána Kvasničku, ktorý píše aj o Jesenskom, Gackovi a asi ako jediný spomína aj Mikolaja. Jeho slová však jasne hovoria o tom, že svoje dielo napísal silne ovplyvnený politikou. Už v úvode môžeme vidieť kam smeruje celé dielo. „*Vybudovať v našej republike vyspelú socialistickú spoločnosť a pripraviť podmienky pre postupný prechod ku komunizmu predpokladá v najbližších rokoch vytvoriť predovšetkým jej materiálo-technickú základňu. Avšak spolu s tým treba dovŕšiť aj kultúrnu revolúciu, ktorá v našich podmienkach - v porovnaní s inými štátmi diktatúry proletariátu - má niektoré špecifické črty. [...] Úlohou tejto práce je ukázať skutočnú tvár československých légii v rozličných etapách ich činnosti, ich kontrarevolučné činy, ktoré navždy zostanú čiernou stránkou našich národných dejín.*“⁴⁴⁴ Preto sú charakteristiky spomínaných spisovateľov – legionárov silne poznačené. „*Táto takmer až „hlúpa viera v naše víťazstvo“*“, ako ju priliehavo vo svojom denníku 26. mája 1917 charakterizoval J. Jesenský, *odcudzila postupom času Tajovského vojakom - Slovákom a vyniesla ho medzi buržoáznymi predákmi v OČSNR.*“⁴⁴⁵ Podobne zamerané texty sa objavovali aj v odborných časopisoch. Politika bola postavená proti legionárom a preto po 2. svetovej vojne vznikali všetky odborné texty v podobnom duchu. Tiež hlavnou príčinou

⁴⁴² Kostolný, Andrej: Život Jozefa Gregora Tajovského. In: *Jozef Gregor Tajovský v kritike a spomienkach*. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 768.

⁴⁴³ Kol. autorov: *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. Zv. 2, E-J. Martin, Matica slovenská. 1987, s. 555.

⁴⁴⁴ Kvasnička, Ján: *Československé légie v Rusku 1917-1920*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1963, s. 7-8.

⁴⁴⁵ Kvasnička, Ján: *Československé légie v Rusku 1917-1920*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1963, s. 54.

nezájmu odbornej verejnosti o tému bola ich politická nevhodnosť. Zmena začala po roku 1989, ale aj to len postupne. V nových vydaniach lexikónov a biografických slovníkov sa už vynechávajú politicky podfarbené vety, postupne sa tiež otvára téma pre literárnych kritikov.

IX. Obraz ruských bielogvardejcov v dielach slovenských legionárov

V marci roku 1917 vypukla ruská revolúcia, nastal koniec vlády romanovskej dynastie a vznikla dočasná vláda. Začalo sa vytvárať viacero mocenských centier, z ktorých boli dve najsilnejšie. Na jednej strane boli boľševici, ktorých označovali „červení“, nakoľko to bola farba revolúcie, a na strane druhej stáli skupiny, ktoré chceli buď znovu nastoliť vládu cára, alebo aspoň nesúhlasili s boľševikmi. Tieto skupiny, sa ale začali lepšie organizovať len v prvej polovici roku 1918. Prevzatie moci boľševikmi kritizovali politici a cárski vojenský velitelia už koncom roku 1917, ale organizovanie ich bojových jednotiek prebiehalo veľmi pomaly.

Protiboľševické sily, nikdy neboli jednotné. Napríklad v centre „bielych“, čiže na Sibíri, sa začali organizovať len začiatkom leta 1918. Síce už koncom roka 1917 na Sibíri vznikli „Biele légie“, ktoré boli proti boľševikom. Tieto menšie organizačné jednotky sa časom rozširovali a vznikali aj nové. Sami seba označovali „bielymi“, lebo to bola farba skôr tých, ktorí sa stavali proti zmenám. Rovnako to bola farba tých, ktorí chceli znovu nastoliť monarchiu. Lenže nie všetky protiboľševické organizácie môžeme označovať „bielym“.⁴⁴⁶

Toto farebné rozlíšenie sa nám zdá logické hlavne vtedy, keď sa pokúsime zistiť prečo si vybrali bielogvardejci práve bielu farbu. Slovo biely vzbudzuje v Rusku monarchistické asociácie a aj historický názov cára je „biely cár“. Biela bola aj jednou zo základných farieb autonómnych snáh na Sibíri, kde bolo centrum „bielych“.⁴⁴⁷ Označenie „biela armáda“ neznamerala jednotnú armádu pod vedením jedného veliteľa, ale týmto názvom sa pomenovávali rozličné centristické a pravicové vojenské skupiny, ktoré bojovali proti boľševikom vo vtedajšom Rusku. Politicky boli tiež nejednotní, lebo síce väčšinu tvorili monarchisti, ale boli medzi nimi aj republikánski demokrati. Všetkých spájaj odpor voči boľševickému vedeniu. Je rovnako otázne, či všetci „bieli“ mali pred sebou tieto plány, alebo sa medzičasom zmenili ich ciele.⁴⁴⁸ Odpoveď na túto otázku treba hľadať v udalostiach rokov 1918 až 1920.

⁴⁴⁶ Halász, Iván: *A tábornokok diktatúrái – a diktatúrák tábornokai*. Magyar ruszisztikai intézet, Budapest, 2005. s. 10-11.

⁴⁴⁷ Harbuľová, Lúbia: *Sibírsky automomizmus. Zdroje, prejavy, reflexie (1917-1939)*. Červený kostelec, Pavel Mervart, Praha, Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna, 2010. s. 37.

⁴⁴⁸ Viac o otázke rozdelenia rôznych vojenských zoskupení počas 1. svetovej vojny v Rusku viď: Zubov, Andrej (ed.): *Dějiny Ruska 20. století (Díl I)*. Argo, Praha, 2014.

Na čele bielogvardejcov stáli neskôr viacerí vojenský vodcovia, ako napríklad admirál Alexandr Vasiljevič Kolčak a generáli Anton Ivanovič Denikin⁴⁴⁹, Nikolaj Judenič⁴⁵⁰ a Pjotr Nikolajevič Wrangel. Po roku 1920 sa označenie bielogvardejci zachovalo ako označenie príslušníkov ruského protisovietského exilu.

Viacere armády bojujúce vtedy na území Ruska sa označovali farebne. Vedľa „červených“ a „bielych“ vznikali iné skupiny ako napríklad „zelení“ ktorí bojovali proti „bielym“ na území južného Ruska a Krymu. Často boli spájaní s boľševikmi, s ktorými bojovali spolu aj proti bielogvardejcom. V Rusku vznikla aj oveľa menšia anarchistická „čierna“ armáda, ktorá sa skladala z ozbrojených skupín roľníkov a robotníkov. „Čierna“ armáda bola vytvorená na jeseň roku 1917. Jej zakladateľkou bola Mária Nikoforová, ktorú nakoniec zajali a popravili bielogvardejci v roku 1919. „Zelená“ armáda bojovala prevažne na juhu Ruska a na Krymskom polostrove. Bola veľmi krutá aj voči civilistom. K „zelenej“ armáde patrili aj ozbrojenci antisemitského atamana Grigorjeva. „Zelených“ často označovali aj za „červeno-zelených“ pre ich spoluprácu s „červenou“ armádou. V roku 1920 sa spojili s Krymskou povstaleckou armádou a spoločne s „červenou“ armádou bojovali proti bielogvardejcom generála Wrangela. V tom istom roku sa „zelená“ armáda rozpadla a časť sa pripojila k „červenej“ armáde a časť k bielogvardejcom.⁴⁵¹

V tábore protiboľševikov sa v lete 1917 začínala objavovať aj otázka diktatúry, lebo Rusko stálo na pokraji chaosu a neovládateľnosti. O možnosti diktatúry, ale premýšľali aj ostatné politické zoskupenia, medzi nimi aj boľševici. Rozdiel bol len v tom, že protiboľševické sily chceli diktatúru jednej osoby a boľševici diktatúru politickej strany.⁴⁵² Zmena vo vnímaní ruskej vlády u legionárov nastáva len vtedy, keď sa chceli dostať do Vladivostoku, ale boľševici po Brestlitovskom mieri nechceli dopustiť, aby sa legionári presúvali ako ozbrojené sily. Vedenie légií sa ale pokúšalo urovnať konflikt. V danej kapitole preto budem uvádzať udalosti tak, ako to videli československí legionári. Tento pohľad sa nie vždy zhoduje s názormi historikov, hlavne pri hodnotení admirála Kolčaka. Rovnako ako aj v ostatných kapitolách ponechávam citáty legionárov v pôvodnom znení.

⁴⁴⁹ Anton Ivanovič Denikin (16.12.1872 – 8.8.1947), ruský generál, neskôr viedol útok bielogvardejcov na Moskvu

⁴⁵⁰ Nikolaj Nikolajevič Judenič (18.6. 1862 – 5.10.1933), ruský generál, v roku 1919 zaútočil na Petrohrad

⁴⁵¹ Kol. autorov: *Dějiny Ruska*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 2017.

⁴⁵² Halász, Iván: *A tábornokok diktatúrái – a diktatúrák tábornokai*. Magyar ruszisztikai intézet, Budapest, 2005. s. 25.

Pri transporte légii smerom na východ sa legionári dostávajú prvýkrát do styku s bielogvardejovcami. Ešte ani po čeljabinskom incidente sa nechcú légie vmiešavať do ruských vnútropolitických vecí. Kapitán Radola Gajda⁴⁵³ vydal manifest, v ktorom chcel len voľný prechod do Vladivostoku.

Československé légie prechádzajú do otvorených vojenských akcií, v ktorých obsadzujú územie pozdĺž Transibírskej magistrály. Táto akcia československých légii zaktivizovala ruské politické sily, ktoré vyhlasovali za svoj program obnovenie demokracie a zrušenie Brestlitovskej mierovej zmluvy. Táto mierová zmluva pomohla boľševikom získať čas, aby urovnali domáce konflikty. Mierová zmluva nebola pre Rusko výhodná, nakoľko sa museli vzdať rozsiahleho územia Fínska, Poľska, ale aj Ukrajiny. Úspechy československých vojsk využili všetci nepriatelia boľševikov. Československé légie mali celkom dobrý spravodajský systém, ktorý spolupracoval so všetkými protisovietskými skupinami a organizáciami. V Tomsku 30. júna roku 1918 sa vytvorila Dočasná sibírska vláda, ktorá sa skladala z umiernených socialistov, revolucionárov a konštitučných demokratov, neskôr sa presídlila do Omska.⁴⁵⁴ Táto vláda neuznala brestlitovský mier a chcela bojovať proti Nemecku a Rakúsko-Uhorsku.⁴⁵⁵ Už v lete roku 1918 mala sibírska vláda finančné problémy. Komisarom Dočasnej sibírskej vlády bol aj Grigorij M. Semjonov. Dostal povel, aby sformoval dobrovoľnícke oddiely na Zabajkalskej oblasti. Po bojoch s boľševikmi bol nútený stiahnuť sa do Mandžuska⁴⁵⁶. Do Ruska sa vracia v období, keď po Čeljabinskom incidente mali boľševici plno práce s československými légiami. Dočasná sibírska vláda ho menovala aj veliteľom Zabajkalska so sídlom v Čite.

Československé légie obsadili celú Transibírsku magistrálu a začali rozmýšľať čo s týmto územím: či majú pokračovať do Vladivostoku, alebo strážiť vydobyté územie. Západní spojenci chceli, aby sa územie udržalo do príchodu spojencov. Vlády Dohody plánovali nechať vojakov československých légii v Rusku a vytvoriť z nich jadro intervenčných síl. Takto by spoločne bojovali proti boľševikom. V Samare sa z eserských poslancov vytvoril Výbor členov ústavodarného zhromaždenia (KOMUČ). KOMUČ bol vytvorený členmi boľševikmi

⁴⁵³ Radola Gajda (1892-1948), pôvodným menom Rudolf Geidl, jeden z hlavných veliteľov československých légii v Rusku. Bojoval aj na strane ruských bielogvardejcov. V rokoch 1918-1919 zastával významný post v armáde admirála Kolčaka. V roku 1926 sa stal náčelníkom hlavného štábu československej armády.

⁴⁵⁴ Harbuľová, Ľubica: *Obraz Ruska v prácach a spomienkach slovenských legionárov*. In: *Mýtus-stereotyp-obraz. Rusko v slovenských dejinách a kultúre*. SDK SVE, Bratislava: 2011. s. 41.

⁴⁵⁵ Harbuľová, Ľubica: *Sibírsky automomizmus. Zdroje, prejavy, reflexie (1917-1939)*. Červený kostelec, Pavel Mervart, Praha, Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna, 2010. s. 76.

⁴⁵⁶ Mandžusko je historická oblasť na severe Číny. V roku 1917 v reakcii na chaos ktorý vznikol ruskou revolúciou vtrhli Japonci do Mandžuska.

rozohnaného ústavodarného zhromaždenia.⁴⁵⁷ Veľkým problémom bola znovu nejednotnosť síl. Predstavitelia Dohody chceli spojenie Sibírskej vlády a KOMUČu. Vznikali porady, na ktorých riešili otázku spolupráce. V politickom spektre „bielych“ bola ale KOMUČ lavica, oproti Dočasnej sibírskej vlády, ktorá tvorila skôr pravicu.

V 5. čísle *Slovenských hlasov* z 6. 9. 1918 na titulnej stránke je politický článok Jesenského s nadpisom *K ufinským poradám*. „*Touto vojnou sme sa silno zamiešali do ruských vnútorných záležitostí a stali sme sa takmer vodítkom ich politiky. Náš politický program stáva sa všeobecným politickým programom ruským a naopak. Na čeljabinských poradách predseda Avksentjev toto splynutie politických úloh veľmi pekne vyslovil, keď nás vítal a povedal, že Česi a Slováci sami ešte uhnetení v ďalekom Rakúsko-Uhorsku, tu vylievajú svoju drahocennú krv za uhneté Rusko a pomáhajú nám. [...] Na oslobodených krajoch vidíme síce, že postávajú nové a nové praviteľstvá; máme posiaľ sibírskú, samarskú, uralskú vládu, písalo sa už o vladivostockej, kozáckej atď. Ale všetky tieto vlády majú jeden program: neuznatie brest-litovského mieru, stvorenie armády, boj s Nemcami, všeruské ústavodarné zhromaždenie a jedno veľké mohutné Rusko. [...] My Česi a Slováci nakoľko sme sa už zamiešali do ruských vnútorných vecí a bojujeme s rusko-nemeckou t. j. bolševickou vládou, musíme sa do ruskej politiky zamiešať i v Ufe, jestli by sa bratia Rusi nemohli dohodnúť. Naše predsedníctvo musí zvážiť vážky v páde potreby. Musí povedať svoje slovo a síce rozhodne a energicky za najčistejší demokratický princíp.*“⁴⁵⁸ Počas porady v Ufe sa mali dohodnúť rôzne miestne protibolševické vlády a organizácie na spoločnom postupe a vytvorení spoločnej vlády. Malo sa tu určiť aj zloženie a charakter dočasnej vlády.⁴⁵⁹

Medzitým „[...] v rukách československého vojska boly nesmierne priestranná – celá Sibír od Vladivostoku po Ural a za Uralom kus európskeho Ruska až po Volgu! S úctou a obdivom sa hovorilo po svete o Čechoslovákoch. Na Volge sa tvoril nový protinemecký front. Budeme ho držať, kým sa na Sibíri nezorganizuje ruská kolčakovská armáda, ...“⁴⁶⁰ Niektorí dôstojníci, ako napríklad Gajda a Kadlec⁴⁶¹ mali príliš vrúci vzťah k odporcom bolševického

⁴⁵⁷ Harbuľová, Ľubica: *Sibírsky automomizmus. Zdroje, prejavy, reflexie (1917-1939)*. Červený kostelec, Pavel Mervart, Praha, Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna, 2010. s. 78.

⁴⁵⁸ Slovenské hlasy. 1918, roč. 2, č. 5, 6. 9., s. 1.

⁴⁵⁹ Halász, Iván: *A tábornokok diktatúrái – a diktatúrák tábornokai*. Magyar ruszisztikai intézet, Budapest, 2005. s. 155-156.

⁴⁶⁰ Gacek, Mikuláš: *Sibírské zápisky*. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin, 1936. s. 178.

⁴⁶¹ Eduard Kadlec, československý generál a jeden z veliteľov Československých légií, zúčastnil sa bitky u Bachmača, kde bol ranený a bitky o Murino, postupne sa stáva jednou z najdôležitejších postáv v légiách.

režimu na Sibíri. Dočasná vláda vydala aj vyhlásenie, v ktorom stálo, že považujú za svoju česť priznať, že na všeobecnom uznaní sibírskej vlády zohrali légie významnú úlohu.⁴⁶²

V tom čase boli československí vojaci heroizovaní. Ako píše Jesenský, „[...] naši vojaci boli v grácii. Mohli sa kúpať zadarmo, nie v Angare, tá bola studená, ale v kúpeľi, ešte i bielizeň dostávali zdarma. V holiarňach po holení holič sa pekne poklonil, zad'akoval za česť, že mohol nášho vojaka oholiť a neprijal nič. Dievčatá sa bláznily. Nejednen vojak sa tu vtedy zamotal. Politické strany zápolily v dávaní banketov, večerných čajov s vodkou, vínom a šampanským, na ktorých sa dôstojníci dostávali do vyšších sfér a dvorili pekným a milým ruským dámam.“⁴⁶³

V Rusku ako vidíme bolo po revolúcii viacero politických smerov, ktoré mali svoje armády a vyhlasovali vlastné vlády. Proti bolševikom stálo niekoľko zoskupení. Tento chaos nám Jesenský opisuje nasledovne: „Bola bolševická, t. j. sovietska vláda, s ktorou sme bojovali. Okrem nej bola sibírska vláda so sídlom v Omsku, samarská vláda so sídlom v Samare, uralská vláda so sídlom v Jekaterinburgu, kdesi obďaleč okolo Čity kozácka s atamanom Semionovom a ešte ďalej vo Vladivostoku vladivostocká, no a naša.“⁴⁶⁴ Niektoré z menovaných vlád mali veľkú podporu zo strany domácich. „V Omsku sídlila Sibírska demokratická vláda, za ktorú by bola väčšina obyvateľstva rada život obetovala. [...] Obyvateľstvo sa dobrovoľne hlásilo v celých húfoch do vojska proti bolševikom, takú dôveru požívala Omská vláda.“⁴⁶⁵ Dokonca okrem Dočasnej sibírskej vlády existovala aj druhá dočasná vláda s veľmi podobným názvom. Dočasná vláda autonómnej Sibíri so sídlom vo Vladivostoku vznikla skôr, ešte začiatkom roku 1918, preto sa aj dožadovala toho, že len ona je jedinou reprezentantkou Sibíri.⁴⁶⁶

Medzi jednotlivými vládami vznikali roztržky a pri ich riešení často používali svoju armádu. Takto vznikali rôzne boje o územia a vojenské konflikty. „Každá vláda sa najprv sama so sebou radila, potom s nami, potom spolu a zasa s nami. Keď pomyslíme, že medzi týmito vládami bola veľká žiarlivosť o prvenstvo, že v zápolení dochádzalo medzi nimi k svárom o územie, že stavali medzi seba i colné hranice, že boly medzi nimi otázky iredenty; keď pomyslíme, že na týchto poradách boli členovia ústavodarného shromaždenia, žijúci na oslobodenom území, ústredné výbory politických strán, zástupcovia kozáckých vojsk,

⁴⁶² Harbuľová, Ľubica: *Sibírsky automomizmus. Zdroje, prejavy, reflexie (1917-1939)*. Červený kostelec, Pavel Mervart, Praha, Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna, 2010. s. 77.

⁴⁶³ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin, 1936. s. 210.

⁴⁶⁴ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin, 1936. s. 214.

⁴⁶⁵ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Slovart, Bratislava: 2014. s. 99.

⁴⁶⁶ Harbuľová, Ľubica: *Sibírsky automomizmus. Zdroje, prejavy, reflexie (1917-1939)*. Červený kostelec, Pavel Mervart, Praha, Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna, 2010. s. 78.

zástupcovia Baškirov, Tatárov, Turkmenov, zástupcovia spojencov a my, teda ľudia a politici krajne pravého, mierne pravého, germanofilského, ľavého i krajne ľavého smeru; keď pridáme k tomu ruskú shovorčivosť, večné filozofovanie, i keď pôda horí pod nohami a strecha nad hlavou; pochopíme, že to šlo ťažko, že porady boli nekonečné a končily tým, že sa nekončily, ale že sa v nich bude pokračovať.”⁴⁶⁷ Jesenský vidí problémy aj v ruskej povahe, ale aj v tom, že každý chcel niečo iné. Každá politická strana alebo zástupcovia národnostných menšín mali svoj vlastný cieľ, ktorý sa väčšinou nezhodoval s cieľom druhých.

Na jeseň pred príchodom Kolčaka sa situácia ešte zhoršila. Kolčak bol počas 1. svetovej vojny veliteľom čiernomorskej flotily, ale po revolúcii bol požiadaný, aby odišiel do USA, a tam podal Američanom informácie o situácii pri prielive Dardanely. Neskôr ponúkol svoje skúsenosti Britom, ale tí ho posielajú späť do Ruska, aby tam bojoval proti boľševikom.

V septembri roku 1918 bolo nevyhnutné zostaviť z rôznych vlád na území Sibíri jednotnú protiboľševickú vládu. Preto začali rokovania, ktoré mali za cieľ nájsť spoločnú reč. Zvolalo sa zasadnutie všetkých opozičných síl. Boli medzi nimi eseri, kadeti, menševici, atď. Celkovo antiboľševická politická scéna pozostávala z 19 regionálnych vlád. Dve najsilnejšie strany boli KOMUČ a Dočasná sibírska vláda.⁴⁶⁸ Na celé zjednotenie politických strán tlačili aj svetové veľmoci, aby sa vytvorila antiboľševická jednotná vláda. Lenže každá veľmoc mala iného favorita, čo veľmi nepomáhalo v rokovaniach.

Výsledkom rokovaní bolo vytvorenie direktória. „*Utvorilo sa 5-členové direktorium, ktoré malo byť zodpovedné ústavodarnému shromaždeniu. Direktorium zostalo na chvíľu v Ufe, potom sa presťahovalo do Čeljabinska, vybralo si za sídlo Jekaterinburg, ale keďže front bol veľmi blízko, ustálilo sa na Omsku.*”⁴⁶⁹ Medzi členmi direktória boli bývalí eser Nikolaj D. Avksentiev, eser Vladimír M. Zenzinov, kadet Pavel G. Vinogradov, generál Vasilij G. Boldyrev a Piotr V. Vologodskij.⁴⁷⁰ Direktorium malo sídliť v Jekaterinburgu, ale nakoľko vývoj udalostí sa zrýchlil a boľševici obsadili Samaru, tak sa rozhodlo, že sídlom bude Omsk. Reálna moc sa ale sústreďovala v rukách Dočasnej sibírskej vlády, lebo Direktorium bolo závislé na Rade ministrov Dočasnej sibírskej vlády. Vláda direktória nebola jednotná a bolo len otázkou času dokedy vydrží. „*V noci so 16. na 17. novembra boli direktori Avksentiev a*

⁴⁶⁷ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin, 1936. s. 214.

⁴⁶⁸ Harbuľová, Ľubica: *Sibírsky automomizmus. Zdroje, prejavy, reflexie (1917-1939)*. Červený kostelec, Pavel Mervart, Praha, Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna, 2010. s. 105.

⁴⁶⁹ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin, 1936. s. 231.

⁴⁷⁰ Harbuľová, Ľubica: *Sibírsky automomizmus. Zdroje, prejavy, reflexie (1917-1939)*. Červený kostelec, Pavel Mervart, Praha, Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna, 2010. s. 111.

Rogovskij s námestným direktorom Zenzinovom zavretí vojenským oddielom atamana Krasil'nikova."⁴⁷¹⁴⁷² Týmto činom bola v Omsku zvrhnutá Dočasná Všeruská esersko-menševická vláda, ako sa nazývalo Direktórium. „*Kolegovia v ministerskej rade nepožadovali, aby boli arešтовaný vypustený a vinníci potrestaní, ale sa usniesli na tom, že je direktórium rozpustené a že oni prejmajú na seba vládu, ktorou poverili jedného člena: admirála Kolčaka.*"⁴⁷³ Z demokratickej vlády sa stala diktatúra. V Rusku sa začalo rozširovať, že tento prevrat sa stal so súhlasom Čechoslovákov.⁴⁷⁴ Toto bolo pre vedenie a aj celú Odbočku Československej národnej rady v Rusku veľkým problémom. Rozširovaním klebiet sa začali obávať, že sa dostanú aj k vojsku. „*Obávali sa, že sa vojsko rozčúli, keď sa dozvie, že bojujú proti bolševickej diktatúre, bojuje za diktatúru, čo je čert ako diabol.*"⁴⁷⁵ Kolčak sa ale mohol dostať k moci len tichým súhlasom légii, ktorí obsadili najdôležitejšie miesta a ovládli Transibírsku magistrálu. Kolčak chcel zjednotiť roztrúsené protibolševické sily a zničiť bolševikov. V tom mu pomáhali aj spojenci - Nikolaj Nikolajevič Judenič, ktorý bol na západe a neskôr pripravil útok na Petrohrad a Denikin, ktorý útočil na Moskvu z juhozápadu.

Klempa opisuje preberanie moci Kolčakom nasledovne: „*Boháčom a pánom cárskym generálom napadol však husársky kúsok, ktorý hneď aj zrealizovali. Zavraždili celú Omskú vládu a sami na čele s admirálom Kolčakom vyhlásili „Diktatúru“. Keď sa to obyvateľstvo dozvedelo, bojové nadšenie proti bolševikom hneď ochablo a húfy dobrovoľníkov prestali úplne prúdiť. „Panstvo“ vyhlásilo mobilizáciu, ale už vo vojsku chýbala krásna myšlienka a odhodlanosť bojovať, i život položiť za demokraciu.*"⁴⁷⁶ Netrvalo dlho a bielogvardejci začali prehrávať jednu bitku za druhou. Strata sympatie zastihla i legionárov, ktorých obyvateľstvo považovalo za spojencov bielych. „*K tomu začali dôstojníci veľmi surovo zaobchádzať s mužstvom, a vtedy sme s hrôzou pozorovali, že to nadšené obyvateľstvo, ktoré sa s úctou skláňalo pred Omskou vládou, sa naraz začalo prikláňať na stranu bolševikov.*"⁴⁷⁷

Odbočka zorganizovala poradu, na ktorej sa uznieslo, že verejne vyhlásia odpor voči novej Sibírskej vláde. Vydali správu, v ktorej stálo: „*Odbočka Československej národnej rady*

⁴⁷¹ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin, 1936. s. 231.

⁴⁷² Ľubica Harbul'ová vo svojom diele túto skutočnosť uvádza nasledovne: „[...] v noci zo 17. na 18. novembra 1918 dôstojníci zatkli členov Direktória a moc odovzdali do rúk Kabinetu ministrov, ktorý vybral za svojho „zvrchovaného vládcu“ admirála Alexandra V. Kolčaka, bývalého ministra vojny vo vláde Direktória.“

⁴⁷³ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin, 1936. s. 231.

⁴⁷⁴ K problematike vzťahu Československých légii a Kolčaka viď: Jindřich Skácel: *Československá armáda v Rusku a Kolčak*. Nákladem „Památníku Odboje“, Praha, 1926.

⁴⁷⁵ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin, 1936. s. 232.

⁴⁷⁶ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Slovart, Bratislava, 2014. s. 100.

⁴⁷⁷ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014. s. 100.

v Rusku, aby zamedzila rozširovanie rozličných zpráw o jej stanovisku k terajším udalostiam, vyhlasuje, že československá armáda, ktorá bojuje za myšlienku slobody a ľudovlády, nemôže a ani nebude podporovať, ani súhlasiť s násilnými prevratmi, priečiacimi sa týmto zásadám. Prevrat, vykonaný v Omsku 18. novembra t. r., porušil zásadu zákonnosti a úcty, na ktorých má byť vybudovaný každý štát – i ruský. My, zástupcovia československého vojska, ktoré dosiaľ nesie hlavné bremeno bojov s boľševikmi, ľutujeme, že v tyle bojujúcej armády vykonávajú sa násilné prevraty pomocou síl, potrebných na fronte.”⁴⁷⁸ Vyhlásením si ale Odbočka nezískala sympatie domáceho obyvateľstva. „Týmto sme si Sibiriakov znepriatelili. Ruské noviny začaly písať proti nám nepekým spôsobom. Bývalí „výťazi“ a „osloboditelia“ stali sa vojennými zajatcami, ktorí si dovoľujú zasahovať do vnútorných ruských vecí, a že ľudia cudzí si tu hrajú na vládu.”⁴⁷⁹

Jedným z najznámejších dôstojníkov československých légii bol Gajda, ktorý v roku 1918 žal jeden úspech za druhým. Koncom roku mu Kolčak ponúkol, aby sa stal veliteľom jeho Sibírskej armády. Ponuku Gajda prijal a v tom čase velil asi 40 000 vojakom. Najprv bol veľmi úspešný, ale neskôr, keď musel ustupovať, tak ostatní generáli v Kolčakovej armáde začali prehovárať Kolčaka, aby sa zbavil Gajdu. Objavili sa aj také historicky, že Gajda sa pridá na stranu boľševikov a preto ho nakoniec Kolčak prepúšťa zo svojich služieb. Koncom roku 1919 už vidí aj Gajda, že s Kolčakom sa nedá dohodnúť a že sa celkom zmenil. V novembri bol Gajda „[...] vo Vladivostoku a tam pripravoval eserský socialistický prevrat proti zhnitej vláde Kolčaka, no pre zlú pripravenosť stroskotal.”⁴⁸⁰

V októbri 1918 sa už situácia začala zhoršovať. Obyvateľstvo už nebolo naklonené ku Kolčakovi, ako pred tým k Omskej vláde. Dôstojníci sa začali správať k mužstvu veľmi kruto a jednotky nasadené proti boľševikom nemal kto vymeniť, aby si mohli oddýchnuť. Začalo sa aj kraďnúť a disciplína sa celkovo znovu začala zhoršovať. „Dozvedeli sme sa tiež, že náš generál Gajda odišiel z našej armády⁴⁸¹ a bol vymenovaný za vrchného veliteľa ruských protiboľševických vojsk.”⁴⁸² Tak isto československí vojaci, keď sa dozvedeli, že vládu v Omsku prebral Kolčak sa začali búriť a nechceli bojovať proti boľševikom na strane diktátora. Vojaci videli, že bielogvardejci nie sú o nič lepší ako boľševici, lebo vraždia rovnako

⁴⁷⁸ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin: 1936. s. 232.

⁴⁷⁹ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin: 1936. s. 233.

⁴⁸⁰ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Slovart, Bratislava, 2014. s. 136.

⁴⁸¹ Podľa historických prác bol uvoľnený z československých légii generálom Štefánikom iba 31. decembra 1918.

⁴⁸² Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 100.

každého, kto im príde do cesty a lúpeže sú tiež na dennom poriadku. Preto vojaci začali vypovedať poslušnosť a len príchod Štefánika ich ako tak zmiernil. „*Nepokoj, ktorý medzi nami nastal, sa dostal i na verejnosť a hlavne Japonci, ale i všetci ostatní, púšťali do sveta, že sme bolševici.[...] Štefánik nám radil, a pritom i nariad'oval, že na front ísť musíme, už len preto, aby mohol vyvrátiť tie poplašné správy, ktoré sa v cudzích novinách len tak hemžili.*“⁴⁸³ Štefánik bol priklonený k názoru, že bolševikov treba zastaviť a bojovať proti nim, lebo sú nepriateľmi slobody. Naproti tomu Masaryk obhajoval prísnu neutralitu voči bolševikom⁴⁸⁴. Západ podporoval legionárov preto, lebo po Brest-Litovskom mieri začali zo Sibíri húfne prevážať maďarských a nemeckých zajatcov, ktorých by mohli doma využiť na západnom fronte. Keď videli, že legionári obsadili veľkú časť magistrály, mali istotu, že sa presun zajatcov znemožnil, a preto za každých okolností chceli, aby sa tento stav udržal.

Jesenský sa osobne stretol aj s Kolčakom a takto o ňom píše: „*Tu som videl i Kolčaka s chudou, vyholenou, pravidelnou, ohorenou a príjemnou tvárou, nevysokého vzrastu, úctivého a panského admirála, budúceho diktátora s tragickým koncom v irkutskom žalári.*“⁴⁸⁵ S Kolčakom sa osobne stretáva aj Ferdinand Čatloš⁴⁸⁶. „*Večeral som s ním spoločne v jedálnom voze jeho vlaku, do ktorého som bol prijatý, vracajúc sa zo služobnej cesty. [...] Veliteľ vlaku, ruský generál, všeliako sa vyhováral, ale preca na naliehanie môjho predstavenstva a s vedomím Kolčakovým dovolil mne, Čechoslovákovi – nastúpiť cestu v jeho vlaku. Prekvapila ma strojená noblesa, s akou sa chovali ku mne, keď v tak napínavú dobu a v netajenej ináč nedôvere voči nám, ktorú dali cítiť i po zdráhaní sa prijať ma do vagóna, bol som nimi pozvaný na spoločnú večeru. Ešte väčšie prekvapenie bolo pre mňa, že sediac pri susednom stole s vladárom, musel som skonštatovať, že žiadne kráľovské hostiny sa tu nevystrájali, ale sám Kolčak načal a končil večeru jednoduchým ruským jedlom: čiernou suchou kašou. Po tejto večeri mal prednášku akýsi prítomný univerzitný profesor, k môjmu ešte ďalšiemu prekvapeniu: o demokratických zásadách vladárenia. Kolčak s veľkou pozornosťou jej naslúchal a ja som hútal okrem toho aj o nemožnej možnosti, t.j., že vyložene reakcionársky monarcha počíta i so spôsobami demokratickými. Tieto však pripúšťal len v teórii; a či cítil už koniec svojej moci a demokracia bola už len poslednou slamkou, ktorej sa chcel topiaci ešte*

⁴⁸³ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava: Slovart, 2014, s. 111.

⁴⁸⁴ Dokonca niektoré zdroje uvádzajú, že Masaryk vyhlásil spojencom, že „[...] *Nebojím se vítěztví bolševiků. Bolševická vláda je demokratická, socialistická.*“ Toto jeho vyhlásenie, malo byť uvedené aj v „*Československom deníku*“ (č.24, Kyjev, 1918).

⁴⁸⁵ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin: 1936. s. 218.

⁴⁸⁶ Ferdinand Čatloš, 7. 10. 1895 – 16. 12. 1972, počas 1. svetovej vojny bol príslušníkom československých légii, neskôr sa stáva slovenským generálom a ministrom národnej obrany vojnovnej Slovenskej republiky.

chytiť? ... *Nemožno krivo súdiť!*⁴⁸⁷ Ako vidíme, legionári nepíšu o Kolčakovi, ako o nejakej idealizovanej osobe. Síce, kto ho nepoznal osobne, mohol mať o ňom trochu iný obraz, ale autori, ktorí sa s ním stretli, boli milo prekvapení, že veľký diktátor je skromný a nenechal sa uniesť svojím bohatstvom, ako niektorí generáli bielogvardejcov, ktorých opisuje napríklad aj Klempa. Klempa mal aj sociálnejšie cítenie a boli mu bližší radoví vojaci. Vo väčšine opisov stvárňuje dôstojníkov negatívnejšie.

Légie boli v tom čase už nútené rozmýšľať nad evakuáciou z Ruska. Síce spojenci sľubovali vylozenie sa vo Vladivostoku a vojenskú pomoc, ale neprichádzali, poslali iba niekoľko pomocných síl, ktoré mali skôr symbolický charakter, ako bojovú hodnotu. Situácia bola neudržateľná a légie museli ustupovať. *„Nová ruská armáda bojovala s našou a ako sa naša krv miešala s ruskou na frontoch, i naše politické ciele splynuly v jedno s ruskými: Neuznanie brest-litovského mieru, tvorenie armády i u nás i u Rusov, boj s Nemcami-bolševikmi, vzkriesenie mohutného Ruska podľa surmity Syrového.*“⁴⁸⁸ Ako ustupovali légie, tak stúpalo napätie.

Československé vojsko bolo už veľmi vyčerpané. Prichádzala nechut' ďalej bojovať. Vojaci si kládli otázku, že na čo bojovať, keď doma sa už vytvorila republika a mali by sa vrátiť domov. Nechceli bojovať za iných. Svoju slobodu si už vydobyli. Veľkým sklamaním bol aj nezáujem ruských protibolševických síl vytvoriť bojaschopnú armádu.⁴⁸⁹ O vyčerpanosti a nechuti bojovať píše Jesenský aj Gacek. *„Vojsko čím ďalej tým väčšmi ochabovalo pre vyčerpanie. Vladivostocké čiastky armády, ktoré už boly na brehu mora a prehodili ich na západný front, sa absolútne neoduševňovali za novú vojnu. Nariadená mobilizácia Čechov a Slovákov priniesla do vojska mnoho nespohľadných živlov. Niektoré časti vypovedali poslušnosť. [...] V tyle sa chytali členovia ústavodarného shromaždenia, aby neboli nepohodlní omskej diktatúre. Členovia Odbočky im pomáhali, ukrývali ich a neposlušný Gajda ich našimi časťami dal lapať.*“⁴⁹⁰

Domáce obyvateľstvo malo plné zuby bolševikov už v roku 1918 a preto kde len mohli radšej pomáhali československým légiam. Síce légie rýchlo vystriedali bielogvardejci, ale domáce obyvateľstvo si z toho nerobilo dopredu starosť. Ak prišli do niektorej dedinky

⁴⁸⁷ Čatloš, Ferdinand: In: *Sborník rozpomienok ruských legionárov slovenských*. Štátne nakladateľstvo, Praha, 1933. s. 27-28.

⁴⁸⁸ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin, 1936. s. 230.

⁴⁸⁹ Honzík, Miroslav: *Legionári*. Vydavatelství a nakladatelství Novinař, Praha, 1990. s. 100.

⁴⁹⁰ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin, 1936. s. 233-234.

legionári, tak domáci ich vítali. „*Obyvateľstvo nás všade zdvorilo vívalo, len malo strach, aby neprišli bolševici. Chudáci nevedeli, že keď príde „Biely”, bude to isté. Bolševikov však už poznali a Bielych ešte nie. Nevedeli, že je to jedna banda.*“⁴⁹¹ Domáci obyvatelia v čase vládnutia Kolčaka začali najprv v mestách a neskôr aj na vidieku zisťovať, že čo robia „bieli“, ako kradnú a ako sa správajú k domácim. „*Za takých pomerov sa obyvateľstvo začalo búriť. Panstvo však namiesto toho, aby hľadalo príčiny nespokojnosti odstrániť, vysielalo do takých dedín kozákov ako trestné výpravy, ktoré mali vzbúrené obyvateľstvo pokoriť. A tak nastalo hromadné strieľanie ľudí. Niektoré dediny vypálili kozáci do základov a obyvateľov vyvraždili.*“⁴⁹² Preto čím ďalej, tým menej bolo domáce obyvateľstvo priklonené ku vláde Kolčaka.

Nielen obyvatelia boli zúfalí z vnútorného boja v Rusku, ale aj naši spisovatelia. Tajovský sa síce vo svojom diele veľmi nevyjadruje k politike, ale medzi riadkami cítiť jeho smútok z ruských pomerov. „*Len tesklá paleta farieb, ktorými spisovateľ maluje toto vražedné ruské prostredie, tento strašný zápas bielych i rudých, hovorí nám o tom, ako hlboko bolí srdce nášho spisovateľa pre rozorvanú, chorú trpiacu Rus...*“⁴⁹³

Vojaci neboli spokojní s nariadením ostať a ďalej bojovať. Príchod Štefánika síce trochu upokojil situáciu, ale jeho nariadenia sa nikomu nepáčili. Ani nižším veliteľom sa nepáčila Štefániková správa, že vzhľadom na vznik samostatného Československa, a že vo vlasti bola ustanovená riadna vláda, prestávajú byť samostatnou zahraničnou armádou dobrovoľníkov. Velenie nad nimi preberá československá armáda. Vrchným veliteľom vojsk sa stáva sám prezident. Velitelia tým strácali autoritu a dobrovoľný charakter légii sa začal premieňať na regulárne vojsko, ktoré sa viedlo z ďalekej Prahy. Tak isto radoví legionári sa veľmi hnevali na Kolčaka a na jeho dôstojníkov. Klempa opisuje situáciu v Jekaterinburgu vo februári 1919 nasledovne: „*Ruských dôstojníkov tam bolo plno, vodili sa s dámami, len na front ich nie a nie dostať. [...] Tam bolo všetko vidieť, v pravom svetle a medzi nami nebolo snád' jedného vojaka, ktorý by chcel dobrovoľne nasadiť svoj život za takú zlodejskú bandu, aká bola vláda Kolčakova. Násilnosti sa páchali ako za bolševikov, niekedy ešte horšie. Strieľanie politických*

⁴⁹¹ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Slovart, Bratislava, 2014. s. 122.

⁴⁹² Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Slovart, Bratislava, 2014. s. 110.

⁴⁹³ Perfectij, Eugenij: *Láska k Rusku vo spisoch Gregora-Tajovského*. In: *Sborník Jozefa Gregora Tajovského*. Slovenská umelecká beseda, Bratislava, 1925. s. 93.

previnilcov nemalo konca. Keď naše vedúce osobnosti na to poukázali ako na veľkú nespravodlivosť, bolo im povedané, že sa do toho nemajú čo miešať.”⁴⁹⁴

Kolčaková armáda bola vo veľmi zlom stave a „[...] bolo zúbožené, že sa bola žalosť na to pozerat’. Na front ich hnali zle oblečených, aj obutých i hladných, ranení i nemocní boli zle ošetrovaní. S erárnym majetkom špekulovali generáli a každý kto mal príležitosť. Dôstojníci zaobchádzali s vojakmi ako s dobytkom, čo malo za následok hromadné vzdávanie sa do zajatia bolševikom. Dôstojníkov bolo vzadu viac ako na fronte.”⁴⁹⁵ Tieto okolnosti viedli k tomu, že sa situácia začala obracať v neprospech Kolčaka. „Nespokojnosť medzi obyvateľmi rástla a kde len mohli, Kolčakovej vláde škodili. Bolševici porážali jednu armádu za druhou, až nakoniec padlo v novembri do rúk bolševikom i mesto Omsk.”⁴⁹⁶ Aj Česi a Slováci sa postavili proti Kolčakovi. „V tejto rušnej a nepokojnej dobe vydala naša sibírska vláda do sveta memorandum, na ktorom bol podpísaný náš splnomocnenec Bohdan Pavlů a iní naši predstavitelia, a prehlásili vládu Kolčakovu za hrôzovládu. Oznámili svetu, že v Rusku na Sibíri sa páchajú väčšie ukrutnosti než za bolševikov a informovali cudzinu o skutočnom stave vecí.”⁴⁹⁷ Týmto chcelo vedenie légii napraviť chyby, ktoré pred tým vykonalo.

Ani Kolčaková vláda však dlho nevydržala. Príchod Štefánika zamotal situáciu ešte viac. „Národ odsúdil kolčakovskú diktatúru, minister odsúdil Odbočku pre jej protest proti omskému prevratu. – To bola dedinská politika.[...] Národ si vyvolil členov Odbočky ako do svojho politického vedenia a vládnutia. Minister rozpustil Odbočku.”⁴⁹⁸ Legionári sa veľmi búrili a už veľa nechýbalo, aby vypovedali poslušnosť dôstojníkom. „8. decembra prišiel konečne do Jekaterinburga i generál Štefánik. Kolčaka, diktátora v Omsku, ani nenavštívil, aby hneď nezahanbil členov Odbočky pre ich protest proti omskému prevratu. [...] Doniesol so sebou rozkaz prezidenta Masaryka: «Vytrvať!... Na vás bratia v Rusku a na Sibíri, leží ťažšia úloha, že sa nemôžete vrátiť tak chytró, ako by ste si žiadali... Touto obeťou posilníte pozíciu nášho národa na mierovej konferencii. Vám spojenci v Rusku pomôžu...»”⁴⁹⁹

Na jeseň v roku 1919 Červená armáda vystupňovala ofenzívu a Kolčaková armáda sa začala rozpadat’. Tisíce dôstojníkov utiekalo smerom na východ a 13. novembra Kolčak opúšťa Omsk a vydáva sa do Irkutsku. „Na jeseň roku 1919 došlo na fronte protibolševickej ku

⁴⁹⁴ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Slovart, Bratislava, 2014. s. 125.

⁴⁹⁵ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Slovart, Bratislava, 2014. s. 125.

⁴⁹⁶ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Slovart, Bratislava, 2014. s. 136.

⁴⁹⁷ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Slovart, Bratislava, 2014. s. 136.

⁴⁹⁸ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin, 1936. s. 239.

⁴⁹⁹ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin, 1936. s. 239.

katastrofe. Opakovali sa udalosti z roku 1917, lenže opačným smerom. Kým vtedy bolševici zanechali frontu a zutekali domov, roku 1919 biela armáda admirála Kolčaka dala sa na útek pred bolševikmi. V polovici novembra padol i Omsk, hlavné mesto Sibíri. Admirál Kolčak a jeho ministri utekali pred bolševikmi na východ, vezúc so sebou aj ruský zlatý poklad⁵⁰⁰.⁵⁰¹

K československým jednotkám boli vyslaní bolševickí komisári, aby ich pod hrozbou násilia odzbrojili. Väčšinou však bez výsledku. Jednanie s jedným komisárom zachytáva Gacek. Komisárovi na jeho otázku, že čo majú v pláne vojská, odpovedá veliteľ 2. jazdeckého pluku: *Československé vojská chcú len „[...]dostať sa do Vladivostoku a z Vladivostoku domov... Nechceme nikomu prekážať, ale ani my si nedáme mariť svoj úmysel. Naša armáda je tiež demokratická, ako vaša. Sme revolučné vojsko...”,* odpoveď komisára znela: *„-Máme rozkaz odzbrojiť vás a pozavierať do zajateckých táborov v Krasnojarsku a Mariinsku... -vravel komisár Jamov.”⁵⁰²* Jednanie pokračovalo návrhom, že československé vojská odovzdajú zbrane a odídu domov. Na tento návrh odpovedal komisár tým, že v tomto prípade československých vojakov pozatvárajú do táborov kde ich *„[...] spracujú, a keď spoločnými silami zničíme Denikina a Judeniča, zriadieme sovietsku republiku i u vás...”* Nakoniec veliteľ pluku dal komisárovi len dve možnosti. Buď neprijmú návrh légii a ostane medzi nimi vojenský stav, alebo bolševici dovoľia nerušený odchod a *„[...] tak bojujúc so Semenovom, čistili by sme vám cestu na východ, stali by sme sa vám akýmsi «avantgardom»... Komisárovi sa návrh páčil – telegrafoval do Krasnojarska, no Krasnojarsk odpovedal: - Trvať na tom: odzbrojiť a pozatvárať do lágrov!”⁵⁰³*

Bielogvardejci začali na légie tlačiť, aby neopúšťali Rusko, ale aby išli bojovať proti bolševikom. Okolo Vianoc 1919 *„[...] vyzval ruský generál Kapel nášho generála Sirového na súboj, pretože vraj my sme boli vinní, že bolševici porazili ruskú armádu na hlavu.[...] Ataman Semjonov nám tiež poslal ultimátum, aby sme nešli na východ, že je našou slovanskou povinnosťou zachrániť slovanské Rusko pred bolševikmi a že nás k tomu prinúti násilím.”⁵⁰⁴*

U Gacka tiež nachádzame moment ústupu Kolčakových ľudí. *„Stanicou prechodí elegantný vlak sibírskeho vladára Kolčaka... Vlaky s civilným obyvateľstvom. Vlak so zlatým*

⁵⁰⁰ 6.-7. augusta 1918 sa bielym pomocou československých légii podarilo obsadiť mesto Kazaň. Biely v Kazani pod Koppelovým vedením získali časť ruského zlatého pokladu. Zlatý poklad pravdepodobne tvorilo 650 miliónov zlatých rubľov a ďalších 100 miliónov v zlate, platine a iných cennostiach.

⁵⁰¹ Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo. (Rozpomienky na svetovú vojnu, Rusko, jeho revolúciu a čl. légie)*. Odbočka Roľníckej osvety, Spišská Nová Ves: 1938. s. 85.

⁵⁰² Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky*. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin, 1936. s. 283.

⁵⁰³ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky*. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin, 1936. s. 283.

⁵⁰⁴ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Slovart, Bratislava: 2014. s. 139.

*pokladom... Sanitárne vlaky... Veľkým sibírskeym traktom ustupuje zbedovaná, vysilená, zdecimovaná sibírska armáda... Všetko ide na východ! Len my ostávame.*⁵⁰⁵ Medzitým vypuklo vo Vladivostoku a neskôr aj v Irkutsku povstanie proti Kolčakovi. Začiatkom roku 1920 Kolčak požiadal predstaviteľov Dohody o ochranu. Túto ochranu zverili československým légiám. *„Pred Irkutskom boli miestnymi bolševikmi zastavení a admirál Kolčak spolu s ministrom Pepeljajevom boli zastrelení.*⁵⁰⁶ Kolčak bol zastrelený 7. februára 1920.

K legionárom neprichádzali len zlé správy. Okrem domácich správ o utvorení republiky sa niekedy dopyčuli aj o situácii v Rusku. *„Máme zaručené zvesti, že Denikin zaujal Tulu a nastupuje na Moskvu. Judenič je pod samým Petrohradom...*⁵⁰⁷ Začiatkom roku 1920 už museli légie rýchlo ustupovať pred bolševikmi. Situácia sa zhoršovala. *„V Kljukvennej, kde sa vzdala bolševikom celá poľská divízia, velel práporu kapitán Peter Zachar, starodružiník. Pod tlakom bolševikov nastal ústup i nášho práporu. 12. pluk tvoril zadný voj III. divízie ruských légií. [...] Náš ústup po zatarasenej trati dial' sa veľmi pomaly. Bolševici nás prenasledovali nielen po trati, ale aj postupom po irkutskom traktu (hradskej), kde pred nimi ustupovali zbytky Kolčakovej armády. Miestami sme im museli zatarasiť cestu aj vyhodnením mostu ekrazitom.*⁵⁰⁸ Všadiaľ boli zničené koľajnice, rušne a rozbité vlaky. Partizáni alebo bolševikmi najatí ľudia ničili cesty, aby sa pozostatky Kolčakových vojsk ešte viac demoralizovali a zabránili im v ústupe. *„Vojaci tejto urazili cestu, akej válečné dejiny nepoznajú. Od Omska ustupovali na saniach a koňmo až k Čite. To je niekoľko tisíc km. Väčšina z nich cestou zahynula nie tak v bojoch s bolševikmi, ako od zimy a nemocami. Do Čity, kde vládol ataman Semenov, došlo len niekoľko chrabrých kozáckych oddielov s generálom Vojcechovským, ktorý dnes je v službách čsl. armády. Hlavný veliteľ bielej armády gen. Kappel zomrel, keď jeho oddiely uberaly sa cez ľad Bajkalu.*⁵⁰⁹ *„7. februára sa na železničnej stanici Zima⁵¹⁰ uzavrelo prímerie. Naši sa zaviazali odovzdať soviетom ruský zlatý poklad, ktorý sme v Irkutsku opatrovali. Irkutský miestny soviет dal v ten istý deň zastreliť sibírskeho vladára admirála Kolčaka. Odovzdanie*

⁵⁰⁵ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky*. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin, 1936. s. 282.

⁵⁰⁶ Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo. (Rozpomienky na svetovú vojnu, Rusko, jeho revolúciu a čsl. légie)*. Odbočka Roľníckej osvety, Spišská Nová Ves, 1938. s. 85

⁵⁰⁷ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky*. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin, 1936. s. 286.

⁵⁰⁸ Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo. (Rozpomienky na svetovú vojnu, Rusko, jeho revolúciu a čsl. légie)*. Odbočka Roľníckej osvety, Spišská Nová Ves, 1938. s. 85.

⁵⁰⁹ Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo. (Rozpomienky na svetovú vojnu, Rusko, jeho revolúciu a čsl. légie)*. Odbočka Roľníckej osvety, Spišská Nová Ves, 1938. s. 86.

⁵¹⁰ viaceré zdroje uvádzajú stanicu Kujtun

zlatého pokladu stalo sa v Irkutsku 1. marca 1920. V ten deň odišiel z Irkutsku ostatný ešalon nášho vojska na východ...”⁵¹¹

O odovzdávaní zlatého pokladu nachádzame zmienku takmer od každého autora. Jozef Mikolaj sa vyjadruje takto: „*Dľa uzavretej dohody soviety mali nám umožniť odchod k Vladivostoku, v tom čase pluky I. divízie už nasedaly na lodi, a mali nám dodať potrebné lokomotívy a uhlie. My sme im mali oddať vyprázdnené vlakové súpravy, zlatý poklad, ktorý na irkutskej stanici strážiła miešaná hliadka čsl.-ruská a neporušené tunely u Bajkalu.*”⁵¹² Aj u Klempu nachádzame moment odovzdávania zlatého pokladu. „*Kolčaka nechala Irkutská vláda zastreliť. Bol ako obetný baránok, ktorý zmyl väčšie hriechy mnohých iných hriešnikov. Naše vojská odovzdali sovietskej vláde dvanásť vagónov zlata, ktoré zobrali Kolčakovi. [...] Naše vojská sa s bolševikmi rozišli dost' priateľsky.*”⁵¹³

Po smrti Kolčaka ostala už len jediná významnejšia antibolševická sila na území ďalekého východu. Jej veliteľom bol zabajkalský kozácky ataman Grigorij Michaljovič Semionov v okolí Čity. Kolčak Semionovovi dňa 4. januára 1920 odovzdáva moc nad celým územím východného Ruska, ktoré ešte bolo v rukách „bielych“. Ataman sa stal síce najvyšším veliteľom „bielych“ na Sibíri, ale nevedel už udržať svoje jednotky po kope. Jeho jednotky začali svojvoľne kradnúť a zabíjať. „*Tam šarapatili Semenovci a títo, podporovaní súc Japoncami, zadržovali naše vlaky. Musel ich poučiť už predtým 2. pluk, aby boli skromnejší. Ale aj takto hordy Semenova mnoho zla narobili v Zabajkalí. Ukruťnosti semenovských bánd, páchané na civilnom obyvateľstve nemajú páru v dejinách. Bolševické násilenstvá voči nim sú detské hračky.*”⁵¹⁴ Aj z tohto je jasné, že počas 1. svetovej vojny bolo násilie v Rusku na dennom poriadku. Boli rôzne prevraty a veľa politikov skončilo na šibenici. Pred násilím sa neubránilo ani civilné obyvateľstvo, ktoré na tom bolo najhoršie. Po vyčíňaní bolševikov ich rovnako okrádali a zabíjali jednotky bielogvardejcov.

V dielach slovenských legionárov sa najviac spomína admirál Kolčak. Okrem niekoľkých krátkych viet, sa veľká časť spomienok na Kolčakovú vládu týka jej konca a ústupu jeho armády. „*Cítiť v nich obdiv, ale aj súcit s príslušníkmi Kolčakovej armády i s utrpením*

⁵¹¹ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky*. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin, 1936. s. 287.-288.

⁵¹² Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo. (Rozpomienky na svetovú vojnu, Rusko, jeho revolúciu a čsl. légie)*. Odbočka Roľníckej osvety, Spišská Nová Ves, 1938. s. 88.-89.

⁵¹³ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Slovart, Bratislava, 2014. s. 147.

⁵¹⁴ Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo. (Rozpomienky na svetovú vojnu, Rusko, jeho revolúciu a čsl. légie)*. Odbočka Roľníckej osvety, Spišská Nová Ves, 1938. s. 89.

*obyčajných ľudí vtiahnutých do občianskej vojny.*⁵¹⁵ Československé légie pomáhali bielym, a aj bojovali po ich boku. Jednotliví legionári prejavovali sympatie voči bielym. Slovenskí autori síce podávajú vo svojich dielach opis politickej a vojenskej situácie, ale tie sú len osobným pohľadom na dianie v Rusku alebo sa sústreďujú vždy len na územie v ktorom sa práve nachádzajú. Vzniká tu otázka postrádania prehľadu celkovej situácie a nadhľadu, ktorý by zobrazil skutočnosti aj z iného uhla. Teoreticky takýto prehľad by mohol mať jedine Jesenský, ktorý svoje dielo vydáva v roku 1933, a v čase vojny zastával vysoký post, čiže mohol mať dostatočný prehľad nad dianím na Sibíri. Z informácií, ktoré sa nachádzajú v jeho pozostalosti⁵¹⁶ však nie je jasné, či napriek vysokej funkcii sa dostal k adekvátnym informáciám, alebo už v tomto čase prebiehalo jeho postupné „odstavovanie“, ktoré vyústilo v jeho nútenom odchode do vlasti. Napriek tomu z niektorých opisov, ako napríklad z Klemповho denníka, ale získavame veľmi cenné informácie o tom, ako sa mužstvo stávalo k otázke bielogvardejovcov, hlavne Kolčaka po prebraní moci v Omsku. Zaujímavým zistením je aj to, že obyvateľstvo v roku 1918 veľmi podporovalo demokratickú Omskú vládu. Tak isto vo veľkom počte vstupovali do nej a išli bojovať proti bolševikom.

⁵¹⁵ Harbuľová, Ľubica: *Obraz Ruska v prácach a spomienkach slovenských legionárov*. In IVANTYŠINOVÁ, Tatiana a kol. *Mýtus – stereotyp – obraz. Rusko v slovenských dejinách a kultúre*. Bratislava : SDK SVE, Pro Historia, Historický ústav SAV, 2011., s. 44. ISBN:978-80-970376-1-1

⁵¹⁶ Mimo iných v jeho korešpondencii, v obsiahlych dielach ako *Janko Jesenský v kritike a spomienkach* a pod.

X. Vzťahy Čechov a Slovákov v légiách

Jedna z najviac rozoberaných tém v legionárskej literatúre je bezpochybné československá otázka. Je to aj špecifikum slovenskej legionárskej literatúry, nakoľko na českej strane sa touto témou veľmi nezaoberali. Československá otázka trápila hlavne Slovákov, či už patrili medzi dôstojníkov, politikov alebo k mužstvu. Už pri prvom povrchnejšom preskúmaní dostupnej odbornej literatúry sa stretneme s veľmi odlišnými názormi. Česi považovali Slovákov za „podrobenú a politicky umlčanú vetvu slovenskú v Uhorsku, čiže Slováci podľa nich tvoria len vetvu Čechov a nie sú samostatným národom. Podobne sa nepovažovalo ani dnešné územie Slovenska za jednotný útvar, ktorý by bol ohraničený. Slováci síce mali veľmi blízko k českému národu, ale to vôbec nestačilo na to, aby pred prvou svetovou vojnou rozmyšľali nad pripojením územia dnešného Slovenska k českým územiám.

O prebádanosti témy sa zmieňuje aj Karol Rosenbaum „[...] vzťah českého a slovenského národa jednotaj zamestnával politikov „československého“ tábora i tábora „národno-slovenského“ i autonomistického. Vznikol veľký počet prác rozličných oblastí.“⁵¹⁷ Aj z prostredia legionárov vzniklo niekoľko prác na danú tému. Ako príklad môžeme uviesť dielo Ivana Markoviča⁵¹⁸ s názvom *Slováci v zahraničnej revolúcii*⁵¹⁹, kde sa zaoberá rôznymi koncepciami česko-slovenských vzťahov. Nakoľko je téma veľmi rozsiahla, zameriavam sa len na otázky, ktoré rezonovali na stránkach diel slovenských autorov legionárskej literatúry.

Slováci pred 1. svetovou vojnou vôbec nemali jasno v tom, pokiaľ by sa mohlo územie dnešného Slovenska odtrhnúť od Uhorska, tak ako by sa to udialo alebo aká štátna forma by sa presadila. Národne uvedomelí Slováci v tom čase chceli presadiť len autonómiu územia v rámci Uhorska. Odtrhnutie od Uhorska ako také nebolo veľmi rozoberané. Spojenie s iným národom tiež neplánovali, ale napriek tomu bolo niekoľko slovanských národov, ku ktorým prechovávali sympatie. V centre národovcov v Martine mali vždy bližší vzťah k Rusom a viacero významných osobností študovalo alebo pôsobilo v Čechách⁵²⁰. V Prahe bol založený aj spolok Detvan.

⁵¹⁷ Rosenbaum, Karol: *Vzťahy slovenskej a českej literatúry 19. a 20. storočia*. Vydavateľstvo obzor, Bratislava, 1989. s. 235.

⁵¹⁸ Dr. Ivan Markovič (1888 – 1944) právnik, novinár a verejný činiteľ. V roku 1917 sa stáva tajomníkom Odbočky ČSNR. V roku 1920 sa stáva aj ministrom obrany.

⁵¹⁹ Markovič, Ivan: *Slováci v zahraničnej revolúcii*. Nákladom Pamätníka odboja v Prahe, Praha, 1923.

⁵²⁰ Patrili medzi nich napríklad Pavol Jozef Šafárik, Vavro Šrobár, Martin Kukučín, Ivan Krasko a iní.

Otázka budúcnosti a smerovania Slovenska

Otázka štátoprávneho spojenia sa s iným národom sa v slovenskom prostredí objavovala len sporadicky. Napríklad Tajovský sa pred vojnou rozprával o tejto téme s Antonom Štefánkom⁵²¹, ktorý mu vysvetľoval, že slovenský národ je veľmi malý, politicky a kultúrne slabý, a že sú len dve možnosti, a to „[...] *posledné sily použije ku revolúcii, alebo sa spojí na záchranu svoju so susedom západným, alebo severným ku pomalému, ale intenzívnemu odboju.*“⁵²² Prvú možnosť považovali za nereálnu a dokonca aj prakticky za nemožnú. Podľa ich názoru boli Slováci maďarizáciou národnostne veľmi zoslabení, čo znemožňovalo vznik revolúcie. Ako ďalšiu príčinu uvádzali to, že Slováci nie sú výbojní a ani jednotní. „*Druhá možnosť: koalícia s Čechmi, Poliakmi, Rusmi je aspoň teoreticky možná. Ovšem predpoklad je vzájomný súhlas a presný program postupu a konečného riešenia. Myšlienka rusko-slov. postupu sa mi nezdała dobre možnou pre kultúrne, politicky, hospodársky, sociálne príliš veľké rozdiely medzi nami. Medzinárodné pomery tomu neprialy. Nádej na ruskú pomoc a ruské oslobodenie som považoval vtedy za utópiu.*“⁵²³ Podľa Štefánka ostalo najreálnejšie spojenie s Čechmi. „*Gregor Tajovský si nevedel dobre ujasniť myšlienku. Žiadal preto vysvetlenia menovite ohľadne jazyka a teoretickej podstaty československej vzájomnosti.*“⁵²⁴ Z týchto slov je nám jasné, že Tajovský okolo roku 1890 nemal jednoznačný názor na spojenie Čechov a Slovákov. Jeho názory na československú otázku sa formujú neskôr počas pobytu v Prahe. Môžeme skonštatovať, že podobne ako mnohí Martinčania, aj on bol skôr zástancom veľkého slovanského brata, čiže Ruska, ktoré oslobodí menšie slovanské národy.

Spojenie s Čechmi na území dnešného Slovenska nepovažovala za reálny v podstate ani politická elita. Do roku 1914 boli na etablované v podstate len tri väčšie strany Slovákov, a to Slovenská ľudová strana, Slovenská národná strana a Slovenská sociálna demokracia. Vo svojom programovom vyhlásení tieto strany vôbec nespomínali možnosť pripojenia územia dnešného Slovenska k Čechám a Morave. Jedine SNS mala vo „výklade programu“ z roku 1914 malú zmienku o tejto možnosti, ale v samotnom programe, ktorý nakoniec vôbec nebol zverejnený nie je ani zmienka o Čechách, ale hneď v prvom bode sa zdôrazňuje, že SNS je za

⁵²¹ Anton Štefánek (1877 – 1964) slovenský politik a zakladateľ slovenskej sociológie. Ideovo mal blízko k hlasistom a k Masarykovi. Ako jeden z prvých politikov začal preferovať česko-slovenskú jednotu.

⁵²² Štefánek, Anton: O čom sme uvažovali... In: *Sborník Jozefa Gregora Tajovského*. Slovenská umelecká beseda, Bratislava, 1925. s. 27.

⁵²³ Štefánek, Anton: O čom sme uvažovali... In: *Sborník Jozefa Gregora Tajovského*. Slovenská umelecká beseda, Bratislava, 1925. s. 27.

⁵²⁴ Štefánek, Anton: O čom sme uvažovali... In: *Sborník Jozefa Gregora Tajovského*. Slovenská umelecká beseda, Bratislava, 1925. s. 27.

celistvosť a nerozdeliteľnosť Uhorska⁵²⁵. V tomto čase bol tajomníkom SNS Tajovský, ktorý v podstate spracoval *Výklad programu Slovenskej národnej strany* (marec-máj 1914). V celom výklade sa samozrejme odvoláva na spoločnú Uhorskú vlasť, len v poslednej pätine zaznieva požiadavka na česko-slovenskú spoluprácu. Tajovský aj keď už v tom čase bol vedomý možnosti spojenia s Čechmi, vo verejných prejavoch túto možnosť nemohol spomínať, lebo by na seba upozornil úrady.

Aj z českej strany spočiatku nebol až taký veľký záujem o Slovensko. Z ich strany ale neexistovali podobné obavy z dominancie druhého národa, ako na strane slovenskej. Slováci sa báli, že ich Česi pohltnú. Pre české strany bol skôr problém v tom, že československé spojenie pre nich znamenalo zrieknutie sa historického štátneho práva, a dlhodobo mohlo viesť k rozpadu českých zemí na základe etnického princípu⁵²⁶. Záujem o Slovensko malo v podstate len masarykovské krídlo českej politiky. Z týchto skutočností vyplýva, že na politickej úrovni vôbec nebola snaha vyvinúť úsilie na spojenie Slovákov a Čechov. Do vypuknutia 1. svetovej vojny ani neboli naviazané intenzívnejšie česko-slovenské politické vzťahy. Po vypuknutí vojny sa ale situácia začala radikálne meniť a začali vznikať úvahy o tom, že Slováci by sa mohli stať aj súčasťou inej krajiny ako Uhorsko.

Existovalo viacero alternatív, medzi ktorými bolo aj spojenie územia dnešného Slovenska s Poľskom. „*Slovensko-poľská kombinácia vznikla po vypuknutí vojny súčasne s nastolením otázky oslobodenia malých národov a s úvahami o politickom zjednotení Čechov a Slovákov. Iniciatíva vyšla pravdepodobne z poľskej strany, ale zatiaľ sa neobjavili pramene, ktoré by potvrdzovali, že išlo o oficiálnu verziu nastolenú vedením hnutia za obnovu Poľska.*“⁵²⁷ V Rusku bola témou hlavne v prvých rokoch vojny. Zaoberali sa s ňou aj vyššie postavení slovenskí politici. Slováci k tejto možnosti nemali tak blízko, a napríklad na jednej schôdzi „[...] poľskému rečníkovi odpovedal Vladimír Hurban: *Podakoval sa mu za vláštny záujem, vyslovil svoje poľutovanie, že do války poľskí bratia znali Slovensko len z rýchliku Krakov – Budapešť a zdôraznil stanovisko československého zjednotenia.*“⁵²⁸ Môžeme skonštatovať, že

⁵²⁵ Bandžuch, Tomáš: *Slovenské vize. Velká válka, krajané a představy o budoucím státu [1914-1918]*. Akropolis, Praha, 2014. s 21.

⁵²⁶ Bandžuch, Tomáš: *Slovenské vize. Velká válka, krajané a představy o budoucím státu [1914-1918]*. Akropolis, Praha, 2014. s 22.

⁵²⁷ Hronský, Marián; Pekník, Miroslav: *Martinská deklarácia. Cesta slovenskej politiky k vzniku Česko-slovenska*. VEDA, Vydavateľstvo SAV, Bratislava, 2008. s. 117.

⁵²⁸ Hronský, Marián; Pekník, Miroslav: *Martinská deklarácia. Cesta slovenskej politiky k vzniku Česko-slovenska*. VEDA, Vydavateľstvo SAV, Bratislava, 2008. s. 117.

ani Poliaci nepovažovali Slovákov za štátotvorný celok, len po vypuknutí vojny potrebovali spojenca, k čomu sa Slováci hodili.

Druhá alternatíva bola spojenie s Ruskom. Táto alternatíva bola aj na území dnešného Slovenska asi najviac diskutovaná. Rusko sa považovalo za veľkého ochrancu slovanských národov, ktorých by ochraňoval aj za cenu vojenského konfliktu. Táto politika sa začala objavovať už okolo roku 1870 a zosilnela počas konfliktov na Balkáne, keď sa Rusko naozaj prezentovalo, ako ochranca slovanských národov. K tejto koncepcii sa prikláňali aj známi slovenskí politici, ako Pavol Mudroň a Hurban Vajanský. Kvôli tejto politike sa začalo vytvárať aj napätie medzi staršou generáciou Vajanského a mladšou generáciou, ktorá presadzovala radšej spojenie s Čechmi. Centrum rusofilov bol Turčiansky Svätý Martin, ktorý pravidelne navštevovalo pred vojnou veľa ruských slavistov. Slováci tradične cítili veľký obdiv k ruskej kultúre a vede. V *Slovenských pohľadoch* začali uverejňovať rôzne ruské literárne diela, od roku 1890 sa tu prezentovalo niekoľko desiatok ruských spisovateľov⁵²⁹.

Veľký vplyv počas vojny mal v tejto otázke Slovensko-ruský spolok pamäti Ľudovíta Štúra⁵³⁰ pôsobiaci v Rusku, ktorý presadzoval toto spojenie. Ani táto koncepcia však nevydržala dlho. „*Zvrhnutie cára a Októbrová revolúcia 1917 znamenali však nielen koniec činnosti Slovensko-ruského spolku pamäti Štúra, ale aj koniec celej slovensko-ruskej orientácie.*“⁵³¹ Rusko-slovenská orientácia na začiatku vojny znamenala buď spojenie českých a slovenských území, ktoré sa pripoja spoločne k Rusku, alebo pripojenie len územia dnešného Slovenska. V oboch prípadoch by sa jednalo o kráľovstvo, na ktorého čele by stál potomok ruského cára. V tej dobe sa ani nemohlo diskutovať o inej forme spoločného štátu. Ján Kvasnička vo svojom diele, v ktorom je síce evidentný silný politický vplyv vysvetľuje rozdielnosť dvoch strán. Na jednej stojí petrohradský Zväz československých spolkov na Rusi, ktorý je podľa Kvasničku prozápadne orientovaný. Na strane druhej stojí Spolok pamäti Štúra, ktorý presadzoval spojenie s Rusmi. Tento spolok dáva aj návrh, „[...] aby sjazd pracoval ze prilúčení Slovenska k Rusku.[...] orientovali sa výlučne na cársky imperializmus, boli mimoriadne konzervatívny a v nových situáciách málo pružní.“⁵³² Tiež píše, že vedúci „[...] spolku Štúra boli proti jednotnému štátu Čechov a Slovákov. [...] Bez ohľadu na historické tradície a príbuznosť

⁵²⁹ Bandžuch, Tomáš: Slovenské vize. *Velká válka, krajané a představy o budoucím státu [1914-1918]*. Akropolis, Praha, 2014. s. 28.

⁵³⁰ Viac o histórii spolku v Pollák, Pavel: Slovensko-ruský spolok pamäti Ľ. Štúra. In: *Slovanský přehled*. Praha: Academia 54, č. 5, 1968. s. 392-394.

⁵³¹ Hronský, Marián; Pekník, Miroslav: *Martinská deklarácia. Cesta slovenskej politiky k vzniku Česko-slovenska*. VEDA, Vydavateľstvo SAV, Bratislava, 2008. s. 119.

⁵³² Kvasnička, Ján: *Československé légie v Rusku 1917-1920*. Vydavateľstvo SAV, Bratislava, 1963. s. 19.

*s českým národem chceli pripojiť Slovensko ako ďalšiu guberniu k cárskemu Rusku.*⁵³³ Slovensko-ruský spolok Ľudovíta Štúra bol veľmi konzervatívny, a chcel spojenie Slovenska s cárskou ríšou, ale bez Česka. Nakoľko v roku 1915 boli v spolku zastúpení aj Rusi, cárske úrady začali tento spolok vyzdvihovať a mali k nej pozitívny vzťah. Toto spojenie sa s Rusmi malo výhody aj pre spolok, nakoľko dostávalo podporu od ruských úradov. Takéto počínanie však znamenalo ostré postavenie sa proti myšlienkam T. G. Masaryka a jeho spolupracovníkom.

V prvých rokoch vojny v roku 1916 sa ešte vôbec nevedelo, že ktorá varianta spojenia Slovenska zvíťazí. Jednotnosť nebola ani v tom, že ak sa uskutoční jedna, alebo druhá varianta, tá bude založená na princípe demokratickom, alebo ako monarchia. Táto otázka platila skôr pre spojenie s českým národom, nakoľko pri spojení s Ruskom, o demokratických princípoch nemohla byť reč. V spojení s Ruskom sa rozoberalo medzi formami akejsi „gubernie“ a autonómie. *„Teda ani masarykovcom-liberálom okolo Čechoslováka neprišlo na um vytvorenie republiky a uspokojili sa celkom s konštitučnou monarchiou.*⁵³⁴

Je zaujímavé, že informácie o pripojení územia dnešného Slovenska k Rusku alebo Poľsku neboli medzi niektorými zajatcami upresnené ešte ani v roku 1917. Klempa uvádza, že ako zajatec mal už informácie o formujúcich sa légiách, ale ako sám hovorí, nevedeli, ktorá informácia je pravdivá. *„Hovorilo sa všeličo. Jedni hovorili, že budeme mať v rámci Rakúsko-Uhorska autonómiu, iní zas tvrdili, že bude Československé kráľovstvo pod protektorátom Ruska, ba dokonca sa hovorilo, že niektorý z ruských veľkokniežat zasadne na československý trón. To nás však nijako nenadchlo, pretože ruské skoro otrocké pomery sa nám nepáčili.*⁵³⁵

Československá alternatíva rezonovala najviac v zámorí. V USA malo spojenie Čechov a Slovákov veľa zástancov medzi slovenskými emigrantmi. Počet slovenských emigrantov v zámorí odhadovali na viac ako pol milióna, čiže tvorili skoro štvrtinu slovenského národa. Tu sa šírila myšlienka spoločného štátu hlavne v periodikách *Newyorský denník* a *Slovenský sokol*, v ktorých uverejňoval svoje myšlienky Milan Getting⁵³⁶. V USA brali ako Čechov a Slovákov skôr ako dva národy a ich spojenie nepovažovali za splynutie v jeden národ. Preto práve na konci vojny sa v USA vyhrotila otázka autonómie Slovenska.

⁵³³ Kvasnička, Ján: *Československé légie v Rusku 1917-1920*. Vydavateľstvo SAV, Bratislava, 1963. s. 19.

⁵³⁴ Kvasnička, Ján: *Československé légie v Rusku 1917-1920*. Vydavateľstvo SAV, Bratislava, 1963. s. 23.

⁵³⁵ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Slovart, Bratislava, 2014. s. 58.

⁵³⁶ Milan Getting 1878-1951, slovenský novinár a politik, emigroval do Pittsburghu v roku 1902 a v rokoch 1905-1919 vydával noviny Slovenský Sokol, bol jedným zo signatárov Pittsburskej dohody z roku 1918.

S československou orientáciou sa naši autori zoznamujú postupne. Pred vojnou sa stretávajú s touto problematikou len Tajovský a čiastočne aj Jesenský. Ako už vo vyššie spomenutom rozhovore Tajovského a Antona Štefánka, ktorý sa udial niekedy okolo roku 1912, ešte Tajovský nemal vôbec jasno v tom, že či sa majú Slováci usilovať o spojenie s Čechmi. K tejto myšlienke sa ale vracia v Rusku po zajatí. Tajovský sa ako prvý z legionárov - spisovateľov dostáva do kontaktu s politikou a tu sa v ňom znovu otvára táto otázka. Rovnako je to aj s Jesenským. Ich pôsobenie v Darnici a Kyjeve je už opísané v iných kapitolách, takže tu už nebudem dopodrobna rozpisovať, ako sa dostávajú zo zajatia k politickým orgánom formujúcich sa légii. Oba už pred vojnou o pôsobení Masaryka vedeli už pred vstupom do légii a mali aj ako také predstavy o spoločnom štáte. Hlavne Tajovský, ktorý počas svojich štúdií niekoľko rokov pobudol v Prahe, kde sa dostáva do osobného kontaktu s niektorými neskoršími vysokopostavenými politikmi, ktorí pravda v tom čase ešte boli väčšinou len študentmi. „V Prahe, kde sa jeho očiam a smädnej duši otvoril nový svet, študoval na obchodnej akadémii, poznával nové pomery, zaoberal sa etnografiou, pracoval v „Detvane“ a oboznámil sa s poprednými českými spisovateľmi. Nadobudol tu viac ako literárne podnety: nadobudol si tu celoživotný zor a smer.“⁵³⁷ Tajovský pred vojnou pôsobil aj ako tajomník Slovenskej národnej strany, kde mal k dispozícii najaktuálnejšie informácie ohľadom politického vývinu.

Česko-slovenské vzťahy v légiiach

V prvom rade si musíme ujasniť, aký mali autori vzťah k Čechom a k pripojeniu územia dnešného Slovenska k českým zemiám. Tajovský zo všetkých slovenských autorov mal najbližšie k Čechom. Oduševnenie pre spoločný štát sa však u neho začalo vytvárať až počas vojny. Odborná literatúra vyzdvihuje Tajovského a Jesenského, ako dvoch najväčších národných buditeľov medzi legionármi. Aj keď musíme uznať, že celé pôsobenie počas vojny a celú svoju tvorbu zasvätili za vznik Československa, ale predsa v ich osobnom živote môžeme občas nájsť drobné pochybnosti. Napríklad Jesenský počas pobytu vo Voroneži raz sedel v jednej kaviarni a čítal noviny „[...] Ruské slovo. Hľadal som v ňom koniec vojny, aby som si nemusel najímať komnatku. Radoval som sa v duchu, keď Haase hovoril proti vojne... „Nebude v nej ani víťaza, ani porazeného a ďalšie prelievanie krvi je bláznovstvo...“ Hneval som sa na tých, ktorí Haaseho za to okrikovali a nedovolili mu hovoriť.“⁵³⁸ Jesenský tak isto stretáva

⁵³⁷ Kol. autorov: Ako šiel život... In: *Sborník Jozefa Gregora Tajovského*. Slovenská umelecká beseda, Bratislava, 1925. s. 6.

⁵³⁸ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky sv. Martin, 1936. s. 87.

v tom čase Slovákov a Čechov, ktorí sa v Rusku cítili veľmi dobre a chceli sa tam aj usadiť. Stretáva sa tu aj s Vladimírom Daxnerom⁵³⁹. „*Bol učesaný, vyholený, v bielom golieri s mašľou, voňal a bol obutý do lakýrok so šedivou jeleňou kožou. Na dverách mal pribitú navštívenku: Ivan Ivanovič fon Daxner s korunkou. – Ty si elegantný, Vaňo, - povedal som mu, keď som si oči pretrel a presvedčil sa, že je to naozaj on. – Mám zamestnanie v banke, k tomu „oficerskoje žalovanie“. Ako-tak vychádzam. Domov sa vrátiť nemienim, musím sa obzerať po stálom chlebičku. Ty sa chceš vrátiť? – Čo by som si tu počal so svojím fiškálskym diplomom? – Ja ti nájdem zamestnanie.*“⁵⁴⁰ V tom čase sa ešte nevedelo, či zo spoločného štátu bude niečo, preto viacerí predstavitelia slovenskej inteligencie nemali jasno ani v otázke návratu. Česi boli pravdepodobne viac presvedčení o vzniku vlastného štátu, možno aj bez Slovákov. Z týchto slov Jesenského sa môžeme domnievať, že počas pobytu vo Voroneži si nebol istý, aké riešenie by bolo najlepšie v danej situácii. Jednou z alternatív bolo pre neho aj koniec vojny a trvalé usadenie sa v Rusku.

Rovnako môžeme uvažovať o Čechoch a Slovákoch, ktorí už žili v Rusku aj pred vojnou. Nakoľko sa im v Rusku dobre darilo, nechceli krajinu opustiť, aj keď vojna skoro každému znemožnila dovtedajšiu prácu. V Rusku žijúci krajanovia preto podporovali vznik nového štátu, ale preto, že v tom čase chceli ostať v Rusku, sa nemuseli báť výsledku vojny, čiže ani v prípade výhry Nemecka a Rakúsko-Uhorska by neboli ohrození, ako legionári, ktorí vyšli z radov vojnových zajatcov. Títo krajanovia – väčšinou už ruskí občania – sa spoliehali na Rusko, ako na svoj domov, a na krajinu, ktorá by ich už domov nevydala, ani v prípade prehranej vojny.

Tajovský sa už počas svojho pôsobenia v Kyjeve ihneď dostáva do vyšších politických kruhov. „*Na druhom zjazde Sväzu v Kyjeve v apríli 1916 zo 61 delegátov bolo už 9 Slovákov: Ján Országh st., Jozef Gregor Tajovský, Vladimír Chovančák, Ján Korman, Gustáv Pavliny, Miloš Ruppeldt, Vladimír Duchaj, Jozef Országh a ja.*“⁵⁴¹

Napriek tomu, že na začiatku sa aj pre Tajovského, aj pre Jesenského veľmi sľubne formovala československá orientácia a začali sa oduševňovať pre spoločnú vec, situácia sa rýchlo vyvíjala a prichádzali prvé nezhody. Už vo Voroneži medzi Čechmi a Slovákami nastávajú prvé drobné nedorozumenia. Ešte ledva začali vznikať légie, ale už sa začínajú

⁵³⁹ Pravdepodobne tu ide o Vladimíra Daxnera (1888 – 1971) a nie o Ivana Daxnera (1860 – 1935), nakoľko Ivan Daxner bol v rokoch 1914-1917 hlavným tajomníkom Slovenskej ligy v USA.

⁵⁴⁰ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky sv. Martin, 1936. s. 89.

⁵⁴¹ Markovič, Ivan: *Slováci v zahraničnej revolúcii*. Nákladom Pamätníka odboja v Prahe, Praha, 1923. s. 62.

rozdeľovať legionári na Čechov a Slovákov, ktorí tvoria len marginálnu časť. „*Celá spoločnosť so mnou vospolok bola troškárska. Okolo nás sa dialy ohromné veci, a my sme takto mrhali sily a čas.[...] Česi sa už vtedy hŕfne hlásili do Družiny. I do Voroneže prišli českí dôstojníci „dobrovoľníci“. Cestovali z Bobrova do Kijeva. Shovárali sme sa s nimi. – Málo Slovákov sa hlási, - hovorili. – Na desať Čechov štyria. – Malý národ – rečiem. – Ziskuchtiví inteligenti, - povedal ktorýsi. – Akí Slováci? – povedal druhý. Slováci sú Česi. – A Česi Slováci, - opáčil som. Vyslovili sme vlastne základnú myšlienku československej teórie. Z nášho rozhovoru vysvitlo, že ona bude spojivom a bude rozdeľovateľom, bude semenom jednoty a jadrom sváru. Od silnejšieho, teda od Čechov, bude závisieť, ako sa veci vyvinú.*“⁵⁴² Jesenský veľmi dobre videl, že aj keď sa všadiaľ hlása československá jednota, aj tak hlavné slovo majú vždy Česi.

Z roku 1916 máme od ostatných autorov len stručné poznámky k vzťahu Čechov, a Slovákov. Napríklad Klempa spomína jednu príhodu, keď v máji 1916 bol na nútených prácach a Rusi im dávali málo jedla, aj z toho im vykrádali. „*Prišli ruský vojaci a násilím nás nútili do práce, no skôr sme nešli, kým nám neprilepšili. Prišli na nás tiež kozáci, ale veliteľ vidiac, akí sme otrhaní a hladní, rozkázal hneď veliteľovi barakov, aby nás nakrmil, obliekol a obul, že ak potom nepôjdeme do práce tak s nami zatočí. [...] Najhoršie sa počas stávky zachovali Slováci a Poliaci. Väčšinou išli pracovať, a tým nám nesmierne sťažovali priebeh stávky.*“⁵⁴³ Klempa sa o ostatných Slovákoch nevyjadruje v najpozitívnejšom svetle ani v iných prípadoch. „*Vianočné sviatky sme mali dosť veselé. V jednom baraku, ktorý bol práve prázdny, sme mali tiež divadlo, čo hrali Česi. I Maďari hrávali divadlo, len Slováci sa na nič nezmohli.*“⁵⁴⁴

Postupne však v roku 1916 začalo rásť napätie a začínal sa rozkol Čechov a Slovákov. Jesenský v tejto súvislosti uvádza citát dr. Daxnera. „*- Bolo by treba, - hovoril nám, - aby Amerika vyslala sem aspoň batalion⁵⁴⁵ Slovákov - dobrovoľníkov. Postavili by sme sa im na čelo a zriadili by sme osobitný slovenský pluk. Predstavil som si, aký by bol ten pluk, ktorému by sme my boli „na čele“. – Československá jednota a osobitný slovenský pluk – prvá diera do jednoty, - mienil som.*“⁵⁴⁶ Jesenský cituje aj iné zdroje, napríklad sa mu do rúk dostáva americká brožúra, v ktorej sa píše o aktuálnej československej otázke. „*My (Slováci) sa nemôžeme vliať do českého národa, ale podržiac si svoju samosprávu, môžeme tvoriť jedno česko-slovenské*

⁵⁴² Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky sv. Martin, 1936. s. 108.

⁵⁴³ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Slovart, Bratislava, 2014. s. 56.

⁵⁴⁴ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Slovart, Bratislava, 2014. s. 57.

⁵⁴⁵ Vojenská jednotka pozostávajúca z 300 až 1200 vojakov

⁵⁴⁶ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky sv. Martin, 1936. s. 108.

kráľovstvo. – Ešte nič, a už je tu zárodok budúceho rozkolu: autonómia.“⁵⁴⁷ Čiže ešte ledva sa začali vytvárať légie alebo ešte sa len pred chvíľkou pretransformovali z Družiny, ale už niektorí začínajú hlásať, že Slováci by mali tvoriť osobitný pluk. Tieto hlasy neutíchali ani neskôr.

Jesenský začína v Kyjeve pracovať v redakcii *Čechoslovana*. Na začiatku mu Tajovský vysvetľuje, že čo a ako má písať. Jesenský nebol zvyknutý písať politické články a úvodníky. Tajovskému hovorí: „[...] nikdy som úvodníkov nenapísal. V tom som baran. – No, musíš. – Prosím ťa, veď ma staviaš pred sporák, aby som piekol a varil, a nerozoznám dobre mrkvu od zeleru. Musím sa najprv informovať, trochu sa rozhl'adiet'. Nevyznám sa v rozličných prúdoch. – Tok je jeden – československý. – A v tom toku rozličné víry, zákruty, bočné tečenia, podmývanie, melčiny... – No vidíš, napíš o tom niečo.“⁵⁴⁸

V Kyjeve sa Jesenský dostáva do stredu politického diania. Spoznáva praktiky poslanca Düricha. Vznikali nové dohody, napríklad tzv. Kyjevský zápis, ktorý za Československú národnú radu podpísali Štefánik a Jozef Dürich. Rovnako ju podpísal aj Zväz československých spolkov v Rusku a Slovenská liga v Amerike. Kyjevským zápisom uznali vedúcu pozíciu Československej národnej rady v československom zahraničnom odboji v Rusku. „Zákon bol jasný, ale ľudia nie. Všeobecné mrmlanie. Sväz mrmlal, že mu vzali najdôležitejšie veci, t.j. zajatecké a vojenské. Petrohradská opozícia mrmlala, že Sväz vôbec ešte jestvuje a pl'uje do ich hrnca. Ktosi vykrikoval, že Dürich povykonával v Petrohrade regiment hlúpostí a že chce zriadiť osobitnú, samostatnú Národnú radu po „pokroviteľstvom“ a pri financovaní ruskej vlády. Obklopuje sa ľuďmi českej verejnosti antipatickými. Vymenúva za svojich spolupracovníkov figúry podľa receptu Priklonského, referenta československých vecí v ministerstve zahraničia, bývalého konzula v Pešti, nepriateľa prof. Masaryka a sjednotenia Čechov a Slovákov. [...] Je síce pravda, že vo všetkom závisíme od cárskeho Ruska, ale my chceme byť nezávislí.“⁵⁴⁹ Jesenský označuje Düricha za „rakúskeho špióna“. Vzniká tu nový spor, ktorý prichádza riešiť sám Štefánik. „Štefánik pracuje v Petrohrade na zriadení filiálky Národnej rady v Rusku a po Rusku chodia medzi Čechmi a Slovákmí Koníček a Štepanek. Zle-nedobre na týchto. To sú predstavitelia cárofilského smeru. Černosotenci! Dolu s nimi!“⁵⁵⁰

⁵⁴⁷ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky sv. Martin, 1936. s. 109.

⁵⁴⁸ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky sv. Martin, 1936. s. 121.

⁵⁴⁹ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky sv. Martin, 1936. s. 123.

⁵⁵⁰ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky sv. Martin, 1936. s. 123.

Rovnako začali mať problém aj s rusko-slovenským spolkom pamäti Ľudovíta Štúra⁵⁵¹. Ten v podstate chcel zblížovanie Slovákov s Rusmi. Jesenský spolok opisuje veľmi vtipne. „V Moskve bol rusko-slovenský spolok „pamäti Štúra“. Čert by ho vzal! Čo? Štúra aby čert vzal? Prečo? Akej kaše navaril? Nasršený Janko Sršeň srší hnevom, dr. Markovič štúra: rozprášiť Štúra. To sú všetko gubernisti. Tí chcú zo Slovenska guberniu. Vyslanec Košík nevie, či je. Ako na americkej hojdačke: raz so Štúrom hore, raz dolu, raz na jednej strane, raz na druhej.“⁵⁵² Jesenský nám podáva obraz zmätenosti a nejednotnosti. Rovnaký postoj zaujal aj dr. Markovič. „V druhom polročí 1916 vyvinul sa medzi Slovákami v Rusku čulejší organizačný život. V tej dobe vyskytli sa medzi slovenskými prívržencami česko-slovenskej a rusko-slovenskej orientácie ostré spory, ktoré iste neosožily našej veci. Preto urobili sme my, ktorí sme prišli zo Slovenska do Ruska za války a neboli sme ešte dotknutý týmito spormi osobne, pokus sjednotiť všetkých Slovákov k spoločnej práci na československej základni.“⁵⁵³

Spor prebiehal nielen na politickej úrovni, ale sa viedol aj medzi dvoma najznámejšími československými časopismi v Rusku počas vojny. Ide tu o časopisy *Čechoslovan* a *Čechoslovák*. Skoro identický názov nie je len vecou náhody. Časopis *Čechoslovan* „reprezentoval zajateckú skupinu oproti skupine, pozostávajúcej z ľudí v Rusku už dávno usadlých, ktorí v marci 1916 proti „Čechoslovákovi“ obnovili starý svoj týždenník „Čechoslovana“ v Kyjeve za redakcie Venceslava Švihovského.“⁵⁵⁴ Čiže *Čechoslovana* môžeme v podstate považovať aj za časopis zajatcov, nakoľko okrem toho, že v jej redakcii pôsobilo viacero bývalých vojenských zajatcov – medzi nimi aj Jesenský⁵⁵⁵ a Tajovský -, aj jej cieľnými čitateľmi boli zajatci v Rusku. Naproti tomu *Čechoslovák* bol časopis „starousadlíkov“, čiže ľudí, ktorí už boli v Rusku aj pred prvou svetovou vojnou. „Prvé číslo „Čechoslováka“ prijímala slovenská Amerika s hrôzou. Tak „Jednota“ 12. januára 1916 prvý raz píše o „Čechoslovákovi“ pozastavuje sa: „V Rusku vychodí časopis „Čechoslovák“. My ho nedostávame, ale počuli sme o ňom. Čo nám je divné, že ešte nikto z našich slovenských

⁵⁵¹ Bližšie o spolku napríklad: Pollák, Pavel: Spolok pamäti Ľ. Štúra. In: *Slovanský přehled*. Praha, Academia 54, č. 5, (1968,) s. 392-394.

⁵⁵² Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky sv. Martin, 1936. s. 123-124.

⁵⁵³ Markovič, Ivan: *Slováci v zahraničnej revolúcii*. Nákladom Pamätníka odboja v Prahe, Praha, 1923. s. 62.

⁵⁵⁴ Sidor, Karol: *Slováci v zahraničnom odboji*. Nákladom vlastným, Bratislava, 1928, s. 74.

⁵⁵⁵ V životopisoch Jesenského sa často objavuje zmienka o jeho pôsobení vo „Voronežskom Čechoslovane“. Nakoľko, ale vo Voroneži nebola redakcia Čechoslovana, musíme hľadať pôvod tejto chyby inde. Jesenský pobudol kratší čas vo Voroneži, ale bol tu len prechodne, pokiaľ nedostal povolenie, aby mohol prejsť do Kyjeva, kde bola redakcia Čechoslovana.

redaktorov a národných činovníkov nepozastavil sa nad jeho menom: Čechoslovák. Čo je to?“⁵⁵⁶

Nie všetky slovenské spolky v zahraničí mali pozitívny vzťah k časopisu. Medzi časopismi vzniká veľká rivalita a vzájomné osočovanie. Jesenský opisuje Bohdana Pavlů pri jeho príchode do Kyjeva, keď chcel zmiernovať napätie medzi časopismi. „*Od tých čias, čo som ho posledný raz videl v Pešti ako redaktora, stučnel a oplešivel. Tučný červený krk nad golierom so slabo plnenou klobásou v tyle. Otvorená, široká tvár. Okuliare. Taký dobre kŕmený a dobre odetý pán profesor. Sediačky mi podal ruku.*“⁵⁵⁷ Z týchto riadkov môžeme vycítiť skôr negatívny vzťah Jesenského k Pavlů. Pavlů mu vtedy vysvetľoval politickú situáciu, ako to vidia v Petrohrade. „*Hovoril, že je i tá možnosť, že Čechy s Moravou pridelia Uhorsku s autonómiou a Slováci zostanú tak, ako sú... Koníček, Štěpánek atď. chcú mať gubernie. Hlupáci. Tomu sa protivili všetci: Francúzi, Angličania, Taliani. Nedovolia nikdy, aby Rusko tak ďaleko zasahovalo. Rusko samo nestojí o nás. Jemu je prvou otázkou Carhrad. To nechápe ani dr. Kvačala, ani tí ozembuchovia v spolku Štúra.*“⁵⁵⁸ Ako vidíme aj v roku 1916 ešte stále boli aktuálne otázky pripojenia územia dnešného Slovenska k Rusku. Viacero Slovákov ani vtedy neopustilo ideu veľkého slovanského brata.

Do Kyjeva prichádza aj Štefánik a vznikajú nové spory. Najprv chcú zastaviť vydávanie *Čechoslovana*, čo vyvolalo veľkú nevôľu aj u Jesenského. Padne návrh založenia osobitného slovenského časopisu. „*Dvaja Česi nás zaclňajú, a keď sa nám podávajú Slovenské hlasy ako príloha Čechoslovana, to nám podávajú i tieto Česi a pre Slovákov sa stanú českými hlasmi. Slovák k Čechovi nemá ešte dostatočnej dôvery a lepšie bude, keď osobitné Slovenské hlasy povedia, že chceme jednotu s Čechmi...*“⁵⁵⁹ Niektorí ale v redakcii spolu s Jesenským sa k tomu stavajú negatívne a vidia v tom celom „separatizmus“. Jesenský aj vtipne poznamenáva: „*Všetky blchy, čo nosíme v košeliach, budú separatistické. Ako sa opovážime osobitné blchy nosiť? To je proti jednote.*“⁵⁶⁰

Každý spolok si robil čo chcel, nebola vôbec jednota medzi nimi. „*Namiesto jednej rady mali sme Sväz československých spolkov, Sbor sväzových spolupracovníkov, Dürichovu Národnú radu, Čermákovú dočasnú kanceláriu Odboru Národnej rady a rozličné zajatecké*

⁵⁵⁶ Sidor, Karol: *Slováci v zahraničnom odboji*. Nákladom vlastným, Bratislava. 1928, s. 75.

⁵⁵⁷ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky sv. Martin, 1936. s. 125.

⁵⁵⁸ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky sv. Martin, 1936. s. 126.

⁵⁵⁹ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky sv. Martin, 1936. s. 128.

⁵⁶⁰ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky sv. Martin, 1936. s. 128.

väčšie i menšie tábory so svojou autonómnou vôľou.“⁵⁶¹ Všetky spolky a odbočky žiadali vlastné uznanie, aby mohli zastupovať všetkých Čechov a Slovákov v Rusku. Veci sa ako tak dali do poriadku iba 6. mája. Vtedy vznikla rezolúcia, v ktorej vyhlásili za najvyšší orgán československého národného odboja Československú národnú radu na čele s Masarykom.

Začiatkom roku 1917 sa už aj medzi jednoduchými zajatcami začínala prebúdzat' národnostná otázka. Napríklad Klempa na nútených prácach neďaleko Petrohradu píše nasledovné: „*Hlavne medzi Čechmi rástol viditeľný odpor ku všetkému, čo bolo rakúske. Slováci to väčšinou nemohli pochopiť. Boli tu tiež schôdzky, na ktoré som zo začiatku síce nechodil, avšak vždy som si zaobstaral informácie, o čom sa rozprávalo. A vtedy sa začal u mňa prebúdzat' národný cit. Už som videl, že nie som len „maďarský Honvéd“, ale že som tiež Slovák.*“⁵⁶² Väčšina Slovákov nerozumela potrebe boja za novú vlasť. Aj keď boli utláčaní, ale predsa tisíc rokov spoločnej vlasti znamenalo veľa.

V roku 1917 už aj v legionárskom vojsku sa začínajú Slováci búriť. Neboli spokojní s tým, že všetko bolo české. Gaceka vyslali do Borispol'a ako delegáciu na privítanie Masaryka. Gacek na začiatku opisuje aký veľký dojem mal z Masaryka. Všetci ho pozorne počúvali. Gacek a ostatní Slováci čakajú: „[...] A pri každom prechode na novú myšlienku sa nám duša trasie slastným očakávaním: no tieto... nasledujúce slová už budú určené nám ... Slovákom... Ale tu sa nenazdajky obloha zatiahla veľkou, tmavo-sivou chmárou, zakryla slnko, a Masaryk končí.“⁵⁶³ Ostatní Slováci spolu s Gacekom boli rozhorčení z toho, že Masaryk ani jedným slovom nespomenul Slovákov, ktorí rovnako bojovali za ten istý cieľ v légiách. „*Karlovi Čipkovi – vedľa mňa stál – zahraly v očiach slzy. – Brat môj, brat môj, my sme tu ako piate koleso vo voze... – vydiera sa mu z hrudi tlmeným hlasom.*“⁵⁶⁴ Po skončení zavolali Slovákov Gustáva Čipku, Gaceka a iných do jednej kancelárie, kde im Vladimír Daxner vysvetľuje, že treba sa rozhodnúť, či majú byť Slováci koncentrovaní do jedného 7. Tatranského pluku, alebo či sa majú porozdeľovať medzi ostatné pluky. „*Pravda, všetci sme boli jednej mysle. Bude najlepšie, keď Slováci budeme pokope. Mať slovenské roty, prápory, slovenský pluk! Čo to bude značiť pre našu revolúciu! Svet nech Slovákov vidí! A ako to bude dvíhať naše povedomie! Ako*

⁵⁶¹ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky sv. Martin, 1936. s. 149.

⁵⁶² Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Slovart, Bratislava, 2014. s. 58.

⁵⁶³ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936. s. 105.

⁵⁶⁴ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936, s. 105-106.

*to bude imponovať tým našim utiahnutým, zakríknutým, neuvedomelým ľuďom po zajateckých táboroch!*⁵⁶⁵

Slováci sa ale nehrnuli do légii, preto museli vynaložiť väčšie úsilie. Založili sa *Slovenské hlasy*, už nie ako príloha *Čechoslovana*. Jesenský vraví: „*Slovenské hlasy prestaly byť chvostíkom Čechoslovana na dvoch - troch stránkach, ba i menej, ako kedy im miesta zvýšilo, na čom sme sa s Jožkom Gregorom často rozčuľovali. Vychádzali ako osobitný časopis vo veľkom formáte, s pekným písmom, na dobrom papieri, celkom vážne, raz týždenne. Aparát bol obrovský. Vladimír Hurban zo sadzača angažoval na šéfredaktora.*“⁵⁶⁶ Každý v redakcii chcel povzbudiť zajatcov na vstup do légii. Hľadali k tomu „správnu iskru“ v zahraničných časopisoch amerických Slovákov, ale aj na dnešnom území Slovenska. „*Hľadal si ohníky v písmenách novín, aspoň aký-taký dymník, pod ktorými sú iskry, ale nachádzal si iba tichosť, cintorín; riadky, ako malé hroby jeden vedľa druhého: na Slovensku bolo mŕtvo...*“⁵⁶⁷ Našli sa len časopisy české, z ktorých mohli čerpať.

V redakcii Slovenských hlasov mali čo robiť, aby zapôsobili na zajatcov slovenskej národnosti. Ako aj Gacek píše, dobrovoľníci vo vojsku tiež chceli pomôcť náboru nových vojakov zo zajatcov. Boli aj takí, ktorí žiadali, „*aby naše mená a adresy našich rodísk na Slovensku boli v Slovenských hlasoch uverejnené! Nech vidia i naši krajanovia po lágroch a ekonomických poskryvaní, neprebudení, zastrašení...*“⁵⁶⁸ Vracali sa aj emisári zo zajateckých táborov, ktorí boli nahovárať Slovákov na vstup do légii. Gacek spomína Daniela Izáka, ako bol v Nižnom Novgorode. „*Boli tam šiesti Slováci [...] Môj Lipták si práve čistil cugfígorské hviezdičky a bol celý v pomýkove, či ešte žijem a či by to bola možná vec prísť domov so zbraňou v ruke. Ostatní zazerali na mňa a nemilobohu kliali, že sú ešte krvilační ľudia, ktorí chcú predlžovať vojnu... Darmo som im ja hovoril do duše. Tak som chodil po gubernii... Neraz som sa musel obzerať, kade cestička bližšia... No boli i srdcia, v ktorých sa na prvé slovo zažala iskra, utajená pod popolom... Pravda, sto ich nebolo, ani len päťdesiat, ako som si sľuboval priviesť do vojska... Boli len sedemnásti, ale za to chlapci – vyberaní...*“⁵⁶⁹

Zo spomienok Jesenského sa dozvedáme zaujímavú vec. Písal sa august 1917 a v Moskve bolo plenárne zasadnutie Odbočky. Tu „*[...] bola i slovenská predporada, na ktorej*

⁵⁶⁵ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936. s. 107.

⁵⁶⁶ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky sv. Martin, 1936. s. 163.

⁵⁶⁷ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky sv. Martin, 1936. s. 164.

⁵⁶⁸ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936. s. 111.

⁵⁶⁹ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936. s. 121.

sa po prvý raz vzbúrili Slováci proti Čechom.⁵⁷⁰ Slovákom prešla trpezlivosť a vymenúvali svoje krivdy. Medzi najvýraznejšie zaradili to, že Česi nechcú mať nič spoločné so Slovákmí. Ďalej, že vždy hovoria len „o českom vojsku, českom boji, českej politike, českej samostatnosti, českom štáte, českej kultúre, českej histórii, [...]“⁵⁷¹, ako keby Slováci vôbec neexistovali. Padali aj vážnejšie slová na vlastnú adresu. „-Bez Čechov sme na nič nie schopní. Sme iba hundroši, fantasti, lenivci, aby nám pečené holuby padaly do huby... Len pozrite niektorých našich inteligentov – Slovákov. Doma platili za „panslávov“, a tu sa skrývajú, zarábajú, bruchopasníčia, ešte i intrigujú a agitujú proti nášmu vojsku, volajúc o pomoc, aby sme ich spasili od Čechov... Čo máme potom očakávať od prostých ľudí? ... Veď je to hanba... Kto sa neprihlási do vojska, toho nemilosrdne biľagujeme. Nech sa nám potom neukáže na oči v slobodnej vlasti.“⁵⁷² Nakoniec sa na porade uzniesli, že pošlú k Masarykovi posolstvo, v ktorom malo byť uvedené, aby viac používal slovné spojenie „československý“. Túto prosbu Masarykovi predniesol aj Ján Országh. Síce Masarykova odpoveď bola jasná, ale predsa neuspokojila Slovákov. „To sa samo sebou rozumie, že bude používať to slovo. Jeho jazyk je síce zvyknutý len na slovíčko „české“, preto, ak by sa mu nezvrhol i na „československé“, nech mu je odpustené.“⁵⁷³

Aj neskôr Masaryk mal jeden príhovor v Kyjeve⁵⁷⁴, kde akosi znovu pozabudol na Slovákov. „Nezávislý československý národ bude v čele národov demokratických a pokrokových, československý národ po príklade husitských a táboritských predkov vykoná prenikavé zmeny svojho sociálneho ústroja. Čo Čech – to brat, čo Čech – to Slovan, čo Čech – to človek.“⁵⁷⁵ Samozrejme nemôžeme zabudnúť ani na to, že Československá národná rada sídliaca v Paríži, mala od svojho vzniku v roku 1916 názov „Národní rada zemí českých“ (Conseil National des Pays Tchéques), a len neskôr ju premenovali na „Národnú radu Československú“. Toto samozrejme veľmi hnevalo Slovákov, ktorí chceli, aby mali rovnaké postavenie ako Česi.

O Masarykovom pozabúdaní na Slovákov nájdeme zmienku aj u Tajovského. Síce v diele vydanom pre širokú verejnosť Tajovský nepíše o problémoch medzi Čechmi

⁵⁷⁰ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky sv. Martin, 1936. s. 170.

⁵⁷¹ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky sv. Martin, 1936. s. 170.

⁵⁷² Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky sv. Martin, 1936. s. 170-171.

⁵⁷³ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky sv. Martin, 1936. s. 171.

⁵⁷⁴ Pravdepodobne to bolo 30. januára 1918, keď členovia odbočky zložili slávnostný sľub národu a Masarykovi v Kyjeve.

⁵⁷⁵ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky sv. Martin, 1936. s. 180.

a Slováckmi, ale v dielach ako *Vojna a mier* už áno. Tu nachádzame prepis jedného príhovoru Masaryka, kde znovu všadial' nájdeme len „*My Češi a naše české zeme*“⁵⁷⁶.

Aj medzi obyčajnými vojakmi rezonovalo slovíčko „separatizmus“. Gacek nám opisuje situáciu, keď so svojím ešelonom zastavili na jednej stanici, a chceli si skrášliť svoj prechodný domov. Vo vlaku mali aj maliara a preto sa s ním dohodli, že namaľuje Oravský hrad a troch šuhajov, ktorí držia v ruke bielo-modro-červenú zástavu. Niektorí vojaci sa pozastavili a bol aj taký, ktorý to nenechal bez poznámky. „- *Vy ste separatisti! – Na čiapkach nosíte viditeľné znaky roztržky, rozvratu... Prečo nosíte bielo-modro-červené lentočky na furážke? Nie dost', že máte v srdci jed, i zovňajškom sa chcete odlišovať? [...]* – *Tak tebe je, brat Kuna, bielo-modro-červená farba nie farbou národa slovenského? – Nie. Naša farba je bielo-červená. Program máme spoločný s Čechmi, všetko musí byť jednotné... i takéto zovňajšie znaky! A vy so svojimi osobitosťami sa separujete, robíte rozkol!*“⁵⁷⁷ Ostatní sa ich pokúšali upokojiť a vysvetliť, že nikto sa nechce odlišovať, ale že oni sú Slováci, ktorí majú rovnaký cieľ ako Česi. Na otázku, či sa cíti byť Čechom, alebo Slovákom odpovedá: „- *Ani Slováck, ani Čech. Ja som Čechoslovák! – Dobre. Ale či to i brat Čech povie, že je on nie Čech, ale Čechoslovák?*“⁵⁷⁸ Gacek ďalej píše, že Čechom nevadia bielo-modro-červené lentočky na čiapke, nepozastavujú sa nad tým. Toto Gacekove tvrdenie, ale nie je celkom pravda, nakoľko nachádzame zmienky na rôznych miestach o tom, že Čechom vadili osobitosti Slováckov. U obyčajných vojakov bola situácia oveľa miernejšia, ako medzi dôstojníkmi. Jednoduchším vojakom vôbec nevadili lentočky inej farby, slovenské pesničky a podobné „výstrednosti“, ktoré sa vyčítali Slováckom.

Pri Tomsku sa Gacek púšťa do reči s Gustávom Čipkom. Čipka bol veliteľom roty a pokúšal sa upokojiť legionárov v spore o farbu lentočky pripnutej k čiapke. V dôvernom rozhovore vyjadruje svoje myšlienky. „- *Nuž tak Čechoslovák! – vydiera sa mu napokon z hrdla akosi neprirodzene, ako nasilu. – Len hrstočka je nás, a my sa trieštíme, mrvíme... Čo z nás bude? Čo môžeme čakať od národa, od temnej, neuvedomelej masy, keď ani inteligencia nebude mať tieto otázky ujasnené? Ved' je to strašné pomyslieť... Čože tu! Tu ani im nemožno uprieť akýsi idealizmus. Ale pomysli – doma! Tam prídu chlebové otázky, sacra egoismo ...*“⁵⁷⁹ V poručíkovi Čipkovi sa vynárajú otázky, že čo bude s národom, či si zaslúži tú slobodu, ktorú sa podarí získať krvou legionárov. Ďalej rozmýšľa o tom, či budú vedieť žiť v spoločnom štáte,

⁵⁷⁶ Tajovský, Jozef Gregor: *Vojna a mier*. Drukazňa Kijevskogo Sovjizu Kreditnogo, Kijev, 1917-18. s. 60.

⁵⁷⁷ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936. s. 140-141.

⁵⁷⁸ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936. s. 141.

⁵⁷⁹ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936. s. 143.

či bude jednota medzi Slovákami a Čechmi. „*Lebo počesťovací nápor bude. Zním ich, v Čechách som študoval... Nenašiel som Čecha, ktorý by nebol hlboko presvedčený, že sa máme vliať do českého národa, že slovenčina je len dialekt češtiny! A tu vo vojsku sú celkom takí. Koľko som sa tu s nimi v dôstojníckom sobraní naškriepil... Nedajú si povedať. [...] A to je len čiastka problému! Kdeže sú hospodárske, sociálne otázky?*“⁵⁸⁰ Čipka vyjadruje svoje obavy o osud Slovákov a o ich schopnosť prispôbiť sa novému štátu. Toto bol pravdepodobne jeden s posledných rozhovorov veliteľa dvanástej roty Gustáva Čipku, nakoľko na druhý deň ho zrazil vlak pri stanici Bolotnoje a zomiera 1. júna 1918 v Tomsku⁵⁸¹. Obava o osud Slovákov nebola ojedinelá, nachádzame podobné myšlienky aj u iných autorov.

Niekedy došlo v týchto otázkach k rozporom aj medzi dobrými priateľmi. V Jesenského diele nájdeme napríklad narážku na drobné nedorozumenia medzi ním a Tajovským. V Omsku sa stretávajú po dlhšom čase, lebo Tajovský chcel dokázať, že vie bojovať nie len s perom v ruke a preto odišiel z redakcie *Slovenských hlasov* medzi vojsko. Keď sa znovu stretávajú Tajovský dáva Jesenskému prečítať článok o Vajanskom a o Mladoslavákoch, ktorý sa práve chystal uverejniť. Ako nám hovorí Jesenský „[...] hanil v ňom politiku Vajanského a vychvaľoval politiku Mladoslavákov.“⁵⁸² Jesenský po prečítaní ostro zaútočil na Tajovského, že nevie aký význam mal Vajanský pre Slovákov a kritizuje také veci, ktorým sa nerozumie. Neskôr sa Jesenský stretáva aj s Vladimírom Daxnerom, ktorý dostal za úlohu vypracovať program pre osobitné slovenské pluky. Jesenský mu pripomína, že ešte v Kyjeve bol za zmiešanie Slovákov s Čechmi, a prečo si teraz mení postoj. Daxner mu vysvetľuje, že je ešte veľmi veľa slovenských zajatcov a ľahšie by sa ich dalo zlákať na osobitný slovenský pluk. Jesenský mu oponuje: „- *Nemyslím, že by na to boli naši bratia pristali, hoci by to bolo krásne a povzbudzujúce. Vraví sa o slovenskom strachu pred Čechmi, ale je i strach český pred Slovákami. [...] Jednota nemôže spočívať na strachu, alebo, keď chceš, na nedôvere. [...] Teda miešať, miešať, miešať Čechov so Slovákami, a vice versa.*“⁵⁸³ Daxner, si ale aj tak trval na svojom a presvedča Jesenského o potrebe slovenských plukov. „- *Nerátaš s charaktermi a psychológiou. Čech je bystrý, Slováč pomalý. Čech je hlasný, Slováč tichý. Čech je praktický, Slováč snivý. Čech nedá veľa na Boha a kňaza, Slováč je pobožný. Čech je národne uvedomelý, Slováč ešte nie. Čech je smelý, Slováč zakríknutý atď. ad infinitum rozličnosť.*“⁵⁸⁴

⁵⁸⁰ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936. s. 146.

⁵⁸¹ Jozef Klempa uvádza dátum nešťastia 17. mája 1918, pravdepodobne podľa juliánskeho kalendára.

V Jesenského diele je uvedené, že Čipka „vypadol z vlaku a odtrhlo mu ruku“.

⁵⁸² Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky sv. Martin, 1936. s. 191.

⁵⁸³ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky sv. Martin, 1936. s. 204.

⁵⁸⁴ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky sv. Martin, 1936. s. 204.

O rozdielnosti Slovákov a Čechov píše aj Mikolaj. „Zajatcovi Čechovi bolo treba urobiť už len jeden krok do vojska, Slovákov dva kroky. Česi išli už na vojnu pripravení: mali svoje české školy, spolky a organizácie. Slováci nemali ani slovenských škôl, ani politickej organizácie, ani Sokola.“⁵⁸⁵

Jesenský si prirodzene tiež uvedomoval existujúce rozdiely medzi Čechmi a Slovákami. Neskôr v Jekaterinburgu vyslovuje ďalší rozdiel medzi Slovákami a Čechmi. Keď platil za byt, tak platil plnú sumu, oproti tomu Česi v rovnakom postavení ako on, si byty rekvirovali alebo platili len veľmi málo. „Ostatne to bola odo mňa ešte pôvodná slovenská národná črta: nepraktická noblesa, pre ktorú sa dlho budeme vidieť panskými, nedemokratickými, a preto i menej cennými, hlúpejšími. U iných bratov boli hlavy rozumné, cez niektoré stačil prefúknuť i bolševický vietor.“⁵⁸⁶

Odbočka potrebovala naverbovať čo najviac Slovákov, čo jej robilo veľké ťažkosti, lebo sa sami od seba hlásili len výnimočne. Pokúsila sa aj s menej dobrovoľnými formami agitovania. „Vzala všetkých Čechov a Slovákov, ktorí boli ešte v zajatí, pod svoju „najvyššiu“ moc. Nariadila im, aby sa u sborných punktov hlásili na súpis. Kto sa nehlási, mal byť trestaný poľným súdom.“⁵⁸⁷ O mobilizovaní sa dočítame aj u Gaceka. „20. augusta 1918 vydala Odbočka Národnej rady čsl. na Rusi nariadenie, dl'a ktorého sa všetci mobilizujú do služieb budúceho štátu čsl. Do táborov a dedín boli vysielané komisie, ktoré previedly prvý popis ľudu slovenského na Sibíri.“⁵⁸⁸ Ďalej Mikolaj píše o tom, že mobilizovanie bol nápad Vladimíra Daxnera, ktorý chcel koncentrovať Slovákov na jednom mieste, „[...] aby si tam oddýchli od rakušiactva a mali to naše čsl. vojsko stále pred očami.“⁵⁸⁹ V Slovenských hlasoch sa tiež uverejnil článok o tom, že v zajateckých táboroch sú ešte tisícky slovenských zajatcov. Väčšinou však títo zajatci nechceli vstúpiť do légií. Zajatcom vysvetľujú, že aj zvieratá ak sú vypustené z klieťky tak sa tešia alebo pes „pustený z reťazi radosťou bude vyskakovať“. Ale Slováci by radšej chceli ostať väzňami. Tento problém rezonuje vo viacerých dielach, ako aj na stránkach novín vydávaných légiami. Tieto prirovnávania používal najviac Tajovský.

⁵⁸⁵ Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo. (Rozpomienky na svetovú vojnu, Rusko, jeho revolúciu a čsl. légie)*. Odbočka Roľníckej osvety, Spišská Nová Ves, 1938. s. 71.

⁵⁸⁶ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky sv. Martin, 1936. s. 222.

⁵⁸⁷ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky sv. Martin, 1936. s. 228.

⁵⁸⁸ Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo. (Rozpomienky na svetovú vojnu, Rusko, jeho revolúciu a čsl. légie)*. Odbočka Roľníckej osvety, Spišská Nová Ves, 1938, s. 69.

⁵⁸⁹ Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo. (Rozpomienky na svetovú vojnu, Rusko, jeho revolúciu a čsl. légie)*. Odbočka Roľníckej osvety, Spišská Nová Ves, 1938, s. 69.

Každý sa pokúšal riešiť problém, ako len najlepšie vedel. Tajovský išiel prednášať do zajateckých táborov. Z jednej jeho prednášky vznikla aj črta *Košel'a*, v ktorej Slovákom vysvetľuje, čo je to sloboda. Ďalej sa pokúša prenesením významu a cez krátku rozprávku prirovnať košel'u k slobode. Z črty cítiť, že Slováci sa nechcú hlásiť za dobrovoľníkov a nechcú sa dostať na slobodu zo zajateckého tábora. Sloboda by znamenala slobodu celého národa, ktorú ale treba dosiahnuť prácou. „*Vy nechcete ísť; vy ju chcete darom dostať. [...] Vám sa trápiť nepáči. To my vieme. Vám sa nič nepáči, čo my s vami chceme a robíme. Ste trucovití, ako deti. My však neustaneme. A čo budete ako kamene, my vás okrešeme na povedomých ľudí a Slovákov. Začali ste cvičiť telesne. To pre poriadok a zdravie. K tomu príde škola. Budeme vás učiť čítať, písať po slovensky. Počty, zemepis, dejepis a všetky známosti, robotu a remeslá, čo sú a budú budúcim občanom československého štátu potrebné. Budeme vás učiť myslieť, svojsky, slovensky, československy, a nie maďarónsky a po rakúsky, ako myslíte dosiaľ.*“⁵⁹⁰ Napriek veľkému úsiliu sa Slováci nehrnuli do légii, skôr mali odmietavú postoj. Väčšina už roky bola v zajatí a ich prvoradým cieľom bolo sa dostať domov živí. Ak by vstúpili do iného vojska, tak by zväčšovali šancu na to, že niekde padnú alebo pokiaľ by vojnu nevyhrali, tak by bola veľká pravdepodobnosť, že doma by sa museli postaviť pred vojenský súd. Preto vstupovali do légii len takí, ktorí mali silné národné cítenie alebo už boli v takom stave, že všetko je lepšie, ako ostať v zajateckom tábore.

Plány boli veľké, ale mužstvo nebolo nadšené. Koncom mája sa dostáva správa o veľkej manifestácii ľudu v Liptovskom Mikuláši aj k legionárom, ktorí ju podľa Gaceka berú bez nadšenia. „*Smelé, revolučné slová! Ale prečo ich prijímame tak chladne, ako samozrejmosť? Prečo nás nedojíma do slz ten veľký, historický čin nezapaľuje srdce?*“⁵⁹¹ Veľké oduševnenie za samostatnosť má v sebe len hŕstka Slovákov, čo trápi väčšinu legionárov – spisovateľov.

Menšie nedorozumenia boli aj v prípade posmrtnej spomienky za Gustávom Čipkom, ktorú napísal Tajovský v *Slovenských hlasoch*. Gacek sa hnevá, že jeho „elégiu za Gustávom Čipkom“ neuvěřnili, ale namiesto toho Tajovský vyzdvihoval niektoré veci, ktoré nemal. „*Veľmi sa nás dotklo, že taký dobrácky brat Tajovský v niekoľkoriadkovom nekrologu musel spomínať akési rozpory, škriepky, ktoré drahý brat Čipka vraj mal v rote! Čože on mohol o tom vedieť?*“⁵⁹²

⁵⁹⁰ Tajovský, Gregor Jozef: *Rozprávky z Ruska*. Bratislava, Cathedra, 2011. s. 119-120.

⁵⁹¹ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936. s. 150.

⁵⁹² Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936. s. 173.

Irkutský tábor na výchovu Slovákov

Jedným z hlavných zdrojov nových dobrovoľníkov – Slovákov mal byť tábor v Irkutsku, kde ich mali „prevychovať“. Najautentickejšie spomienky na tábor nájdeme u dvoch autorov, ktorí tam aj sami pobudli niekoľko mesiacov. Na jednej strane, ako učiteľ a vychovávateľ stojí Mikuláš Gacek, ktorý nám predstavuje tábor očami veliteľov. Na strane druhej je Jozef Mikolaj, ktorý sa dostáva do tábora ako Maďar, ktorý má slovensky znejúce meno.

„Samotný návrh na zriadenie „zvláštneho slovenského tábora“ určeného pre výchovu a národné uvedenie zajatcov- Slovákov a pre ich vojenský výcvik bol podaný odbočke čs. Národnej rady dňa 18. augusta 1918. Odbočka československej Národnej rady (OČSNR) na schôdzi dňa 20. augusta 1918 vyslovila súhlas s realizovaním návrhu a splnomocnila kapitána Daxnera, aby dal veliteľovi čs. mobilizačného oddelenia v Novonikolajevsku kapitánovi Čechovskému direktívu k utvoreniu „Slovenského východného tábora v Irkutsku“. Zároveň potom prejavila súhlas, aby do tábora bolo povolaných asi 30 Slovákov- inštruktorov z plukov.“⁵⁹³ Miesto tábora sa vybralo tiež zo strategických dôvodov.

Tábor začal fungovať 7. septembra 1918 v Irkutsku, ktorý mal strategicky výhodnú polohu a légie tu mali k dispozícii tábor s dostatočnou kapacitou. Podľa plánu malo tu byť koncentrovaných až 3000-4000 Slovákov z rôznych zajateckých táborov. Do tábora brali po mobilizovaní každého, koho si mysleli, že je pôvodom Slovákom. O tom, že už nešlo o agitáciu a nahováranie svedčia aj Mikolajove spomienky. Vytvárali sa „komandá“, ktoré išli aj so zoznamom ľudí do táborov. Kto nechcel ísť, mohol mať z toho veľký problém. *„Tieto komandá totižto neznaly žartu. Bralo sa totižto do povahy to, že krv nie je voda. Kto pôvodom Slovákom, patríš medzi nás, slovenský národ má právo na teba. [...] Ty musíš byť medzi nami aj vtedy, keď aj necítiš s nami, veď časom prídeš sám na to, kam patríš.“⁵⁹⁴*

V tom čase rovnako prebiehala aj mobilizácia Čechov. U Kvasničku nachádzame citáciu F. Vícha, ktorý bol redaktorom sovietskych novín v Tomsku. *„Skrýval jsem se v Tomksu ještě 17 dní a viděl jsem, co dělali čeští legionáři s Čechmi, kteří nechtěli vstoupit v armádu: vyháněli jich z lágrů, bili jich do krve kolbami, těch starých landšturmáků, kteří sotva stáli na*

⁵⁹³ Legény, Peter: *Irkutský tábor pre Slovákov I.* [cit. 2016-05-18] < <http://meapatria.sk/historia/irkutsky-tabor-pre-slovakov-i/>>

⁵⁹⁴ Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo. (Rozpomienky na svetovú vojnu, Rusko, jeho revolúciu a čsl. légie).* Odbočka Rolníckej osvety, Spišská Nová Ves, 1938. s. 69.

nohách, zastrelili mnohých a druzí museli dělat samou nízkou práci pro armádu, čistiti latriny atd. “⁵⁹⁵

Mobilizácia Čechov a Slovákov prebiehala násilne. Pridelovali ich vo väčšine prípadov k 11. a 12. pluku. „*Medzi zmobilizovanými zajatcami, ktorí odopierali podpísať prihlášku do vojska a ostali v pracovných táboroch, bolo dosť Slovákov, ktorých sústredili v novovzniknutej tzv. pracovnej družine. So Slovákmí museli zaobchodiť trochu inakšie ako s Čechmi, lebo išlo o ľudí, ktorým boli cieľe légii dosť cudzie. [...] Niektorí z nich sa spočiatku sami hlásili k maďarskej národnosti, aby sa vyhli náboru do československého vojska.*“⁵⁹⁶

Gacek nám popisuje aj vedúcich tábora, „[...] *Daniel Izák, Kulík, Kujan, Slabej, Topol'ský, Ballo, Lajda, Bodický, Dešť, Ivan Chorvát, Kapinay, Kodaj, Lichvár, Svinkásek, Španko – z dôstojníkov Manica, Klimo, [...] Ferdík Čatloš, Ledník, Janko Chorvát, Kustra, Ferdinand Klátik, Marendiak, Aurel Ruman, Miloš Štefanovič, Peter Zachar...*“⁵⁹⁷ Vedúcim tábora pri vzniku bol Vladimír Daxner. Jesenský nám dodáva, že zdravotnou službou bol poverený Dušan Makovický. Doktor Dušan Makovický, ktorý bojoval na strane légii nie je totožný s Dušanom Makovickým, ktorý bol osobným lekárom L. N. Tolstoj. Zhodou okolností majú, ale veľmi veľa spoločného, počnúc od rovnakého mena, rovnakého povolania, cez také drobnosti, že obaja sa narodili v Ružomberku a boli ovplyvnení Tolstojom.

Pri skúmaní pôsobenia Dušana Makovického v légiiach môže človek naraziť na chýbajúci životopisný údaj osobného lekára Tolstoj. Podrobné encyklopédie v jeho životopise uvádzajú len údaj, že „[...] *za odpor voči vojne 1915-1916 internovaný, 1919 ochorel na škvrnitý týfus*“⁵⁹⁸, rovnako aj v jeho životopisnom románe *Ajhl'a človek*, je obdobie po prepustení z väzenia po ochorenie na škvrnitý týfus vynechané, čiže pre laickú verejnosť je veľmi ťažké sa dopátrať k odpovedi, či nejde o tú istú osobu, nakoľko sa aj u Jesenského a iných nachádza zmienka o Makovickom, len z obdobia, z ktorého v jeho životopisoch nenachádzame žiadne údaje. Odpoveď nachádzame len pri bližšom skúmaní, nakoľko v biografických slovníkoch môžeme naraziť na meno Dušan Makovický, ktorý sa narodil v roku 1894, bol publicistom a lekárom. Jeho otec bol Vladimír Makovický, a bol bratom Dušana Makovického - osobného lekára Tolstoj. Študoval najprv na gymnáziu v Ružomberku,

⁵⁹⁵ Citáciu uvádza Ján Kvasnička vo svojom diele *Československé légie v Rusku 1917-1920*. Ako zdroj uvádza Ústredný stranický archív Inštitútu marxizmu-leninizmu pri ÚV KSSS, Moskva, f. 17, op. 1, d. 358.

⁵⁹⁶ Kvasnička, Ján: *Československé légie v Rusku 1917-1920*. Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, Bratislava, 1963. s. 133-134.

⁵⁹⁷ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936. s. 178.

⁵⁹⁸ *Slovenský biografický slovník IV. Zväzok M-O*. Matica slovenská, Martin, 1990. s. 40.

maturoval v Banskej Bystrici. V štúdiách pokračoval v Budapešti, ale pre prvú svetovú vojnu štúdium nedokončil. Po návrate z vojny pokračuje v štúdiách lekárstva na UK v Bratislave. Pôsobil ako lekár v Bratislave. „R. 1914 navštívil na pozvanie D. Makovického Jasnú Poľanu, kde sa zoznámil s filozofickým dielom L. N. Tolstého. Po vypuknutí 1. svetovej vojny ostal v Rusku, žil v Jasnej Poľane a v Moskve, študoval ruštinu, spoznával triedne rozpory rus. spoločnosti a názory socialistov, neskôr príslušník čs. légií. [...] Literárnohistorickú hodnotu má jeho výber a preklad z Jasnopolianskych zápiskov D. Makovického.“⁵⁹⁹

Jesenský poznal Makovického ešte pred jeho nástupom do funkcie lekára vo výchovnom tábore. Spolu cestovali cez Sibír smerom do Vladivostoku. V Omsku mali dlhšiu prestávku v ceste. „Byt sme vzali štyria: Otomar Houdek, jeho brat Zdenko, dr. Dušan Makovický mladší a ja.“⁶⁰⁰ Makovického spomína aj Mikolaj. „Lekárom tábora bol medik D. Makovický, veľký Tolstojovec, dával mi spisy Tolstého v pôvodine.“⁶⁰¹ Ako vidíme, väčšina autorov osobne poznala Dušana Makovického, ale len niektorí uvádzajú poznámku, podľa ktorej vieme identifikovať, o ktorého Makovického sa jedná.

Denný poriadok tábora pozostával z doobedňajších vyučovacích hodín a popoludní bol „strojový výcvik po rotách“. V škole sa neučili len ľudové pesničky a zemepis, povinnosťou každého, bolo vedieť odpovedať na politické otázky. „Politický katechizmus v škole Slovákov v Irkutsku mal 88 otázok. Na tieto odpovedať musel vedieť každý. Medzi otázkami boli i tieto: Čo sme my? Čo chcú Slováci? Čo chcem preto? Prečo československú? Čo je republika? Čo je monarchia? Pomenuj republiky! Pomenuj monarchie! Ako vládne národ? Čo je sloboda? Proti čomu máme bojovať? Čo budeme žiadať na mierovej konferencii? Odpovede zneli takto: My sme Slováci. Slováci chcú slobodu. My chceme Československú republiku. Preto československú, lebo sme s Čechmi bratia. [...] Kto to nevedel, alebo nechcel to vedieť, bol trestaný.“⁶⁰² Aj v neskoršej odbornej literatúre sa vyzdvihuje násilné učenie zajatcov. Pravdepodobne najhoršie zaobchádzali s tými zajatcami, ktorí nevedeli poriadne ani po slovensky. Zajatci museli „[...] každý deň spamäti odrecitovať Wilsonových 14 bodov ako politické vierovyznanie legionára a okrem toho podrobiť sa tzv. občianskemu výcviku, t.j.

⁵⁹⁹ Slovenský biografický slovník IV. Zväzok M-O. Matica slovenská, Martin, 1990. s. 41.

⁶⁰⁰ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky sv. Martin, 1936. s. 188.

⁶⁰¹ Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo. (Rozpomienky na svetovú vojnu, Rusko, jeho revolúciu a čl. légie)*. Odbočka Rolníckej osvety, Spišská Nová Ves, 1938. s. 80.

⁶⁰² Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo. (Rozpomienky na svetovú vojnu, Rusko, jeho revolúciu a čl. légie)*. Odbočka Rolníckej osvety, Spišská Nová Ves, 1938. s. 74.

naučiť sa naspamäť Politický katechizmus, obsahujúci 88 otázok, zostavených vedením tábora.“⁶⁰³

Fyzický trest vo výchovnom tábore nebol výnimkou. Neprihliadalo sa ani na negramotnosť. Každý musel dennodenne navštevovať prednášky. Veľmi prísne sa kontrolovala dochádzka, kto sa pokúsil ukryť alebo iným spôsobom sa vyhnúť povinným prednáškam mohol byť dokonca potrestaný „[...] primeraným spôsobom. Bol to obyčajne pôst.“⁶⁰⁴ O prísnom režime v tábore sa vyslovuje aj Štefánik pri príležitosti návštevy v Irkutsku. Do tábora sa síce nedostal, ale svoj príhovor odoslal cez veliteľa tábora. V odkaze spomína, že vo vlasti nebude miesta pre tých Slovákov, ktorí sa nepridajú k légiam. „*Patríte slovenskému národu, ktorý má na vás právo. Žiadne žarty s vami robiť nebudem, lebo mám síce srdce z masla, ale ruku z ocele.*“⁶⁰⁵

Celý tábor bol určený pre Slovákov, ale predsa nachádzame aj tu nálepky „separatizmu“, ktorou označovali Slovákov, ktorí chceli rovnaké podmienky pre seba, ako majú Česi. Je zaujímavé, že aj vo vlastnom tábore, kde chceli vychovávať roduverných Slovákov sa museli prispôbovať podmienkam Čechov, čo vyvolávalo ďalšie napätia. „*Na 23. októbra sme pripravovali slávnostné otvorenie... Dvoranu sme čečinou vyzdobili, nad javisko sme zavesili pomalovanú „palátku“ s bielo-modro-červenou zástavou a citátom z „Hej Slováci“ [...] Roboty plné ruky – iba tu návšteva: prišiel tábor prezrieť Martin Oríšek⁶⁰⁶, ktorý sa nedávno stal správcom Slovenského odboru OČSNR – Odbočky československej národnej rady. Šiel v sprievode Daxnera a Geryka, ktorého nám vari pred týždňom vymenovali za veliteľa tábora. [...] Oči mu zrazu padly na moju palátku nad javiskom: - Bratia, tú palátku snímte! – ukázal pravou rukou nahor. – Ale prečo? – zhrozili sme sa. – Tú palátku dolu“ – Ale ... – Vy tu chcete vychovávať, uvedomovať Slovákov... Ako im chcete otvárať oči, ukazovať jasnú rovní cestu, keď im budete pred oči stavať motaninu, disharmóniu, chaos? ... Náš symbol musí byť jeden.*“⁶⁰⁷ Za tento príkaz sa veľmi hnevali na Martina Oríška.

⁶⁰³ Kvasnička, Ján: *Československé légie v Rusku 1917-1920*. Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, Bratislava, 1963. s. 149-150.

⁶⁰⁴ Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo. (Rozpomienky na svetovú vojnu, Rusko, jeho revolúciu a čl. légie)*. Odbočka Roľníckej osvety, Spišská Nová Ves, 1938. s. 75.

⁶⁰⁵ Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo. (Rozpomienky na svetovú vojnu, Rusko, jeho revolúciu a čl. légie)*. Odbočka Roľníckej osvety, Spišská Nová Ves, 1938. s. 82.

⁶⁰⁶ Martin Oríšek (19. 12. 1887 – 17. 5. 1966, legionár, učiteľ, publicista, v roku 1920 sa stal poslancom Národného shromáždění ako poslanec reprezentujúci Československé légie.

⁶⁰⁷ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936. s. 180-181.

Napriek veľkému úsiliu sa nepodarilo prehovoriť väčšinu zajatcov. Gacek spomína: „Ale boli i zaťatí, zatvrdilí, neprístupní ľudia. Takých bola veľká väčšina. Boli nám záhadní, ďalekí. S nimi sme si nevedeli rady. Nedali sa rozohriať, nedali si nazrieť do tajov temnej, zatuchlej, skornatelej duše. Nevedeli sme zabrnkať na pravej strune, vylúdiť z nej súzvučný akord...“⁶⁰⁸ Do tábora museli povinne ísť aj takí ľudia, ktorí sa celý život cítili byť Maďarmi. Problém bol v tom, že mali slovensky znejúce meno, pre ktoré ich automaticky považovali za Slovákov, hoci aj niekoľko generácií dozadu boli Maďarmi. Ďalším nie najlepším riešením bola povinná výučba, ktorú zajatci museli absolvovať. O jej nepripravenosti nám píše Mikolaj. „A tu musím poznamenať, že v tejto škole metóda vychovávacia nebola najšťastnejšia. Nemal na tom tak viny sám veliteľ tábora, ako viac-menej jeho horkokrvní pomocníci, takzvaní inštruktori. [...] Naši bratia inštruktori neboli odborne na svoje poslanie pripravení. Neboli si v prvom rade vedomí toho, čo sa nazýva psychológiou masy a preto ich slová, časom i priostre a urážajúce, padaly často na kameň. Neboli skrátka psychológmi, ale len výbojný národovci.“⁶⁰⁹

Napriek veľkej snahe výsledok bol veľmi zlý, hlavne na začiatku si nevedeli poradiť so zajatcami, ktorí neboli naklonení ideám légii. U Kvasničku je uvedené, že po prvom mesiaci „nik sa nechcel hlásiť do vojska.“⁶¹⁰ Tento údaj je síce málo pravdepodobný, ale jeho vyvrátenie by vyžadovalo hlbší výskum vo vojenských archívoch, nakoľko prístupná odborná literatúra neuvádza údaj o počte nových dobrovoľníkov, ktorí vstúpili do légii z irkutského tábora. Kvasnička poznamenáva, že „[...] správca tzv. osvetovo-informačného odboru OČSNR dr. Kudela 2. októbra nariadil maximálne 6 týždňovú lehotu na pobyt v tábore a po jej uplynutí mali sa „neposlušný“ zaradiť do pracovnej roty na najťažšie práce. V polovici septembra zakázali akékoľvek vychádzky z tábora do mesta [...] Okrem toho Slovenské hlasy, určené Slovákom v légiiach, uverejnil žiadosť, aby v nich vojaci-Slováci uverejňovali zadarmo výzvy k svojim rodákom, čím by vojenská správa získala aspoň ich adresy a mohla ich potom povolať do vojska alebo pracovnej roty.“⁶¹¹

Slováci, ktorí sa v tábore chceli prihlásiť do légii, či už dobrovoľne alebo si mysleli, že vo vojsku to budú mať ľahšie, museli podpísať vyhlásenie nasledujúceho znenia: „Hlásim sa

⁶⁰⁸ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936. s. 183.

⁶⁰⁹ Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo. (Rozpomienky na svetovú vojnu, Rusko, jeho revolúciu a čsl. légie)*. Odbočka Roľníckej osvety, Spišská Nová Ves, 1938. s. 71.

⁶¹⁰ Kvasnička, Ján: *Československé légie v Rusku 1917-1920*. Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, Bratislava, 1963. s. 150.

⁶¹¹ Kvasnička, Ján: *Československé légie v Rusku 1917-1920*. Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, Bratislava, 1963. s. 150.

do československej armády bez akéhokoľvek prinútenia, dobrovoľne, v pevnom presvedčení o povinnosti svojej voči národu svojmu.“⁶¹² Výhody legionára boli viditeľné aj po návrate do vlasti, nakoľko, kto mal status legionára, mohol si ľahšie nájsť prácu alebo dokonca dostával od štátu penziu. Lenže na to, aby bol niekto evidovaný ako legionár, nestačilo, aby bojoval po boku légii v Rusku. Veľký zlom nastal v deň vzniku Československa. Tento dátum bol považovaný za ukončenie vytvárania légii. V Prahe vytvorili zákon⁶¹³, na základe ktorého sa považuje za legionára len ten, kto vstúpil do légii ešte pred vznikom Československa, čiže pred 28. októbrom 1918. Osoby, ktoré vstúpili dobrovoľne do légii po tomto dátume a obetovali svoj život za svoju vlasť, doma podľa zákona neboli považovaní za legionárov a tak vdovy po nich ani nedostali žiadnu pomoc od štátu, ako to bolo v prípade padlých legionárov samozrejme.

Medzitým politické vedenie začalo rušiť aj výchovný tábor pre Slovákov v Irkutsku. Najprv im poslali piatich delegátov⁶¹⁴, medzi ktorými bol aj bývalý rakúsky major. V tábore si najprv mysleli, že to bude omyl, lebo Štefánik by im takýchto ľudí neposlal. Hneď aj velitelia tábora napísali prosbu Štefánikovi, v ktorej stálo, že „[...] ani zďaleka nezdá sa pochopiteľným naznačenie k nášmu nádejnému slovenskému pluku za veliteľov ľudí duševne tak ďalekých citom a túžbam, aké prechováva v srdci každý roduverný Slovák, takých cudzích nášmu smýšľaniu a chápaniu národnej povinnosti, odlišných, cudzojazyčnými vojenskými názvami pretkávanou mluvou a vystupovaním, - ale nadovšetko následkom nedávneho a teda núteného vstupu do vojska pochybných ešte len i v národnej spoľahlivosti.“⁶¹⁵ Ani táto prosba nebola vypočutá. „Ale – márne. Upadli sme do nemilosti. Zanevreli na nás...“⁶¹⁶

Problémy s táborom sa ale začali už skôr. Pravdepodobnú príčinu nájdeme u Mikolaja. V tábore bolo čoraz viac dobrovoľníkov, a preto sa k nim posielali noví dôstojníci. „Kedže takzvaných strojných rôt stále pribúdalo, dochádzali k nám i väčšie transporty dôstojníkov od iných plukov, ponajviac Čechov, ktorí sa čoskoro vžili do situácie. Veliteľom tábora sa stal major Emil Geryk⁶¹⁷, od 4. pluku. Bol však u nás len krátko. Po ňom prevzal velenie kapitán Rudolf Viest, terajší generál v Prahe. Pod ním došlo k zlikvidovaniu tábora.“⁶¹⁸ Je zvláštne, že

⁶¹² Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo. (Rozpomienky na svetovú vojnu, Rusko, jeho revolúciu a čsl. légie)*. Odbočka Roľníckej osvety, Spišská Nová Ves, 1938. s. 80.

⁶¹³ Michl, Jan: *Legionári a Československo*. Naše vojsko, Praha, 2009. s. 15.

⁶¹⁴ Gacek uvádza vo svojom diele, že to bol podplukovník Doubek, majori Scheufler a Šrámek a kapitáni Redl a Hodina.

⁶¹⁵ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936. s. 192.

⁶¹⁶ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936. s. 193.

⁶¹⁷ 1. januára 1920 bol povýšený do hodnosti podplukovníka

⁶¹⁸ Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo. (Rozpomienky na svetovú vojnu, Rusko, jeho revolúciu a čsl. légie)*. Odbočka Roľníckej osvety, Spišská Nová Ves, 1938, s. 82-83.

pokým nevzniklo Československo, tak Slovákom robili ústupky, nechali im vytvoriť výchovný tábor v Irkutsku a vymenovali ich vysokými politickými funkciami.

Spomienka na tábor ostáva v určitej miere aj pozitívna, musíme napríklad vyzdvihnúť úsilie o odstránenie negramotnosti medzi zajatcami. Na pomoc výchovy v tábore začali *Slovenské hlasy* vydávať aj brožúrky, medzi ktorými sú *Malý kultúrny zemepis Slovenska* z pera Tajovského alebo *Počiatky slovenského pravopisu* od Jesenského. Tieto práce vyšli v pomerne veľkom náklade (5000 exemplárov).

Zajatci z tábora po jeho rozpade boli pridelení ako robotníci k jednotlivým plukom légii. Pokiaľ berieme do úvahy, že Slovákov bolo v légiách podľa údajov Mateja Miškóciho⁶¹⁹ 5104, z čoho do légii vstúpilo v roku 1919 dobrovoľne 784 mužov, ktorí ale už podľa zákona neboli legionármi, a v irkutskom tábore sa pridalo cez 1000 Slovákov, tak môžeme usúdiť, že naozaj dobrovoľne, bez akéhokoľvek nátlaku vstúpilo do légii necelých 3000 Slovákov. Miškóci okrem toho uvádza aj zaujímavý údaj, že v roku 1914 a 1915 vstúpilo do légii celkovo 17 Slovákov. Pokiaľ je tento údaj správny alebo je veľmi blízko k skutočným číslam, tak môžeme skonštatovať, že v prvých rokoch vojny sa aj najväčší národovci báli verejne vstúpiť do vojny proti Rakúsko - Uhorsku. V tomto údaji môžeme vidieť aj neochotu spolupráce s Čechmi. Slovákov v roku 1914 a 1915, ktorí už mali ruské občianstvo bolo nepomerne viac. Ak vychádzame z najpesimistickejších údajov, tak v dobe vypuknutia vojny sa nachádzalo minimálne 1000 Slovákov v Rusku, ktorí tam už dlhodobo žili.

Problematika jednotného slovenského pluku

Slováci sa naďalej pokúšali dosiahnuť svoje ciele. U Gaceka nájdeme aj zmienku o tom, že československá otázka sa riešila aj medzi americkými Slovákami. Na jednej schôdzi „[...] podporučík Igor Daxner hovorí, že pôvodne jeho úmysel bol svolať bratov, aby prečítal zaujímavú brožúrku, vyslovujúcu náhľad amerických Slovákov na československú otázku, [...]“⁶²⁰ Rovnako nájdeme aj zmienky o tom, že slovenčinu dovolili úradne používať, ale v praxi to nebolo možné. Kapitán Viest⁶²¹ vydal žiadosť, v ktorej chcel, aby sa slovenčina aj naozaj používala. „Pridelením Československého tábora pre Slovákov do pluku, 12. strelecký

⁶¹⁹ Matej Miškóci: In: *Sborník rozpomienok ruských legionárov slovenských*. Štátne nakladateľstvo, Praha, 1933. s. 9.

⁶²⁰ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936. s. 198.

⁶²¹ Rudolf Michal Viest, 1890-1945, bol slovenský divízny generál počas Slovenského národného povstania a jediným slovenským generálom počas predvojnovnej ČSR.

pluk vo veľkej väčšine stal sa slovenským. Dosiaľ ani v jednej časti československého vojska na Rusi rozkazy nie sú vydávané v slovenčine, hoci ministerským dekrétom je stanovená úradnou rečou vojska čeština alebo slovenčina.⁶²² Viest chcel, aby sa aspoň v 12. pluku používala slovenčina, a „aby sa Slovák mohol cítiť rovnoprávnym a nie druhotriednym členom spoločnej vlasti.“⁶²³ Odpoveď od majora Palackého⁶²⁴ samozrejme dostáva v tom zmysle, že aj dovtedy boli vydávané rozkazy v češtine a žiadny Slovák nemal problém im porozumieť. Korešpondencia sa môže viesť aj v slovenčine, ale tým by sa práca zdvojnásobila, ale „netrpím však v pluku žiadné separovanie se Čechů, neb Slováků, což by v řady naše vneslo jen hádky a rozboje a bylo nám jenom na škodu.“⁶²⁵ Česi nemali záujem niečo povoľovať Slovákom. Všetky ich požiadavky odbili s konštatovaním, že ide o „separatizmus“. Toto slovíčko rezonuje u každého autora. Gacek rovnako uverejňuje vo svojej knihe prepisy zápisníc, ktoré sa vyhotovili v tábore. V jednej zápisnici zo dňa 23. júla 1919 kapitán pluku vysvetľuje dôstojníkom, prečo neumožní, aby Slováci mohli v pluku používať slovenčinu úradne. „- Vy ste zodpovedný ako čsl. dôstojníci, a ja, ako čsl. veliteľ, som zodpovedný za to, čo sa deje v pluku. Keby som zaviedol slovenčinu, tak zase by Česi neboli spokojní. A ostatne – česká literárna reč skôr existovala než slovenská ... Vy ste sa vliali do českého pluku, a nie 12. do vás.“⁶²⁶ Proti týmto slovám sa chceli Slováci vzbúriť a spoločne sa vzdať hodností, čím by upozornili na seba aj Prahu. Na ďalšej schôdzi už žiadajú aj súdne vyšetrenie, že prečo na právne požiadavky Slovákov neprichádza ani len odpoveď. Svoj úmysel chceli potvrdiť aj tým, že svoju žiadosť zaslali splnomocnencovi Slovákov na Sibíri.

Splnomocnencom pre Slovákov bol v tom čase Martin Oríšek, ktorý zasiela späť odpoveď na niekoľkých stranách. V odpovedi sa ponosuje, že presne tí, ktorí sú podpísaní pod žiadosťou, sa ešte pred niekoľkými rokmi skrývali za chrbát Čechov a vysmievali sa tým, ktorí chceli už vtedy pozdvihnúť vedomie Čechov o Slovákoch. Spomína vznik Tatranského pluku. „Slovom, vtedy bol čas, aby sme postavili slovenskú bojovú jednotku. Nikto nám neprekážal. Ba sám Masaryk povedal: Kto chce do Tatranského pluku, nech ide. A čo robil Gregor? Keď som v Kijeve so svojimi piatimi pomocníkmi získal dvanásť ľudí do vojska, Gregor ich poslal do Žitomíra, i proti môjmu protestu.“⁶²⁷ Kritikou nevynecháva ani ostatných

⁶²² Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936. s. 198.

⁶²³ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936. s. 198.

⁶²⁴ Jozef Palacký, 1888-1938, brigádny generál, celý život pôsobil v armáde, veliteľom 12. pluku ostáva až do 21. 7. 1920

⁶²⁵ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936. s. 199.

⁶²⁶ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936. s. 204.

⁶²⁷ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936. s. 230.

vysokopostavených zástupcov Odbočky. „Že som len formálnym správcom, dokazuje i to, že sami Slováci sa Slovenkému odboru nepodrobovali, vôkol neho nekoncentrovali, direktív a nariadení Slovenského odboru neposlúchali (dr. J. Jesenský – Jozef Gregor Tajovský – Miškóci – dr. Daxner – kapitán Gavora – podporučík Slezák a iný.) – Každý húdol svoju nôtu sám pre seba, čo najlepšie vidieť z dozvukov v novinách: každý pre seba slávu uchytiť, pravda, nie na fronte.“⁶²⁸ Nakoniec dáva radu, aby napísali list každému veliteľovi – Slovákovi, aby začali používať slovenčinu. Na adresu veliteľa tábora poznamenáva, že pokiaľ majú veliteľa Čecha, od neho sa nemôže žiadať, aby velil po slovensky.

Problém nastal už pri vytváraní 7. Tatranského pluku, lebo už aj vtedy sa objavovali hlasy o potrebe koncentrovania Slovákov do jedného pluku. Nie každý s tým súhlasil, a už vtedy sa objavovala nálepka „separatisti“. „Celá záležitosť mala v lete 1919 zaujímavý epilóg, keď sa začala likvidácia irkutského výcvikového tábora pre Slovákov. Dňa 4. júna 1919 spísali slovenskí legionári memorandum, ktoré adresovali bratovi Bohdanovi Pavlú – splnomocnencovi česko-slovenskej vlády pre Rusko. Memorandum sa hneď v úvode odvolávalo na generála M. R. Štefánika (27. novembra 1918 sa stretol so zástupcami Výchovného tábora pre Slovákov v Irkutsku), ktorý vyslovil svoju nespokojnosť nad tým, že sa dosiaľ v Rusku nezriadila ani jedna čisto slovenská jednotka: „Myslel som si, že tu máte už aspoň dva slovenské pluky, a vy ste nič nespravili.“ Preto memorandisti (bolo ich 28 na čele s J. G. Tajovským, mjr. E. Gerykom, kpt. V. Daxnerom a kpt. R. Viestom) upozorňovali vedúce orgány, aby prestali považovať „nás Slovákov za element podriadený“ a žiadali adekvátne zastúpenie v oddelení Ministerstva vojenstva v Rusku, vo vedení légií, v zaraďovaní do dôstojníckej školy a vojenských kurzov.“⁶²⁹ Chceli zadeliť všetkých Slovákov z tábora do 12. pluku, aby sa zamedzilo ich rozdeľovanie. Napriek tomu, ale „[...] memorandum viac poodhalilo existujúce česko-slovenské spory a nedorozumenia v légiách, ktoré v podstate pramenili z neujasnenej politickej koncepcie „jednotného česko-slovenského národa“, a pokračovali aj po vzniku a uznaní samostatného česko-slovenského štátu. No v priebehu vojny sa ich ešte darilo utlmiť zdôrazňovaním nevyhnutnosti presadzovať tzv. taktický variant čechoslovakizmu pred Dohodou, ktorá pri vytváraní nových štátov po vojne pokladala národný princíp za rozhodujúci.“⁶³⁰

⁶²⁸ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936. s. 230-231.

⁶²⁹ Kováč, Dušan a kol.: *Prvá svetová vojna 1914-1918*. Veda, Bratislava, 2008. s. 264.

⁶³⁰ Kováč, Dušan a kol.: *Prvá svetová vojna 1914-1918*. Veda, Bratislava, 2008. s. 264.

Memorandum Slováci v podstate nič nezískali, Česi im nechceli vyhovieť. „*Dosiahli len to, že rozkaz z 19. septembra prikazoval hrať ako hymnu nielen „Kde domov můj“, ale aj „Nad Tatrou sa blýska“.* Potom sa v 12. pluku vydávali rozkazy striedavo po česky a slovensky, čím sa zaznávaní „vodcovia“ Slovákov ukludnili.“⁶³¹ Vo vyšších kruhoch si počínanie memorandistov nevšímali alebo si o nich mysleli, že je to ojedinelý prípad, ku ktorému sa nikto nepridá. Napríklad Pavlů si myslel, že „[...] celá vec zdá sa byť snahou jednotlivcov po vyšších miestach“⁶³².

Toto úsilie získať čo najviac nových dobrovoľníkov však malo aj druhú stranu mince. Ako sám Jesenský poznamenáva „*Nariadená mobilizácia Čechov a Slovákov priniesla do vojska mnoho nespôahlivých živlov.*“⁶³³ „*V skutočnosti sa vedenie OČSNR koncentrácie Slovákov-zajatcov obávalo, aby slovenskí robotníci a roľníci, ktorí do vojska išli iba s veľkou nechuťou, nepriniesli zo svojho predošlého prostredia revolučné myšlienky.*“⁶³⁴ Strácala sa disciplína, dôvera a vytrvalosť bojovať ďalej. Správy o vzniku Československa priniesli viac nepokoja, ako dobrých pocitov. 8. decembra prichádza do Jekaterinburgu aj Štefánik, aby upokojil situáciu. „*Čakali sme ho ako Mojžiša, ktorý povedie svoj sibírsky národ domov, ale i Mojžiš i národ sa akosi rozčarovali, Mojžiš v národe, národ v Mojžišovi.*“⁶³⁵ Jesenského, ako „nepohodlného“ posielal Štefánik domov do Prahy.⁶³⁶ Pri odovzdávaní menovacích dekrétov Jesenský poznamenáva Štefánikovi, „[...] že si Slováci žiadajú, aby im rozkazy boli čítané v slovenskej reči, povedal mi: - Reč vo vojsku musí byť jedna.“⁶³⁷

⁶³¹ Kvasnička, Ján: *Československé légie v Rusku 1917-1920*. Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, Bratislava, 1963. s. 271.

⁶³² Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936. s. 247.

⁶³³ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky sv. Martin, 1936. s. 233.

⁶³⁴ Kvasnička, Ján: *Československé légie v Rusku 1917-1920*. Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, Bratislava, 1963. s. 54.

⁶³⁵ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky sv. Martin: 1936. s. 238.

⁶³⁶ Jesenský neuvádza presnú príčinu Štefánikovho rozhodnutia. K zisteniu príčiny je potrebný ďalší výskum.

⁶³⁷ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky sv. Martin, 1936. s. 244.

Dozvuky československej otázky na konci vojny

Správa o vzniku Československa prichádza k légiám v nesprávnej chvíli. Práve v tomto období sa už legionári začali búriť proti svojim veliteľom, preto sa aj pokúšali radostnú správu o vzniku nového štátu zatajiť. „Ani *Československý denník* ani *Slovenské hlasy* ani iný legionársky časopis nepriniesol žiaden oslavný článok pri uskutočnení oficiálneho cieľa légii – vzniku ČSR, lebo sa obávali, že táto správa ešte zosilní prirodzený odpor vojska k ďalším bojom a spôsobí jeho úplný rozklad.“⁶³⁸ Toto nám potvrdzuje aj Klempa, ktorý tiež vo svojom diele nemá ani zmienku o vytvorení nového štátu.

V légiách nastávajú problémy, vojaci sa búria, prečo musia aj naďalej bojovať, ak sa už vytvorilo Československo. Štefánik síce upokojuje vojakov, že musia zostať preto, aby na mierovej konferencii vyrokovali čo najväčšie územie pre nový štát. Lenže vzniká aj ďalší problém, a to veľký rozdiel medzi radovým vojakom a dôstojníkom. Radoví vojaci mali veľmi malý plat, niekedy bol problém aj s ošatením a s nedostatkom výstroja. Oproti tomu sa dôstojníci mali dobre. Vznikali rôzne vzbury. Napríklad jeden incident nám prináša aj Klempa. „Na nový rok sa naši dôstojníci a vojaci pohádali, a málo chýbalo, že neprišlo k bitke.“⁶³⁹ Tento moment sa po druhej svetovej vojne hodil k propagande, keď za každú cenu chceli presvedčiť ľudí, že radoví vojaci si boli vedomí toho, že dôstojníci sú ich „triedny nepriatelia“. „Celý dôstojnícky zbor stal sa pre vojakov zjavne cudzím živlom, trpeným síce, ale v duši nenávideným.“⁶⁴⁰ V tomto chaose nastáva prevrat v Omsku a vládu preberá Kolčak⁶⁴¹, čo spôsobilo veľký rozruch medzi vojakmi.

Aj obraz Štefánika sa v roku 1919 zatieňuje. Najprv posielala domov nepohodlných členov Odbočky, a namiesto nej dáva moc do rúk jednej osobe, čo vyvolalo pobúrenie. „Štefánik sa vracia do Francúzska a už má objednané dve kajuty na ktorej si francúzskej lodi. – Diktátora vytisol diktátor, - prehodil ktorýsi z našej delegácie. – Pavlů? – opýtal sa ktorýsi. – Útek? – opýtal sa iný. Začala sa vrava. – Necháva Pavlůva samého v Rusku, ako politického plnomocníka! – Pavlů bude viesť našu politiku namiesto Odbočky! – Nemožné! – Strašné! –

⁶³⁸ Kvasnička, Ján: *Československé légie v Rusku 1917-1920*. Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, Bratislava, 1963, s. 155.

⁶³⁹ Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti za svetovej vojny*. Slovart, Bratislava, 2014, s. 118.

⁶⁴⁰ Kvasnička, Ján: *Československé légie v Rusku 1917-1920*. Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, Bratislava, 1963, s. 154.

⁶⁴¹ Kvasnička vo svojom diele uvádza, že aj vedúci predstavitelia légii, ale aj sám Masaryk uznáva Kolčakovú vládu. Prešetrenie týchto okolností už nie je obsahom tejto práce.

*Humbug celé naše posolstvo! – kričal Polák, najľavejší z členov našej delegácie.*⁶⁴² Podľa Kvasničku považoval Štefánik OČSNR za príliš ľavú a tých členov Odbočky, ktorí boli liberálnejší, považoval za komunistov. Ďalej uvádza aj to, že v Štefánikových očiach sa Odbočka zdiskreditovala aj formálnym protestom proti Kolčakovému prevratu⁶⁴³. Odbočka formálne zanikla 14. decembra 1918.

Vracajúca sa delegácia s Jesenským mala problém aj s rozdeľovaním fotografií, ktoré vznikli ešte počas pôsobenia v Rusku. Jesenský žiadal „[...] kompletnú zbierku pre *martinské Národné múzeum. Maisner, Polák, a Dávid boli proti tomu. Maisner sa i osopil na mňa: - Čo je to Slovensko? Má osobitú vládu, či čo? Pozrel som na neho, či to myslí vážne? Ale veru vážne.*[...] Napísala sa i zápisnica, že sa del'ba stala najmä vzhľadom na Slovensko, ale bratia si veselo vzali celé svoje čiastky, hoci všetci mali už plné kolekcie, ktoré dostali ešte v Jekaterinburgu, len Patejdl bol taký slušný, že mi dal svoju časť. Zápisnica bola sfaľšovaná. Boh s ňou i s chamtivými bratmi! Zato skrsla vo mne trápna myšlienka, že ak to bude tak s každou del'bou tak v našej republike, nebude dobre.“⁶⁴⁴

U Tajovského do polovice roku 1919 nachádzame veľmi málo zmienok o československej otázke. Niekedy máme pocit, že sa jej vedome vyhýbal. Po príchode do Vladivostoku ho však začína trápiť nový výraz, ktorý Slováci čoraz viac skloňujú. O „separatizme“ u neho nenájdeme veľa zmienok, ale oproti tomu v auguste 1919 prichádza „autonómia“. „*Dr. Števo Hojo ma vše presviedčal, že Slovákom treba dať všetko, i autonómiu, aby sa zariadili, ako chcú sami.*“⁶⁴⁵ Do Vladivostoku prichádzajú delegáti z vlasti a prinášajú aj slovenské noviny. Tajovský ich hneď aj začne čítať, hľadájúc čo nového na Slovensku. „*Hľadáš senzácie. Najmä jednu. Jednu: Či sa Slováci držia jednoty československej, a či stavajú iné programy. Jednoty sa držia svorne, ako reťaz.*“⁶⁴⁶ Aj z týchto riadkov vyplýva, že Tajovský sa začal báť o budúcnosť Slovenska. Nakoľko bol horlivým zástancom čechoslovakizmu, nechcel, aby sa presadzovala otázka autonómie.

Tajovský svoje dielo *Rozprávky z Ruska* nedokončil. Po jeho prečítaní, je nám jasné, že chýba posledná časť cesty domov. Tajovský oproti ostatným legionárom – spisovateľom sa nevracal domov obvyklou trasou cez Singapur a Červené more, ale išiel cez Ameriku.

⁶⁴² Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky sv. Martin, 1936. s. 250-251.

⁶⁴³ Kvasnička, Ján: *Československé légie v Rusku 1917-1920*. Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, Bratislava, 1963. s. 162.

⁶⁴⁴ Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica slovenská, Turčiansky sv. Martin, 1936. s. 270.

⁶⁴⁵ Tajovský, Gregor Jozef: *Rozprávky z Ruska*. Cathedra, Bratislava, 2011. s. 185.

⁶⁴⁶ Tajovský, Gregor Jozef: *Rozprávky z Ruska*. Cathedra, Bratislava, 2011. s. 188.

V posledných častiach *Rozprávok z Ruska* cítim, že na svojej ceste do vlasti vyzdvihuje všetko, čo má niečo spoločné so Slovákami. Rovnako aj krajiny prirovnáva k Slovensku, či sa jedná o ľudské pomery alebo vzhľad krajiny. Práve preto je zarážajúce, že o Amerike, kde sa stretáva s krajanmi nič nepíše. Jeho posledné vety opisujú príchod do San Francisca.

Odpoveď na otázku, že prečo nedopísal svoje dielo našiel editor jeho *Diela* Karol Rosenbaum v rukopisnej pozostalosti Tajovského. „*Cestu do vlasti opisujem len po vstup na americkú zem. Tam mi nastala doba hádok a sporov o autonómiu Slovenska, ktorej som rozhodným odporcom, i preto nestačil som perom fejtonistu zachycovať nával dojmov a skúseností a na ďalšej ceste prichodilo mi prakticky lúštiť sporné otázky a zase nebolo času na prežívanie a opisovanie cesty. A dnes farby vybledli, cit pochorel a proste rečeno, neviem už nadviazať.*“⁶⁴⁷ Tento opis príčiny nedokončenia diela – myslím tým poslednú vetu – by sme mohli uveriť iba v prípade, ak by sme nepoznali Tajovského a jeho diela. V každom riadku sa pokúša Slovákov predstavovať len v dobrom svetle a ako zástancov spoločnej krajiny. Preto si myslím, že Tajovský skôr nechcel uverejňovať vo svojich dielach roztržky medzi Čechmi a Slovákami, tak ako ich vynecháva v celom svojom diele. V Amerike uverejňuje dielo *O samospráve (autonómii) Slovenska*⁶⁴⁸, v ktorom rozoberá problematiku samostatného Slovenska.

Sám Tajovský píše, že toto dielo bolo napísané preto, lebo sa mu dostala do rúk brožúrka vydaná Slovenskou ligou, ktorú napísal Ján Adolf Ferienčík⁶⁴⁹. Tajovský v úvode chváli brožúrku, ale jej hneď aj vytkne „[...] *ale zo stanoviska československého práve o otázke – autonómii – pre objasnenie ktorej bola brožúrka napísaná, nás málo poučí. Dotýka sa vecí všeobecne; zo všetkého ľahko vyvodzuje na náš ČS. Štát, a neuvažuje dnešný stav vecí v našej republike, a menovite nijak nepováži stav vecí na Slovensku. [...] J. A. Ferienčík predpokladá, že na Slovensku čo človek, to poctivec a priateľ národa, republiky a pracovník na jej stavbe. A to je náramný omyl!*“⁶⁵⁰ Tu už začína Tajovský písať o tom, akí sú Slováci neuvedomelí. „*Naša ČS. Republika opierať sa môže ale iba o Čechov (i to nie na 100%) a o niekoľko tisícok alebo desaťtisícok vyspelejších Slovákov; ale nijak nemôže sa opierať o celé 3 mil. obyvateľstva*

⁶⁴⁷ Text bol uverejnený v K. Rosenbaum: Bibliografické poznámky. In: *Diela V*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s.510.

⁶⁴⁸ Tajovský, Jozef Gregor: *O samospráve (autonómii) Slovenska*. Czechoslovak Press Bureau, Washington, 1919.

⁶⁴⁹ Ján Adolf Ferienčík, 8. 3. 1863 – 7. 3. 1925, spisovateľ, redaktor, založil časopis Osveta v Clevelande, bol aj signatárom Pittsburskej dohody, politicky sa orientoval na slovenský autonomizmus.

⁶⁵⁰ Tajovský, Jozef Gregor: *O samospráve (autonómii) Slovenska*. Czechoslovak Press Bureau, Washington, 1919. s. 3.

na Slovensku. „Obyvatelstvo“ neni u nás „občanstvom“. Za občana musí byť ešte vychované.“⁶⁵¹ Pre tieto dôvody sa Tajovský vyhradzuje voči autonómii Slovenska. „Preto som ja proti samospráve – autonómii Slovenska a som za evolučné, dobrovoľné, úplné sliatie sa, splynutie s Čechmi v jeden národ v politickom, hospodárskom, kultúrnom živote a vo všetkom, v čom sa život národa prejavuje.“⁶⁵² Vysvetľuje, že Slováci sú už od dôb Veľkej Moravy spolu s Čechmi, nakoľko aj vtedy tvorili „jeden štát“. Pokúša sa všetkými možnými faktami preukázať spoločný vývoj „[...] Nejstaršie pamiatky či písané, či tlačené a na Slovensku nájdené, sú české, ale lepšie rečeno československé“⁶⁵³. Tajovský vyzdvihuje Čechov vo všetkom a stavia ich do role spasiteľov Slovákov, ktorí im za to musia byť vďační. Aj o oslobodení územia dnešného Slovenska píše, že „bola to vo veľkej miere česká krv, ktorá Slovensko konečne Maďarom z pazúrov vytrhla“⁶⁵⁴. Tajovský spomína aj Hlinku⁶⁵⁵, že sa s ostatnými katolíckymi kňazmi chce len udržať v úrade a preto žiada autonómiu. Dielo je síce písané narýchlo, ale vidieť v ňom jasný cieľ Tajovského – totižto zabránenie vytvorenia autonómie pre Slovensko.

Tajovský bol ale v USA sám so svojím programom spoločného štátu a odmietania autonómie. Neprihliadal ani na to, že už v roku 1915 bola podpísaná Clevelandská dohoda, v ktorej jeden z hlavných bodov znel „Spojenie Českého a Slovenského národa vo federatívnom zväzku štátov s úplnou národnou autonómiou Slovenska, s vlastným snemom, s vlastnou štátnou správou, úplnou kultúrnou slobodou, teda i s úplným používaním jazyka slovenského, vlastnou správou finančnou a politickou, so štátnym jazykom slovenským“. Neskôr ale Masaryk nasadzuje „taktizovanie voči Slovákom, t.j. ako stiahnuť z dohody hlavný bod – federatívne usporiadanie budúceho štátu.“⁶⁵⁶ Vo februári 1916 schvaľuje body Clevelandskej dohody aj Rusko-slovenský spolok pamäti Ľudovíta Štúra.

Určitú samostatnosť chceli aj Tajovský a Jesenský, dôkazom toho je aj článok v *Slovenských hlasoch*, kde Jesenský píše o tom, čo má byť v novom štáte spoločné a čo

⁶⁵¹ Tajovský, Jozef Gregor: *O samospráve (autonómii) Slovenska*. Czechoslovak Press Bureau, Washington, 1919. s. 4.

⁶⁵² Tajovský, Jozef Gregor: *O samospráve (autonómii) Slovenska*. Czechoslovak Press Bureau, Washington, 1919. s. 4.

⁶⁵³ Tajovský, Jozef Gregor: *O samospráve (autonómii) Slovenska*. Czechoslovak Press Bureau, Washington, 1919. s. 4.

⁶⁵⁴ Tajovský, Jozef Gregor: *O samospráve (autonómii) Slovenska*. Czechoslovak Press Bureau, Washington, 1919. s. 7.

⁶⁵⁵ Andrej Hlinka, 27. 9. 1864 – 16. 8. 1938, slovenský rímskokatolícky kňaz, politik, bol jedným zo signatárov Martinskej deklarácie.

⁶⁵⁶ Winkler, Tomáš: *Dušan Makovický. Život a dielo v dokumentoch*. Vydavateľstvo Osveta, Martin, 1991. s. 218.

samostatné: „*Náš politický cieľ je: dobyť sa samostatného Slovenska v rámci československého štátu. Tedy československý štát a v ňom samostatné, neodvislé Slovensko, ktoré by malo svoj snem, svoje súdy, svoju administratívu a len vojsko, peniaze, vonkajšia politika a snád' železnice by boli spoločné. Tento politický cieľ vyčerpáva celý československý program. Bez neho nieto československého štátu, niet československého vojska, niet nijakého československého politického programu. Keď sa tedy píše o československom štáte, vždy sa myslí ten spoločný štát, tá jedna republika, v ktorej bude fungovať Slovensko, ako neodvislý celok pri neodvislom českom celku. [...] Ak bude jeden predseda, tak bude ním raz Slovák a raz Čech. Ak bude prezídium z viac osôb pozostávajúce, tak v prezídiume musí byť i Slovák. [...] V čom by sme boli úplne samostatný, to by bola správa, zákonodarstvo a súdy. To jest všetky zákony platné pre Slovensko vynášal by slovenský snem; v smysle týchto zákonov spravovalo by sa celé Slovensko.*“⁶⁵⁷ Túto koncepciu musel podporovať aj Tajovský, ktorý bol v tom čase hlavným redaktorom *Slovenských hlasov*.

Tu vidíme určitý rozpor aj medzi zástancami čechoslovakizmu a medzi autonomistami. Ich cieľ bol v podstate totožný, len otázka mieri samostatnosti Slovenska bola trochu odlišná. Napríklad Tajovský často videl v autonomistoch len zaťatých hungarofilov, ktorí chceli návrat starých čias, čiže ich považoval len za pseudo národniarov. „*Niekoľko nesnášanlivých kňazov-Slovákov a všetci katolícky kňazi na Slovensku, ktorí za ľud, za jeho práva, za slovenčinu krížom slamy do vojny nepreložili; ktorí sa za slovenský ľud haňbili, obyčajne mu škodili, maďarizovali kostol i školu a boli poslušnými sluhami maďarskej vlády. [...] Takí všetci pojdu s Hlinkom za autonomiu Slovenska, lebo si myslia, že tak skorej udržia sa v úradoch a ľud pod sebou.*“⁶⁵⁸ Myslel si, že keby sa na území Slovenska vytvorila autonómia, tá by sa časom pripojila späť k Maďarskej republike rád, ktorá medzičasom vznikla. Táto okolnosť ho viedla k tomu, aby všetkými dostupnými spôsobmi ochraňoval spoločný československý štát, v ktorom by žil jeden československý národ. V spojení Slovákov s Čechmi videl garanciu toho, že aj keby sa Slováci chceli odtrhnúť, tak Česi by to nedovolili.

Lenže musíme poznamenať dvojaký meter Tajovského. Napriek tomu, že bol zástancom čechoslovakizmu, mal veľmi blízko k Slovákom, a chcel ich povzniesť. Aj z citovaného Jesenského článku je nám jasné, že Tajovský v tichosti súhlasil s týmito myšlienkami. Keď ale Slováci chceli dosiahnuť, aby vo výbore OČSNR bola aspoň štvrtina Slovákov, Martin Oríšek

⁶⁵⁷ Slovenské hlasy. 1918, roč. 3., č. 13., 29. 10., s. 1.

⁶⁵⁸ Tajovský, Jozef Gregor: *O samospráve (autonómii) Slovenska*. Czechoslovak Press Bureau, Washington, 1919. s. 9.

poznamenáva, že „[...] čo by sa pomohlo Slovákom, keby aj mali hlas vo výbore (1:4)? Nikdy neprehlasujú, najmä keď Gregor za kulisami celkom inú nôtu hudie.“⁶⁵⁹ Môžeme skonštatovať, že Tajovský slovom podporoval samostatnosť Slovákov, ale ak prišlo k hlasovaniu alebo mal niečo podať v písomnej forme, tak sa pridržiaval prísneho čechoslovakizmu.

Pri skúmaní československej otázky môžeme naraziť aj na veľmi zaujímavé momenty, ktoré nám nedávajú odpoveď, ale skôr pred nami vynárajú nové otázky. „Za Štefánikom do Jokohamy prišiel aj generál Janin a v miestnych anglických novinách sa dozvedeli, že deklaráciu o vyhlásení samostatnosti podpísali Masaryk, Beneš a na veľké prekvapenie bol v novinách aj podpis Štefánika, pravdaže sfaľšovaný, čo Štefánika pobúrilo. Ťažko znášal, že jeho podpis je pod textom, s ktorým sa on stopercentne nestotožnil. V následnej depeši Masarykovi z 2. novembra Štefánik vyjadril svoj nesúhlas s niektorými bodmi deklarácie.“⁶⁶⁰ Masaryk už mal v rukách plnú moc a Štefánika už veľmi nepotreboval.

Môžem skonštatovať, že Slováci, ktorí sa neskôr dostávajú do légii, na začiatku vojny si neboli vedomí toho, že sa môžu od Uhorska odtrhnúť. Bola len nepatrná hŕstka ľudí, ktorá poznala medzinárodné pomery a mala styk so zahraničnými organizáciami. Najviac na nich vplývali zahraničné organizácie Slovákov, ako Rusko-slovenský spolok pamäti Ľudovíta Štúra alebo Slovenská liga v USA. Tieto spolky mali ale rozdielne ciele. Spolok Ľudovíta Štúra chcel zbližiť Slovákov s Rusmi a ich vliatie sa do veľkého Ruska. Tento spolok mal prepojenie aj k vládnym kruhom v Rusku, ale napriek tomu sa už v prvých rokoch vojny dostáva do úzadia. Oproti tomu Slovenská liga v USA chcela samostatné Slovensko alebo minimálne autonómiu. Slovenská liga v roku 1916 vydáva brožúrky, ktoré sa dostávajú aj do Ruska, a v ktorých vysvetľuje, prečo by mala vzniknúť autonómia územia dnešného Slovenska. Tento svoj cieľ presadzovala čoraz presvedčivejšie. V snahe neprestala ani po vzniku Československa, ba priam si hľadala zástancov tejto otázky aj na Slovensku.

Počas vojny sa ťažko presvedčalo Slovákov, aby vstúpili do légii. Mali veľmi veľa otázok, ohľadom légii, ale aj spoločného štátu. V niektorých prípadoch bola aj odpoveď veľmi ťažká. Napríklad v rokoch 1916-1917 sa viacerí oprávnené pýtali, že čo bude ak náhodou vojnu

⁶⁵⁹ Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936. s. 244.

⁶⁶⁰ Repovský, Michal: *Kronika dejín Slovenska*. Vlastným nákladom, 2010. s. 566.

nevyhrajú, lebo doma by ich čakalo v lepšom prípade dlhoročné väzenie za vlastizradu. Odpoveď na túto otázku neraz bola: „Amerika“⁶⁶¹.

Otázka autonómie nebola prijatá u každého s nadšením. Jej hlavnými kritikmi boli Jesenský a Tajovský, ktorí boli veľkými zástancami čechoslovakizmu. Chceli spoločný štát, bez hraníc – tak kultúrnych, ako politických -, kde by žil v súlade jeden národ „československý“. Ich ideál sa ale nezaobišiel bez roztržiek. Česi, ale aj vlastní krajanovia začali označovať ľudí, ktorí chceli Slovákov pozdvihnúť „separatistami“. Česi nechceli dopustiť, aby sa v légiách využívala okrem češtiny aj slovenčina. Dostávali nevhodné poznámky aj za také drobnosti, ako namalovanie vozňov charakteristickými obrázkami zo Slovenska. Česi nebrali ohľad na Slovákov, považovali ich rovnako za Čechov, ktorí hovoria po slovensky. Toto sa ale nedialo len v légiách. Sám Masaryk vo svojich príhovoroch spomínal často len národ český. Ani po niekoľkých upozorneniach si nedával pozor na to, aby nezabudol spomenúť aj Slovákov, s ktorými chcel vytvoriť spoločný štát. Toto Masarykové správanie veľmi hnevalo Slovákov. Tajovský zašiel najďalej, lebo proti autonómii vydáva brožúrku, v ktorej vysvetľuje dôležitosť spoločného štátu a spoločnej kultúry s Čechmi.

Jesenský kritizoval postoj Čechov k Slovákom počas celej vojny. Jeho strach voči nespravodlivosti nebol neopodstatnený, nakoľko aj po návrate sa diali veci, ktoré sa nemali v spoločnom štáte stať. Jesenský našťastie nestratil svoju kritiku ani po návrate do vlasti. Ako župan pôsobil v Rimavskej Sobote a nepáčilo sa mu počínanie „bratov Čechov“, ktorí sa vo viacerých prípadoch správali, ako keby Slovensko bolo ich kolóniou, ktorú môžu vykorisťovať. „[...] finančný magnáti pražskí idú nám zatvárať, likvidovať staré podniky, staré závody. Vraj sa nevyplácajú, preč s nimi. A nepomyslia, z čoho budú žiť prepustení robotníci a ich rodiny, to sa už ich netýka, to je mimo ich záujmu, len nech sa oni majú dobre a zisky im porastú až do neba. To je tá demokracia, aby ju ... A my aby sme potom vylízáli, čo páni nadrobili.“⁶⁶²

Po vojne mali viacerí legionári zlé spomienky na riešenie československej otázky. Boli rozčarovaní zo Štefánika. Okolo roku 1937 bolo plánované vydanie spomienkového diela na Štefánika, kde mali prispieť svojim perom aj bývalí legionári. Aj Gacek spomína vo svojom liste Jánovi Smrekovi, ako chcel napísať do tejto knižky príspevok, ale „[...] rozmyšľal som o tom napísať: generál Štefánik na Sibíri... Aj by som mal o tom svoju predstavu, bolo by o čom

⁶⁶¹ Tajovský, Jozef Gregor: Poeta a prozaik. In: *Janko Jesenský v kritike a spomienkach*. SVKL, Bratislava, 1955. s. 193.

⁶⁶² Hrušovský, Ján: Zo spomienok na Janka Jesenského. In: *Janko Jesenský v kritike a spomienkach*. SVKL, Bratislava, 1955. s. 212.

*písať. Ale keď je to vec úžasne delikátna. Pravdy sa musíme pridržiatať, ale nechceli by sme nejakou narážkou, azda i mimovoľnou, a nie celkom overenou a odôvodnenou, ublížiť pamiatke Štefánikovej!*⁶⁶³ Podobné príspevky nenapísali ani Daxner a ani iní. Viacerí legionári nechceli zneuctiť pamiatku Štefánika, preto radšej sa o ňom verejne nevyjadrovali. Vo viacerých ostala pamiatka incidentov týkajúcich sa Štefánika, napríklad používanie spisovnej slovenčiny vo vojsku alebo povinný návrat Jesenského do vlasti, keď sa stal už nežiaducim.

⁶⁶³ Cabadaj, Peter: O cestách aj necestách Mikuláša Gaceka. In: Mikuláš Gacek: *Sibírske zápisky*. Matica slovenská, Martin, 2015, s. 178.

XI. Záver

Pri porovnaní českej a slovenskej legionárskej tvorby na prvý pohľad je jasné, že sa rozsahovo nedajú porovnávať. Česká legionárska literatúra je oveľa objemnejšia, jej autori písali vo viacerých žánroch a aj ich množstvo je neporovnateľne väčšie. Rozdiely sú aj z politického pohľadu. Slováci boli skoro vždy na strane légii a bojovali proti boľševikom, oproti tomu na českej strane nájdeme aj ľavicovo orientovaných legionárov. Slováci boli niekedy až príliš zaujatí v otázke spoločného štátu. Hlavne Jesenský a Tajovský⁶⁶⁴ bol známy svojím „čechoslovakizmom“⁶⁶⁵. V slovenských dielach sa veľmi často objavuje československá otázka, naproti tomu v českých dielach sa veľmi nezaoberajú s tým, aká bude budúcnosť Slovákov. Našťastie aj medzi Slováckmi boli dôstojníci a radoví vojaci, čím sa nám naskytá možnosť porovnať si ich názory a nebyť informovaný len jednou stranou. Žánrovo je slovenská literatúra tiež oveľa chudobnejšia. Neexistujú napríklad diela pre mládež alebo z dramatickej tvorby je len jediný text Tajovského, ktorý ale nepovažujeme za čisto legionárske dielo, jeho dej nie je opisom prežitej situácie, ale odohráva sa na talianskej fronte, kde Tajovský nikdy nebol. Rieši sa psychický problém bývalého legionára, ktorý na fronte zabije svojho známeho. Z tohto hľadiska je jediným spojovacím materiálom s legionárskou literatúrou iba to, že hlavný hrdina je bývalý legionár a čin, pre ktorý vzniká celý konflikt sa odohral na talianskej fronte.

Z hľadiska výskumu a správneho pochopenia celej problematiky sa ale nemôžeme zaobísť bez pomoci českých diel. Hlavne pri výskume vzťahov Čechov a Slovákov alebo pri československej otázke si musíme uvedomiť, že bez českých diel by sme mali len jednostranný obraz, ktorý by bol ochudobnený o názor druhej strany.

Výsledkom práce je literárno-historický prehľad, ktorý som vypracoval na základe krásnej literatúry s preskúmaním odbornej literatúry, ktorá sa týka légii. Táto téma je veľmi obsiahla a túto skutočnosť som zistil len počas výskumu. Na začiatku výskumu som mal k dispozícii len diela Jesenského, Tajovského a Gaceka. Prví dvaja boli už etablovanými autormi pred vypuknutím vojny, teda zaraďujeme ich do kánonu klasickej slovenskej literatúry. Napriek vyššiemu veku boli odvedení medzi prvými. Dôvodom odvedenia bolo ich „slovanské

⁶⁶⁴ Bližšie sa zaoberám touto problematikou v kapitole Československá otázka.

⁶⁶⁵ V každej otázke sa stavali na stranu spoločného štátu, ale chceli aby medzi nimi bola aj rovnocennosť. Neskôr ich začali označovať za „separatistov“, čiže za národne uvedomelých. Na konci vojny sa stali „nepohodlnými“ pre vládu. Jesenského posielajú domov z Ruska prvým transportom, aj keď on chcel ešte zotrvať v Rusku.

cítanie“, pre ktoré už mali rôzne problémy aj pred vojnou. Jesenský sa dokonca dostáva aj do väzenia.

Počas bádania som objavil viaceré nové diela, ako napríklad Mikolajovo *Ako to s nami bolo* alebo pred niekoľkými rokmi prvýkrát vydaný Klempev zápisník. Práve autori ako Mikolaj, Klempa a Gacek, ktorí sa dostávajú na front ako mladíci nám prinášajú nové poznatky o légiách a tiež nový štýl písania. Títo autori pred 1. svetovou vojnou nevydali žiadne literárne diela, dokonca nemali ani ambície stať sa spisovateľmi. Klempa aj Gacek mali veľmi nízku vojenskú hodnotu, teda mohli spoznať aj názory obyčajných vojakov v légiách. Síce Gacek sa po vojne stal uznávaným prekladateľom z ruského jazyka, ale neskôr pre nepriaznivú politickú situáciu sa dostáva na nútené práce a tým pádom sa v podstate dostal na index – teda jeho meno sa už neobjavuje v odborných dielach. Počas výskumu som zistil, že diela týchto troch autorov majú veľký význam, nie len z hľadiska literárneho, ale aj historického. Zobrazujú nám život v Rusku počas 1. svetovej vojny bez prikrášlenia, bez vplyvu politických názorov a podobne. Prežili tie isté útrapy a historické udalosti, ako Jesenský a Tajovský, čiže autori zrelší, skúsenejší a politicky angažovanejší. Počas výskumu som ale dospel vďaka porovnaniu s dielami menej známych autorov k záveru, že Jesenský a Tajovský sa v drvivšej väčšine situácii pridržiava faktov bez politického prifarbenia.

Jedným z najťažších úloh, bolo zaradenie diel podľa žánru. V legionárskej literatúre ide hlavne o prozaické diela s výnimkou Jesenského básnickej zbierky a Tajovského drámy. Toto dramatické dielo ale nie je plnohodnotným legionárskym dielom. Teda všetky ostatné diela sú viac alebo menej beletrizované spomienky a memoáre. Výraznejšiu fiktívnosť obsahujú len poviedky Tajovského, ostatné diela sa vo veľkej miere pokúšajú pridržiavať faktov.

Okrem týchto základných diel som tiež objavil rôzne zborníky a kratšie diela vydané v zahraničí počas 1. svetovej vojny alebo tesne po nej. Medzi tieto zborníky zaraďujem aj dva zborníky s príspevkami, ktoré vydal Janko Sršeň. Okrem týchto diel sa môj výskum zamerl aj na diela vydané Jesenským a Tajovským počas pobytu v Rusku. Sú to diela, ktoré slúžili pre výchovu slovenských zajatcov. Veľké množstvo nových diel spôsobilo to, že som si musel znovu premyslieť štruktúru práce a namiesto podrobného preskúmania dvoch diel som sa zamerl na vypracovanie celkového obrazu slovenskej legionárskej literatúry. Tieto skutočnosti spôsobili aj to, že som sa musel zamerať na niekoľko konkrétnych otázok, ktoré som podrobne preskúmal.

Vo svojej práci som sa zamerlal na otázky, ktoré najviac trápili našich legionárov. Sú to hlavne ruské zajatie, vzťah k bolševikom, bielogvardejcom, ale aj k obyčajným Rusom, ktorých si vo väčšine prípadov obľúbili. Autori ako Tajovský, Jesenský a Gacek sa už od vypuknutia vojny a narukovania v duchu pripravovali na dezertáciu. Po zajatí ale nasledovali kruté podmienky v zajateckých táboroch, kde denne zomierali ľudia na rôzne choroby. Väčšina autorov v táboroch ochorela a hladovala. Nebolo zriedkavosťou ani to, že boli odvedení aj na nútené práce do baní a tovární. Pokiaľ mali to šťastie a prežili aj zajatecký tábor, tak sa dostávali do légii, kde znovu nasadzovali svoje životy v bojoch na Sibíri.

Medzi legionármi-spisovateľmi asi najviac diskusie vyvolala československá otázka, čiže otázka ich vlastnej budúcnosti a dôvod ich vstupu do légii, nakoľko drvivá väčšina dobrovoľníkov vstúpila do légii preto, aby mohla bojovať proti Nemecku a Rakúsko-Uhorsku a tiež, aby si vybojovala vlastný samostatný štát. Slováci sa v légiiach cítili ponížovaní, ako keby bojovali nie za spoločný štát, ale za štát Čechov. Pokiaľ niekto žiadal rovnaké podmienky, napríklad používanie rozkazov v slovenčine, samostatné slovenské pluky, rôzne ozdoby v bielo-modro-červených farbách na čiapkach, slovenské pesničky a podobné, tak bol ihneď označovaný za „separatistu“. V československej otázke nachádzame tiež paradox v tom, že napriek tomu, že hlavný cieľ bol splnený a podarilo sa vytvoriť spoločný československý štát, Slováci sa necítili ako rovnocenní partneri. Je zaujímavé sledovať aj konflikt, ktorý vznikol medzi zástancami spoločného štátu a zástancami autonómie. Podpora autonómie bola veľmi silná u Slovákov žijúcich v Spojených štátoch amerických.

Samostatným problémom sa javí aj otázka výchovného tábora pre Slovákov v Irkutsku. Pokúsil som sa pozbierať všetky informácie o tábore dostupné z diel legionárov-autorov, ale táto problematika je oveľa komplexnejšia a vyžadovala by si oveľa širší výskum.

V začatom výskume je potrebné pokračovať, nakoľko je ešte veľa nevyjasnených otázok ohľadom slovenských legionárov. Pre Slovákov ako aj Slovensko mali nesmierny význam, lebo bez nich by pravdepodobne nevzniklo ani Československo a dejiny by nabrali možno celkom iný smer. Poznanie légii a legionárskej literatúry by preto malo byť na celkom inej úrovni, ako tomu je dnes.

Príloha č. 1.

Účasť Slovákov v československej dobrovoľníckej armáde na Sibíri koncom roku 1919 podľa bývalých žúp:

Z Oravskej stolice	174 Slovákov	3.41 %
Z Trenčianskej	1.050 "	20.58 %
Z Liptova	279 "	5.47 %
Zo Zvolenskej	245 "	4.80 %
Z Turca	258 "	5.06 %
Z Nitrianskej	969 "	19.00 %
Zo Šarišskej	233 "	4.57 %
Zo Spišskej	214 "	4.19 %
Z Tekovskej	272 "	5.33 %
Z Prešporskej	488 "	9.56 %
Z Gemerskej	116 "	2.27 %
Z Hontianskej	156 "	3.05 %
Zo Zemplínskej	135 "	2.64 %
Z Užhorodskej	49 "	0.96 %
Z Novohradskej	100 "	1.96 %
Z Abaujskej	43 "	0.84 %
Z Komárňanskej	8 "	0.15 %
Z Ostrihomskej	11 "	0.21 %
Z Dolnej zemi, Banátu	304 "	5.95 %

Spolu 5.104, t. j. asi 7.205 % z celého počtu československých legionárov v Rusku.

Mimo toho prihlásilo sa do čs. armády ešte 63 Maďarov.

Vstup Slovákov do čs. armády podľa rokov:

v 1914. roku vstúpilo	5 Slovákov,
1915. " "	12 "
1916. " "	90 "
1917. " "	820 "
1918. " "	3.393 "
1919. " "	784 "
Spolu	5.104 Slovákov.

Sostavil Matej Miškóci.

⁶⁶⁶ Tabuľka počtu Slovákov v Československých légiách, uvedená v diele: Tajovský, Jozef, Gregor a Písecký, Ferdinand: *Sborník rozpomienok ruských legionárov slovenských*. Štátne nakladateľstvo, Praha, 1933. s. 9.

Zoznam použitej literatúry:

Publikácie súvisiace s problematikou dizertačnej práce:

Klempa Jozef: Moje skúsenosti zo svetovej vojny. [Recenzia knihy *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*] In: *Eruditio-Educatio*, 2015/2, roč. 10., Univerzita J. Selyeho, Komárom, ISSN: 1336-8893

Jončev, Zsolt: A csehszlovák légiós irodalom elfelejtett művei. In: *Magyar Sion*, Új folyam roč. 10. (52.). č. 1. (2016.), Egyházi tudományos folyóirat, Ostrihom - Bratislava

Jončev, Zsolt: A hadifogság Babits István és a csehszlovák légiósok szemében. In: *Babits és kortársai*. Napkút kiadó, 2015, Budapest, ISBN: 978-963-263-456-2

Jončev, Zsolt: Ruské zajatie počas prvej svetovej vojny v dielach slovenských autorov. In: *Eruditio-Educatio*, 2014/2, roč. 9., Univerzita J. Selyeho, Komárno, ISSN: 1336-8893

Literatúra použitá počas výskumu:

Bandžuch, Tomáš: *Slovenské vize. Velká válka, krajané a představy o budoucím státu [1914-1918]*. Akropolis, Praha, 2014.

Bednarovič, Viktor: In: Písecký, Ferdinand: *Hej Slováci...! Hrst' rozpomienok slovenských legionárov*. Štátne nakladateľstvo, Bratislava, 1933

Belluš, Imrich: *Školský lexikón slovenských spisovateľov*. Vydavateľstvo Príroda, Bratislava, 2010.

Beránek, Jaroslav: O takzvané literatuře faktu. In: *Literární měsíčník* 1973, č. 1. s. 83-85.

Buda, Attila: „Áll az idő és máll a tér.“ *Babits István levelei a keleti frontról és a hadifogságból 1915 – 1920*. Akadémia kiadó, Budapest, 2005.

Buriánek, František: *Česká literatura první poloviny XX. století*. Československý spisovatel, Praha, 1981.

Čatloš, Ferdinand: In: *Sborník rozpomienok ruských legionárov slovenských*. Praha, Štátne nakladateľstvo. 1933.

- Cenek, Svatopluk: *Teorie literatury v literární výchově*. Praha, SNP, 1958
- Čepelka, Milan: *Fronta v Dolomitech 1915-1917*. Hodek - DTP Studio, Lysá nad Labem, 2002.
- Fic, Viktor Miroslav: *Československé légie v Rusku a boj za vznik Československa 1914-1918*. I-IV. diel
- Forst, Vladimír a kol.: *Lexikon české literatury*. ACADEMIA, Praha, 1985. s. 705.
- Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Martin, 2015.
- Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915 - 1920)*. Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin, 1936.
- Gilk, Erik red.: *Karel Poláček a obraz první světové války v české literatuře*. [Sborník příspěvků ze symposia..., sestavil Erik Gilk], Albert, Boskovice, 2007.
- Gráfik, Michal: *Básnik Janko Jesenský*. Slovenský spisovateľ, Bratislava, 2006.
- Gregorová, Hana: Zo vzpomienok. In: *Sborník Jozefa Gregora Tajovského*. Slovenská umelecká beseda, Bratislava, 1925.
- Gregorová-Prášilová, Dagmar: *Listy. Príbeh manželstva Jozefa Gregora Tajovského a Hany Gregorovej*. Archa, Bratislava, 1996
- Gyáni, Gábor: A napló mint társadalomtörténeti forrás. In: *Uő: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, 148–152.
- Gyáni, Gábor: Történetírói nézőpont és narratív igazság. In: *Magyar Tudomány*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 2003/1.
- Halász, Iván: *A tábornokok diktatúrái – a diktatúrák tábornokai*. Magyar ruszisztikai intézet, Budapest, 2005.
- Halász, Iván: Rakúsko-Uhorsko a Československo v desaťročí pred a po prvej svetovej vojne. In: *Eruditio – Educatio*. 2014. roč. 9. č. 2.
- Haluzický, Boh.: Tajovského literárna tvorba. In: *Sborník Jozefa Gregora Tajovského*. Bratislava, Slovenská umelecká beseda, 1925.

- Harbuľová, Ľubica: *Obraz Ruska v prácach a spomienkach slovenských legionárov*. In: *Mýtus-stereotyp-obraz. Rusko v slovenských dejinách a kultúre*. Bratislava: SDK SVE, 2011.
- Harbuľová, Ľubica: *Sibírsky automomizmus. Zdroje, prejavy, reflexie (1917-1939)*. Červený kostelec, Pavel Mervart, Praha, Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna, 2010.
- Honzík, Miroslav: *Legionári*. Vydavatelství a nakladatelství Novinař, Praha, 1990.
- Hronský, Marián; Pekník, Miroslav: *Martinská deklarácia. Cesta slovenskej politiky k vzniku Česko-slovenska*. VEDA, Vydavateľstvo SAV, Bratislava, 2008.
- Chorváth, Michal: *Osobnosť Janka Jesenského*. In: *Janko Jesenský v kritike a spomienkach*. SVKL, Bratislava, 1955.
- Ivantyšinová, Tatiana: *Východná dilema strednej Európy*. Historický ústav SAV, Bratislava, 2010.
- Izák, Daniel, In: *Sborník rozpomienok ruských legionárov slovenských*. Štátne nakladateľstvo, Praha, 1933.
- Jesenská, Zora: *Z prekladateľských problémov. (Na margo prekladu Bratov Karamazovcov.)*. *Slovenská reč*, X. 1942, č. 1.
- Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Matica Slovenská, Turčiansky Sv. Martin, 1936.
- Jesenský, Janko: *Zo Zajatia. Básne Janka Jesenského*. Turčiansky Svätý Martin, Tatran, 1919.
- Jindřich Skácel: *Československá armáda v Rusku a Kolčak*. Nákladem „Památníku Odboje“, Praha, 1926.
- Kardin, Vladimirovič Emil: *Segodnja o včerašnem. Memuary i sovremennost*. Moskva, 1961.
- Klátik, Ferdinand, In: *Sborník rozpomienok ruských legionárov slovenských*. Štátne nakladateľstvo, Praha, 1933.
- Klempa, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava, Slovart, 2014.
- Kol. autorov: *Ako šiel život...* In: *Sborník Jozefa Gregora Tajovského*. Slovenská umelecká beseda, Bratislava, 1925.

- Kol. autorov: *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. Zv. 2, E-J. Martin, Matica slovenská. 1987.
- Kostolný, Andrej: *Život Jozefa Gregora Tajovského*. In: *Jozef Gregor Tajovský v kritike a spomienkach*. Bratislava, SVKL, 1956.
- Kováč, Dušan a kol.: *Prvá svetová vojna 1914-1918*. VEDA, Bratislava, 2008.
- Kramerová, Zora: *Surová býva vše pravda života....* Vydavateľstvo Peter Huba, Dolný Kubín, 1996.
- Krčméry, Štefan: *Janko Jesenský I*. In: *Janko Jesenský v kritike a spomienkach*. SVKL, Bratislava, 1955.
- Kšišňan, Michal: *Predslov*. In: *Klempa, Jozef: Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Bratislava, Slovart, 2014.
- Kusý, Ivan: *Memoáre ako žáner*. In: *Slovenská literatúra 4*, 1972, s. 402-404.
- Kuzmíková, Jana. 2013. *Brat, alebo utláčateľ: dôvody a dôsledky mimoriadnej pozície Rusa v slovenskej vojnovnej literatúre*. In: *Nová Rusistika*, roč. 6, č. 2.
- Kvasnička, Ján: *Československé légie v Rusku 1917-1920*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1963.
- Lešnáková, Soňa: *Cesty k realizmu. J. G. Tajovský a ruská literatúra*. Vydavateľstvo SAV, Bratislava, 1971.
- Lešnáková, Soňa: *Za Mikulášom Gackom*. Romboid. 1971. č. 6.
- Markovič, Ivan: *Slováci v zahraničnej revolúcii*. Nákladom Pamätníka odboja v Prahe, Praha, 1923.
- Matovčík, Augustín a kol. aut.: *Slovenský biografický slovník IV. Zväzok M-Q*. Matica slovenská, Martin, 1990.
- Matovčík, Augustín a kol. aut.: *Slovník slovenských spisovateľov 20. storočia*. Literárne informačné centrum, Bratislava, 2008.
- Melišková, Viera: *Legionár Jozef Klempa*. In: *Klempa, Jozef: Moje skúsenosti zo svetovej vojny*. Slovart, Bratislava, 2014.

- Menclová, Věra a kol.: *Slovník českých spisovatelů*. Nakladatelství Libri, Praha, 2000.
- Michl, Jan: *Legionáři a Československo*. Naše vojsko, Praha, 2009.
- Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo. (Rozpomienky na svetovú vojnu, Rusko, jeho revolúciu a čsl. légie)*. Spišská Nová Ves, Odbočka Roľníckej osvety, 1938.
- Mikulová, Marcela: *Tajovského obrodenecká moderna*. Bratislava, Kalligram ÚSL SAV, 2005.
- Miškóci, Matej: In: *Sborník rozpomienok ruských legionárov slovenských*. Štátne nakladateľstvo, Praha, 1933.
- Mocná, Dagmar a Peterka, Josef: *Encyklopedie literárních žánrů*. Paseka, Praha, 2004
- Mráz, Andrej: *Janko Jesenský*. Vydavateľstvo ministerstva informácií, Praha, 1948.
- Mráz, Andrej: V spolupráci s Jankom Jesenským. In: *Janko Jesenský v kritike a spomienkach*. SVKL, Bratislava, 195.
- Murín, Ondrej: *Spomienky účastníka prvej svetovej vojny*. Vojenský historický archív Bratislava, spis SZ-X-404.
- Perfeckij, Eugenij: Láska k Rusku vo spisoch Gregora-Tajovského. In: *Sborník Jozefa Gregora Tajovského*. Bratislava, Slovenská umelecká beseda, 1925.
- Pišút, Milan: *Literárne štúdie a portréty*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1955.
- Poláček, Jiří. a kol.(ed): *Průhledy do české literatury 20. století*. CERM, Brno, 2000.
- Pollák, Pavel: Slovensko-ruský spolok pamäti E. Štúra. In: *Slovanský přehled*. Praha: Academia 54, č. 5, 1968.
- Repovský, Michal: *Kronika dejín Slovenska*. Vlastným nákladom, 2010.
- Ricoeur, Paul: *Teória interpretácie: diskurz a prebytok významu*. Archa, Bratislava, 1997.
- Rosenbaum, Karol: Bibliografické poznámky. In: *Jozef Gregor Tajovský: Dielo V*. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956.
- Rosebaum, Karol: *Encyklopédia slovenských spisovateľov*. Obzor, Bratislava, 1984.

- Rosenbaum, Karol: Nad prózou Jozefa Gregora Tajovského. In: *Jozef Gregor Tajovský v kritike a spomienkach*. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956.
- Rosenbaum, Karol: Úvod. In: *J. G. Tajovský: Do konca*. Martin, Matica slovenská, 1951.
- Rosenbaum, Karol: *Vzťahy slovenskej a českej literatúry 19. a 20. storočia*. Vydavateľstvo obzor, Bratislava, 1989.
- Sáňka, Hugo: *Legionárske povídky ze zahraničného odboje: Vybraná četba pro střední školy*. Vydavateľstvo Nové brány jazyků, Brno - Královo pole, 1936.
- Sedlák, Imrich a kol.: *Dejiny slovenskej literatúry II*. Martin: Matica slovenská, 2009.
- Serapiová, Jelena: Osud legionára: prípad Mikuláš Gacek. In: *Východná dilema strednej Európy*. SDK SVE, HÚ SAV, Bratislava, 2010.
- Sidor, Karol: *Slováci v zahraničnom odboji*. Bratislava: Nákladom vlastným, 1928.
- Šimko, Alexander, In: *Sborník rozpomienok ruských legionárov slovenských*. Štátne nakladateľstvo, Praha, 1933.
- Šmatlák, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry II*. Literárne informačné centrum, Bratislava, 2007.
- Sršeň, Janko: *Rozprávky z vojny. Zo zápisok našich legionárov v Rusku*. Nákladom vlastným, Ružomberok, 1919.
- Sršeň, Janko: *Na vojne (so 6. obrázkami zo života česko-slovenských dobrovoľníkov)*. Slovenská liga v Amerike, Pittsburg, 1920.
- Štefánek, Anton: *O čom sme uvažovali...* In: *Sborník Jozefa Gregora Tajovského*. Slovenská umelecká beseda, Bratislava, 1925.
- Tajovský, Jozef, Gregor: *Dielo V.*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1956.
- Tajovský, Jozef Gregor: *O samospráve (autonómii) Slovenska*. Czechoslovak Press Bureau, Washington, 1919.
- Tajovský, Jozef, Gregor: *Rozprávky z Ruska*. Bratislava: Cathedra, 2011.

Tajovský, Jozef, Gregor a Písecký, Ferdinand: *Sborník rozpomienok ruských legionárov slovenských*. Štátne nakladateľstvo, Praha, 1933.

Tajovský, Gregor Jozef: *Vojna a mier*. Kijev, Drukazňa Kijevskogo Sovjizu Kreditnogo, 1917-18.

Trzynadlowsky, Jan: Struktura relacji pamiętnikarskiej. In: *Sborník Księga pamiątkowa ku czci Stanisława Pigońa*, Kraków, 1961.

Válek, Vlastimil: *K specificčnosti memoárové literatury*. Univerzita J. E. Purkyně, Brno, 1984.

Winkler, Tomáš: *Dušan Makovický. Život a dielo v dokumentoch*. Vydavateľstvo Osveta, Martin, 1991.

Zmátlo, Peter: *Dejiny Slovenskej Ligy na Spiši*. Wydawnictwo i Drukarnia Towarzystwo Słowaków w Polsce. Krakow, 2007.

Žilka, Tibor: Typologické znaky literatúry faktu. In: *Slovenské pohľady*, 96, 1980, č. 3. s. 56-63.

Összefoglaló

A disszertáció arra tesz kísérletet, hogy bemutassa a teljes szlovák légiós irodalmat. Mivel az első világháború alatt létrejövő művek később feledésbe merültek, így megpróbáltam őket újra felkutatni és bemutatni az olvasó számára. A szlovák légiós irodalom a következő szerzőkből tevődik össze: Jesenský Janko, Tajovský Jozef Gregor, Gacek Mikuláš, Klempa Jozef és Mikolaj Jozef. Közülük Jesenský Janko és Tajovský Jozef Gregor a szlovák klasszikus irodalmi kánonba sorolandók. A többi szerző szinte ismeretlen az átlagos olvasó számára. A dolgozatban nem csak irodalomtudományi szempontokat veszek figyelembe, hanem történelmiket is, mivel a szlovák légiós irodalomban keveredik a szépirodalmi jelleg és a történelmi események leírása. A légiós irodalom kutatása szinte lehetetlen a történelmi események ismerete nélkül. A kutatásban olyan témákat is megvizsgáltam, mint a légiós szerzők véleménye az 1917-es oroszországi forradalmakról, bolsevikokról, fehéroroszokról, illetve a szlovák légiósok körében felmerült legfontosabb témáról – a csehszlovák kérdésről. Az adott kérdésekben nem csak szépirodalmi, illetve irodalomtörténeti forrásokat használtam, hanem történeti munkákat is. Több kérdésben szükséges a történelmi tények ismerete ahhoz, hogy helyesen tudjuk interpretálni a szerző által leírtakat.

Abstract

The dissertation attempts to illustrate the entire Slovak legionary literature. Since works created during the First World War were later forgotten, I attempted to find them again and present them to the reader. Slovak legionary literature consists of the following authors: Jesenský Janko, Tajovský Jozef Gregor, Gacek Mikuláš, Klempa Jozef and Mikolaj Jozef. Among them, Jesenský Janko and Tajovský Jozef Gregor belong to the Slovak classical literary canon as they were already recognized writers prior to the outbreak of war. The other authors are almost unknown to the average reader. In my dissertation, I not only consider the literary, but also the historical aspects, as Slovak literary literature mixes the description of fiction and historical events. Researching the legionary literature is almost impossible without knowledge of the associated historical events. In the research, I examined topics such as the opinion of the legionnaires on the 1917 Russian revolutions, the Bolsheviks, Belarusians and the most

important topic of the Slovak legions - the Czechoslovak question. The Czechoslovak question was about the relationship between the two nations living in the newly emerging Czechoslovakia - the Czech and the Slovak nations- as the Slovaks felt that the Czechs were trying to treat them as a second class nation. On the given issues I used not only literary or literary sources, but historical works as well.